VSEBINA

IGNACIJ LENČEK: Iz etike narodnosti.

ALOJZIJ GERŽINIČ: Slovenski narodni značaj.

MARIJAN MAROLT: Misli o slovenski kulturni zgodovini.

VINKO BRUMEN: Temelji medsebojne strpnosti.

RUDA JURČEC: Oblikovanje slovenske državne misli.

JANEZ VODOPIVEC: Ob Petrovem grobu.

TINE DEBELJAK: Beseda o Novačanu.

ANTON NOVAČAN: Janez Goligleb.

MARIJAN MAROLT: Meštrović in Slovenci.

VINKO BELIČIČ: Pogled na povojno slovensko leposlovje.

MARTIN JEVNIKAR: O Cankarju na Dunaju.

BRANKA SUŠNIK: Verovanje Indijancev Lengua.

AVGUST HORVAT: Poskusi reform pri angleških laburistih

DRUGA KNJIGA 1954

VREDNOTE

LOS VALORES - REVISTA CIENTIFICA

VREDNOTE so glasilo Delovnega občestva za Slovenski katoliški institut. Izdaja jih Slovenska kulturna akcija, Granaderos 61, Buenos Aires.

Posamezni izvod 20 pesov, 600 Lir, 2 dolarja.— Nakazila in čeke na ime Ladislav Lenček, C.M.

"LOS VALORES" Revista Científica. Redacción y Administración Granaderos 61, Buenos Aires.

VREDNOTE

DRUGA KNJIGA

VREDNOTE

DRUGA KNJIGA

UREDIL

RUDA JURČEC

1954

Buenos Aires

D II 196985

D Д 196985

Univerza v Ljubljani Knjižnica

PZ 403/1967

99676040 3

VREDNOTE so glasilo Delovnega občestva za Slovenski katoliški institut. Izdaja jih Slovenska kulturna akcija, Granaderos 61, Buenos Aires.

IGNACIJ LENČEK

IZ ETIKE NARODNOSTI

Vprašanje, ki bomo skušali nanj odgovoriti, bi mogli kratko označiti takole: Kakšno naj je na osnovi etičnih načel razmerje poedinca do njegove lastne narodnosti.

Ko smo bili domá, tega vprašanja nismo toliko čutili in se zanj nismo posebno zanimali.

Res je, da se je v zadnjem času v svetu mnogo razpravljalo o razmerju med poedincem in državo, torej o razmerju do naroda v političnem pomenu, do državnega naroda, to je: „do skupnosti v državi organiziranega ljudstva in vodstva“[1], posebno odkar so se pojavili tokovi, ki so hoteli, naj bi se poedinec nekako vtopil v državo in bolj ali manj zgubil svojo osebnost in njene pravice.

O narodnosti v biološkem in kulturnem pomenu smo govorili posebno, kadar je bila v nevarnosti. A nevarnost je prihajala ponajveč od zunaj.

Zelo se je poudarjala narodnost pred 1918. Govorilo se je o pravicah naroda v večnarodni državi, pa tudi o tako imenovanem „narodnostnem načelu“, po katerem naj ima vsak narod pravico do lastne države, ali vsaj do samoodločbe glede tega, kateri državi naj pripada.[2]

Po l. 1918 se je težišče preneslo na Slovence, ki so živeli v tujih državah, predvsem v Avstriji (Koroška) in Italiji (Primorska, Goriška). Borili so se za slovenske šole, za rabo svojega jezika v cerkvi in uradih, za slovenski

---

[1] Odar, Mi in domovina. Duhovno življenje, Buenos Aires, XX, 1952, 186. Prim. A. Ušeničnik, Katoliška načela, Ljubljana 1937, 252.

[2] O tem načelu A. Ušeničnik, Izbrani spisi VI. Ljubljana 1940, 169—173; Knjiga načel, 257—259; Messner, Naturrecht, Innsbruck 1950, 373—77; Güenechea, Principia iuris politici I, Roma 1939, 91—94.

tisk, itd. V Sloveniji sami pa smo poudarjali slovenstvo proti težnji, iz jugoslovanske države napraviti en kulturni jugoslovanski narod.[3]

Posebno vprašanje se je spet pojavljalo za časa obojne okupacije v letih 1941—45.

A vse to ni zadelo naravnost našega vprašanja: šlo je le za dolžnosti, ki jih imajo drugi narodi ali države do naše narodnosti, in pa za „manjšinske pravice", ne pa za dolžnosti, ki jih imajo sinovi naroda sami do svoje narodnosti.

Vendar pa tudi ta naš problem ni bil čisto pozabljen. Vedno so bili, ki se je o njih rekalo, da so svojo narodnost „izdali", da so se potujčili. Dasi po rodu Slovenci, so se izdajali n. pr. za Nemce, nemško govorili in čutili.

V izseljenstvu pa se je pojavila med nami vrsta vprašanj, bolj ali manj konkretnih, ki jim iščemo odgovora. Ali smo dolžni v tujini ohraniti svoj materinski jezik? Ali moramo vzgajati otroke v slovenskem duhu in jeziku? Ali naj se poročajo le Slovenci med seboj, da se naš narod v tujini ohrani? Ali mora Slovenec ostati zaveden? Kaj to vključuje? Kdaj morem reči, da je kdo odpadel od naroda, in mu to krivo očitati? Kakšne dolžnosti imamo do slovenske skupnosti v tujini in do domovine preko morja? Ali sploh obstoje? Ta in podobna vprašanja si mnogi stavljajo.

Rešljiva pa so le na podlagi načelnega odgovora na splošno vprašanje: kakšno mora biti po etičnih načelih razmerje poedinca do naroda?

To pa je prav naše vprašanje.

Določimo ga še natančneje.

V svojem razmišljanju ne bomo govorili o narodu v političnem pomenu; dolžnosti do tako pojmovanega naroda se dejansko krijejo z dolžnostmi do države.

Menimo narod v biološko—kulturnem pomenu. Pri tem pa razlikujemo dvoje: svojo osebno narodnost in pa narod kot skupnost ljudi. Obe vprašanji sta teoretično in praktično povezani, vendar je prvo osnova za drugo, zato bomo govorili predvsem o tem.

Omejimo se le na filozofsko—etični vidik. Za popolnejše in bolj vsestransko proučevanje narodnostnih problemov bi bilo potrebno, ali vsaj zelo koristno, podati nekakšno fenomenologijo in psihologijo narodnosti, posebno kar se tiče čustvenega elementa in njegovih korenin.[4] Več jasnosti bi prinesla tudi primerjava med narodom in državo ter osvetlitev njunega razmerja. Zgodovinska študija o teh problemih bi bila poučna. Prav tako bi bilo zelo zanimivo podati teologijo narodnosti in razmišljati o razmerju narodnostne etike do vesoljne nadnarodne Cerkve. A vse to je že preko neposrednega namena, ki smo si ga zastavili.

Po tej določitvi vprašanja je dana tudi razdelitev razprave: skušali bomo najprej v glavnih obrisih pojasniti pojem narodnosti (naroda), kolikor je

---

[3] Prim. A. Ušeničnik, Katoliška načela, 255.

[4] Prim. o tem Paniker, El sujeto del patriotismo, v Revista de teología (Argentina) III, 1953, 28—38.

za naš namen potrebno (I.), nato kratko označiti različna mnenja oziroma zadržanja glede našega vprašanja (II.) in končno podati poskus rešitve (III.).

I.

Predvem je potrebno za rešitev stavljenega vprašanja, da določimo, kaj razumemo pod *besedo narodnost* (abstraktno), narod (konkretno), kaj torej narodnost je. Etika namreč sloni na stvarnosti, najstvo na kajstvu.

S pojmom naroda je velik križ. V podrobni opredelitvi ni edinosti.[5] Čeprav se splošno naštevajo isti elementi, ki narodnost nekako sestavljajo in od drugih razlikujejo, vendar eni bolj poudarjajo ene, drugi druge prvine; enim je bolj bistveno eno, drugim drugo.[6] Ta needinost se n. pr. pokaže konkretno, ko gre za Švico, Belgijo itd. Ali so Švicarji en narod le v političnem pomenu, ali tudi v kulturnem? A. Ušeničnik nekam omahuje: „Nekateri imajo Švicarje in Belgijce za narod tudi v kulturnem pomenu, dasi ne Švicarji ne Belgijci ne govore enega jezika.“[7] V isti razpravi piše: „Švicarji so narod v političnem pomenu, v kulturnem pomenu so morda le zveza treh narodov.“[8] Drugje enostavno trdi, da je Švica „tronarodna država“.[9] Drugi govore o „švicarskem ljudstvu“,[10] spet drugi o „švicarski naciji“. Messer piše: „Francoski ali nemški Švicar se čutita v svojem najglobjem duhovnem načinu ne Francoza ali Nemca, marveč predvsem Švicarja“[11], a obenem dodaja, da je švicarski narod en narod v širšem pomenu besede, ne pa v ožjem. Ti narodi (v ožjem pomenu) ohranijo sicer svojo kulturno individualnost, na drugi strani pa so se po vsem svojem značaju vrasli v skupen kulturni svet, ki jih druži v „nacijo“.[12] Razlikuje narod (Volk) in „nacijo“ (Nation), kar zmedo še bolj poveča, ker spet ni enotnega pojmovanja v tem razlikovanju. Njemu „nacija“ ni isto kot „državni narod“,[13] marveč je nekje v sredi med narodom in državo.[14] Razlike ne določi jasno, vendar se zdi, da mu „nacija“ pomeni narod, ki se zaveda svoje narodne individualnosti in je nosilec političnih teženj in delovanj. Tako tudi Mausbach: „Nacija ni realno nekaj dru-

---

[5] Gsell Fels, Begriff und Wesen der Nation, Münster 1927; navaja in presoja celo vrsto opredelitev.

[6] Prim.: Mausbach — Tischleder, Lehrbuch der Moraltheologie, III[8], Münster 1928, str. 43; Ušeničnik A., Izbrani spisi VI, Ljubljana 1940, 161—75; isti, Katoliška načela, 252; Escher — Mausbach, Religion, Christentum und Kirche, III[3], 1920, 212 sl.

[7] Izbrani spisi, VI, 163.

[8] o. c. 166.

[9] o. c. 172; Kat. načela, 257; podobno Mausbach, o. c. I, 208.

[10] Odar, o. c. 186.

[11] Naturrecht, 370.

[12] l. b. c.

[13] o. c. 373—376.

[14] o. c. 378.

gega kot narod. Pomeni le nek realen, a nebistven bitni način naroda in sicer tako, da „nacije“ ni mogoče misliti brez naroda, pač pa narod brez „nacije“. „Nacija“ pomeni torej narod, ki se je zavedel svoje svojske vrednosti in svojih pravic, jih zato tudi hoče in teži za njimi.[15] Ušeničnik, se zdi, ume „nacijo“ kot državen narod, a jo omenja le mimogrede.[16] Humpowitzu je „Nation“ narod kot kulturna tvorba, v nasprotju z „Volk“, ki je politično dejstvo.[17] Popolnoma v nasprotju s tem poimenovanjem se v romanskih deželah beseda „nación“ (kastiljsko) rabi v pomenu državnega naroda. „Nacionalidad“ nikakor ne meni pripadnosti narodu, marveč državi. Ni kulturen, ampak političen pojem. „Nacionalidad eslovena‘ zanje ne eksistira. Slovenski pravopis izraz „nacija“ le pogojno dovoljuje in ga sloveni z besedo narod. Tudi besedna analiza kaže enak izvor. Zdi se še najbolj točno umevanje „nacije“, kakor ga zagovarjata Messer in Mausbach ter mnogi drugi.

Ob tem primeru se pokaže vsaj del težav in zmešnjav, ki izhajajo iz needinosti v podrobni določitvi pojma narod in „nacija“. Za nas ta podrobna razlikovanja nimajo odločilnega pomena, ker nam gre le za naš narod, ki ima svojo narodnost jasno določeno in nosi na sebi že dolgo tudi znake „nacije“. Privzemimo zato pojem naroda, ki je najbolj splošen in pravilen, t. j. v skladu s tem, kar se na splošno z izrazom „narod“ ume.

Reči moremo takó, da je narod skupnost ljudi istega izvora in iste krvi (biološki element), ki je na skupnih domačih tleh (etnološki element) doživljal isti politični in kulturni razvoj (zgodovinsko—kulturni element) in ki po vsem tem nosi neko svojsko telesno—duševno osebitost (karakteriološki element). Tako opredeljujejo narod Mausbach,[18] Ušeničnik,[19] Cathrein,[20] J.H. Mill[21] in večina modernih avtorjev.[22]

Iz te oznake razberemo, da sta za narod pomembna tako zgolj prirodni kakor tudi duhovno—kulturni faktor. Skupno pokolenje in posebni duševni

---

15 Mausbach, o. c. III, 43—44; drugje oboje istoveti, prim. Escher—Mausbach, o. c. 222.

16 Kat. načela, 255.

17 Prim. A. Ušeničnik, Slovenci in Hrvati, Čas VII, 1913, 431—441.

18 o. c. III, 43.

19 Izbr. spisi VI, 164; podobno že v Sociologiji (1910): „Skupina ljudi, rodbin in posameznikov, ki jim je vsled več ali manj skupnega pokolenja in skupnega zgodovinskega razvoja svojski neki duševni in telesni značaj in isti jezik.“ (198). Zelo podobno J. Ev. Krek v svojem Socializmu (130): „V en narod ali k eni narodnosti štejemo potemtakem tiste rodbine in posameznike, ki imajo po skupnem izvoru in vzajemnem življenju enake telesne, zlasti pa duševne lastnosti in en jezik.“ Cit. Ed. Kardelj, Naša sodobnost I, Ljubljana, 403.

20 Moralphilosophie II^2 (1893), 635; cit. Ušeničnik, o. c. 165.

21 Navaja Messner, o. c. 359.

22 Prim. Th. Steinbüchel, Die philosophische Grundlegung der kath. Sittenlehre I^1, Düsseldorf, 1938, 318 sl., kjer navaja različne moderne avtorje.

značaj označujeta subjekt naroda, rodna tla in narodna kultura pa tvorijo objektivni element, ki na ta subjekt vpliva in ga pomaga oblikovati.

Oglejmo si nekoliko naštete elemente, ki narodnost v njenem bistvu nekako določajo.

1. Biološki element je isto pokolenje, ista kri, ki se po rojstvu prenaša iz roda v rod. Antropologija uči, da ima vsak narod neke posebne telesne znake (n. pr. oblika glave in obraza, barva, posebno las, telesna višina itd.), ki so zanj značilni. Seveda čistokrvnih narodov ni,[23] zato so nekateri znaki v poedinih primerih zabrisani. Enotnost pokolenja potemtakem ni čistokrvnost, marveč obstoji v tem, da je kri „razmeroma enako mešana pri vseh".[24] S krvjo se dedujejo v narodu enotna fiziološka svojstva, ki so obenem podlaga psihičnim svojstvom.[25] Človek sicer ne prejme od staršev duše same, pač pa nekaj tega, kar moremo imenovati duševnost. Že sv. Tomaž je to dejstvo dedovanja psihičnih svojstev skušal razložiti tako, da Bog ustvari dušo posameznega človeka prav z ozirom na tak in tak ustroj telesa, ki ga prejme od staršev.[26] Tako je otrok po besedah Leona XIII. „nekako del očeta" in „otroci ponavljajo in nekako podaljšujejo očetovo osebnost".[27] Tako ima človek že po rojstvu, po rodu, neke svojske duševne dispozicije, ki na ta način izhajajo iz staršev in krvi.[28] Tako se podedujejo tipični duševni značaji, tehnične, umetniške, vojaške, znanstvene nadarjenosti, ki so kakemu narodu na poseben način svojske.

Podobno je reči tudi za *nravna nagnjenja*, kolikor imajo svoje korenine v čutnem življenju. Splošne nravne vrednote, norme, vest, so sicer skupne vsemu človeštvu, ker ne izhajajo iz krvi, marveč iz duha, vendar nosi človekov odgovor, odziv nanje pogosto znake tipične narodne duše. Opažati je tudi različna nagnenja k različnim krepostim ali napakam (narodni grehi!), ki jih je treba razlagati iz pokolenja in krvi. Povsem v skladu z moderno vedo

---

23 Messner, o. c. 363.

24 Ušeničnik, Izbrani spisi VI, 164. — Prim.: „Gemeinsamer Blutstand als biologischer Untergrund nicht zwar der Reinrassigkeit, die es in keinem Volke gibt, sondern der Heimrassigkeit, der relativ harmonischen Kreuzung schon seit langem in demselben Raum ansässiger und aufeinander abgestimmter Rassen..." Mausbach, o. c. III, 43.

25 Ušeničnik, l. c.

26 „Haec anima differt ab illa numero... ex hoc, quod ad aliud numero corpus habitudinem habet, et sic individuantur animae humanae... secundum corpora." S. co. G. II, 75. „Sicut de ratione animae est, quod sit forma corporis, ita de ratione huius animae est quod habet habitudinem ad hoc corpus." De spir. creat. 9, 4; Prim. tudi In De Anima II, 190, Quodl. III. a 25.

27 Rerum novarum n. 20 in 24; P. Ang. Tominec O.F.M., Osnovna načela krščanskega socializma, Ljubljana, str. 60 in 63.

28 „Ex nativitate... consequitur in corpore nati aliqua dispositio, per quam anima quoddamodo ad aliquid prona efficitur..." Sv. Tomaž, De Ver., 24, 1, ad 19.

je sv. Tomaž že ugotavljal: „Iz naravne telesne dispozicije, ki jo prejme po rojstvu, ima eden nagnjenje do usmiljenja, drugi do zmernosti, spet drugi do druge kreposti.“[29]

Celo na področje **verskega življenja** segajo te narodne posebnosti. Sicer je povsem zgrešeno in napačno zahtevati za vsak narod posebno rasno, narodno religijo, v smislu rasizma, vendar pa je tudi tu resnično, da milost narave ne okvarja, uničuje, marveč to, kar je po naravi v človeku, izpopolnjuje. Tako različni narodi v isto objektivno resnico po svoje globlje prodrejo, jo po svoje doživljajo in praktično živijo; isto Kristusovo milost po svoje srkajo vase in porabljajo, kar se kaže tudi v molitvah, verskih običajih itd. Vse božje je samo v sebi tako nedoumljivo bogato in neizrazno, da ga človek ne more na en način vsestransko dojeti in zato dopušča brez škode takšne narodne posebnosti v načinu sprejemanja, čutenja, hotenja, izražanja, podobno kakor se žarki enega sonca kažejo v različnih mavričnih barvah.[30]

Ta vpliv telesnega pokolenja na človekovo telesnost in duševnost, ki ga moderna medicinsko—psihološka znanost vedno globje razkriva, je treba poudarjati, vendar ne pretiravati, kakor da bi kulturne dobrine zame izhajale izključno iz krvi in rase. Čeprav morda ta biološki element za narodnost ni morda najbolj bistven in odločilen,[31] vendar ima veliko narodno—oblikovalno moč in sega najglobje. Najglobje utemeljuje neko sorodnost značajev in duševnosti. Potem pa vpliva še posredno, kolikor sta prav s tem elementom združena dva druga za narodnost važna faktorja: ista zemlja in isti jezik.

2. Mnogi pravilno naštevajo med vezmi, ki vežejo ljudi v en narod, **isto grudo**, na kateri skupno živijo (Bodenverbundenheit).[32] Rodna gruda je kakor materino naročje, ki je vanj narod položen. Je prirodno ozračje, ki ga vdihava, okolje, ki iz njega črpa najbolj osnoven del svojega notranjega bogastva. Činitelji, ki leže v njej, sprostijo, prikličejo na dan, aktuirajo, kar je po krvi in rojstvu vanj položeno.

Moderna znanost ugotavlja, da ima geografsko okolje oblikovalno moč že na biološko plat človeka.[33] Gotovo pa je, da značaj pokrajine in z njim združeni način dela in preživljanja vplivata na telesnost in duševnost. Drugače se bori z naravo ribič, drugače kmet v hribovskih predelih in ta borba daje

---

[29] „Ex naturali dispositione corporis, quam habet ex nativitate, unus habet aptitudinem ad miserendum, alius ad temperate vivendum, alius ad aliam virtutem.“ 1. II. 63, 1; prim. tudi 55, 1 ad 2; 66, 2; 2. II. 47, 15 etc.

[30] Prim. Mausbach, o. c. III, 214—15.

[31] Ušeničnik, Izbrani spisi, VI, 162.

[32] Messner, o. c. 366.

[33] Kretschmer pravi: „Es konnte z. B. aus einer Rasse, die seit unvordenklicher Zeit auf demselben Küstenstandort stets blond hochwüchsig und langschädelig war, etwa in einem Gebirgsklima, auch ohne Kreuzung mit anderen Rassen, eine kurzschädelige blonde Variante entstehen.“ Geniale Menschen, Berlin 1931, 78; cit. Mausbach, o. c. I, 269.

ne le delu, marveč tudi čutno—duševnim doživljanjem svojo posebnost. Saj je človek po bistvu enotno bitje: telesno se na nek način prcliva v duševno, duševno v telesno.

Podobno deluje na svojsko narodovo čut geofizično okolje: klima, mena letnih časov, način prehrane, celo zunanja in notranja oblika in ureditev doma.[34]

Končno vpliva močno na značaj naroda in posameznika v njem svojsko doživljanje domače pokrajine s svojimi obzorji, podobami, mehkobo ali trdoto oblik, s pogledi in spomini na domačo vas in travnike, na potočke in gozdove, z lepoto svojih gorá itd. Vse to vpliva na čustvovanje, ne zgolj v smislu nekega sentimentalizma, marveč mu dejansko sooblikuje njegovo duševnost in po njej značaj, kar prihaja do izraza v vsakdanjem in kulturnem življenju.

Ta rodna gruda je **domovina.**[35]

Za človeka je z besedo domovina združeno eno najglobljih in najplemenitejših čustev, ki mu je — za ljubeznijo — posvetil največ pesmi in bajanja. Zanjo je doprinesel tudi največje žrtve. Domovina je tako eden močnih elementov naroda. Še več: zdi se, da je celo vidni simbol naroda samega. „Domovina... ne vključuje le rodne zemlje, marveč skupaj z njo tudi narodno skupnost, ki jo nosi. Zemlja s svojo rodovitnostjo, s skritimi zakladi, s pokrajinskimi lepotami in z vsem, kar sta človekova pridnost in spretnost na njej zgradili in ustvarili, zastopa nekako, kot nazorna in otipljiva podoba, kot simbol, narodno skupnost, ki je to zemljo obdelovala, ji dala njeno kulturno obličje in ki je obenem sama prejela od prirodnih potez in pogojev te zemlje svojo svojsko osebitost.“[36] Zato je tudi resnično, da „nam ljubezen do naroda pomeni skoraj isto kot ljubezen do domovine.“[37] Tako pojmuje domovino tudi sv. Tomaž.[38]

3. Zgodovinsko—kulturni element kot tvorni činitelj naroda in narodnosti obsega dvoje: **skupno usodo in skupno kulturo.**

Skupnost usode „zbližuje teženje in mišljenje in tako pospešuje tisto asimilacijo, ki se završi v enotni narodnosti,“[39] ali pa jo krepi.

---

[34] „So sehr ist der Mensch geophisisches Wesen, Produkt auch vom Boden und Landschaft, Klima und Wetter, dass Gleichheit der Umwelt in irgendeinem Grade auch Gleichheit der Menschen bewirkt.“ Mausbach, o. c. I, 269; podobno Messner, o. c. 367.

[35] Prim. analizo pojma domovina pri Odarju, l. c. 186.

[36] Sacher — Nell Breuning SJ, Zur christlichen Staatslehre, Freiburg 1949. Kol. 127. Enako Mausbach: „Das zur Nation erwachsene und erwachte Volk heisst im Hinblick auf seine Einzelglieder mit vollem Rechte: Vaterland.“ O. c. III, 44.

[37] Odar, l. c. 187.

[38] 2, II, 101.

[39] Ušeničnik, Izbrani spisi, o. c. 163.

Skupni politični razvoj in položaj povežeta ljudi med seboj in jim dajeta zavest, da spadajo skupaj. Čim močnejša je ta zavest, tem trdnejša je skupnost. Ljudje iste zemlje in iste krvi imajo pogosto tudi isto zgodovino. Povezani so „v spominu na skupne stiske, pa naj bodo to vojaki, svetniki ali narodni voditelji, ki so narod vzpodbujali k skupnim idealom.“[40]

Podobno vpliva tudi **gospodarska** skupnost, ki se v raznih oblikah narodnega gospodarstva javlja kot medsebojna povezanost in navezanost v boju za življenske dobrine. Posebno pride do izraza v časih, ko zadene ves narod gospodarska stiska ali brezposelnost in podobno.

Pomembnejša za oblikovanje naroda in obenem izraz narodnosti je **narodna kultura,** povezanost v duhovnih kulturnih dobrinah.

Narod ima „nek skupni duhovni svet, ki obstoji v svojskih predstavah in idejah, v svojskih oblikah življenja in tradicijah, v običajih in navadah, med katerimi je človek od malega rasel in po katerih je prejel poglavitni del svoje vzgoje.“[41] Posebno ob narodnih običajih (n. pr. pri krstu, poroki, ob različnih praznikih kot božič, velika noč itd.) je družina vedno znova potegnjena v življenski tok naroda. Človek sam aktivno sodeluje pri njih in se čuti odgovornega, da jih ohranjuje in da , obenem z njimi, ohranjuje vrednoto, katere izraz so. Narodna pesem, petje, narodne noše, ljudska praznovanja po starih šegah in drugo podobno vplivajo na formiranje narodne duše, tistega „objektivnega duha“, ki obstaja neodvisno od poedinca, a je poedinec v njem zakoreninjen.

Na drug način kažejo tudi kulturne stvaritve recipročno narodno oblikovalno vzročnost. Na eni strani nosijo kulturna, n. pr. umetniška dela bolj ali manj, več ali manj zaznatno in izrazito duševno posebnost naroda, iz katerega so ustvarjalci izšli.[42] Na drugi strani pa takšna dela budijo in dvigajo narodno zavednost, bogaté narodno kulturo in s tem utrjujejo narodno individualnost. Čim bolj je narod v celoti kulturno izobražen, čimbolj prihajajo med narod umetniški proizvodi lepe knjige in podobe, glasbe itd., tembolj vrši kultura tudi po tej poti svoje zedinjujoče delo. Umetnost in kultura sploh pa sta tem bolj narodni, čim bližji sta tistemu narodovemu duhovnemu svetu, ki smo o njem govorili, in čim bolj sta v njem zakoreninjeni.

Če prištevamo med kulturne dobrine tudi religijo, je treba tu poudariti njen pomen za narodnost. Ne sicer v smislu tistega: ker sem Slovenec, sem katoličan, — kar je že napačno vrednotenje — vendar verstva globoko posegajo v oblikovanje naroda, tako da so med najvažnejšimi oblikovalci narodove osebitosti.[43] Kako globoka je razlika med narodi krščanske vere in med narodi, ki sta jim budizem ali mohamedanstvo formirala življenje in kulturo.

---

40 Messner, o. c. 368.

41 Messner, o. c. 369.

42 Prim. o tem Marolt, Slovenstvo v likovni umetnosti, Vrednote I (1951/52), št. 3-4, str. 281—9.

43 Ušeničnik, Izbrani spisi, VI, 163—4.

Med kulturnimi dobrinami je pa najbolj značilna skupni jezik, **narodni jezik**, materinščina. Navadno ljudje prav po materinem jeziku razlikujejo pripadnike različnih narodov.

Jezik je najprej v ozki zvezi s pokolenjem in tako s prirodnim elementom narodnosti. Dalje je jezik sam v sebi, po svojih glasovih, po skladnji in ustroju v neki meri izraz narodove duše.[44] Posebno pa je važna narodna prvina, kolikor je jezik nosilec in posredovalec velike večine narodovih kulturnih dobrin. V njem prihajajo do izraza in se posredujejo svojska narodna duševnost, čustvenost, značaj. Še več: reči moremo, da jezik te dobrine nekako vase vsrka, použije. Jezik postane simbol naroda. Cenimo in spoštujemo svoj materinski jezik, ker nam predstavlja vse tiste narodne dobrine, ki jih nekako v sebi nosi. Borba za narodni jezik je bila vedno borba za narodne kulturne dobrine, ki brez njega živeti ne morejo in z njim vred ginejo ter borba za narodnost sploh.[45] Krepko je poudaril Mahnič pomen jezika za narod: „Materinščina je najzvestejša varuhinja in gojiteljica narodnostnih lastnosti in posebnosti. Z njo se narodu vzame znak, po katerem se kot tak loči od drugih narodov in se tako nasprotuje naredbi tistega Boga, ki je po svoji neskončni modrosti hotel, da se človeštvo razlikuje po narodih."[46]

4. Razvidno je, da se na podlagi teh — in najbrže še drugih — elementov razvije in izoblikuje neka narodna posebnost, nek **narodni značaj**, svojska narodna čud, kakor je bilo že sproti nakazano. Karakteriološki element je naraven produkt vseh drugih elementov, ki narodnost tvorijo.

Ti elementi so vsi za narodnost značilni, vendar o pomenu poedinih mnenje ni enotno. Držalo bo, da narodnosti ne določuje nikoli en sam element, marveč vsakega nekaj.[47] Saj so med seboj ozko povezani, tako, da navadno eden drugega vodi s seboj. Tudi je v enem narodu eden bolj izrazito zastopan kot v drugem. Tudi v istem narodu v različnih dobah eden ali drugi bolj stopi v ospredje. Kateri je najbolj bistven je težko reči. „Je nekako tako, kakor pri potezah na obrazu. Katera je bistvena? Pri tem je ta bolj značilna, pri onem druga, vsak pa ima svoj obraz."[48] Vendar moremo reči, da sta najvažnejša komponenta kri in jezik. Prva je nosilec predvsem telesnih in prirodnih posebnosti, drugi duhovnih, kulturnih. Z obema se podeduje največ svojstev. Oba najbolj vplivata na telesno—duhovni značaj, ki se javlja v narodu.

Po vsem tem je videti, da ima pojem narodnosti neko elastičnost. Sledi pa tudi, da je včasih težko določiti, ali je neka skupina že narod zase ali ne. Še bolj velja to v obmejnih primerih za poedinca, ko ni mogoče kar tako reči, kateremu narodu pripada.

---

[44] Prim. o tem Mahnič, pri Ušeničniku: Dr. A. Mahnič o narodnosti, Izbr. spisi, VI, 197.

[45] Sacher — Nell Breuning, o. c. 128—9.

[46] Pri Ušeničniku, Izbr. spisi VI, 196.

[47] Ušeničnik, Izbr. spisi VI, 197—8, op. 2.

[48] Ušeničnik, o. c. 164.

Iz tega obrisa pojma narod spoznamo, da je narodnost nekaj **resnično danega;** ni zgolj subjektivna predstava, ne zgolj zavest skupne pripadnosti. Narodnost je objektivno dejstvo, ki sloni na objektivnih elementih in daje narodovemu subjektu nek osnoven značaj, ki je podlaga in vzrok narodne zavesti, ne pa njen učinek. Pripadnost ali ne—pripadnost nekemu narodu zato tudi ni neposredno odvisna od svobodne volje poedinca, marveč mu je dana, naložena, tudi če je noče priznati. Seveda se more narodnosti odtujiti in jo počasi, v rodovih, tudi zgubiti.

Ta objektivna narodnost je podlaga narodne zavesti v narodu kot skupnosti. Odločilni trenutek v tvorbi naroda je, ko se zave svoje posebnosti, ko najde svojo dušo. Kakor se poedinec „dvigne iz mase", ko se zave svoje individualnosti in tako doseže svojo „avtentično eksistenco", podobno postane narod nekako „individuum" med drugimi narodi, ko se zave sam sebe. Takrat narod zares „eksistira", ne samo „je". Zave se svoje posebnosti in se zavestno odloči od drugih narodov. Ob tem se zave tudi pravice do svojih posebnosti in do lastne eksistence, kar mu vzbuja voljo gojiti svojo narodno osebitost in se po njej uveljaviti med drugimi narodi, pokazati svojo vrednost in silo ter doprinesti svoj svojski delež k napredku in kulturi človeštva. Vse to pa more le, če je kot narod kulturno svoboden in v neki meri organiziran. Odtod težnja po kulturni avtonomiji in tudi po lastni državnosti. Vendar suverenost (politična) ni bistvena za narod, kakor je bistvena za državo.

Toliko zadostuje o pojmu narodnosti, kolikor je v naš namen potrebno.

II.

Odgovor na stavljeno vprašanje odvisi od vrednotenja narodnosti. Glede tega pa moremo razlikovati tri skupine nazorov: ena greši v preveč, druga v premalo, tretja pa skuša najti resnico v „zlati sredini".

1. Najostrejša oblika pretiravanja narodnosti kot vrednote je bil **rasizem,** ki ga je skušal znanstveno utemeljiti predvsem ideolog nemškega rasizma Alfred Rosenberg.[49] Poudarja skoraj izključno plemensko plat naroda in njen pomen močno pretirava. „Naj skušamo doumeti karkoli: državne tvorbe, boje med narodi, znanost, pravo, nravnost, filozofijo, verstvo — vedno trčimo na eno samo podlago, ki se ne da več razložiti — kri", Pravi Rosenberg.[50] Vse človeško udejstvovanje je stvar krvi, ki ne znači krvi, ki se pretaka kot tekoča snov po naših žilah, marveč pasmo in pasemsko dušo, ki daje človeku poseben značaj, posebno duševnost, svojskost hotenja in življenja. Vsaka pasma si oblikuje svet po kategorijah, ki so ji pač „v krvi". Resnica in skladnost med spoznanjem in predmetom, namreč skladje med nagonom in teženjem krvi, ki je v vsaki pasmi drugačna. Vsaka pasma ima tako svoj mit, svoj nazor, svojo resnico. Dobro je, kar služi pasmi; nesmiselno je, da bi za

---

[49] Podrobneje gl. Janžekovič, Filozofske osnove Rosenbergovega nazora, Čas XXXIV, 1939/40, str. 14—50; okrožnica Pija XI. Mit brennender Sorge (1937) itd.

[50] Gestaltung und Idee, 1934, 365; cit. Janžekovič, o. c. 20.

vse rase veljali isti etični zakoni. Vero si ustvari rasa sama po svojem teženju in po svojem značaju. Germanska duša je v popolnem nasprotju z judovsko, zato je germanska religija v nasprotju s krščanstvom. Šole bodo vzgojile rod, „ki se ne bo več zbiral ob strahotno se zvijajočem truplu na križu, ne ob Marijinih sohah, marveč ob spomenikih padlih junakov, ki so umrli kot znaki večnega mita krvi in volje za najvišjo vrednoto našega ljudstva: za čast nemškega imena."[51] Rasa je tako merilo vsega, je nekaj najsvetejšega, božanskega. Največji greh je greh zoper raso. Z njo padejo vse vrednote. Vse rase imajo svojo vrednost, a le za ljudi istega plemena. Najvišja pa je nordijsko—germanska rasa, ki je ustvarila vse, kar je na svetu zares velikega in ki ji potakem gre gospodstvo nad vsemi drugimi.

Odveč bi bilo na tem mestu pokazati zgodovinske, filozofske in etično—religiozne zmote tega novega več ali manj že preživetega poganskega nazora.

Pretirani nacionalizem ne izhaja nujno iz rasnega načela, a tudi pretirava vrednost in pomen narodnosti. V lestvici vrednot jo postavlja na višje mesto, kot ji dejansko gre; ima jo včasih celo za „dobrino nad dobrinami".[52] Javlja se v najrazličnejših oblikah.

Tak pretiran nacionalizem se je javljal tudi med nami. Nekateri krogi so pred petdesetimi leti in prej očitali katoličanom, da so nenarodni, ker so narodnosti dajali mesto, ki ji gre. Mahnič je l. 1892 pobijal dvoje: da bi bila narodnost „absolutna dobrina" in da bi bila po mnenju katoličanov narodnost „hudičeva iznajdba".[53] Zavrača trditev, da narodnost „je in ostane posebno v naši dobi prvo, najvišje dobro, za katero moramo vse zastaviti... Narodnost je absolutna: nji se mora vse drugo pokoriti... Narodnim interesom moramo žrtvovati vse drugo...",[54] obenem pa trdi, da je narodnost resnična dobrina, ne najvišja, pa vendarle tako velika, „da je vseh dolžnost jo ljubiti in skrbno gojiti".[55]

Druga oblika pretiranega nacionalizma je nek narodnostni determinizem, kakor ga je učil n. pr. Oswald Spengler. „Prvo, na kar zadene človek kot na neizbežno usodo in česar nobeno mišljenje ne doume in nobeno hotenje ne more spremeniti, je čas in kraj njegovega rojstva: vsakdo je rojen v nek narod, v neko vero, v nek sloj, v nek čas in kulturo. A s tem je zanj že vse odločeno."[56] „Za vsakega človeka... je tista ena religija večna in resnična, ki mu jo je usoda določila po kraju in času njegovega rojstva."[57] Vpliv narodnosti je občutno pretiran.

---

[51] Mythus des XX. Jahrhunderts, str. 701; cit. Janžekovič, o. c. 42.

[52] A. Ušeničnik, Knjiga načel, 254.

[53] Mahnič, Narod ni hudičeva iznajdba, Rimski katolik IV, 1892, 240—243. Prim. tudi A. Ušeničnik, Dr. A. Mahnič o narodnosti, Izbrani spisi VI, 195 sl., kjer tudi ugotavlja, da je Mahnič jemal besedo „absolutno" preveč dobesedno in ne v smislu, kakor so jo rabili njegovi nasprotniki.

[54] o. c. 242.

[55] l. c.

[56] Gedanken, München 1941, 1.

[57] o. c. 11.

Spet na drug način se javlja in skriva pretiravanje lastne narodnosti v mišljenju in govorjenju, kakor da je naša narodnost sama po sebi nad drugimi. Kar ni slovensko, je že po tem manj vredno. Kar ni v skladu z našim slovenskim čutenjem in značajem, je krivo, slabo. Drugačne navade so najmanj — čudne. Takšno naziranje najprej ni dosledno. Kdor resnično priznava vrednost narodnosti in njenih dobrin, jih ne bo cenil le v lastnem narodu, marveč se bo zavedel, da so tudi drugi narodi, ki imajo svoje narodne posebnosti; priznal jih bo brez zavisti in jih spoštoval. Vedel bo dalje, da svoj narod in svojo domovino ljubi ne zato, ker bi bila sama v sebi boljša in bolj ljubezni vredna, marveč zato, ker stoji le do svojega naroda in le do svoje domovine v tistem posebnem razmerju, ki utemeljuje posebno ljubezen do njiju; podobno kakor sin ljubi le svoje starše kot sin, čeprav so morda manj dobri, manj bogati in manj kulturni kot drugi ljudje. Ob tem je treba tudi poudariti, da se človeku razkrije svojski značaj in kulturna individualnost lastnega naroda šele tedaj, ko je spoznal, kako so drugi narodi na svoj način in v svojih kulturnih dobrinah izrazili, izoblikovali iste splošnočloveške vrednote. Za takšno spoznanje pa je spet potrebno, da človek pozna dobro tudi druge jezike, ker je jezik tista „čudovita posoda, ki narod vanjo zajema osebito bogastvo svojega duha,“[58] in se v njem javlja. Zato je znanje tujih jezikov prav zaradi lastne narodne zavesti potrebno in koristno.[59]

Končno je omeniti še tisti pretirani nacionalizem, ki hoče iz političnih razlogov zediniti več narodov v enega, oziroma druge uničiti v korist gospodujočemu. Politična enotnost naj bi zahtevala narodno enotnost. Narodne manjšine da nimajo pravice do kulturne samobitnosti. Da bi bili takšna teorija in praksa upravičeni, bi bilo treba dokazati, da narodnost ni naravna dobrina in da je za državni smoter takšna enotnost potrebna. Dokazati pa se more prav nasprotno.[60] Nacionalno pretiravanje more zavesti tudi v narodni napuh, do prezira in sovraštva drugih narodov, kar more voditi do usodnih konfliktov in napetosti.

2. Navedena naziranja pretiravajo in precenjujejo pomen narodnosti, a druga ga podcenjujejo.

Najprej je omeniti nekakšen **individualizem**, ki preveč poudarja individualni značaj človekove osebe in zabrisuje njeno socialno plat. Hoče zanikati vezi, ki ga vežejo na skupnost. Ker pa ta temelji v narodnosti, ji zanika vsak resnični pomen. Kvečjemu ji priznava nek romantično—sentimentalen značaj, ki ga pa kot racionalist prezira. Včasih jo reducira zgolj na subjektivno zavest in čustvo, brez vsake objektivne vezanosti.

Narodnosti dejansko zanikuje pomen tudi tisto **materialistično mišljenje**, ki se more kratko izraziti v načelu: ubi bene, ibi patria. Jan. Ev. Krek je l. 1908 v Celovcu takole označil takšno miselnost: „Materialistično mišljenje se širi povsod in s tem zgubi materni jezik svoj pomen. Pravijo: saj

---

58 A. Ušeničnik, o. c. 253.

59 K temu Sacher — Nell Breuning, o. c. 127—129.

60 Prim. Mausbach, o. c. 45—46; Ušeničnik, O samoodločbi narodov, Izbrani spisi VI, 175—195.

materni jezik ni nič drugega kot občevalno sredstvo! Materializem ne vidi v domu nič nravstvenega, v ljubezni do doma in v pojmu domovine ne vidi nobenega nravnega faktorja. Kjer je dobro, tam si doma. Cel svet je tvoj dom in kjer dobiš miren kot in polno skledo, tam si doma."[61] Značilna za to naziranje je tiha postavka, da ima vrednost le to, kar koristi, predvsem materialno, in da drugih dobrin ni.

S tem v zvezi so še razne oblike **krivega** internacionalizma, **kozmopolitizma**, ki hoče združiti ljudi vseh narodnosti, a tako, da hoče obenem zabrisati narodne razlike. Kakor je treba danes poudarjati vedno ožje sodelovanje med narodi na političnem, kulturnem in gospodarsko—socialnem področju, vendar ne gre, da bi se to vršilo na račun narodne samobitnosti.

Takšen internacionalizem more biti praksa ali doktrina, dejstvo ali ideja. Kot dejstvo se izraža pogosto v masah materialnega in duhovnega proletariata, posebno še v masah industrijskega delavstva. Ljudje, ki so zapustili zemljo in v gručah romali v industrijska središča, so jo zapustili tudi duhovno: pretrgali so zvezo z verskimi navadami in narodnimi običaji, z ljudskimi tradicijami in z ljudsko dušo: izkoreninili so se iz nje in iz naroda. Iz zavestne narodne skupnosti so postali masa, ki je ne veže nek duhovni svet, marveč prav pomankanje tega duhovnega sveta. To praznino so skušale izpolniti razne ideologije in zajeti maso. Seveda bi bilo krivo delavske mase splošno in kar povprek obsojati brezdomovinstva. Res je, da jim postane pojem domovine zaradi načina njihovega življenja in dela nekam tuj.[62] Posebno gine smisel za njene čustvene vrednote. Tudi nimajo občutka, da jim domovina in narod kaj nudita. Lažje se čutijo povezane z njimi, ki se v svetu bore za zboljšanje socialnega položaja. Zato more biti zanje ljubezen do domovine težja. A vkljub temu je delavstvo pokazalo večkrat močno in požrtvovalno domovinsko ljubezen, ki je toliko več vredna, kolikor bolj je nesebična, medtem ko more biti domovinska ljubezen premožnih kaj lahko pomešana s strahom in skrbjo za svoje materialne dobrine.[63]

Na tem mestu bi bilo treba razpravljati o internacionalistični teoriji **marksizma**. Vendar zahteva to obravnavanje posebne razprave, posebno, ker je marksizem v tem vprašanju danes drugega mnenja, kakor pa je bil v prejšnjem stoletju; pa tudi teoretiki marksizma danes niso složni.[64] Omeniti je le kratko, da je marksizem vedno imel za odločilni faktor narodnosti gospodarske pogoje, ki so edino merodajni za nastajanje naroda. E. Kardelj uči, „da je narod specifična ljudska skupnost, ki nastaja na določeni stopnji družbenega razvoja, ko razvoj materialističnih sil ne le omogoča, ampak

---

[61] Naš tednik — Kronika, 7. II. 1952, str. 4.

[62] Prim. Ahčin, Socialne nevarnosti izseljenstva, Duhovno življenje, Buenos Aires, 1952, 289—291.

[63] Sacher — Nell Breuning, o. c. 128.

[64] Sacher — Nell Breuning, Gesellschaftliche Ordnungssysteme, Freiburg, 1952, 422 sl. Marx je v svojem manifestu 1848 trdil: „Delavci nimajo domovine!" Cit. Steinbüchel, Zerfall des christlichen Ethos, Frankfurt 1951, 17.

tudi neizogibno proizvaja proces notranjega ekonomskega povezovanja ljudstva na določenem ozemlju in sicer na bazi skupnega jezika, kulturnih in drugih duhovnih obiležij."[65] Kako povdarja izključni pomen gospodarstva, je videti v trditvi: „Židje na primer sploh niso narod, kajti... nimajo niti svojega notranjega trga in gospodarstva sploh."[66] Odločno pobija vsak nravni element narodnosti. Ker je narodnost nujno zgodovinsko odvisna od družbenega in gospodarskega procesa, deli, oz. bo delila njegovo usodo. Rastoče ekonomsko povezovanje sveta vodi k vedno tesnejšemu zbliževanju narodov. To „v nekem oziru" *stapljanje* narodov se bo izvršilo po razvoju vsakega posameznega naroda v gospodarskem, kulturnem in socialnem pogledu.[67] To bo doba internacionalizma, ko „ne bo več naroda v buržuaznem smislu."[68]

Končno naj vsaj na kratko omenimo probleme, ki so jih katoliški intelektualci različnih narodov obravnavali na svojih „razgovorih" v San Sebastianu (Španija) 1951. Izzveneli so v nekakšen *pesimizem* in pustili odprto vrsto vprašanj, ki se tičejo naše téme.[69]

Govorili so sicer o domovini, a velja enako o narodu, kar je prišlo do izraza tudi v razgovorih.

Do nobenega enotnega zaključka niso prišli v vprašanju, kaj je domovina.[70] Eni so trdili, da se pojem spreminja s časom; drugi, da je pojem domovine „misterij" v smislu G. Marcela, da se torej ne more stisniti v pojem. Vsi poskusi opredeliti domovino so ostali le poskusi, z raznimi ugovori.

Drugo vprašanje, ki so ga obravnavali od vseh strani, je: ali je patriotizem še krepost in krščanska krepost. Poudarjali so, da zgublja ta krepost svoj objekt, ker za mnoge domovina nima nobenega pomena več. Patriotizem da ni več sila, ki bi rodila kaj pozitivnega, marveč ovira narode v medsebojnem zbliževanju; rodil da je več zla kot dobrega. Treba je, so rekli, prenoviti teologijo patriotizma.

Druga vprašanja, ki so o njih govorili, ne spadajo direktno v naš tema. Iz vsega je videti, kar ugotavlja tudi Paniker, ki je bil osebno navzoč, da so imeli pred očmi bolj pretirani nacionalizem in preveč ozek, zaprt in ekskluziven pojem domovine.[71]

---

[65] O. c. 407.

[66] L. c. Ko so Judje zdaj dobili svojo državo in svoj trg, so tako torej „čez noč" postali narod?!

[67] l. c. 489.

[68] l. c. 490.

[69] Po poročilu v „Criterio", Buenos Aires, 1951, 843—45.

[70] „El peligro consiste en que nunca se llega a saber qué es la patria." O. c. 843.

[71] V El sujeto del patriotismo, Revista de teología, III, 1953, 30. Tudi uredništvo Criteria dostavlja k poročilu: „Con varias de las ideas emitidas disentimos hondamente." L. c. 843.

3. *Tretje mnenje* pa je nekako v sredi: narodnost je dobrina, a ne najvišja. Pravilno priznanje te dobrine vključuje moralne dolžnosti do narodnosti in do naroda. To mnenje zastopa večji del etikov, moralistov in sociologov vseh narodnosti, vendar navadno brez podrobne določitve in brez utemeljevanja. Saj je celo A. Ušeničnik postavil „načelo“: „Katoličanom ni treba šele dokazovati, da morajo domovino ljubiti.“[72]

Vprašanje še čaka temeljite študije. Podati hočem le poskus rešitve, v nadaljnje razpravljanje in poglobitev.

III.

Iz analize pojma narodnosti razberemo, da je narodnost tista lastnost, ki ima po njej določena skupina ljudi svojo svojsko biološko, etnološko, zgodovinsko, kulturno in splošno značajno posebnost in osebitost.[73] Narod pa je nosilec te lastnosti. Poedinec nosi v sebi bolj ali manj izrazito poteze naroda, ki mu pripada.

Osnovno načelo, ki sledi iz razlage narodnosti in ki je bistvenega pomena za etično zadržanje, je: narodnost je za poedinca *pozitivna osebna dobrina*, ki je globoko zakoreninjena v našem konkretnem bistvu. Abstraktnega, t. j. nad— ali a—narodnega človeka, ki bi bil zgolj človek kot tak: homo ut sic, ni. „Človek je le v narodu ta konkretni zgodovinski človek, ki je, in vsaka robinzonska figura je prav tako neresnična, kot je Stirnerjev „Samotar“ anarhistična konstrukcija, ki ne more eksistirati“, pravi katoliški filozof Steinbüchel.[74] Splošno človeških dobrin človek ne prejema iz zraka, v neki platonsko—splošni obliki, marveč konkretno izgrajene in izoblikovane v krajevnem, zgodovinskem in kulturnem okolju, v katerem se rodi, raste in živi. Narodnost jim daje svojsko akcidentalno formo, svojsko tipičnost. Tudi dobrine drugih narodov sprejema in asimilira po svoje, v smislu svoje narodne osebitosti, in to po starem reku: quidquid recipitur ad modum recipientis recipitur.[75] To načelo moremo umeti tudi v aktivnem smislu: človekovo udejstvovanje, ki je izraz njegovega konkretnega bistva (operari sequitur esse — so rekli stari), nosi bolj ali manj, zavestno ali nezavestno svojski značaj njegove narodnosti. Tako je narodnost s svojimi elementi počelo, ki človeka telesno in duševno so-oblikuje, ga formira v tega konkretnega človeka, mu daje nekaj, česar ljudje drugih narodov nimajo, ustvari neko posebno formo človeškega bistva. Po vsem tem je gotovo osebna ontološka dobrina, vrednota.

Človeštvo je dejansko razdeljeno v rase in narode. To, da so poedinci, ki so nekakšni narodni „mešanci“, le potrjuje dejstvo te razdeljenosti. A razdelitev človeštva v narode *načelno* ni umetna tvorba, ni delo namernih in

---

[72] Knjiga načel, III, 259.

[73] Güenechea, Principia iuris politici, I, Roma, 1939, 90.

[74] o. c. I. 2. 183.

[75] „Nationale Güter sind Menschheitsgüter, die durch die Nation eine eigene Ausprägung gewonnen haben.“ Sacher — Nell Breuning, o. c. 128.

načrtnih človekovih prizadevanj, marveč je spontana, naravna tvorba. „Delitev človeškega rodu v različne narode je naravno dejstvo“— to tezo postavlja Güenechea v svojem sistemu političnega prava.[76] Potemtakem je tudi narodnost *naravna* dobrina, t. j. utemeljena v človekovi naravi sami.

To pa, kar je po naravi dano, ni le neka gola in slepa „danost“, marveč — tudi zgolj filozofsko — **izraz stvariteljske božje volje**, ki je človeka ustvarila tako, da se je sam po sebi, naravno, razvil in razdelil v narode. Narodnost je torej od Boga zamišljena, hotena; je v načrtu Previdnosti.[77]

Človek skuša doumeti, kolikor pač more, kakšen namen je imela pri tem božja Previdnost.

A. Ušeničnik navaja dva taka smotra: „Iz smotrnosti, ki vlada v svetu, moremo sklepati, da ima v načrtu božje Previdnosti tudi vsak narod v zgodovini človeštva svoje posebno poslanstvo. Ker pa se ločijo narodi med seboj prav po duševni in kulturni osebitosti, moremo dalje sklepati, da je na splošno vprav razvoj teh kulturnih osebitosti tisto, kar naj vsak narod prinese človeštvu in torej skupni kulturi človeštva.“[78]

Drug smoter pa je kulturna pestrost, ki premaguje kulturno enoličnost, ki bi bila za duha dolgočasna, kakor „bi bilo dolgočasno za oko, če ne bi bilo v naravi mnogoličnosti cvetic.“[79] Mahnič je dodal tej misli še, da „prav tolika raznoličnost narodnih jezikov in tipov podeljuje človeštvu bolj mično, lepše obličje — saj lepota javlja se pred vsem v raznoličnosti.“[80]

Pestrost narodov pa ima še tretji pomen: pospešuje bogastvo v življenju človeštva. Po tej raznolikosti v narodih se razvijejo višje vse zmožnosti človeškega bitja, v enem narodu bolj ene, n. pr. čustvene, v drugem bolj druge n. pr. razumske. Le v kulturni in karakteriološki mnogoličnosti se bude napetosti, polarnosti, ki vodijo do plemenitega tekmovanja, do živahne izmene kulturnih dobrin in tako do kulturnega napredka in bogastva v človeštvu sploh.[81]

Iz tega pa sledi, da je narodnost tudi občečloveška dobrina, t. j. ima pomen za človeštvo sploh in tudi tako, posredno, za posameznika.

Zaključiti moremo, da je narodnost osebna, naravna, občečloveška dobrina.

Vse ustvarjene dobrine, posebno še človeku v nekem smislu imanentne, so mu dane, da se jih poslužuje v dosego svojega končnega smotra. V tem

---

[76] o. c. I, 95.

[77] „Wie jeder Mensch mit seinen besonderen Anlagen und seiner besonderen Berufung eine eigene Idee Gottes ist, so offenbaren sich auch die einzelnen Nationen mit ihren Kräften und ihrer geschichtlichen Mission im Rahmen der gemeinsamen Ziele der Menschheit besondere Ideen Gottes.“ Messner, o. c. 611.

[78] Kat. načela, 253.

[79] l. c.

[80] o. c. 242.

[81] Prim. Escher — Mausbach, o. c. III, 212. A. Ušeničnik, Narod in nacionalizem, Izbrani spisi, VI, 173/4.

smislu je treba vsako dobrino priznati, jo po njeni vrednosti ceniti, in če je nam osebno namenjena, prevzeti in gojiti. S tem pa preidemo v red etičnih odnosov. Dobro v ontološkem redu postane dobro v nravnem redu.[82] Tako postane dobrina — naloga. Tako je narodnost tudi etična ideja, *etična dobrina.*[83] Smoter človekovega življenja na zemlji je čim večja bogupodobnost, to pa je: čim večja popolnost človekove osebe. Konkretna oseba pa nosi po naravi globoko v svojem bitju svojske posebnosti naroda, ki mu pripada. Te posebnosti so kakor neko notranje okolje, naravna situacija njenega razvoja, s tem pa najbolj naravna pot, po kateri se razvoj osebe vrši, temelj, na katerem se osebnost gradi.

Vsaka etična dobrina pa je predmet neke *kreposti.* Saj je krepost prav stalna naravnava, ki človeka vodi in nagiba, da prav rabi neko dobrino in ga navaja k pravilnemu nravnemu odnosu do nje.

Kreposti pa je več. Med seboj se razlikujejo po formalnem objektu, t. j. po svojski dobrosti različnih dobrin.

Tako tvori etični odnos do naroda in domovine *posebno krepost,* ki jo sv. Tomaž in za njim krščanska etika in moralka imenujeta: *pietas.*[84] Izraz je neprevedljiv; imenujmo jo kar pieteta, vendar je treba imeti pred očmi, kakšno vsebino dajemo temu zasilnemu in začasnemu izrazu.

Sv. Tomaž sklepa takole: Človek je na različne načine različnim obvezan, to pa zaradi različnih dobrin, ki jih je od njih prejel. V obeh ozirih zavzema prvo mesto Bog: je najvišje in vsepopolno bitje, in je obenem prvo počelo našega bitja in vodstva. Drugotno počelo našega bitja in vodstva so pa starši in domovina, narod,[85] v katerem smo bili rojeni in vzgojeni. Zato je človek za Bogom največ dolžan staršem in domovini. Kakor pripada kreposti bogoslužnosti, da daje češčenje in spoštovanje Bogu, tako pripada, v drugotni stopnji, kreposti pietete, da časti in spoštuje starše in domovino.[86]

Tako postavlja sv. Tomaž domovino (in narod) za bitno počelo človeške osebe, ki podobno kot starši in po njih v veliki meri rodi in vzgoji konkretnega človeka in mu daje nek svojski bitni značaj. S tem je zelo poudaril narodnost kot dobrino.

Krepost pa redno nekaj *ukazuje, nalaga.* Sicer spadajo k vsaki kreposti (razen k strogi pravičnosti) tudi neobvezna, odvišna dejanja, t. j. kar člo-

---

[82] „Das Sein ist stets der Wurzelgrund des Sollens." Mausbach, o. c. III, 45. Prim. vse delo J. Pieper, Die Wirklichkeit und das Gute, München 1949[5].

[83] „Tatsächlich ist die Idee der Nation auch eine ethische Idee." Messner, o. c. 611.

[84] Summa Theologica, 2. II. qu. 101.

[85] Videli smo, da sv. Tomaž z besedo „patria" misli tudi narod. To je sklepati iz konteksta. Prim. tudi: „Diesen engsten Begriff der Pietät überträgt Thomas zunächts auf das Vaterland, das in entfernterer Weise die Menschen zeugt, erhält und leitet, mit anderen Worten, auf das Volk, dem wir entstammen." Mausbach, o. c. III, 31.

[86] l. c. a l. c.

vek stori več, kot je dolžan in ki z njimi doseže popolnejšo stopnjo tiste kreposti, vendar pa krepost nekaj tudi obvezno zahteva.

Kadar razodetje in Cerkev nič natančneje ne določita, je pogosto težko ugotoviti, kaj vse spada k obveznosti neke kreposti, pod kakšno stopnjo obveznosti kaj zahteva. Vzgled za to je n. pr. krepost hvaležnosti, ki je po splošnem prepričanju nravno obvezna krepost, vendar je težko reči, kaj nalaga v vesti in kako, kaj pa je že preko te mere hvaležnosti. Še težje je to določiti za krepost pietete, ki je manj znana, manj obravnavana in v tem smislu manj določena. Nekaj nedoločnosti, ki je v pojmu naroda, preide tudi na etično polje. Gotovo je sicer, da nikoli ne smemo ravnati proti kreposti, a že to, da je krepost „v sredi“ (virtus est in medio) in da to „sredino“ v konkretnih primerih določa pamet po različnih okoliščinah, otežkoči splošno veljavno določitev, ki bi za vse primere z eno besedo izrazila, kaj je tu in zdaj proti kreposti. Kaj pa smo pozitivno v smislu kreposti dolžni storiti, je pa še težje ugotoviti.

Sicer pa je praktično bolj važna volja gojiti kreposti, kakor pa izogibati se nasprotne krivde. Krepost je ideal, ki naj se mu človek skuša velikodušno približati, ne da bi se neprenehno oziral le na to, kaj je še dolžan v vesti in kaj ne več. Takšen etični minimizem je praktično škodljiv in nevaren, teoretično pa je prinesel moralki dosti očitkov, češ da ni drugega kot „katalog grehov“.

Vendar pa nam sv. Tomaž daje namig, kje iskati kriterijev, ki moremo po njih vsaj nekako določiti obvezne dolžnosti do naroda in domovine. Ta namig razberemo iz paralele: Bog — starši — domovina. Bog — prvo počelo našega bitja in vodstva, drugotno pa najprej starši, nato domovina. Domovina je tako potegnjena v eno ontično in etično linijo z Bogom in starši. To, kar dolgujemo Bogu kot svojemu Stvarniku, dolgujemo drugotno, sorazmerno in zato seveda le v bistveno nižji meri in analogno, staršem in še bolj drugotno narodu. Praktično se torej dolžnosti do naroda razberejo sorazmerno iz dolžnosti do staršev, ki so po vsebini in obveznosti bolj znane. Podobno je s stopnjo nravne obveznosti. Obveznost je tem manjša, čimbolj se oddaljuje od razloga, ki jo utemeljuje. Tu pa je ta razlog v počelu, ki nam daje bit. Narod je v liniji bitnih počel na zadnjem mestu, zato je tudi obveznost do njega pod tem vidikom in sama po sebi najmanjša. Konkretno: manjša kot do staršev. Pravimo: pod tem vidikom in sama po sebi, ker more biti včasih iz drugih razlogov in v posebnih primerih večja. Podrobnejše obravnavanje dolžnosti do domovine in naroda že ne spada v okvir razprave, ki govori o narodnosti kot osebni dobrini. Za našo temo je važen naslednji zaključek: če imam posebne dolžnosti do naroda, ker sem od njega in po njem prejel svojo konkretno bit, potem imam tudi posebne dolžnosti do tega, kar sem od naroda prejel — *do svoje narodnosti.*

Na doslej ustaljenih temeljih moremo določiti nekatere splošne nravne dolžnosti do svoje osebne narodnosti.

Najprej se zdi, da je človek dolžan *priznavati svojo narodnost kot dobrino.* Rekli smo že, da objektivno nekakega a—narodnega človeka ni. Prav tako je po krščanskem in sploh po vsakem pravilnem teoretičnem naziranju gotovo, da je bilo v načrtu božje Previdnosti, da sem se rodil prav v tem

narodu in ne v drugem in da nosim v sebi to narodno osebitost. Ta dejstva je treba priznati, vpoštevati jih in jih vključiti v svoje nravno hotenje in praktično ravnanje. To se pravi: priznati svojo osebno narodnost kot naravni in božji dar. V tem je osnova narodne zavednosti, ki je tem bolj trdna, čim bolj človek spozna, kako globoko posega narodnost v njegovo bit. „La religación patriótica pertenece pues a la misma existencia humana", pravi Paniker.[87] Narodna zavednost je zato naravno zadržanje človeka, ki se ravna po resnici in dejanski stvarnosti. Preziranje narodnostnega faktorja v človeku pa je teoretična in praktična zmota. Ostro označi to isti Paniker: „El patriotismo está inserto en raíz misma de nuestro ser. Un hombre, que no fuera patriota, tendría su personalidad truncada, sería un solitario egoista, un orgulloso ser, que quiere — utopicamente — autárquico, desligándose de sus vínculos más naturales."[88]

Nravni red dalje zahteva, da priznano dobrino po njeni vrednosti *cenimo*, spoštujemo. To dobrini kot taki po njenem bistvu gre.

Seveda so dobrine, ki so večje kot narodnost, ker so same v sebi višje, v ožjem, bolj neposrednem in bolj nujnem odnosu do človekovega končnega smotra. Te zahtevajo zato večje spoštovanje in teoretično ter praktično višje vrednotenje. Vendar je narodnost resnična vrednota, vredna, da jo cenimo.

Če človek svojo narodnost ceni, se je ne sramuje. Morda ima razlog, da se sramuje ravnanja pripadnika svojega naroda; more se zgoditi, da je kdaj ravnanje narodne skupnosti v celoti nečastno. A to ne zadene narodnosti kot take, ne naroda kot naroda formalno.

Moreta biti moja narodnost in kultura mojega naroda manj popolni kot v drugem narodu, zato pa je tedaj moja naloga, da ju pomagam izpopolnjevati, da doprinašam po svojih močeh k njunemu napredku, da si osebno dodam, česar po narodnosti nimam. Saj narodnost ni ekskluzivnost. Je podlaga, ki na njej privzema na svoj način kulturne vrednote tudi drugih narodov. To ne zadeva le poedincev, marveč tudi narod v celoti, kot skupnost. Kakor ima poedinec svoj individualni in socialni značaj, podobno tudi narod. Poedinec šele po socialnosti doseže svoje osebno usovršenje. Tudi individualnost naroda bi se „enostransko razvijala in bi morda celo otopela, če ne bi dopolnjevala ločitve narodov kulturna skupnost med narodi."[89] Isto je poudarjal že Mahnič: „Narodna ekskluzivnost je za narod pogubna, ker ovira njegov kulturni napredek. Ako se narod omejuje sam nase in zapira sam vase, si sam zapira pot do najboljših sadov človeškega duha in si omejuje duševno obzorje. Takšna ekskluzivnost je vzrok duševne otrplosti in kulturnega zastanka, je pa tudi nenaravna, saj je človek po naravi socialno bitje."[90] Potakem zahteva vprav narodnost sama, da se vživljam v kulture drugih narodov, posebno, kadar med njimi živim. Nikakor pa ni potrebno in nujno, da bi ob tem zgubljal svojo narodnost, marveč jo bogatim, izpopolnjujem, gradim nanjo

---

87 l. c. 37.

88 l. c. 30.

89 A. Ušeničnik, Izbrani spisi, VI, 163.

90 Navaja A. Ušeničnik, Izbrani spisi, VI, 199.

in vanjo. Če pa se zgodi, da se ob kulturnih dobrinah tujega naroda potujčujem, je pa za tem neka krivda, pogosto pomanjkanje prave narodne zavednosti.

Narodnostne dobrine pa niso v nas nekaj statičnega, marveč življenjsko—dinamičnega: narodnost je zato treba ne le *ohranjevati*, marveč tudi *gojiti*, to se pravi: ohranjevati, gojiti elemente, ki narodnost nekako tvorijo. *Ohranjevati*. Tu najprej zadenemo na etično slab prizvok, v smislu neke nezvestobe, izdaje. Tak pomen je brez dvoma upravičen, kadar se kdo iz nevrednih razlogov (prezira, lakomnosti, materializma itd.) meni nič, tebi nič proklamira za uda tujega naroda, se postavi na njegovo stran in se sam šteje za tujca. Najprej je to kajpada nesmiselno, ker narodnost se ne menja enostavno z besedo ali odločitvijo. Potem pa je tudi nenravno tako po nagibu, kakor tudi samo po sebi: po volji, brez potrebe zavreči dobrino, ki jo po naravi in božji volji nosi v sebi.

Omenili smo že, da tudi dolgotrajno bivanje in življenje v tuji zemlji in v tuji kulturi samo po sebi ne determinirata poedincev, da utonejo v tistem narodu, le da cenijo svojo narodnost in jo goje. Zdi se celo, da krajevno in kulturno okolje ne moreta uničiti telesno—duševnega značaja, ki mu ga je narodnost vtisnila, ter ga nadomestiti z drugim. „Domovina oblikuje kot resnično bitno počelo svoje sinove telesno in duševno notri do njihovega bistva.“[91]

To velja gotovo za poedince, ki so narodno zreli sveže presajeni v tuje okolje. Kaj pa je reči glede postopne asimilacije v teku večih rodov? Ne mislimo na krivična in nasilna sredstva, ki z njimi močnejši narod slabšega zatira in potujčuje. Gre za miren, neprisiljen proces. Je to nekaj slabega, tako da smo dolžni preprečevati pojave takega razvoja?

Iz dosedaj povedanega je logično sklepati, da je obramba proti asimilacijskim vplivom nravni postulat. Tudi se zdi, da je postulat narave same. Telesno—duševni značaj je tudi v teku več rodov komaj mogoče docela zabrisati. Zdi se, kakor da bi se narava sama obupno branila tega prehoda v tuj narodni značaj. Človek ima vtis, da je prehajanje v tujo narodnost neko nasilje, nekako proti naravi. Človek je razklan, razdvojen, čeprav se morda ne zaveda tega, ali pa ne vé, odkod ta dvojnost. Iz takega procesa nastaja nekakšna zmes, ki nosi v sebi nesoglasje, včasih nasprotne poteze in oblike. Tako se zgodi, da novi rodovi niso ne eno ne drugo. Odtujili so se svojemu narodu, niso pa vrasli v drugega. Gotovo to ni dobro za harmoničnost v telesno—duševni strukturi. Nemec Kirchhoff pravi, da je treba reči o kmetih na Meklenburškem in Pomorjanskem, ki so že dolgo kulturno germanizirani: „Kerndeutsch — jedoch slawischer Abkunft.“[92] Torej še vedno — zmes.

Tako se zdi, da je treba iz etičnih razlogov — še bolj seveda iz zgolj narodnih — asimilacijo preprečevati, dokler je to moralno mogoče. More se zgoditi, da postane, po krivdi ali brez nje, obramba dejansko nemogoča. Ad

---

[91] „Das Vaterland formt als echtes Seinsprinzip seine Kinder körperlich und seelisch bis in ihr Wesen hinein.“ Mausbach, o. c. III, 44-45.

[92] Navaja Ušeničnik, o. c. VI, 163.

impossibile nemo tenetur! Če se ni mogoče več ustavljati, postane asimilacija nezadolžen proces, nikoli pa ne naraven.[93] Če je pestrost narodov naravna tvorba, ne more biti poživanje manjših narodov po večjih, kar to naravno tvorbo nekako podira, tudi naravno.

Narodne skupnosti (in poedinci, ki jih tvorijo), ki žive na tujem ozemlju, so torej dolžne storiti vse, kar morejo, da ohranijo svojo narodnost. To pa dosežejo le tako, da zavestno in hoté svojo narodnost *gojé*.

To pa se spet pravi: da goje elemente, ki so za narodnost pomembni.

Med temi sta dva najvažnejša: kri in jezik.

Narodnost gineva z mešanjem krvi, to je z narodno mešanimi zakoni. Kaj je reči o njih?

Na eni strani sledi iz gornjih postavk, da iz narodno—etičnega stališča sklepanje takih zakonov ni priporočljivo, ker so narodnosti v nevarnost. Na drugi strani pa tudi ne moremo reči, da je splošno nravno slabo in nedopustno, ker bi take zakone med kristjani sicer morala Cerkev prepovedati, t. j. ustanoviti poseben zadržek mešane narodnosti, ki ga pa ni. Kaj torej?

Narod je naravna dobrina, zakon je naravna dobrina. Reči je treba, da je zakon višja dobrina kot narodnost, ker je družina pred narodom. Kdaj se morem odločiti za višjo dobrino na škodo nižje? Kadar nastopi kolizija obeh, t. j., kadar višje ne morem spraviti v sklad z nižjo. V našem primeru: narodno mešani zakoni so upravičeni le, če ima poedinec za tak zakon res tehten razlog. Ta razlog more biti gospodarski (a ne grabežljivost!), pomanjkanje primernega druga, prepričanje o sreči takega konkretnega zakona in podobno. Važno in gotovo vsekakor je, da je človek pri izbiri zakonskega druga dolžan upoštevati tudi narodnostne ozire.[94]

To pa velja tembolj, ker je tudi s stališča zakona samega takšna zveza najbrž nepriporočljiva. Dasi učinki in posledice narodno mešanih zakonov še niso toliko raziskane, da bi se moglo postaviti kako splošno načelo oziroma pravilo,[95] vendar obstaja naslednja bolj ali manj splošna nevarnost: zakon iztrga, navadno naenkrat, enega partnerja iz njegovega naravnega okolja in ga presadi v drugo, tuje okolje, ki se v njem pogosto težko, ali le delno asimilira, ali pa sploh ne, kar more voditi do usodnih napetosti. Pogosto tudi zakonca sama ne moreta ustvariti tiste duhovne enotnosti, ki je za dober in srečen zakon potrebna.[96]

Otroci iz takih zakonov so krvni mešanci, kulturno pa postanejo to, kar je družina. Če živijo v tuji zemlji, bo naravno, da ga bo ta zajela. Le težko bi mogel priseljeni del s svojim narodnim in kulturnim vplivom ustvariti

---

93 A. Ušeničnik imenuje takšno asimilacijo „naraven proces“ (o. c. 170), vendar le „v velikih mejah naraven proces“. Ne pojasni, kaj misli s tem. Morda ume izraz „naraven“ v smislu „od zunaj neprisiljen“, ali nezadolžen.

94 To dolžnost večkrat poudarja biolog H. Muckermann v Grundriss der Rassenkunde, Paderborn 1935. Prim. tudi Mausbach, o. c. III, 46.

95 Mausbach, o. c. I, 220.

96 Prim. Messner, o. c. 364—5.

drugačno, t. j. svoji narodnosti ustrezno ozračje, ki otroke priveže na njegovo narodnost.

Vsekakor pa je — mutatis mutandis — na splošno navesti za naš primer Tavčarjeve besede: „Eno je gotovo: naša zemlja se nam ne sme vzeti in narod slovenski mora stati kot večno drevo, kateremu korenine nikoli ne ugasnejo. Za to moramo delati vsi, na to moramo misliti tudi tedaj, kadar se odločujemo za poklic in predvsem tedaj, kadar se ženimo. Kdor se ženi, naj se ženi takó, da mu bo zakon oklep, ki ga še bolj zveže z domovino, in otroke naj rodi, ki bodo pomnožili slovensko vojsko in armado slovenskih delavcev. Jáde, jáde.“[97]

Drug važen faktor za ohranitev narodnosti je gojitev *narodnega jezika*. Iz pomena jezika za narodnost, ki smo o njem govorili, in pa iz zgodovinske skušnje vemo, da z jezikom dejansko narodnost stoji in pada. „Podlaga narodnosti je narodni jezik“, trdi Mahnič.[98] Pomen jezika za narodnost je poudaril tudi dr. I. Prijatelj: „Glavni elementi narodnosti: način mišljenja, verovanja, čustev, običajev, kulturne samoodločbe, vse to dobiva izraz in stalno posodo v jeziku.“[99] Tako vključuje dolžnost ohranjevati narodnost tudi in predvsem dolžnost ohranjevati materinski jezik, to je: gojiti ga. Skrb za narodno govorico je prvotno utemeljena v dolžnosti ohranjevati narodnost, in šele drugotno morda v praktični koristi, ki jo morda imamo od nje.

Raba tujega jezika v službi, okolju itd., ne sme ubijati v nas materinščine in nas dovesti do zanemarjenja narodnega jezika, ki o njem toplo pravi J. Krek, da je „zvezan z mojim srcem, zvezan z vsakim dihljajem mojim, z najlepšimi spomini mojega življenja. V tem jeziku sem prvič pozdravil svojo mater, zvezan je s trenutki veselimi in žalostnimi mojega življenja.“[100]

Dolžnost gojiti jezik vključuje rabo primernih sredstev v to. Tu je dano široko polje možnosti, pa tudi nalog. Ljubezen do jezika in volja gojiti ga, človeka nagibati, da ga govori doma, da išče povezanosti z ljudmi svojega naroda, bere časopise, revije, knjige, se udeležuje domačih prireditev in zabav, in veliko mu je na tem, da se njegovi otroci z dobrim poznanjem in rabo domačega jezika navzamejo narodovega čustveno—duhovnega bogastva, ki ga jezik nosi in posreduje.

Rekli smo že prej, da je jezik poglavitni nosilec in posredovalec kulturnih dobrin. S propadanjem jezika propada narodna kultura in s propadanjem kulture propada jezik. Iz tega je razvidno, kako odločilnega pomena je, posebno v tujini, vedno novo in živo kulturno delovanje in ustvarjanje ter sprejemanje ustvarjenega. To pa še bolj, ker je kultura sama v sebi močan tvorni element narodne povezanosti in zavesti. Dokler bo zanimanje za lastno kulturno delo v tujini živo, bo tudi narodnost mogla biti živa in zdrava.

---

97 Cvetje v jeseni, Ljubljana (brez letnice), 191.

98 Rimski katolik, IV (1893), 242.

99 V „Borba za individualnost slov. književnega jezika“ str. 6; cit. Kardelj, l. c. 406.

100 l. c.

Te so — se mi zdi — nekatere osnovne misli iz etike narodnosti. Seveda se skriva okrog njih še marsikatera nejasnost in težava. Vprašanje je zamotano, težko, a danes pomembno — za nas. Čas danes ni naklonjen raziskovanju in poudarjanju narodnosti. Brutalno—pretirani nacionalizmi zadnjega časa so zbudili tolikšen odpor, da je že kar vsako poudarjanje nacionalnega sumljiv nacionalizem. Pa smo mnogi prav po zlomu pretiranih nacionalizmov vrženi v kopico nacionalnih vprašanj in problemov. Zato je potrebno, da se jih lotimo. Prav bi bilo, če bi pričujoči poskus bil povod še za druge, nove in morda nasprotne misli in poglede, ki naj bi pomagali do večje poglobitve in do polnejše resnice.

ALOJZIJ GERŽINIČ

SLOVENSKI NARODNI ZNAČAJ*

Podlago za ta poskus je dala knjiga „Europa und die Seele des Ostens“ univ. profesorja Walterja Schubarta. (Original je izšel l. 1938, meni je bil dostopen španski prevod iz l. 1947). V tem delu postavlja avtor trditev, da sta odločilni oblikovalki zgodovine dve sili: statični fizično-biološki vpliv zemlje in dinamična duhovna moč eonskih pratipov, ki si v določenih presledkih dele vlado nad človeštvom. Pod njihovim vplivanjem se uveljavi eden od štirih tipov človeka: ali harmonični ali asketični ali herojski ali mesijanski. V srednjem veku je vladal harmonični eon, od 15. stoletja dalje pa smo pod gospostvom herojskega. Prihaja nova doba, doba joanejskega človeštva, kjer bo odločilna vloga mesijanskega tipa in temu so najbliže Rusi, Slovani sploh.

Vzhodni in zapadni svet sta ustvarila zelo različni, v bistvu nasprotni si kulturi, kar je razvidno ob tehle lastnostih: zapadna kultura je kultura povprečja in sredstev; posameznike in družbo obvladuje v mišljenju in delu globoka tesnoba in jih označuje samoljubje; zapadna kultura je kultura besede; nekako pirojeno ji je poganstvo, od krščanstva priznava kvečemu stari testament; končno je zapadna kultura zgrajena na moškem principu. Nasproti temu stoje tele poteze vzhodne duše in kulture: je kultura cilja; živi iz zaupnosti in zaupanja; preveva jo bratstvo; je kultura molka (kontemplacije, neposredne preprostosti); je po svojem bistvu krščanska in jo usmerja ženski princip.

Ako sprejmemo te ideje za delovno hipotezo, se odpre pot za ugotovitev slovenskega narodnega značaja.

Ker vtiskajo ljudstvom lastnosti fizično-biološki vplivi ozemlja, na katerem žive, je potrebno ugotoviti lastnosti, ki so jih naši predniki prinesli iz prvotnih bivališč; nato preudariti, kakšni vplivi izhajajo iz sedanje domovine; pregledati spremembe, ki jih je prinesel tok zgodovine in ob teh dejstvih razpoditi, določiti in oceniti pojave našega značaja in razne označitve, ki so jih skušale zajeti.

* Predavanje pri Slovenskem katoliškem akademskem starešinstvu v Buenos Airesu dne 21. novembra 1953.

I. PRVOTNI ZNAČAJ SLOVENCEV - VPLIV RAVNINSKE PRADOMOVINE

Slovenci so prvotno doma na istem ozemlju kot del Poljakov in Rusov, torej na tleh, ki so čisto drugačna kot nova domovina v alpskem in predalpskem svetu. V ta svet so morali prinesti značaj praslovanskega plemena in ta značaj se je najbolje ohranil na tleh prvotne, skupne domovine. Poljski raziskovalec M. Zdziechowsky ima za **osnovne poteze starih Slovanov** tele: **težnjo po svobodnosti posameznika in po demokraciji,** ki gre prav do anarhičnosti; **nagnjenje k razglabljanju, združeno z nagnjenjem k skepticizmu in s teženjem v misticizem.** Največja avtoriteta v vedi o slovanski starožitnosti L. Niederle je to oznako sprejel in potrdil, a jo je še razčlenil, razvil in spopolnil. Navaja še naslednje lastnosti: veliko občutljivost; hitro navdušenje, a tudi nestalnost; majhno vztrajnost v delu; sorazmerno majhno energijo volje in slabo obvladanje samega sebe; potrpežljivost; odkritosrčnost, veselje do petja; težnjo po obči pravičnosti in socialnem izravnavanju, spravljivost. Na drugem mestu proglasi za najbolj razvito črto njihovega značaja **ljubezen do bližnjega, do svobode, do socialne enakosti in pravičnosti.**

Tako je torej Niederle pri vsem prizadevanju za objektivnost in znanstveno dokumentacijo v bistvu sprejel Herderjeve nazore in trditve slavjanofilov in odklonil nasprotna mnenja raznih Schlozerjev in Peiskerjev. Tudi Šafařik je v bistvu Niederlejev predhodnik. A že skrivnostni Hrvat Križanić je z eno potezo nakazal tako označitev Slovanov, ko je proti nemški trdoti povzdignil *slovansko mehkobo.* Mnogo teže je bilo v 19. stoletju najti vodilno skupno lastnost v slovanskih narodih, zato je moral Riegerjev poskus na slovanskem kongresu v Moskvi l. 1867 ostati tako ohlapen: dejal je, da je oznaka slovanstva *raznoterost v harmoniji.*

Tak značaj je prišel torej z našimi predniki v novo domovino. Razmeroma zgodnje pokristjanjenje more samo potrditi navedene poteze, pripravne za sprejetje „vere ljubezni" in vesoljnosti. Kolikor je bilo odpora, se zdi, da ni imel religiozne podlage. Tega mnenja je tudi Prešeren, ko navaja kot glavni vzrok Črtomirovega nasprotovanja - čut za tradicijo. Nadalje ima dokazilen pomen za navedene osnovne lastnosti prvotnega značaja Slovencev izpričana demokratska oblika njegovega socialnega in političnega življenja tja v novi vek.

II. VPLIVI SEDANJEGA SLOVENSKEGA OZEMLJA NA SLOVENSKI ZNAČAJ

Od konca 6. stoletja bivajo Slovenci na zemlji, ki povzroča prav nasprotna občutja kot obsežna ravnina v pradomovini: **zaprtost vase, egoizem, partikularizem, pa tudi aktivnost, predvidevnost, trdoto.** Gresta pa preko naše zemlje dve ločnici, ki komaj dovolita govoriti o enotnem slovenskem značaju: **meja med severom in jugom** (na tej strani ostanejo Istrani in Primorci) in **meja med gorskim in hribovitim ozemljem pa med ravninskim** (na tej strani so Prekmurci). Še to, kar ostane v sredini, kaže precejšnje razlike v tipu tal, posebej gorski koroško—gorenjski del proti gričevnatemu dolenjsko—

štajerskemu. Da so te razlike vzrok razlikam v značaju ljudi, ki tam prebivajo, priča tudi govorica. N. pr.: južno in ravninsko ozemlje, vključno velik del štajerskega ravninsko gričevnatega ozemlja, je izgubilo razlikovanje med rastočo in padajočo intonacijo v naglasu. Ločnica med gorskim in gričevnatim predelom slovenske zemlje pa sovpada z ločnico med ozko (e, i, ie) in široko (ei, ai) artikulacijo starega e (jat), kar je Miklošiču narekovalo delitev slovenskih govorov v južnovzhodno in severozapadno skupino.

III. TRENJE OBEH VRST VPLIVOV V TEKU ZGODOVINE

DUHOVNI VPLIVI

Navedena dejstva izzivajo vrsto vprašanj, a temeljno je tole: kakšne rezultate je v teku zgodovine dajalo nasprotje med prvotnim duhom ravninske zemlje in med duhom novega bivališča in kakšen je današnji rezultat?

Za podlago zgodovinskega pregleda vzemimo glavni znak kultur cilja, kamor moramo vsekakor šteti prvotno slovansko, to je **religiozna razpoloženost.** Poročila srednjeveških kronistov in popotnikov se skladajo v poudarjanju vernosti in nravnosti naših prednikov. Izključno verski značaj slovstva skozi stoletja se mora razlagati tudi iz drugih dejstev, gotovo pa je bil tudi izraz razpoloženja v ljudstvu. Verska vnema je pri naših protestantih združena z apostolsko usmerjenostjo na vzhod. Sicer pa je bil protestantizem prvi znanilec prometejskega duha, herojskega eona in s tem duhom se je bilo boriti slovenski religiozno uglašeni duši v stoletjih novega veka.

Vemo, da so bile za usodo **protestantizma** po posameznih deželah močno odgovorne zunanje okoliščine, moremo pa reči, da je tedaj še krepko „gotsko“ razpoloženi slovenski duševnosti tudi pripisovati to, da se protestantizem ni mogel ukoreniniti. Zdi pa se, da je že ta prvi močni racionalistični sunek zapustil sledove, ki so se pri naslednjih še poglobili; toliko laže, ker je šel vpliv tal v skoro isto smer. Sem spadajo take poteze: **mračna zaprtost vase; smisel za razumarstvo; pretiravanje čuta za pravičnost na škodo ljubezni,** kar se je ojačilo v težkih socialnih in političnih razmerah do danes. Nasproti tem pojavom pa so protestantske homatije okrepile **Marijino češčenje, navezanost na liturgijo in cerkvene pesmi.**

Novo ceno veri sta dali dobri dve stoletji **borb s Turki,** takrat prvim sovražnikom krščanstva. Na zunaj se je to simbolično izrazilo v taborih, na znotraj pa spet s posebno vdanostjo Mariji.

Iz trpljenja teh bojev in vstajajoče zavesti o narodovi nesvobodi je pognal **mesijanski duh,** ki se je od časa do časa razživel v **misijonskem delu** v daljnih deželah, navadno pa našel konkretnih nalog v **posredovanju pravovernosti vzhodnim bratom.** Prav v tej smeri bi človek najlaže iskal **slovensko narodno poslanstvo;** sem se stekajo zgodovina, verska in rasna zavest, prednosti in možnosti zemljepisne lege in končno še nabirajoče se odlike prometejskega duha.

Da delovanje tal in vplivi novoveške zapadne civilizacije še do danes niso Slovencev docela potisnili v krog kultur sredstev, dokazuje tudi naslednje dejstvo iz zgodb svobodomiselstva pri nas: njega najbolj dosledni in zavestni širitelji so bili tujci (Zois, Linhart, Chráska, precejšen del voditeljev komunistične revolucije), medtem ko so naši ljudje ali dospeli do spreobrnjenja (Levstik, Tavčar, Cankar), ali pa padli v nihilizem in anarhizem, kar je nasprotni pol mesijanstva (Kersnik, Aškerc).

Struja **razsvetljenstva** je, kot je lahko razumeti, zasegla skoro le tanko plast izobraženstva, pa še tej nalagala stvari, ki same po sebi lahko služijo prometejskemu duhu, ali pa ga pobijajo: delo za ljudsko izobrazbo, za narodnostno prebujenje. Začela pa se je v tem času laizacija kulture, pripravi se specializacija in začenja se pritisk svetnih družb in posameznikov na področje Cerkve.

Mogoče najbolj usodno vplivanje prometejskega duha na nas pomeni **janzenizem.** Zasejal je lastnosti, kot so: **mrka strogost in formalizem v verskem življenju in vzgoji, škrupuloznost, navezanost nase, izgubljanje zaupnosti in zaupanja.** Kakšno zlo je to za ves narod, je lahko razvideti iz dejstva, da so omenjene lastnosti najgloblje prodrle prav v kmečke ljudi in se v njih najbolj trdovratno drže. Veliko škode je nastalo tudi odtod, ker so mnogi nasprotniki teh črt videli v janzenizmu, bolje v njega nosilcih škofih, duhovnikih, klerikalcih pravo Cerkev in katoliškega duha. Če tako gledamo, vidimo, da izhaja pri Prešernu in pri mladoslovencih marsikaka „svobodomiselna" kritika iz pravih nagibov in more biti napačna samo zaradi napačne identifikacije napadanih objektov.

Kot je janzenizem prodrl najgloblje, tako je leto 1848 najbolj na široko odprlo vrata **zapadništvu** in s tem že popolnoma prometeizirani zapadni Evropi. Začel se je boj, ki ima še največ sličnosti z bojem v Španiji in v katerem je prvobitna narodna duša pokazala še toliko življenske sile, da je zmogla izvesti drugo katoliško renesanso in slabega pol stoletja pozneje celotno mobilizacijo proti komunizmu. Prav silovitost rdeče revolucije, ki v ničemer ne zaostaja za rusko in špansko, je dokaz **še močne slovenske duhovnosti.** Ni pa dvoma, da je zadnje stoletje znatno **znižalo temperaturo slovenskega značaja. Hladnost, sebičnost, preračunanost, mehaniziranje duševnega delovanja, prenos težišča proti površju** in podobno so uspehi liberalizma in materialističnih vplivov.

V zgodovinskem pregledu se ne sme prezreti, da so se nam najbolj prilegale tiste kulturne struje, ki so nasprotne prometejskemu duhu: barok* in romantika; ekspresionizem že mnogo manj. **Barok** je bil odličen pomočnik obnovljenemu verskemu življenju in je do danes ostal ogrodje ljudskemu slogu. Značilno je tudi, da pomeni baročna doba višek slovenskega govorništva. **Romantika** je dala dva najvišja primerka slovenskega značaja: Barago in Slomška in rodila oba največja genija na estetskem, teoretičnem in ustvarjalnem polju - Čopa in Prešerna. Romantični tok je ves čas spremljal in oviral realizem in preprečeval naturalizem. Nekaj izrednega je bila silovitost nove romantike, ki je hitro vskrkala tudi impresionistične pojave in pripravila **expresionizem.** Ta je v zmerni obliki dajal ton prvemu desetletju povojne umetnosti.

Iz zgodovinske perspektive se pokaže težka usoda, ki jo je moral sprejeti slovenski značaj. Njegova prvotna narava je v novi domovini v nepreste nem boju s pretežno nasprotnimi vplivi ozemlja in duhovnih gibanj od zunaj. Prvih pet stoletij so se Slovenci v sklopu srednjeveške Evrope ohranili na strani prvotne narave harmoničnega tipa; prav toliko stoletij za tem pa nas je zapredlo v ozračje herojskega tipa in v tesnem zavezništvu s silami zemlje močno predelalo naš značaj. Prerez skozi sodobnost naj pokaže, kakšen je rezultat danes.

---

* Že Stele je v „Orisu" podčrtal vplivnost gotskega in baročnega sloga pri nas.

IV. SLOVENSKI NARODNI ZNAČAJ DANES

1.) Poteze v skladu s prvotnim značajem.

Iz prvotnega nastrojenja se je rešila še vedno velika **sposobnost za trpljenje in volja za žrtev.** Če je kaj v naši zgodovini veliko, je veliko to. Posebno kmečka mati in duhovnik nista samo zanimivi literarni podobi, marveč predstavnika prvotnega slovenskega značaja. Navedena krepost prehaja nekje v slabost: **pasivnost,** ki je popolno nasprotje najbolj poveličani lastnosti herojskega tipa: aktivnosti. Slovenska pasivnost je v sorodu z rusko, kot sta jo nedosežno opisala Gončarov in Dostojevski, in je pri vsej negibnosti sila, s katero je mogoče preživeti časovno in kakovostno skoro neskončne družbene stiske. Najbolj neokrnjena je ta poteza pri Istranih (Veli Jože je bolj pasiven junak kot n. pr. Krpan z Vrha), a globlji pogled jo najde povsod na Slovenskem. Ko je Cankar snoval kmečko dramo „Niobo", je pisal Kraigherju: „...- tisti žalostni vsesplošni bankerot našega ljudstva, posebno po dolenjskih vaséh je nekaj tragičnega; vrši se počasi in komaj vidno, ali zató je še pretresljiveje; ... ta strašna pasivnost je nekaj velikanskega." (8. avgusta 1900).

Blizu tod je neprestana **obrambna kretnja** slovenskega človeka. Vedno se brani, napadalnost je znak tujstva. Na tem odseku je tudi slavno vrtenje klobuka v rokah, **ponižnost in samoponižanje;** to čemur velja Jenkova označitev s „slug drhaljo" in Cankarjeva s „hlapci".

Obrnjeni na področje umetnosti odkrijemo splošno priznano **liričnost slovenske umetnosti,** še posebej ljudske. Zato govori Stele o **liričnosti, sanjavosti, rahli otožnosti, združeni z refleksivnostjo,** kot o eni bistvenih potez slovenskega narodnega značaja. Cankar in Župančič sta našla, da je Jakopič slovenski po občutju, ki je **„melanholija,** krepčina in svežost". (Gl. Iz. Cankar, „Jakopičeve skrivnosti" v Jakopičevem zborniku). Lirično žalobnost je že Prešeren ugotovil kot značilni pečat naše poezije. Vsa naša književnost nosi **ženske poteze;** junaka obeh najvišjih dramskih stvaritev sta ženski - Lepa Vida in Veronika Deseniška; najmočnejša oseba v „Krstu" je Bogomila in pravi junak v našem prvem romanu je Manica in ne Kvas, kot je ugotovil že prvi Jurčičev kritik Levstik. Ljudsko snovanje se je najrajši izživljalo v liriki, v epiki pa je spet posebno naklonjeno ženskim likom (Lepa Vida, Breda, Zora in Sonca, Alenčica, itd.). Tudi pri Cankarju so ženske najbolj idealne postave in Zofki Kvedrovi je pisatelj, govoreč o svoji „Gospe Judit", izjavil: „...ena sama ženska, ki je zares ženska, je več vredna, nego ves tisti gnili moški zarod." (Pismo 6. decembra 1904.).

Iz sestava prvotnih lastnosti so se ohranile še naslednje: **anarhičnost,** ki se v tako čudnih kombinacijah druži z **društvarstvom in slo po organiziranju, odpor proti normam,** spet v nenavadnem sožitju s **tenkovestnostjo; svobodni naglas** v jeziku - gotovo zunanji znak notranjega teženja k nevezanosti. (V tem znaku smo Rusom od vseh indoevropskih jezikov najbližji).

Primerjava s Španci opozori še na **vernost,** na novo odkrito v ognju preizkušnje, in na **maksimalizem.**

2.) Novejše črte v značaju.

To bi bila prvotna podlaga slovenskega značaja, bolje vrednote, ki so se do danes obdržale. Na to podlago pa so stoletja vdelala značilnosti, ki so v skladu s prometejskim pojmovanjem življenja. Sami se hvalimo s **preudar-**

nostjo in predvidevnostjo - Hrvatje nas imajo za razumske, preračunljive ljudi brez močnejših čustev, z **organizatoričnim čutom, s smislom za drobno delo, z varčnostjo.** Vemo, da so nam v teh lastnostih bili učitelji Nemci; od 90 let tudi Čehi, a predvsem so te lastnosti plod naše zemlje in zgodovine. Kolikor je med nami toplejših, bolj prisrčnih, družabnih in gostoljubnih ljudi, živi v južnem in ravninskem pasu in so v stiku s Hrvati (Istra, Primorje, Prekmurje, vzhodni rob Štajerske in Dolenjske). Kranjci začutijo svojo zaprtost, če pridejo mednje, prav tako tudi če pridejo v družbo Hrvatov ali Srbov. Vsaj pri izobraženca se pri takih stikih utrne misel: to je bilo tudi v nas, a smo le malo ohranili, če nismo popolnoma izgubili. Kot pri Nemcih, je tudi pri nas pitje družabna obveznost; drugače zabava ne steče. Da se sprostimo, moramo ali piti, ali peti (pri Nemcih ima to nalogo bolj instrumentalna glasba). Ali je tudi hrabrost v vojski iz te korenine, kot to Schubart ugotavlja za Nemce? Reči je, da je prav **čuječa zaprtost vase in izguba elementarnosti,** torej močno občutje točke, tista črta, ki nas je najbolj približala Nemcem.

O vezanosti in dušenju elementarnosti priča tudi naša umetnost: skoro nimamo plesalcev ne smisla za ples - izjema so dancs kmečki ljudje na obrobju slovenskega ozemlja; močnih igralcev premoremo malo; v glasbi je nekaj elementarne sile kvečjemu v Adamiču, B. Ipavcu in Lajovicu. Poučen je tudi primer dr. Vidmarja. Kot šahist je bil po intuiciji eden prvih v svoji generaciji; pa jo je zgodaj začel dušiti, zmagovala je težnja po objektivnosti; združena z nezaupnostjo in občutkom manjvrednosti (avtor ga najbrž samo deloma po pravici pripisuje življenskim krizam.*) Danes stoji skupaj s celim zapadom pred nepojmljivo svežino in močjo ruskih mojstrov.

Krepko delujoče silnice prometejske kulture med Slovenci, podobno kot jih Ortega y Gasset nahaja pri Španciih („España invertebrada"), so še: **teženje po družbenem in kulturnem niveliziranju; zavidnost; malikovanje povprečnosti in udobja;** kot nekako patološka samoobrambna tvorba pa - **provincializem.**

3.) Trenje nasprotujočih si lastnosti.

Analiza odkriva torej nasprotujoče si črte in, kar je še bolj važno, **poteze, ki so same v sebi nalomljene; lastnosti, ki so sestavljene iz nasprotij,** ali ki imajo po dva nasprotna si izvora. Že omenjena slovenska ponižnost in skromnost je prav tako lahko izraz napuha in nečimurnosti kot prave ponižnosti *. Trdina opominja v Spominih (II. del, str. 105): „...le spoznajmo, da je neka kmečka **baharija** splošna lastnost našega naroda; ...je ni prost noben slovenski pisatelj, ...tudi jaz ne. Ta maroga spada med prirojene grehe slovenskega človeka." Kersnik je napovedal, da nas bo, potem ko se bomo iznebili Nemcev, tiščala domača, lastna **domišljavost.** Naravnost

---

* Gl. njegovo knjigo „Petdeset let ob šahovnici".

* **Ponižnost** se izraža zlasti na dva načina: 1.) vdano prenaša ponižanje; 2.) deluje brez ozira na ljudsko sodbo. Napuh pa se oblači v ti dve skrajni možnosti: v narejeno (zunanjo) ponižnost, ali pa v razkazujočo se bahavost. Pri Slovencih se mi zdi udomačen prvi tip ponižnosti in oba tipa napuha.

na lastnost nasprotij pa je pokazal prej citirani gorenjsko-dolenjski modrec ob drugi črti, ki je bila tudi že navedena: „Mi smo včidel ali **strašni veseljaki, pijanci, razuzdanci, ali pa ravno tako hudi pusteži, skopuhi in odrtniki.**“ (ib. 109).

Naša upodabljajoča umetnost izdaja združevanje nasprotij n. pr. v iluzionizmu, kjer ugotavlja Stele trdno **povezanost z zemljo in naklon k materializmu, obenem pa osredotočenost v verstvu.** Podobno veljavo ima mnenje istega raziskovalca, da je impresionizem, torej naturalistična tehnika, najbolj ustrezna oblika slovenskega slikarstva, istočasno pa najde pri enem največjih zastopnikov te struje Groharju mistično, verskemu sorodno razpoloženje („Slovenski slikarji“. Prim. tudi Maroltov članek v Vrednotah). Posebno važno je na tem področju že omenjeno Cankarjevo in Župančičevo dognanje, da povezuje slovensko občutje **melanholijo pa krepčino in svežost.** Izidor Cankar si s to oznako ni znal dosti pomagati; obupal je, ker je našel primes melanholije pri umetnosti vseh narodov. Jože Vidmar mu je opravičeno zastavil vprašanje: Ali pa je melanholija pri vseh narodih enaka. ali se ne veže pri vsakem narodu z drugačnimi duševnimi elementi? Čuditi se moramo, da ne enemu ne drugemu ni zbudila pozornosti navedba nasprotujočih si lastnosti v isti sapi: krepčina in svežost sta vendar pravo nasprotje melanholije. Pač pa je Iz. Cankar prinesel novo dragoceno ugotovitev, ki spada sem, ko je pri Jakopiču odkril **razvoj iz naturalističnega in materialističnega impresionizma v idealistično ekspresivnost.** Samo tipanje pomeni opazka, ki jo je naslonil na to ugotovitev: „In morda je v tem Jakopič najbolj slovenski, zakaj zdi se, da je dosleden naturalizem... slovenski miselnosti še prav posebno neprikladen“.

Domala enaka je bila v književnosti pot Ivana Cankarja: **iz naturalizma in impresionizma v simbolizem in spiritualizem.** Naš največji poet Prešeren pa je izvršil **sintezo klasične in romantične volje** tako popolno kot najbrž noben njegov vrstnik v svetu in času, ko so vsi kulturni narodi imeli pesnike velikane.

Tudi na področju najtežje umetnosti, to je gradnje značajev, združujejo naši največji ustvarjalci kontraste. **Baraga** je bil pristna romantična umetniška narava in nežnočutna duša, pa je znal vse to vkovati v neznansko odporen kalup energije, bojevitosti in urejene delavnosti. **Slomšek:** pravi priljudni dušni pastir, prijatelj otrok in čustveni pesnik, istočasno pa delaven brez premora in strog v nazorih, tako da so njegove pridige obdolžene pretirane riguroznosti. Še tretji — **Jeglič:** najbolj nežen sin, sprejemljiv za ginljivosti in laskanje, ničemuren in vedno v boju z erotičnimi vabami, pri tem pa prava gorenjska trma, žilav in absolutist.

4.) Označitev današnjega slovenskega značaja.

Med kontrastnimi lastnostmi, ki sestavljajo slovenski narodni značaj sta po vsem tem najbolj značilni dve: **1.) boječnost in ponižnost v sožitju z ničemurnostjo in bahaštvom; 2.) mehko jedro, pa trda skorja.** Obe sestavini te druge dvojice sta lahko plemenite kakovosti ali pa sad površnosti in mrzlote: mehko jedro je lahko isto kot bratska ljubezen, lahko pa le sentimentalnost in slabotnost; trda skorja je lahko izraz odpovedi, lahko pa tudi izraz sebičnosti in egocentričnosti.

Zdi se mi, da je ta druga kontrastna dvojica **ključ v razumevanje našega narodnega značaja. Mehko jedro — trda skorja** — to kar sta Cankar in Župančič imenovala melanholijo pa krepčino in svežost, in to, kar je prof. Prijatelj razglasil za našo plemensko lastnost: **„slovenski prirojeni sram“**, to je sramovanje pred izrazi najgloblje ljubczni (v eseju o Cankarju, „Domovina, glej umetnik“).

V slovenski duševnosti se pregnetata dve bistveno različni silnici, odtod **razbitost, neuravnovešenost** našega značaja. To so večkrat ostro ugotovili tuji in domači opazovalci. Naj navedem prof. Tomca, ki je citiral trditev kateheta Levičnika: „Slovenci nimamo značaja,“ in dodal: „To je žalostna resnica.“

To se pravi: v nas ni nastalo tisto trdno stebrovje, ki pri Nemcu sega od ene stene duše do druge - (če smem uporabiti to metaforo) - in jo tako napravi trdno in natančno predeljeno; ni tiste porazdelitve trdih in mehkih sestavin, ki napravlja latinski značaj tako usorazmerjen in gibek; tudi ni v nas tiste preobilice toplote, ki omogoča Rusu, da se drzno izpostavlja hladu in trdotam sveta. V nas je **plamen majhen, skorja pa sicer trda, a slabo brani pred zunanjimi vplivi in je zelo občutljiva.** Slovenec potrebuje mnogo več napora uma in volje kot Rus, če hoče preobraziti sočloveka in družbo. Če pa ta napor doseže in če se mali plamen ojači ob soncu velikega ideala, zlasti vere, potem daje Slovencu prav posebna struktura njegove duševnosti velike posredovalne in preobraževalne sposobnosti.

V. NEKAJ O IZPOPOLNITVI NAŠEGA ZNAČAJA

Naši veliki misleci in reformatorji so zadeli ob labilnost in nezrelost slovenskega značaja in skušali najti način, ki naj bi nas vodil k idealnemu značaju. Zdi pa se, da so premalo upoštevali posebnost naše duše, svojsko sestavljenost naše duhovnosti in da niso prav znali mobilizirati vseh pozitivnih sil.

1.) Dva velika reformna poskusa.

Dr. Mahnič je sijajno izvršil nalogo pionirja: očistiti ozračje, prikazati prave vrednote, zavreči lažne dobrine. Razgibal je razumski element - torej tisto, kar predstavlja vlakna v lupini — in kolikor je bil pri tem enostranski, gre najbrž tudi na račun tega, da je poznal predvsem Primorce, ki so bolj čustveno polni in impulzivni. Pri Kranjcih pa je pomenilo forsiranje razumske plati res nevarnost intelektualizma, abstraktnosti, mehanizacije duševnega delovanja in površnosti.

Prof. Tomc je videl v Slovencih že čiste zapadnjake in je svoj veliki program postavil na to osnovo. Glavna pozornost je na okrepitvi nravne podlage značaja. Sem so prepričevalno in do podrobnosti pritegnjene vse zavestne sile in sicer s fino racionaliziranimi metodami. Namen je bil tudi, da z orodjem, skovanim na Zapadu, in katerega se še nismo dovolj uspešno posluževali, dosežemo učitelje na kulturnem in organizatornem področju. Program je bil soliden in dolgoročen; dogodki so izvedbo prehiteli in tako

so zaostala tista sredstva, ki naj bi očistila, zlasti pa ojačila globine čustva in volje.

V zvezi s tem bi bilo omeniti, da je v preteklosti bilo navajanje Slovencev k verskemu življenju, vzgajanje pobožnosti in askeza za laike mnogokrat neprimerna, prevzem tujih vzorcev. Baraga je bil samo eden, delo Slomška in Jerana je imelo malo krepkih pomočnikov in nadaljevalcev. Tudi sicer je naše tolikanj povzdigovano **vzgojno in prosvetno delo obdelovalo skoro izključno lupino.**

2.) Izpopolnjujmo se v skladu s spoznanjem samega sebe.

Tega predmeta se drznem in morem samo dotakniti. Tudi od odgovora na vprašanje „Kaj storiti?“, naj navedem samo tiste stavke, ki iz položaja stvari kar sami zrastejo. Položaj je tole: fizični vplivi tal nas vlečejo v sebičnost, materializem, ateizem, v zunanjo dejavnost, v individualizem. Od duhovne plati nam vse to vsiljuje doba, ki v nji živimo, in modrost Zapada. Od tretje strani vceplja po večini spet iste lastnosti Sloveniji vladajoči komunizem.

Kaj storiti? Najprej je treba, da se teh dejstev in njih pogubnosti **zavemo, da jih priznamo,** da začutimo, kako so se zažrla v našo dušo. Potem je treba na delo, računajoč z vrednotami, ki so v nas in z močmi, ki jih premoremo. Če je **sram** naša plemenska lastnost, je treba skrbeti, da bo tisto skrivano **mehko jedro res jedro ljubezni, ki zajema iz božjega in se daje; lupina pa naj bo požrtvovalnost, ki ljubezni služi, in odpoved sebi.** Sramovanje, ki se izraža v požrtvovalnosti in odpovedi, ni več sumljivo napačne ponižnosti, marveč je spontan izraz neegoističnega človeka. Ne moremo želeti, da bi postali v formah tako gladki kakor Romani, treba pa je, da v trdotah ne izgubljamo toliko energij. Tu se začenjajo naloge **vzgoje.** Njen pogon mora biti **izvabljanje in gojenje pozitivnih lastnosti.** Tedaj bo začela kopneti naša boječnost, odpadlo bo nešteto vezi naše zaprtosti in utesnjenosti. Nikoli **ne sme biti puritansko-janzenistični „Ne smeš!“ vodilo vzgoje. Verski duh** mora prežeti domačo in šolsko vzgojo, sicer pustimo prosto pot slepim silam zemlje. **V kulturni orientaciji** se mora nehati izključujoča zamaknjenost na Zapad in na Zapadu nam kaže skoro docela obrniti vrstni red zanimanja: **španska kultura** nam more največ dati, potem anglo-ameriška, nato italijanska; **najbolj oddaljena našemu narodnemu bistvu sta nemški in francoski svet. Posvetimo več pozornosti Vzhodu!** Ali ni bila posledica napačno usmerjevane kulturne politike dejstvo, da je bilo pred nastankom Jugoslavije več zanimanja za dalmatinsko književnost, za Ukrajince in Poljake, za rusko glasbo, za indijsko modrost, kot v novi državi? In če je kak dijak le prebral n. pr. Lazarevićeve novele - kaj ni začutil soutrip nečesa blagega in kot davno poznanega, pa pozneje pozabljenega?

Kar se tiče komunizma, pa je **Berdjajev,** ko je govoril ruski emigraciji, govoril tudi nam: Ruski narod je zaslužil ta režim. „Navsezadnje je **vse določeno po religioznem pojmovanju ljudstva...** Če so ti pojmi lažni in slabi, moramo svoje moči najprej posvetiti **vodenju svojega naroda k pravim in dobrim pojmom. Moralni duh ima vedno prednost pred politiko... Izven duhovnega preroda ni rešitve za Rusijo.**“

VI. POVZETEK

Prvotna širina, elementarnost, religioznost slovenskega značaja se je lahko prilagodila gotski dobi v novi domovini. Vendar je novo bivališče vtisnilo nasprotne poteze: zaprtost vase, čuječnost, navezanost na zemljo. Prometejski duh, ki je z začetkom novega veka začel vdirati z Zapada, je to vplivanje fizičnih sil podprl in kljub močnemu odporu dosegel velike spremembe v narodnem značaju. Mehko jedro, ki se ga Slovenec sramuje, in v katerega so se rešili ostanki prvotne narave, se je obdalo s trdo, a občutljivo skorjo. Mnoge značajske črte združujejo nasprotja (boječnost-bahaštvo, pasivnost - drobno delo, individualizem in partikularizem - društvarstvo, organizatorna strast), slovenski značaj je neusorazmerjen.

Današnji Slovenec je že prešel meje med kulturami cilja, bratstva, univerzalnosti in kulturami sredstev, sebičnosti, točke; je že na prometejski polovici, na ravnini sodobnega Zapada, vendar v primerjavi z glavnimi zastopniki moderne Evrope precej daleč od skrajnosti in ne v eni točki blizu Rusu in Špancu, najbolj odpornima evropskima zastopnikoma nasprotnega tipa in nosilcema prihajajoče joanejske kulture. V okvir le-té se lepo prilega tudi slovensko nacionalno poslanstvo, ki se oblikuje v posredovalno vlogo med Vzhodom in Zapadom, med katolicizmom in pravoslavjem, pa tudi med oboževanjem države pa med duhovno samostojnostjo posameznikov, med pretiranim poudarjanjem družbenih oblik, pa med pretiranim teženjem po navezanosti. Zaradi te naloge utegne imeti naše duhovno, značajsko sredinsko stališče na prehodu dveh dob večji pomen, kot bi ga samo po sebi zaslužilo.

MARIJAN MAROLT

MISLI O SLOVENSKI KULTURNI ZGODOVINI

...bi morala zgodovina slovenskega slovstva biti hkrati splošna kulturna zgodovina slovenskega naroda, morala bi pokazati, na kakšnih temeljih, ob katerih vplivih in v kakšnih političnih in socialnih razmerah se je književnost razvijala. Gradiva za tako zgodovino imamo v poslednjih letih že precej, zgodovine same pa žalibog najbrž še dolgo ne bomo dobili.

Ivan Cankar, 1911.

Podobnih zahtev po „Slovenski kulturni zgodovini“ imamo pri Cankarju še več. Zanimivo je, da je bil klicar po takšnem delu ravno Cankar, ki je bil prav tako kot njegovi sodobniki v muziki in slikarstvu prepričan o nadvrednosti sodobne - svoje in svojih vrstnikov - ustvarjalnosti nad preteklostjo. Sicer je pa iskanje kulturnih vrednot, ne golih podatkov, značilno tudi za Jakopiča in Plečnika in še za marsikoga. Poznanje kulturne zgodovine je pomemben sooblikovalec moderne kulture: spomnimo se le srednjeveške motivike in prav srednjeveškega duha v moderni francoski kulturi!

A. NEKAJ PROBLEMATIKE

Problematika slovenske kulturne zgodovine je obstajala v Cankarjevih časih v fragmentarnosti gradiva in v vprašanju, kako povezati sočasne kulturne pojave v medsebojne odnose. Glede literature tarna Cankar sam, da so jo zgodovinarji izluščili iz vsega ostalega kulturnega življenja. Pa o literaturi je bilo vsaj že nekaj napisanega in napisano urejeno v sisteme, najsi niso bili najboljši. Drugod smo bili takrat povsod šele pri zbiranju. Tako je Steska nabral dosti podatkov o slikarjih, Martuani nekaj o glasbenikih na Slovenskem, deželni muzej je imel precejšnjo zbirko narodnih noš, panjskih končnic in drugih ljudskih izdelkov. Štrekelj je izdajal narodne pesmi, a nihče še ni mogel najti sinteze iz ene vrste gradiva, kaj šele iz različnih vrst.

Ta problem, nepoznanje celote v stadiju zbiranja gradiva, še danes obstaja, seveda v že manjši meri. Zlasti po prvi vojski smo v tej stvari silno napredovali. V poznavanju besede in napeva ljudske pesmi so prišli od nekritičnega sprejemanja in raznih domnev vsaj do resnih hipotez. Slikarsko preteklost smo v glavnem odkrili in tudi precej kiparske in stavbinske; poznamo poleg oseb - umetnikov tudi dela, ki so uvrščena v skupine. Narodna noša ni več samo pristna ali ponarejena, ampak stikamo za njenim razvojem, kar je poskusil že Shmid l. 1907. Vsaj nekateri so se vkljub Kidričevemu nadaljevanju starih metod pričeli odmikati od aprioristočnega vrednotenja starejše književnosti. So pa še važne stvari neobdelane, da omenim le kartuzijansko mistiko iz konca srednjega veka in latinsko književnost baročne dobe, ki je imela svoje ognjišče v ljubljanskem jezuitskem kolegiju, pa najbrž ni bila brez zveze z ostalo sodobno kulturo Slovenije v tistih časih.

Problemi, pred katerimi stoji slovenski kulturni zgodovinar, so pa zdaj še drugačni, težji, kot je ta, da je gradivo nepregledano in obenem za enega človeka tudi že nepregledno. Problemi so se pojavljali sproti, obenem z novimi odkritji in novimi vrednotenji. Vprašanja bi bila: 1.) Ali je sploh mogoče govoriti o slovenski narodni kulturi, če in dokler se Slovencem odreka narodna samobitnost? Nazor, da smo postali narod šele l. 1848, da smo bili narod tudi že kdaj prej, vmes pa 1000 let ne, bi bil po gotovih teorijah o narodnosti sprejemljiv. 2.) Ali ni spričo dejstva, da narodne zavesti bilo ni, bolj primerno govoriti o kulturi kraja ali zemlje, kot o kulturi naroda? 3.) Ali more biti zgolj pasivno sprejemanje zapadnoevropskih kulturnih vrednot, brez aktivnega ustvarjanja v zgodnjem in visokem srednjem veku že predmet slovenske kulturne zgodovine? 4.) Ali je graščinska kultura sestavni del slovenske kulture, ko so bili graščaki po večini Nemci in na Goriškem Italijani? 5.) Kakšen je odnos med visoko in ljudsko kulturo, med umetno in ljudsko pesmijo, med visoko in ljudsko umetnostjo? Ali ni morda do neke časovne prelomnice samo ljudska kultura res slovenska kultura? Tu se tudi za slovenske razmere poraja vprašanje, če izvira visoka umetnost iz ljudske, če ljudska vsaj bogati visoko; mnenje, ki ga navadno zagovarjajo etnografi. Ali pa je ljudska kultura le sad in podčepina visoke, morda celo samo njen del, kot je menil Glonar? Vsa ta vprašanja zanimajo raziskovalce starejše dobe, novejših časov se manj tičejo. Problematika novejše slovenske kulturne zgodovine je drugod in je ne ustvarja toliko gradivo, kot svetovnonazorsko opredeljenje ustvarjalcev in raziskovalcev; ta pa ustvarja seveda zmedo tudi pri vrednotenju starejših stvaritev. Za vse dobe pa velja razčistiti vprašanje 6.) : Kateri v tujini delujoči Slovenci spadajo še v sestav naše kulture in tudi, katere pri nas delujoče tujce si smemo lastiti? 7.) Ali je narodna tudi tista kultura, ki ne objame celotnega narodnostnega ozemlja? 8.) Kako obravnavati kulturo narodnostno izgubljenih ozemelj pred, ob in po potujčenju? 9.) Ali je narodna le tista kultura, ki je drugačna kot sosedova? Ali mora biti celo zavestno narodna? Na nekatera vprašanja odgovor ne bo težak, a bo ostal morda še izpostavljen ugovorom. Na druga spet si ne upam točno odgovoriti in opozarjam samo na primerke in možnosti rešitve.

1.) Vsaka definicija pojmov narod in kultura lahko šepa. Toda za naše vprašanje o obstoju narodne kulture ob (domnevnem) neobstoju političnega

naroda odgovor ne more biti težak. Trubarjevi uvodi k slovenskim knjigam ali Pohlinovi argumenti za njegovo literarno delovanje so vendar slovenska kulturna, celo zavestno slovenska kulturna dejanja. Če najdemo narodno pesem, ki ni gola prepesnitev tujerodne, če ima ta pesem slovensko besedilo in je razširjena čez dve, tri slovenske dežele, ne more biti drugega, kot del slovenske narodne kulture. Lepa Vida ima slovensko besedilo. Snovno je vezana na bizantinski vzorec, ki je prišel k nam čez Italijo, torej ni prevzeta od gospodujočega nemškega naroda. Nas so v srednji šoli (Šent Pavel na Koroškem) učili, da je Lepa Vida fragmentarna slovenska inačica Gudrunlieda. Naj bi bilo tudi to res, že prevod in razširjenost prevoda bi bilo slovensko kulturno dejanje.

2.) Težji je odgovor na vprašanje ali kultura *kraja* ali kultura *naroda*. O umetnosti kraja, zemlje, o zemljepisnih pogojih razvoja umetnosti govori Stele v „Slovenskih slikarjih“. Da vplivajo na kulturno rast ljudstva klima, formacija tal: tu Alpe, tam Kras, spodaj Panonska nižina, je gotovo res; v ljudski umetnosti je to še bolj očitno, kot v vrhunski. Toda, so ti vplivi res odločilni vsaj za gotove dobe, za pozni srednji vek? Ali je „likovna“ kultura takrat kultura kraja in zemlje, literarna s Pegamom in Lambergarjem ter kraljem Matjažem pa narodna? Ali je celo jezik le slučajno izrazno sredstvo? Nadaljna vprašanja se kar vsiljujejo: Lepa Vida ima tudi svojo kočevsko, torej nemško inačico, ni li to tudi kultura kraja? Ali bi bila kultura na sedanjem slovenskem ozemlju prav takšna, če bi, postavim, zaustavili Bavarci Slovence ob Sotli in se sami tukaj naselili? Kar se je pelo in se poje v slovenščini, bi se pač pelo v nekem nemškem dialektu, ki bi foretično sličil slovenščini? Ali je slovensko poreklo prebivalstva bistven ali sploh kakšen faktor kulturnega udejstvovanja, vsaj dotlej, ko hoče Slovenec zavestno ustvarjati slovenstvo v kulturi? V tem stadiju je načel to vprašanje Izidor Cankar l. 1922 v polemiki z Mantuanijem; njegov odgovor je bil odločen, čeprav premalo podprt, toda Stele je v „Orisu“ začel govoriti o slovenstvu spet šele z Layerjem. Menim, da bo o tem lažje razpravljati ob besedni umetnosti, čeprav ugotavljajo korenine narodnega pesništva in bajanja v vedno davnejši antični in prazgodovinski preteklosti. Ta vprašanja se večkrat pojavijo nekje na površju, nihče pa jim pri nas še ni segel v globino. Zdaj najbrž razmere niso ugodne, kajti zemljepisnim vplivom so se pridružili še dogmatični vzroki družbe in gospodarstva.

3.) Vkljub hvalevrednemu sistematičnemu raziskovanju staroslovenskih grobišč v zadnjih letih menda rezultati ne presegajo bistveno tega, kar sta že prej povedala ketlaški in belobrdski tip groba: precej revno lepotičje, kakršnega so prinesli naši pradedje po vsej verjetnosti nekaj seboj iz prejšnjih bivališč, izpodriva po preselitvi import iz frankovske države, Italije in Bizanca. V novih razmerah na zapadu so Slovenci sicer marsikaj ohranili, zlasti v pravni kulturi, vendar vedno več tujega sprejemali. Lahko bi rekli, da je bila Slovenija od propada državnosti do približno l. 1100 kulturna kolonija zapadnih sosedov, vsaj kar se tiče visoke kulture. Z ustanovitvijo samostanov na strnjenem slovenskem ozemlju pa se je vsidral v naša tla romanski slog. Prinesli so ga tujci, nemški benediktinci ter francoski cistercijanci in pozneje kartuzijanci. Ta zapadnoevropski slog je postal Slovencem že domač. Pri sestavljanju umetnostne topografije celjske dekanije sem u-

gotovil, da je stala od sedaj stoječih cerkvenih stavb v romanski dobi vsaj že polovica. Drugod po Slovenskem ni moglo biti drugače, saj najdemo ostanke romanske arhitekture v najskritejših predelih. Teh podružnic gotovo niso gradili več tujci, ampak domačini po vzorcih, ki so nam jih tujci - menihi prinesli. Ni mogoče na njih ugotoviti nobenih krajevnih posebnosti, kot jih nimajo sodobne stavbe na Nemškem, Angleškem ali v nordijskih deželah, ki se vendar nekaj razlikujejo od arhitekture v matični francoski deželi. V prvi fazi kolonizatoričnega značaja umetnosti na Slovenskem, kot to dobo imenuje Stele in je to imenovanje povzela po njem najnovejša „Zgodovina narodov Jugoslavije“, so gradili pri nas res samo tujci, včasih celo prav kvalitetne stvari (Modestov „grob“ - oltarna menza). Toda druga faza, ko gradijo tudi že domačini, najsi po tujih vzorcih in brez lastne fantazije, je vendar nekaj več kot kulturna kolonizacija. To je naše uvrščanje v zapadnoevropski kulturni krog, ne več samo kulturno misijonarjenje tujcev. Obenem je ta doba veliki čas ljubezenske epike (romance), kjer je slovenska samoniklost močnejša kot tuji vplivi, odvisnost od sosednjih Nemcev manjša kot nemška od Francozov. Večjo razgledanost slovenskega prebivalstva so pospeševali tudi gradovi, zametki trgov in mest, potovanja na sejme in božje poti, napredek v kmetijstvu in samostanske šole pa umetniške delavnice, v katerih so se pač izpopolnjevali slovenski obrtniki. Kultura tega razdobja je res še nekam razbita, ni homogena, toda *je*. Izraz „kolonizatorična“ je zanjo preozek. Če ni aktivnost vsestransko na isti višini, je pa vendar očitna težnja po neki ravni, o čemer v drugem delu.

4.) Drago Komelj je (v ZUZ, Nv I) dokazal za našo najbolj graščinsko pokrajino, za Dolenjsko, da začenjajo postavljati zidane gradove tam šele v prvi polovici 12. stoletja. Letnica 1130 je doslej najstarejša. Torej doba, ki sovpada s popolnim udomačenjem - pa že odmiranjem - romanskega sloga v cerkveni arhitekturi. Komelj nima smisla za razpoloženjske vrednote, ki jih je težko znanstveno fiksirati, in pravi. da je prvotni grad, t.j. stolp, enak tukaj kot na sosednjem zapadnem, torej nemškem jezikovnem ozemlju. V renesansi prezidavajo - nadaljuje manj prepričevalno Komelj - gradove italijanski arhitekti, ne brez posredujoče vloge graščinskih sinov, ki študirajo na laških univerzah. V „Orisu“ je Stele graščinsko umetnost izrecno izločil iz svojih razglabljanj o umetnosti med Slovenci. Toda nihče ne more tajiti, da dajejo gradovi slovenski zemlji nek poseben čar, kot ga dajejo gradovi nemški alpski zemlji ali Benečiji, pa da ni drugačen le ta čar, drugačna uvrstitev stavb v krajino, ampak drugačna tudi koncepcija arhitekture; o tem smo se lahko natančno prepričali v času bivanja v zgornji Italiji in to prav pri primerjanju naših renesančnih in baročnih gradov s sočasnimi laškimi podeželskimi dvorci. To pa niti ni najvažnejši moment pri vprašanju slovenstva graščinske kulture. Že narodna pesem visokega srednjega veka se obrega ob življenje v gradu, narodna pesem poznega srednjega veka je pa že polna graščinske motivike. Spominjam le na Pegama in Lambergarja in v tej zvezi na presenetljivo dejstvo, da dogodki sledeče dobe, kmečki upori in reformacija, niso skoraj pustili snovi v ljudski literaturi; pač pa se je ciklus o turških vojskah vedno bolj širil z nastopi poveljnikov graščinskega stanu. Pokret in borbo za protestantovsko slovensko knjigo je spet vodila graščina, plemiški izmed deželnih stanov. S katoliško reformacijo se je - razen na Goriškem - nasprotje med gospodo in kmeti zelo omililo. Iz

Valvazorja lepo odseva neko medsebojno razumevanje med obema tema, pa tudi še vmesnima stanovoma klera in meščanstva. To najde svoj izraz tudi v kulturnem življenju. Šolani kmečki sinovi postanejo enakovredni plemiškim. Graščaki za svoje gradove, duhovniki in kmečki ključarji pa za svoje cerkve so naročniki umetnin pri istih, po večini slovenskih slikarjih in kiparjh, pa najbrž so bili tudi stavbarji isti. V terezijanski dobi je zlasti srednje plemstvo, stopnja baronov, že skoraj zavestno zavzeto za slovensko, tudi jezikovno, zlasti šolsko kulturo: Edlingi, Erbergi, Taufferjerji, Polhovgrajci, Buset, Breckerfeldi zavzemajo dolge stolpce v biografskem leksikonu, dokler ne stopi baron Cojz celo na čelo gibanju za slovenski kulturni napredek. Če je v nekaterih časih graščina morda samo vir slovenske kulture, je v drugih izrazit sodelavec pri njeni rasti.

5.) Odnos med visoko in ljudsko kulturo je različen, se menjava. Mnenje, da živi med kmeti od poganskih časov sem, od pamtiveka neka sterilna nižja kultura, ki ni dovzetna za oploditev s strani vrhunske kulture, je prav tako zmotno, kot mnenje, da ta vrhunska kultura ne more ničesar pridobiti od ljudske. Včasih je razmerje med obema tokovoma zelo jasno, drugič se prepletata; enkrat gre skoraj samo za razliko v kvaliteti, ko ljudska kultura samo s skromnimi sredstvi posnema visoko; drugič je v ljudski kulturi več zagona, medtem ko vlada v visoki samo epigonstvo ali diletantizem. Na splošno rečemo lahko, da je na slovenskem zapadu razmerje med obema ožje, na vzhodu oddaljenejše, da je kmet v Beli krajini ali v Panoniji manj dovzeten za takojšnje posnemanje visokih vzorcev, zato pa včasih sam bolj iznajdljiv. Če je ohranil nekatere vrednote svoje ljudske kulture zelo dolgo, morda tisoč let žive, ne smemo iz tega sklepati, da si ni ustvarjal novih. Pa tudi napredni Gorenjec se gotovih izročil drži zelo trdno. Poseben pomen gre ljudski umetnosti takrat, ko so dobe v visokem toku jalove, kar je pri Slovencih zelo pogost pojav. Kadar visoke umetnosti sploh bilo ni ali le-ta narodu ni postala domača, takrat je ljudska pač edina narodna umetnost. Kulturna zgodovina ima tu ogromno polje, ki ga bo morala raziskati. Razmerje v umetnosti je le ena naloga v tej smeri. Kako je vplivala večja teološka izobrazba duhovščine po tridentinskem zboru na ljudsko versko življenje in kako so stari običaji vendar zadržali ali podžgali dušno pastirstvo? Kako je vplivala porast medicinske znanosti v ljubljanskem baroku na ljudsko medicino, vražarstvo in mazaštvo in kako se je ta znanost morda le obogatila z ljudskimi leki. Kako je vplivalo spoznanje novih rastlin, koruze, krompirja na ritem kmečkega dela in če ni stari ritem tudi tem iz tujine prinesenim sadežem dal posebnega načina obdelovanja in pridelovanja. Kako so razni novi zakoni vplivali na družinske in sosedstvene običaje in če niso morda stari običaji vplivali na deželno judikaturo. To so le nekateri primeri, ki bodo morda kdaj zanimali slovenskega kulturnega zgodovinarja.

6.) Ivan Cankar je večkrat ironiziral proslavljanje Slovencev, ki so nesli svoje moči v tujino, prvič menda takrat, ko so odkrili na rojstni hiši svetovnoznanega jurista Krajnca spominsko ploščo. Krajnc je obogatil splošno pravno znanost, prav posebno pa še avstrijsko jurisprudenco: slovenska je bila del avstrijske. Slovenski juristi so se do najnovejšega časa najrajši zatekali prav h Krajncu, najsi je njegov sistem državljanskega prava doživel izpopolnitve tujerodnih juristov. Ali je Krajnc kot jurist slovenski

kulturni delavec? Gallus je, kot pravi Ukmar (posnemam iz izvlečka v letošnji torontski „Slovenski državi"), ponesel v svet iz slovenske domovine smisel za večglasje. V domovini ni deloval in na svoje sodobnike v domovini ni vplival. Šele čez stoletja so ga pričeli v domovini izvajati; zadnjih 50 let gotovo bogati našo glasbeno kulturo. Ali je bil slovenska kulturna vrednota že v življenju? Trubar je prevajal nemške cerkvene pesmi in jih z nemškimi napevi vred pošiljal na Slovensko. Ali je to slovensko kulturno delo? Lahko bi bil prevod slovensko kulturno dejanje; lahko bi bilo takšno dejanje razširjenje kakšnega kvalitetnega napeva, ki bi utegnil našo pevsko produkcijo obogatiti; če pa je s tem izpodrival starejšo slovensko ljudsko pesem, potem je Trubarjevo delo za slovensko kulturo negativno in je pozitivno le za nemško kulturo. Slikar Kavčič je bil rektor dunajske umetnostne akademije, Lovro Janša profesor prav tam. Za slovensko ozemlje nista naslikala menda ali skoraj ničesar. Ko je prišel Langus na Dunaj, se je baje Kavčič zavzel zanj kot za svojega rojaka; to pa je tudi skoraj edini njegov odnos do slovenske slikarske kulture. Stal pa je v središču takratnega dunajskega umetniškega življenja. Janša ni bil tako viden, po smrti pa je dosegel večjo slavo kot Kavčič. (Letos smo videli njegovo sliko na historični razstavi avstrijske umetnosti v Buenos Airesu.) Velik častilec Kavčiča je bil dr. Josip Regali; ko so l. 1922 pripravljali historično razstavo slovenske umetnosti, se je vneto prizadeval, naj bi dobili z Dunaja Kavčičeve slike, pa tudi Janševe. Izidor Cankar se je temu protivil, češ, da nimata ta dva umetnika ničesar skupnega z našo umetnostjo. Pozneje je Narodna galerija pridobila i Kavčičeva i Janševa dela. Pred kratkim je bila v Ljubljani razstava slovenskega klasicizma in romantike. Pobudo zanjo je dal Izidor Cankar. Kavčič in Janša nista bila samo središče razstave, ampak tudi središče zanimanja v Cankarjevi razpravi, ki jo je napisal v katalog. Španci smatrajo dela nizozemskih slikarjev v dobi, ko je bila Nizozemska pod špansko oblastjo, za špansko umetnost, če so bila ta dela naslikana v Španiji ali za Španijo. Napoljsko slikarstvo v dobi španske nadoblasti v kraljestvu obeh Sicilij, ki je res plod medsebojnega vplivanja, si lastijo i Španci i Italijani, ne da bi ga eni drugim odrekali.

Manj problematičen je značaj tujcev, ki so se na Slovenskem udomačili. Janez Valentin Metzinger, po rodu iz Alzacije, je živel 40 let v Ljubljani, naslikal za slovensko ozemlje najmanj 400 slik in je bil vodilni slikar v tistem času pri nas. Vplival je na slovensko slikarstvo še dve generaciji po svoji smrti: on je gotovo slovenski kulturni delavec. Prav tako Valvazor kot znanstvenik, čeprav se ni čutil Slovenca. Čutil pa se je Kranjca, čigar bistveni del je slovenstvo. Niso pa slovenski kulturni delavci nemški zgodovinarji, ki so - nekako od daleč - raziskovali obred ustoličenja, čeprav so slovenski zgodovinski znanosti lahko mnogo koristili.

7.) Da bi bila slovenska samo tista kultura, ki zajame vse narodnostno ozemlje, ne more obveljati. Ne moremo si predstavljati, da bi tudi največje kulturno dejanje zajelo vse sloje in prav tako ne, da bi se razširilo po vseh predelih domovine, pa naj bo to dejanje še tako izrazito slovensko. Prekmurci so do leta 1918 bore malo vedeli o Prešernu; na Beneškem jih je tudi danes malo, ki ga poznajo, pa je zato Prešeren vseeno največji slovenski pesnik. Ljubljansko-loška poznogotska upodabljajoča delavnost je zajela

Goriško, Kras in Beneško Slovenijo, ni pa zajela Koroške in Štajerske; pa je zato vendar zelo pomembno slovensko umetnostno poglavje. Tudi v Siciliji niso vedeli dosti o beneški renesanci, pa je le-ta zato še vedno italijanska.

8.) Zlasti v obmejnih krajih se rado dogaja, da zaidejo celi pasovi narodnostnega ozemlja začasno v območje nekega tujega kulturnega centra. To se je dogajalo tudi pri Slovencih, pa tudi pri drugih narodih; spominjam le na precej severnjaški značaj kulture južnotirolskih in švicarskih Italijanov ali na francosko kulturno usmerjenost nemško govorečih Alzačanov. Pri nas imamo različne variante takih slučajev. Ljubljanski barok je zajel tudi skoraj vso slovensko Štajersko, vendar ne tako intenzivno, da je ne bi istočasno zajemal tudi graški krog. Pojavile so se še posebne lokalne delavnice, ki so zdaj bližje ljubljanskemu, zdaj graškemu krogu. Ali je vse to slovensko kulturno blago ali vsaj slovenska kulturna last? Gotovo je tudi graški import spričevalo nekega kulturnega stanja v tej slovenski pokrajini; krivico bi si delali, če bi to kulturo imenovali kolonizatoričnо; a vendar se nam upira imenovati jo slovensko. Poglejmo Prekmurje! V gotiki je to s spomeniki zelo bogato okrašena dežela. Ognjišče te umetnostne kulture je (po Steletu, Umetniško Prekmurje, Dis 1926) nekoliko bolj na vzhodu, na Madžarskem. Če je slikar Janez iz Radgone Slovenec in ima ta kultura na slovenskem ozemlju, v Radgoni, nekakšno podružnico, bi lahko govorili o binacionalni kulturi ali pa o jugovzhodni panonski kulturi kraja. Bolj prijemljiva je novejša doba, doba ljudskega šolstva. Le-to je bilo madžarsko, dalo je pa ljudem vendar neko stopnjo izobrazbe, torej kulture. V zvezi s slovenskim krščanskim naukom je ta madžarska šola celo usposobila ljudi za branje slovenskih knjig v prekmurskem pravopisu. Seveda je tudi usmerjala miselnost ljudstva na madžarsko stran. Obzorje Prekmurca je toliko razgibala, da se je pozneje z lahkoto vživel v splošni slovenski kulturni krog; dosti lažje, kot če bi ostal analfabet. Madžarska šola gotovo ni slovenska kulturna dobrina, lahko pa je pomagala pri gradnji slovenske kulture. Ima podobno vlogo kot tujejezični original, ki ga prevedemo na naše; tudi tak original je lahko škodljiv, najsi je prevod kulturno dejanje. Bolj kompliciran je slučaj Koroške. Če očitaš Nemcu ponemčevanje, ti bo rad odgovoril, da je to nujna posledica premoči nemške kulture. Za dobo pred *nasilnim* ponemčevanjem ima do neke mere prav. Umetnostna zgodovina skoraj prepričevalno trdi, da so šli v gotovih dobah valovi umetnosti z zapada čez Tirolsko na Koroško in s Koroške na Štajersko, pa tudi na Kranjsko. Važna postaja je bil vsaj dvakrat Beljak; prvič koncem srednjega veka, ko je stal še sredi večjega strnjenega slovenskega ozemlja, drugič v 17. stoletju, ko je imel že bolj značaj alpskega meščanskega naselja. Ta val so spremljali še vzporedni tokovi, med temi morda tudi tok kmečke kulture, ki je bila sicer konzervativnega značaja, toda s slovenskih središč ni bilo protitoka in tako je slovensko narodnostno ozemlje kopnelo. Morda se je ljudstvo celo kulturno dvigalo, a ta dvig že ni bil več slovenski. To velja za stare čase. Drugačen pa je položaj ob primeru nemške šole - potujčevalnice. Tudi ta brez dvoma dviga izobrazbo mladine. Ker pa jo usmerja zavestno v tuj kulturni krog, je za slovensko kulturo negativen činitelj, čeprav ima v gotovih primerih, kjer postavim, starši navežejo slovensko vzgojo na v šoli pridobljeno znanje, lahko tudi pozitivne posledice.

9.) S koroškim primerom smo že zadeli na vprašanje kulturne zgodovine narodnostno izgubljenih krajev. Gosposvetski obred je najsijajnejši spomenik stare slovenske pravne kulture. Izgublja pa svoj pomen, čimbolj se vrivajo vanj elementi germanskega fevdalnega prava, najsi je fevdalizem sam za nadaljni razvoj slovenskega, tudi kulturnega življenja zelo važna ustanova. Nemci se naravno ukvarjajo bolj s poznejšimi vrinki, kot s prvotnimi oblikami obredov. Naši znanstveniki so poiskali slovenske prvine ustoličenja. Včasih so zelo poudarjali, da so napevi v nemški Koschatovi pesmarici pretežno slovenski. Zdaj po Francetu Maroltu bi morali to znova znanstveno preiskati. Spominjam se iz gimnazije v Št. Pavlu, da nam je prof. p. Heinrich Birnbacher pripovedoval o razmerah v St. Georgenu i. L., kjer je nekaj časa župnikoval ali župnika nadomestoval. Pravil je, da so ženitovanjski običaji v tej fari, blizu slovenskega narodnostnega ozemlja, podobni kot v njegovi rojstni fari v Moellbrueckenu. Nekaj rodbin, sicer tudi samo nemško govorečih, se pa drži popolnoma drugačnih običajev, ki morejo biti samo slovenski. Morda so to manj važne folklorne kulturne dobrine, a lahko so prešle tudi bolj važne, kakšnemu štehvanju ali visokemu reju podobne, v nemško last. To je potem bolj ali manj skromen doprinos Slovencev, zdaj novih Nemcev, k nemški kulturi, vendar so to še vedno slovenski kulturni spomeniki. V visoki kulturi je ravno tako. Danes pišejo koroški umetnostni zgodovinarji že o *slovenski* umetnosti v preteklosti. Seveda se pa zanje ta slovenska umetnost pričenja šele na južni strani Karavank. Vendar je zanje to že znanstven pojem, najsi si ga predstavljajo bolj v smislu kulture kraja, kot umetnost na teritoriju, ki se v Jugoslaviji imenuje Slovenija. Njihovi štajerski kolegi se še niso povzpeli do tolikšne popustljivosti in jim je južnoštajersko gradivo še vedno samo štajersko in kot tako del nemške umetnosti. Naši umetnostni zgodovinarji gredo po poti koroških, celovških kolegov. Vedno govorijo o koroški umetnosti, kadar govorijo o spomenikih onstran Karavank, ne le tam, kjer se je ozemlje že po nastanku teh spomenikov ponemčilo, ampak celo tam, kjer je ostalo slovensko. Hipoteza o kulturnem valu s Tirolske je lahko pravilna, toda ali res ni vredno iskati v tem gradivu slovenskih elementov? Če ni drugačnih, neki vplivi ljudske umetnosti so gotovo tudi v visoki in ti ne morejo biti drugačni kot slovenski. Takšno delo bi bilo gotovo koristnejše kot naštevanje krajev s slovenskim korenom ali s pridevnikom windisch. To moremo pričakovati po analogijah o večji trdoživosti starih vrednot na ponemčenem, kot na še slovenskem ozemlju (gl. spodaj!).

10.) Napačno je mnenje, da je slovenska samo tista kulturna dobrina, ki je nihče drug nima. Stol z izrezljanim srcem v naslanjalu naj bi ne bil slovenski, ker imajo podobne stole tudi v avstrijskih in bavarskih Alpah; še gorenjska avba ne, ker so nosile približno take Gornje Avstrijke. Štiriglasno petje ni naše, ker pojejo tako tudi drugod. O primorskem stavbarstvu, cerkvenem in posvetnem, so včasih govorili, da ni naše, da je delano po laških vzorcih. Ko pa so prišli po l. 1918 italijanski umetnostni zgodovinarji v te kraje, so rekli, da se začenja tu zanje nov svet. Našli so nekaj — pač našega — česar se mi še dobro zavedeli nismo. Odgovor na vse bi bil: slovensko je tudi to, kar smo od drugih prevzeli in potem sami gojili; še bolj slovensko je to, kar smo ustvarjali družno ali vzporedno z drugimi.

Ali mora biti narodna kultura zavestno narodna? Steleta je mučilo to vprašanje pred tridesetimi leti, ko je pisal „Oris“. „Slovenstvo“ je naslovil šele tisto poglavje, ki se pričenja z Langusom, kajti Langus kot Prešernov prijatelj se je šele moral in se je gotovo že zavedel, da je slovenski umetnik. Pri kulturnih delih prejšnje dobe smo se zadovoljili s tem, da so se zavedeli vsaj kranjstva, n. pr. Gallus, Hren, Bergant. V gotovih dobah sta pa narodna in tudi pokrajinska zavednost nepoznani. Nagibi za kulturno ustvarjanje so takrat čisto drugi kot patriotski. Izdelki so vendar italijanski, nizozemski ali slovenski. Včasih more zavestnost celo škoditi, ker privede do kiča in tendenčnosti; to se je v novejši dobi večkrat zgodilo pri nas (uporaba narodnih motivov na neprimernih predmetih) ali zelo prijemljivo v Hitlerjevi Nemčiji.

B. NEKATERE ZNAČILNOSTI

1.

Ena izmed značilnosti slovenske kulture v zgodovini je spreminjajoče se razmerje med ustvarjalno zmogljivostjo in dejanskim kulturnim stanjem, kulturno zahtevnostjo. Deloma posledica tega nihanja, deloma pa posebna značilnost slovenske kulturne zgodovine je tudi njena fragmentarnost, mnogokratno pomanjkanje tradicije in izogibanje tradiciji.

Pomanjkanje ustvarjalne zmogljivosti v gotovih dobah ima lahko svoj vzrok v narodovi maloštevilnosti, ko med majhnim številom narodovih pripadnikov ni bilo najti dovolj ljudi, ki bi za delo dovolj uspešno zagrabili ali ga nadaljevali, čeprav je bila potreba dana in bi bil narod pripravljen, vživeti se v ustvarjene vrednote. Ta pripravljenost je bila tolikšna, da so morali priti tujci na pomoč, n. pr. v protireformacijski umetnosti. Drugi vzrok je v narodovem pasivnem zadržanju do političnih dogodkov, tistih namreč, pri katerih ni mogel soodločati, pa so ti dogodki življenske razmere v narodu tako spremenili, da je tradicija nujno trpela, kar velja morda za dobo utrditve fevdalizma. Za nekatera bolj žalostna razdobja velja Ušeničnikovo mnenje, da je upadanje kulturne ravni posledica oslabljenega narodnega organizma, le-ta pa oslabi lahko zaradi ekonomskih razmer, ki jih povzročajo hude vojske, socialni pretresi itd., kar bi pri nas lahko aplicirali na 16. stol. To bi bili negativni povzročitelji kulturnih praznin. Pri Slovencih pa je soodločal tudi zelo pomemben pozitivni činitelj — navadno res ne istočasno z negativnimi — in sicer zaverovanost v sodobnost, v modernost, v lastno silo in moč.

Naj sledi nekaj poskusov pokazati ta nihanja med zmogljivostjo in dovzetnostjo in še morebitno vzročno zvezo s fragmentarnostjo in pomanjkanjem tradicije.

Iz 9. in noter do prve polovice 11. stol. (J. Korošec) imamo vrsto staroslovenskih grobov s karantansko—ketlaško in panonsko—belobrdsko kulturo.[1] Ti kulturi predstavljata tradicijo, morda iz skupne osnove: kesteljske

[1] Izkopanin Bled I iz 7. stol. ne poznam.

kulture. Toda ta tradicija masi naroda že ni več zadoščala. Slovenec tistega časa je rabil za svoj osebni okras več, kot je mogel sam ustvarjati, je okrasne predmete uvažal in jih deloma po svojem okusu predelaval. Toda istočasno, ko se je s pomočjo importa razvijala ta ljudska umetnost, je v naših krajih nastala že tudi potreba po visoki umetnosti, ki ji priznavamo kolonizatorični značaj, ker je bila vsaj v svojih vrhunskih stvaritvah (Modestov grob, reliefi iz Slivnice in Batuj) tuj izdelek. V kamnosaštvu Slovenci najbrž sploh niso imeli še tradicije in so postali v tej stroki najprej vajenci in šele s časom pomočniki pa posnemalci tujih mojstrov. Prav ta visoka umetnost pa je počasi ubila stari okus pri lepotičenju, ohranila ga morda samo še v keramičnih izdelkih, torej v porabni obrti. Bolj močna je bila ta čas tradicija pravne kulture, pač zato, ker je bila ta kultura silnejša kot okrasna; morda tudi zato, ker je bila bolj regionalna, kot širša slovanska lepotična. Ko se „grobna“ kultura že izgublja, je še vedno govora o slovenskem plemstvu, o slovenskem pravu, o pričah po slovenskem načinu, zlasti o institucijah polplemenitih kmetov in slovenskem ustoličenju. Obred ustoličenja je v 11. stoletju v bistvu še slovenski pravni akt, ki se je spremenil le v verskem ceremonielu, kateri je postal krščanski. Gosposvetski obred je tudi v poznejših fevdalističnih variantah dovolj močan spomin na staro tradicijo, na dobo lastne državnosti Slovencev. Ni pa takšne tradicije v pesništvu in pripovedništvu; tu se zelo razlikujemo, postavim, od Čehov, kjer je seveda vsaj relativna samostojnost razmeroma dolgo trajala. Vsaj na Koroškem ne bi mogli trditi, da je spomin na stare čase popolnoma zamrl; ne samo še stoletja prakticirano ustoličenje, tudi do najnovejših časov ohranjeno čaščenje sv. Modesta sta tak spomin ohranjevala, vendar pa ta spomin ni bil kulturno ploden. Vse do Prešerna ne, kjer imamo opraviti z romantičnim obnavljanjem zgodovinskih vrednot, ki so bile dotlej zanimive le kot zgodovinski podatki (Valvazor). Mora res biti v slovenskem značaju, da ne črpa rad iz preteklosti. Niti v politiki 48. leta, niti v majski deklaraciji, niti v avtonomističnem gibanju v Jugoslaviji niso bili nikoli uveljavljeni zgodovinski razlogi za slovensko samostojnost; kot bi se mi tega nekam sramovali. Hrvatom nasprotno je bil zgodovinski argument v borbi za samostojnost vedno prvi pri roki. Da bi Slovenci v dobi državne samostojnosti in še potem do zlitja v zapadnoevropski kulturni krog ne imeli nič „političnega“ pesništva, skoraj ni verjetno. Toda nadomestila ga je pač grajska in pozneje turška motivika. Prav to govori za majhno moč tradicije.

V romanski dobi imamo že svoje zidarske in kamnoseške delavnice, saj drugače ne bi bilo mogoče pozidati — v kulturni koloniji! — tolikšno število cerkva in te cerkve opremiti. Vendar so bile te delavnice preskromne, da bi zadovoljile vse potrebe. Ne le za zidanje monumentalnih samostanskih zgradb, tudi za opremo svetišč so morali priti na pomoč tuji mojstri. Cevc navaja primer velesovske Marije ob istočasnih domačih delih na Malem gradu. Cistercijanci so s seboj pripeljali stavbenika v Stično. Prav samostanske delavnice so vzgojile domači kader zidarjev in kamnosekov, ki je že služil v sredi 13. stoletja beraškim redovom pri postavljanju njihovih samostanov (Zadnikar). Toda načrti za te zgodnjegotske stavbe najbrž niso bili izdelani še v teh delavnicah. Kulturna zahtevnost je bila višja kot njena zmogljivost. Velika večina romarskih zgradb in njihove opreme je zadobila nove oblike

že v gotiki. Pri tem je potrebno pripomniti, da je velikost novih stavb v večini primerov skoraj enaka prejšnjim, tako da potreba po večjem ni mogla biti odločilna. V tem času se je slovensko ozemlje na severu že krčilo in tu opažamo značilnost, ki jo bomo v baroku spet srečali: tam, kjer so narodnostno nazadovali, se je romanska tradicija bolj ohranila, želja po gotizaciji ni bila tako velika, kot na ohranjenem slovenskem ozemlju. Nemec je imel več smisla za tradicijo kot Slovenec, ki je hotel imeti nekaj novega. To hotenje je pa tudi podžgalo ustvarjalno silo, ki se v gotiki zenačuje s kulturnim stanjem, z zahtevnostjo.

Boljše kot s kulturo kraja bi morda dobo gotike označili s kulturo domačnosti. Za narodno pesem dajejo motiviko dogodki v domovini in če je kakšen motiv prevzet iz tujine, dobi slovensko vsebino in snov. S to snovjo se hitro širijo po vsem slovenskem ozemlju kot zajemajo tudi umetniške delavnice, delujoče na Slovenskem, vedno več slovenskega ozemlja. Ta doba kulturnega razmaha je pomembna še posebno zaradi tega, ker so časovni dogodki kaj malo primerni za kulturno življenje. Nikoli ni bilo tolikšnih razdejanj, kot v pozni gotiki, ki sovpada s turškimi pohodi in vendar niso le za silo popravljali cerkev; iz zgodovine vemo, da so bile intelektualne in moralne kvalitete duhovščine prav v 15. stol. nižje, kot kdajkoli razven morda v tej sledeči dobi reformacije, in vendar pomeni prav ta čas enega viškov v cerkveni umetnosti. Ni ta umetnost zelo novotarska, bolj je zamudniška skoraj kot poznejša baročna; nekakšna stara pravda, da rabim izraz iz nekoliko poznejših kmečkih uporov, toda pomedla je s skoro vso umetnostjo visokega srednjega veka. Romanske stavbe so ostale nespremenjene iz slovenskih časov skoraj samo na ponemčenem ozemlju.

Nato so nastopili časi kulturne revščine. Na enako nizko stopnjo padeta zmogljivost in zahtevnost. Netivo tej revščini so dali protestantje. Če pravi Ušeničnik, da je bil Luter fanatičen sovražnik znanosti, je bil Trubar sovražnik umetnosti. Ta njegova poteza je morala biti nalezljiva tudi na katoliško stran. Literarno delo protestantov je veliko dejanje, a zelo enostransko in ni prineslo kulturnega podviga na ostalih področjih. Ko se zahtevnost s Hrenom spet pojavi, vlada nejasnost že v tej zahtevnosti, v zmogljivosti pa praznina, kakršne ni bilo razven pred romansko dobo.

Dokler ni ljubljanski barok ustvaril drugega viška slovenske kulture. Ta je bil že znatno širši kot gotski. Zajel je skoraj vsa sodobna področja znanosti in umetnosti. Slovenska beseda v cerkvi sedaj ni več goli prevod tuje, ampak služi pridigarjem za umetniško oblikovanje, kar je moralo gotovo vplivati tudi na ljudsko izražanje. Vemo, da so gojili glasbo. V likovni umetnosti doživimo v začetku spet pojav višjega stanja, kot domače zmogljivosti, pozneje pa prekorači ljubljanski umetnostni krog narodnostne meje na hrvaškem jugovzhodu. Zdaj je padla gotika. Ohranila se je najbolj še v napol ponemčenih mestih, drugod pa le v podstrešjih pa pod ometi in beležem. Duhovnika, graščaka in kmeta preveva isti duh. Nikoli še niso bili ljudje vseh stanov tako združeni z modricami v enotnem gledanju na kulturo in civilizacijo. Graščaki so si za praznike privoščili potice, kot so se jih njihove kuharice bile naučile peči doma, le da so jih v gradu zdaj bolj bogato namazale; kmetje so si hlače prežnorali pod kolenom, kot so to modo prinesli gospodje s Francoskega. Učne knjige pišejo teologi, zemljepisci, zgo-

dovinarji, naravoslovci in zdravniki. Res ne v našem jeziku, a brez predsodkov do slovenskega kmeta in njegove govorice.

V drugi polovici 18. stol. začne vse to polagoma, področje za področje, spet pešati. Morda ni toliko v slovenskem značaju kot v vsesplošnem razpadanju baročnega skupnostnega estetskega nazora in enciklopedizma iskati vzrokov za to, da se modrice osamosvajajo, da teolog ni več nujno tudi skrbnik za lepoto hiše božje (prim. janzeniste!), da zavlada rokodelska specializacija, neka lenivost. Nad rokodelce se sicer še vedno dvigajo veliki duhovi, pa tudi ti so zaverovani vase in v svojo stroko. Ta zaverovanost dovede do borbenosti, kot jo je pokazal Kopitar, brez kakršne ni bil tudi Prešeren in se vleče do najnovejšega časa.

Prešeren ne zapusti nobenega pravega učenca in napravi mesto gruči pesnikunov. Že itak ne premočni Langus zapusti le nekaj diletantk. Prešerna uživa šele tretja generacija. Med Prešernovo romantiko in Levstikovim realizmom je vrzel, kot med Langusom in Wolfom. Ljudska izobrazba raste, nepismenost pojenjava; a čimveč jih je, ki znajo brati, manj berejo. Vkljub rastoči ljudski izobrazbi narod po Wolfovi smrti ne more prebaviti drugih kot njegova najšibkejša učenca Ogrina in Jebačina. Boljši morajo v svet za kruhom, čeprav so ne le odlični krajinarji in portretisti, ampak tudi mojstri v cerkvenem slikarstvu. Mala baročna Ljubljana ni imela dovolj štirih, šest, osem močnih slikarjev: zdaj ne potrebuje niti enega bratov Šubicev. Pa tudi nobenega arhitekta. Edino v pripovedništvu govorimo za zadnjo tretjino prejšnjega stoletja o neki nepretrgani niti, ki se vleče še v dvajseti vek, približno tako, kot da je Levstik rodil Jurčiča in Stritarja, tadva Tavčarja in Kersnika, Kersnik že samo rahitičnega Kostanjevca. Če je bila kulturna zgodovina prejšnjih vekov podoba visokih hribov in širokih dolin (praznin), bi za devetnajsto stoletje morda služila primera s posameznimi griči, ki se dvigujejo iznad dolgočasne ravnine Ljubljanskega barja.

Moderna ni zrastla iz tradicije, vsaj videz je takšen, ker je v začetku preteklost omalovaževala. Nastopila je v precej suhih časih, v dobi propadanja umetnosti vseh vrst razen morda gledališke. Jurčic in Cankar sta imela istega mentorja Levca: Jurčič kot sošolca, Cankar kot profesorja. Pa Cankar prav Jurčiča ni posebno cenil. Impresionisti so se preselili v okolico Šubičevega doma, pa so o Šubicih molčali. Glasbeniki so nastopili skoraj borbeno proti dotedanjemu diletantizmu. Zrelemu Cankarju se je slovenska kultura nehala z reformacijo, potem sta bila tu samo še Prešeren in Trdina. Značilne so njegove besede: „Ponavadi smatrajo za našo narodno umetnost stare ornamente, risbe na skrinje, panjih in piruhih, avbe, peče, pasove itd. To je res *bila* naša narodna umetnost, toda *ni več*.“ Tako bi najbrž rekel tudi, če bi poznal poleg te stare ljudske umetnosti še gotski prezbiterij in baročno oltarno sliko. V zadnjem času pa je govoril drugače, da bi bilo potrebno našo kulturno zgodovino preiskati in bi v njej našli novih vrednot. Tudi Jakopič v svojih srednjih letih kljub dobrim namenom ni mogel najti zveze s tradicijo. Na stara leta pa mu ni nametana baročna šara v stanovanju bila več samo slikovit interijer, ampak je priznaval sorodnost in kvaliteto baročnega Berganta. Še bolj je segla kasnejša glasbena moderna v staro folkloro in pričela iskati tudi slovenske vrednote v stari vrhunski muziki. Zametavanje tradicije se bi torej v moderni končalo, vsaj v njenem

drugem razdobju. Ali je to pripisati zbiranju in ocenjevanju starih kulturnih spomenikov, torej delu znanstvenikov, kulturnih zgodovinarjev? Ali pa je morda govorila neka podzavestna potreba po zvezi s tradicijo? Vsaj dve paraleli bi lahko navedli iz starejše zgodovine. Prav na koncu gotike je Gregor Ruckenstein v Dvoru pri Polhovem Gradcu kiparil tako, da je Matevž Sitar datiral njegovega Sv. Petra v „bizantinsko“ (romansko) dobo, večkrat je bila pa tudi že poudarjena nekakšna Bergantova navezanost na naše gotsko slikarstvo.

Znanost (Stele) je že ugotovila iste vrednote v vseh treh vrhovih slovenske slikarske zgodovine in tudi še za četrto generacijo, čeprav se je ta šolala v Zagrebu in ne pri Jakopiču ali Sternenu. Pomanjkanje zunanjih znakov tradicije torej vendar ni tako zelo tragična značilnost slovenske kulture kot bi morda mislili.

Bolj tragična je izolacija, ki smo jo omenili že za prejšnje stoletje, ki pa je še bolj očitna v začetku tega veka. Navadno pravijo temu prepad med umetnikom in občinstvom. Označba tega pojava nam je lahka: ustvarjalna moč je bila tedaj večja kot kulturno stanje. Težja kot označba je razlaga, zakaj to prav v dobi, ko ni le izginila nepismenost, ampak smo imeli poleg šole še na stotine in stotine izobraževalnih društev. Pravijo, da je bil skok realizma do moderne prehiter; prej je bilo vendar vedno nekaj malega tradicije. Pa spet preseneča, da umetnost med vojnama ni naletela na tolikšno brezbrižnost kot umetnost ob meni stoletja. Brata Kralja nista bila bolj „razumljiva“ kot Grohar, pa sta vendar dvajset let za Groharjem našla pot v cerkve. Plečnik leta 1920 ni bil bolj jasen kot dvajset let poprej, ko se ljubljanskega praga niti prestopiti ni upal, zdaj pa je lahko vso Ljubljano preoblikoval. Pregelj ni bil lažje umljiv kot mladi Cankar. In vendar je bila pri nas moderna ok. 1900 le zamudniški pojav! Brez dvoma je bila glavna krivda na strani vzgojiteljev, v njihovi brezbrižnosti za duhovne vrednote, v stari vzgoji pravca gnojničnih jam, ki se je vlekla že od Prešernove Nove pisarije sem; na katoliški strani še posebej brezbrižnost za dejansko estetsko vrednotenje, za kakršno zgolj filizofska estetika ne zadostuje. Ko je Janez Krek med vojno napisal za Nemce v brošuri „Kroaten und Slovenen“ prikaz slovenskega naroda, se sploh ni spomnil, da imamo Slovenci tudi umetnost. Notar Gogala, veljak na magistratu, je rekel, da je sploh ne potrebujemo.

Omalovaževanje tradicije je opazno tudi v ljudski umetnosti, za kar je najboljši dokaz ljudska noša. Opustili smo jo prej kot marsikje drugje v zapadni Evropi, pa tudi prej smo jo večkrat in hitro menjavali. Isto velja za podeželsko stavbarstvo. To je že naravnost strastno zavračanje tradicije. Popolna obnova vaške slike je dobra tam, kjer stare nadomestiš z boljšimi, ni se pa niti kulturno niti civilizacijsko izplačalo podirati kmečkih hiš in jih nadomestovati s predmestnimi delavskimi. Nemci in Lahi se držijo kmečkih!

2.

Na mnogo načinov lahko govorimo o slovenski kulturni zgodovini. Samo dvoje vprašanj bi še načel. Eno bi bilo menjajoči se odnos med politično in kulturno zgodovino Slovencev. Ta odnos obstaja i v dobah, ko so živeli Slo-

venci svoje lastno politično življenje, i v dobah, ko so jim ga vodili drugi. Samo nekaj primerov. Politični naslon Borutove dinastije na zapad ima posledico tudi kulturnega naslona na zapad; politično središče dežele, Gosposvetsko polje, postane tudi kulturno središče.— Nezadovoljnost z vladujočim nežimom, ne ker je tuj, ampak ker je slab, dobi svoj izliv v Matjaževem ciklu, kjer postane junak narodne pesmi tuj vladar, ki je prečkal komaj del slovenskega ozemlja, o katerem pa gre glas, da je boljši kot legitimni cesar Friderik.— Iz kulturnega dela, deloma že v Cojzovem krogu, še več pa iz lastnega študija slavistike se porodi Kopitarju nov politični koncept slovanske Avstrije, koncept, s katerim so se ukvarjali pozneje dejansko tudi politiki.— Po letu 1848 sta politično in kulturno življenje nekaj desetletij tako tesno povezani, da drugo drugo vodita. Res gre tu za kulturno življenje samo na nekaterih področjih, medtem ko so druga področja nekako izvzeta. Politiko in literaturo kar nekam istovetijo: politik mora biti nekaj literata ali mora biti vsaj odbornik Matice ali član čitalniškega odra. In pravtako se mora literat udejstvovati v politiki. Nima pa ta politik—literat dosti smisla za druga kulturna področja, ki so prepuščena sama sebi. Kot imamo staro— in mladoslovensko politiko, tako imamo enako imenovani literaturi.— Drugače je postalo po Mahniču. Narodna stranka je še vedno vlekla svoj kulturni voziček za seboj in se je še Cankar iz njega norčeval. Na katoliški strani je bilo nekoliko drugače. Prvi politiki so bili kulturno precej brezbrižni. Potem so vse kulturno delo usmerili v ljudsko prosveto z — vsaj postranskim — namenom, da si ustvarijo izobraženejši kader pristašev. Globoko duhovno, dostikrat prav religiozno noto moderne so katoličani zamudili: ideologi so dvmili vanjo, politiki si pa niso vedeli pomagati z njo. Če je pustil Šušteršič hirati svojega bivšega pisarja Murna v cukrarni, se je to zgodilo, ker mu je bil Murn pač samo bivši pisar, kateremu je že dal svoj košček kruha. Lampe je iskal kot kritik samo negativne postavke. Krek je bil širši: vzpodbujal je Finžgarja in Izidorja Cankarja; ob beraški Groharjevi smrti se je zaklel, da se kaj takega nikoli več zgoditi ne bo smelo. Do načrtnega sodelovanja s sodobnimi vrhunskimi kulturnimi stremljenji se pa tudi Krek ni povzpel. Mnogo bližji je bil takemu razmerju manj zapaženi Andrej Kalan. Popolnoma pa se je spremenil odnos med politiko in kulturo z majsko deklaracijo. Združili sta se namah v isto borbo sami od sebe brez poziva z ene ali z druge strani. Po prevratu sta šli spet narazen. Pomembnih kulturnih pojavov ni bilo več mogoče vpregati v politične vozove, čeprav so bili politični vrhovi idejno opredeljeni podobno kot so bile politične stranke ter je bilo med kulturnimi delavci tudi nekaj manjših politikov.

Nov odnos med politiko in kulturo je ustvaril Korošec: politična stranka je dolžna z vsemi močmi podpirati vsak kulturni podvig, ki krščanskim načelom ne nasprotuje, naj je stranki koristen ali ne. S tem nazorom je prekvasil tudi nosilca krajevne oblasti v Sloveniji, Natlačena. Ta kulturna, res kulturna politika ni vedno naletela na odobravanje vseh strankinih pristašev, toda Korošec in Natlačen sta jo vendar držala.

Popolnoma nov odnos med politiko in kulturo je pa nastal sedaj. V politični voz ni vprežena samo ena veja, ampak so vprežene vanj vse panoge znanosti, umetnosti in prosvete, vse z enim samim končnim ciljem, ki je političen. Sreča pri tem je v pomanjkanju sil, s katerimi bi mogel komunizem

slovensko kulturo dejansko obvladati. Kakorkoli je ta kultura fragmentarna in kakor tudi so bile njene niti dostikrat pretrgane, je v njej vendar toliko slovenskih in krščanskih vrednot, da jih vsiljena tendenčnost ne more kar tako zmagati.

3.

Slovenska kultura je dejansko krščanska, po večini katoliška. Da je bila takšna v starih časih, vemo vsi. Gosposvetski obred je zadobil izrazito krščansko obeležje. Edini še ohranjeni ostanki poezije iz karantske dobe so verskega značaja. Posvetna pesem visokega srednjega veka pravtako kot naslednja iz Matjaževe dobe sta polni religioznega duha. Posvetni element v protestantovski literaturi je minimalen. V slovenskem baroku je mnogo manj motivov iz poganske antike kot, postavim, v italijanskem: slovenske modrice niso povsem istovetne z muzami. Še vsa doba rokokoja, ki je v velikem svetu izrazito posvetna umetnost, je pri nas zasidrana v verstvu in šele proti koncu osemnajstega stoletja dobimo v literaturi in znanosti versko indiferentna dela (Cojzov krog), medtem ko so slikarji še naprej samo mimogrede tudi portretisti in alegoriki. Krajinarji in historičarji (Šic, Jaršа, Kavčič) doma ne najdejo delovnega področja vse do Tominca in Karingarja proti sredi devetnajstega stoletja.

Zanimivo bi bilo primerjati frajgajsta Prešerna s kakšnim Byronom, Puškinom in drugimi sodobniki; koliko več krščanske motivike in krščanske vsebine ima naš največji pesnik. Še zanimivejša bi bila raziskava pri mladoslovencih—liberalcih. Celo pri Kersniku, ki ga lahko smatramo vsaj za predhodnika naturalizma, zlepa ne najdeš moralnega opravičila za kakšno po krščanskem nauku slabo dejanje. Veliki svobodomislec Aškerc je hodil vsaj k orientalskim verstvom na posodo jemat. Plehkost naše starejše in novejše naturalistične literature izvira prav iz disonance s tem slovenskim bistvom. Vkljub šundovski seksualnosti in lahkotnosti je ta literatura zašla v pozabo in niti Kraigher, ki je vsaj dober stilist, se ni obdržal v branju. Naturalistično slikarstvo, impresionizem, je pri nas pogovor z Bogom, kot to Jakopič v svojih izpovedih večkrat poudarja. Odveč bi bilo opozarjati na Cankarjev odnos do Boga in na slovstvo med vojnama.

In danes! Če gledamo slovensko protiversko komunistično knjigo, leposlovno ali znanstveno — prevesti jo je treba iz tujega jezika, ker je noben Slovenec še ne zna prav napisati.

VINKO BRUMEN

IDEJNI TEMELJI MEDSEBOJNE STRPNOSTI

I. NAŠE VPRAŠANJE

1. Danes vladata na svetu vse preveč razdor in sovraštvo: v velikem svetu, med pripadniki istega naroda, med člani iste družine, v vseh človeških skupinah. Mnogokrat je vzrok razdora v boju za premoč ali posest, v v medsebojni zavisti, v neskladnosti značajev ali v drugih nerazumskih motivih človeškega dejanja in nehanja. Često pa je, ali se vsaj trdi, da je v razliki med mnenji, prepričanji, ideologijami.

Nas danes tukaj ne zanimajo primeri razdorov, ki se rode samo iz zavisti ali tekme. Tudi ne tisti, ko se razprte stranke sicer sklicujejo na idejne razlike, a s tem le prikrivajo prave vzroke, ki so zopet le zavist, poželenje moči ali blaga in podobne nečednosti. Radi bi posvetili nekaj misli le onim primerom, ko z nekom ne moremo sodelovati le zaradi tega, ker je drugačnega prepričanja, ker vzdržuje o zadevi, v kateri naj bi sodelovali, od našega različna mnenja, ker hoče našim skupnim potrebam drugače streči, kakor pa mi mislimo, da je prav. Skratka, danes nas tukaj zanimajo le primeri, ko so samo, ali vsaj v prvi vrsti idejne razlike vzrok medsebojnemu razdoru ali vsaj odtujenosti.

Poleg tega pa je treba povedati, da nam gre danes tu le za **strpnost** med ljudmi. Strpnost pa je neko dopuščanje tega, kar vsaj imamo za zlo, zlasti nekih mnenj, prepričanj, trditev, dejanj..., za katere mislimo, da so napačna. Ne govorimo pravilno o strpnosti ali nestrpnosti do oseb, tu gre za ljubezen ali sovraštvo - pravilna je le ljubezen -, naj se javlja ta v kakršni koli že obliki. Strpni smo torej lahko le do mnenj, trditev, dejanj, ki jih imamo pač za napačna, a jih dopuščamo in trpimo, ker vemo, da se nam jih je do neke mere nemogoče ali vsaj zelo težko izogniti, ker mislimo, da utegne mnenje ali dejanje, ki ga sicer imamo za napačno, biti vendarle pravilno ali vsaj deloma pravilno, in ker vemo, da je često zmota vsaj povod za odkritje resnice in zato je včasih treba tvegati tudi zmoto, če hočemo doseči resnico. Raznoterost mnenj je tedaj med ljudmi do neke mere neizbežna in do neke mere celo koristna - to dvoje bomo predvsem skušali danes pokazati - in zaradi tega je primerno in prav, da

jo kljub vsej naši skrbi za pravilnost mnenj, prepričanj in dejanj dopustimo in trpimo, tudi pri soljudeh.

2. Naša mnenja in prepričanja so plod naših spoznanj. Ta pa so lahko neposredna ali le posredna, pa tudi bolj ali manj naivna ali bolj ali manj kritična. Neposredna imenujemo tista spoznanja, ko stavimo vprašanje naravnost dejanstvu ali stvarnosti, to se pravi od našega spoznanja neodvisni resničnosti. Neposredno spoznam, da n. pr. dežuje, ko odprem okno ali stopim na dvorišče ter na svoji koži začutim vodne kaplje in s svojim umom presodim, da so to v ozračju nastale in na zemljo padajoče kapljice vode, ki jim običajno pravimo dež. Če pa ne gremo naravnost k stvarnosti sami, temveč iščemo informacije pri drugem človeku ali pri drugačnem posrednem viru, tedaj je moje spoznanje posredno, sloni na verovanju tistemu, ki mi informacije posreduje.

Naivno je naše spoznanje, kadar imamo stvari za take, kakršen je vtis, ki ga od njih dobimo, ali pa za take, kakor nam jih naš posredni vir prikazuje. Če pa poskušamo v vsakem primeru tudi presoditi in dognati, ali ni morda prvi vtis izkrivljen in ali ni morda posredovana informacija nezanesljiva ter skušamo za prvim in za drugo odkriti dejansko podobo stvarnosti, tedaj lahko rečemo, da je naše spoznanje kritično.

Naša mnenja in prepričanja slone na vseh mogočih vrstah spoznanja, a da morejo kaj veljati, morajo vsaj dokončno imeti svoj vir v kritičnem neposrednem spoznanju. Zato bomo v nadaljnjem imeli v mislih le tega.

3. Filozofija in znanost sploh se trudita, da prideta do čim več neposrednih in kritičnih spoznanj, dasi je pot do njih često izredno dolga in težka. Pa se še vendar marsikaj zmotita; neprestano se morata popravljati in vedno znova pretehtavati svoje nauke. Mi ljudje pa kot posamezniki, in to tudi tedaj, ko hočemo biti filozofi in znanstveniki, smo seveda še mnogo bolj v nevarnosti, da se v svojih mnenjih in sodbah zmotimo. Lahkomiselnost in prehitre sodbe, pomanjkljiva umska disciplina in logična izšolanost, šibkost našega spomina, vpliv domišljije in čustev, zlasti pa še vsakovrstni predsodki nam izkrivljajo spoznanja in nas zavajajo v zmote, ki se jim le težko izognemo. Prav isti nevarnosti je izpostavljen naš sosed ali bližnji, morda bolj, morda manj kot mi, toda popolnoma ne more uiti tej nevarnosti, kakor ji ne moremo uiti mi. Zato imamo dovolj razloga, da potrpimo, kadar se moti ter mu skušamo pomagati do resnice, pa tudi da smo ponižni kljub svojemu znanju, vedoč da se tudi v njem lahko skrivajo zmote.

V tem pogledu nam mora biti vodilo, da sicer sovražimo zmoto, a da ljubimo tistega, ki se moti. Zmoto kot tako moramo sovražiti, ker je neko zlo, toda to sovraštvo naj bo namenjeno samo zmoti, ne pa tistemu, ki se moti, pa naj bo to naš bližnji ali pa mi sami. Toda skušajmo pri zmoti dokazati, da je zmota, in tistega, ki se moti, prepričati, ne pa pobiti. Naj bo resnica, ki bo pregnala zmoto, spremlja pa naj jo ljubezen, ki bo dokazala motečemu se, da hočemo le njegovo dobro, ko ga skušamo rešiti zmote in mu pomagati do resnice. In seveda mora biti to tudi res tako: hoteti moramo njegovo dobro in ne le našo zmago.

4. Vendar pa je tak položaj, da se srečata dve mnenji, od katerih

je eno pravilno, drugo pa zmotno, le idealni ali mejni primer. Od dveh različnih trditev je le tedaj ena nujno zmotna in druga nujno resnična, kadar sta si med seboj v popolnem protislovju. Nekaj, to je neko dejstvo, je ali pa ni, je tako in tako, ali pa ni tako. Če torej nekaj trdimo o njem, je naša trditev resnična ali pa ni. Če je resnična, je nujno zmotna druga trditev, ki je s to v protislovju.

Dve trditvi, ki se med seboj razlikujeta, pa nista vselej protislovni; včasih si sploh ne nasprotujeta, in tedaj je lahko ena resnična in druga ne, lahko sta tudi obe resnični ali pa nobena, ali pa vsaka od njiju le deloma. Če o neki stvari pravimo, da je zelena, kdo drugi pa, da je lesena, je lahko v resnici ali samo zelena ali samo lesena, ali zelena in lesena istočasno, ali pa ne zelena in ne lesena, temveč na primer, rdeča in železna. Obe trditvi si sploh ne nasprotujeta, dasi sta različni. In med samo različnostjo brez vsakega nasprotja in pravim protislovjem se gibljejo trditve, ki so povod našim nesporazumom.

Često si naše trditve sicer nasprotujejo, dasi bi ne bilo treba, a le zaradi tega, ker jih maloskrbno ne omejimo ali preciziramo dovolj in ker tako položimo vanje več, kakor pa smo zares spoznali za resnično.

Ne smemo pozabiti, da v našem dejanskem življenju, kjer se srečujejo živa osebna mnenja in prepričanja raznih ljudi, nimamo opraviti z logično očiščenimi sodbami in ne z zaključki, izvedenimi strogo v skladu s figurami in inačicami, ki jih kot pravilne navajajo razni učbeniki logike. Naša živa mnenja in prepričanja niso nikaka logična bitja in so zato čistosti in logične pravilnosti teh le več ali manj deležna; so psihične realnosti, živi deji te in take osebe, doživeti v tej in taki konkretni situaciji in dognani do večje ali manjše pravilnosti, kadar in kolikor to dovoljujejo osebna sposobnost, čas, mir in drugi činitelji, ki v tem trenutku vplivajo na doživljanje. Pri tem nas raznoterost mnenj in prepričanj ter njihova le večja ali manjša, torej relativna pravilnost ne more presenečati; je zares do velike mere naravnost neizbežna. Možno je celo, da bi pri še tako skrbni formulaciji naših trditev mogli najti, da si nekatere od njih do neke mere nasprotujejo, pa vendar medsebojno ne izključujejo resničnosti. Taki primeri so za naše razpravljanje posebno zanimivi in si bomo zategadelj nekatere od njih nekoliko pobliže ogledali. Na podlagi tako doseženih izsledkov se bomo nato vrnili k vprašanju medsebojne strpnosti, katere potrebo in vrlino bomo mogli tedaj bolje utemeljiti.

II. STVARNOST - VIR RAZNOTEROSTI SPOZNANJA

5. Različna in vsaj na videz med seboj nasprotujoča si spoznanja imajo lahko svoj razlog v isti stvarnosti ali v dejanstvu, ki ga odkrivajo. Vsako pravo in resnično spoznanje je namreč spoznanje ali ugotovitev nečesa, kar **je**, je neodvisno od našega spoznanja. Na to resničnost ali stvarnost mi s svojim spoznanjem merimo, a je s svojim spoznanjem ne izčrpamo. Če to, na kar naše spoznanje meri, imenujemo **stvar** ali **dejstvo**, in celotnost takih stvari in dejstev, **stvarnost** ali **dejanstvo**, potem moremo to, kar v našem spoznanju od stvari tudi dojamemo, imenovati **predmet**, in celotnost predmetov - **predmetnost**.

S preprostim primerom naj pojasnimo te pojme: Pred seboj imam jabolko in skušam ugotoviti o njem vse, kar mi je ugotoviti mogoče: njegovo obliko, barvo, težo, okus, kemično sestavo, vrsto, ceno, možno porabo in ne vem, kaj še. Ugotavljanje vseh teh podatkov je moje **spoznavanje**, in kolikor jih pravilno ugotovim, se moje védenje o jabolku sestavlja iz **spoznanj**, kolikor pa v svojih sodbah ne zadenem resničnih lastnosti jabolka, marveč mu pripisujem druge, zapadem **zmoti.** Jabolko, kakor leži na moji delovni mizi, ki ga raziskujem in skušam spoznati, ki pa biva neodvisno od mojega spoznanja in je bivalo tudi včeraj, ko jaz zanj še vedel nisem in bo morda bivalo tudi jutri, ko bom jaz nanj verjetno že pozabil, to jabolko je **stvar**, delček od mojega spoznanja neodvisne stvarnosti ali dejanstva. Ugotovljena svojstva spoznavane stvari, v našem primeru jabolka, pa lahko nazovemo spoznavni **predmet** ali predmet našega spoznanja. Četudi predmet ni nič ločenega od stvari, ki jo skušamo spoznati, in četudi bi kdaj ne vseboval ničesar, kar ne bi imelo korelata v stvari in bi naše spoznanje bilo povsem pravilno, to je resnično, in niti najmanj krivo, to je zmotno, bi vendar predmeta in stvari ne smeli istovetiti. To pa zato ne, ker v svojem spoznanju stvari nikoli popolnoma ne izčrpamo. Naj pri raziskovanju jabolka ugotovimo še to in še ono in še kaj, vedno bo jabolko ohranilo nekaj, kar nam bo ostalo neznano ali skrivnost. In s tem bo kot stvar presegalo to, kar smo od njega zajeli v predmetu spoznanja tega jabolka. In vendar je jabolko le majhen delček stvarnosti! Koliko bolj velja vse to, kadar skušamo spoznati kak večji izsek stvarnosti ali pa celo stvarnost sploh, v celoti.

6. To neizčrpno bogastvo stvarnosti je eden izmed vzrokov za možnost raznoterosti spoznanja, ali za možnost dveh ali več spoznanj, ki si morda vsaj na videz nasprotujejo, a so vendar lahko vsako po svoje pravilna. Dva človeka lahko namreč zajameta v svojih spoznanjih dva izseka iste stvarnosti ali iste stvari, oba nato sodita o isti stvarnosti, ne doženeta pa svojih sodb do take preciznosti, kakor bi njuno resnično spoznanje terjalo, in tako stojimo pred nasprotujočimi si mnenji, marsikdaj ne vedoč, komu naj bi dali prav. Če pa je eno od teh mnenj naše, tedaj seveda takoj „vemo“, da se sogovornik moti (če že ne laže), saj smo vendar „z lastnimi očmi videli“, da je tako, kakor mi trdimo, da je.

Kot primer si predstavimo gozd, v katerega notranjost človek še ni prodrl. Pa ga dva, vedoč ali ne vedoč drug za drugega, hočeta raziskati. Vsak s svoje strani prodreta globoko vanj, a nobenemu se ne posreči, da bi celega prehodil. A prvi se je našel na veliki površini, obrasli z močnimi borovci, drugi pa je ves čas hodil med krasnimi bukvami. Ko se vrneta med ostale ljudi, pripoveduje prvi, da je to in to videl v onem **borovem** gozdu, drugi pa navaja, kaj vse je odkril v istem, a **bukovem** gozdu. V eni izmed bistvenih točk sta si v nasprotju, a vendar imata oba prav.

Seveda je mogoče ugovarjati, da se pač v svojih izjavah nista tesno držala tega, kar sta v resnici odkrila, ker bi v tem primeru moral prvi trditi, da je v tistem delu gozda, ki ga je on obhodil, pač našel borovce, a drugi, da je v delu gozda, ki ga je odkril, hodil med bukvami. In ko bi ugotovila, da nista hodila po istem izseku gozda, bi vedela, da moreta imeti

oba prav, ker se pač v svojih izjavah ne nanašata na isti del stvarnosti, in da torej predmeta njunih izjav nista ista.

Ta ugovor je upravičen. V znanstvenem delu moramo, ali vsaj bi morali biti do skrajnosti oprezni in precizni v trditvah, kaj smo ugotovili in česa nismo. Toda stvarnost ni razdeljena na točno razmejene izseke in ni vedno lahko ugotoviti, kateri izsek smo mi raziskali in katerega naš bližnji. Razen tega mi tukaj nimamo v mislih le znanstvenikov kot takih, temveč ljudi sploh, ki o neki stvari sodijo in si morajo osvojiti neko mnenje o njej, da morejo živeti, nimajo pa često ne časa ne sposobnosti za tako preciziranje, kljub temu pa dnevno zadevajo na trditve, ki kot take nasprotujejo njihovim prepričanjem kot takim, ne da bi mogli ali utegnili dognati, kaj je prav za prav resničnega v njih, kaj prav za prav hočejo trditi. Njihova reakcija pa se rodi iz takega nasprotja, kakor ga umejo in ne takega, kakor v resnici je.

7. Neizčrpno bogastvo stvarnosti pa more dati povod še za drugo vrsto vsaj na videz si nasprotujočih spoznanj, dasi tudi ta niso taka, če jih strogo omejimo na to, kar vsebujejo resničnega, zares spoznanega.

Oba raziskovalca gozda v prejšnjem primeru sta pregledala vsak svoj izsek gozda in torej v resnici nista govorila o isti stvari. (S sholastičnim izrazom bi rekli, da niti materialni predmet njunega spoznanja ni bil isti). Moremo pa si misliti druga dva potnika, ki gresta skozi neki gozd. Prvi, ki je lesni trgovec, meri z očmi mogočna drevesa in ugotovi, koliko bogastva hrani tisti gozd. Drugi, botanik, pa tudi vidi tista mogočna drevesa, pogreša pa mnogih drugih rastlinskih vrst, ki jih je sicer vajen najti v gozdovih, in ugotovi, da je ta gozd zelo reven na rastlinskih vrstah in zvrsteh. Eden upravičeno govori o bogastvu in drugi enako upravičeno o revščini, a si vendar njuni trditvi ne nasprotujeta, ker sicer govorita o isti stvari, toda **predmet** njunih spoznanj ni isti. (Sholastiki bi dejali, da njuno spoznanje meri na isti materialni, ne pa na isti formalni predmet). Toda celo v povsem znanstvenem spoznanju ni vselej lahko upoštevati subtilnih razlik med obojim in preprečiti mnogih polemik, ki temeljijo na stvarno le navideznih, a resno vzetih nasprotjih med tekmujočimi nauki. Toliko teže nam je to doseči v vsakdanjem življenju, katerega imamo tukaj predvsem v mislih.

7a. Kadar govorimo o bogastvu stvarnosti, ki omogoča raznotera spoznanja o sebi, ne smemo prezreti, da se stvarnost sama na sebi razvija, spreminja. Tako niti ni potrebno, da nekdo vidi le ta in kdo drugi oni izsek stvarnosti; tudi ni potrebno, da ga zre nekdo pod tem in kdo drugi pod drugačnim vidikom. Zadostuje, da nekdo ugotovi kako svojstvo iste stvarnosti danes in da drugi najde drugačno, prejšnjemu nasprotno svojstvo jutri, pa stojimo pred dvema spoznanjema, ki se ne le razlikujeta med seboj, temveč si zares nasprotujeta, in vendar moreta biti obe pravilni, to je resnični.

V našem mestu n. pr., ni prav nič nemogoče, da tisti, ki vstane bolj zgodaj in vidi nebo polno zvezd, nekoliko pozneje ves premočen zavida druge, ki so ob poznejši uri odšli zdoma opremljeni z dežniki, medtem ko ti slednji ne morejo verjeti, da je oni v resnici videl isto jutro nebo vse obsejano z zvezdami.

Vsa stvarnost se ne spreminja tako hitro kot buenosaireško vreme, vendar se v mnogih pogledih spreminja in bi zato vsako spoznanje morali opremiti z nekakim časovnim koeficientom, da bi preprečili neplodne diskusije o naravi stvarnosti, ki smo jo v raznih časih spoznali kot različno.

8. Ni pa stvarnost edina, ki se razvija in spreminja. Isto moremo trditi o naših spoznanjih. Saj spoznanje ni kopija ali veren odtis stvarnosti. Zato more biti povsem pravilno ter zatrjevati nekaj, kar zares ustreza stvarnosti, toda to bolj ali manj popolno. Napredek spoznanja more biti že v tem, da se izrecno ugotovijo dejstva, ki so bila sicer obsežena že v prejšnjem spoznanju, pa se jih nismo nič ali vsaj ne jasno zavedeli. Ko jih sedaj izrecno ugotovimo, le izluščimo to, kar smo že poprej imeli, pa ne vedeli. More pa biti napredek spoznanja tudi v tem, da o stvari, ki jo spoznavamo, ugotovimo nekaj zares novega, kar pa se ne pridruži le že poprej znanemu, temveč ga postavi v novo luč, nam pomore do globljega umevanja in pravilnejšega vrednotenja sicer samo po sebi nepopravljenega spoznanja.

Kot primer vzemimo tukaj neko posredno spoznanje. Kot otroci smo se pri verouku učili katekizma in dobivali svoja prva - pravilna - spoznanja o Bogu. A koliko več že ta spoznanja vsebujejo za človeka, ki se je takim vprašanjem še nadalje posvečal, marsikaj novega zvedel, pa tudi marsikaj odkril, kar je bilo vsebovano že v skopih katekizemskih definicijah, pa tega nekoč ni niti slutil! Prvo in poslednje spoznanje istega dejstva moreta iti tako daleč narazen, dasi le v smeri napredka, to je izboljšanja in izpopolnitve, da se more bolj učenemu zdeti naravnost zmotno spoznanje preprostejšega človeka, dočim bi se ta zgrozil ob marsikaki sodbi, ki bi jo drugi mogel izreči.

Četudi v obojem ni resničnega nasprotja, če nobeden ni svojega spoznanja izkrivil ali popačil s kako zmoto, vendar bi vsak izmed njiju mogel imeti za svojemu nasprotno in torej napačno verovanje ali prepričanje svojega bližnjega.

III. OSEBNOST - VIR RAZNOTEROSTI SPOZNANJA

9. V vsakem spoznanju se srečata neka stvarnost, **to, kar** se skuša spoznati, in neka osebnost, **ta, ki** hoče spoznati. Pa četudi pravilnost ali nepravilnost spoznanja zavisi samo od prve, to je od stvarnosti, ki v spoznanju osebnost nekako določi, na način, obseg in čistost spoznanja vpliva tudi druga, to je osebnost. In kakor prva, je tudi druga lahko vzrok raznoterosti spoznanja, to je možnosti različnih, vsaj na videz si celo nasprotujočih spoznanj, ki pa morejo biti vsa pravilna, ali vsaj bolj ali manj pravilna. Nekatere vrste take raznoterosti si bomo v naslednjem ogledali.

10. V prvem primeru moremo navezati na primer, ki smo ga navedli v prejšnjem poglavju. Lesni trgovec in botanik govorita o bogastvu in revščini gozda, ki sta ga obiskala. Prvemu je bogastvo gospodarski pojem, drugemu pa, recimo, znanstven, taksonomičen. Prvemu še na misel ne pride, da bi se moglo imenovati bogastvo kaj drugega kot množina gospodarskih

dobrin, ki se more preliti v gotovino, drugemu pa sicer ni neznano, kaj za množico ljudi pomeni bogastvo, vendar pa zanj nima tako določenega pomena kakor pa bogastvo rastlinskih vrst, ki izzivajo njegovo znanstveniško radoznalost. Vsak gleda s svojega stališča in vsak ima po svoje prav. Njuno govorjenje si samo na sebi, to je strogo logično ne nasprotuje, a v vsakdanjem življenju govorimo često drug mimo drugega in umemo, kakor da ga govorimo drug proti drugemu, ko v resnici govorimo sicer o isti stvari, toda vsak s svojega stališča.

11. Nadaljnji vzrok raznoterosti našega spoznanja pa moremo odkriti v dejstvu, da je naš um kot duhovna zmožnost po svoji naravi naravnan na spoznanje vse stvarnosti, da pa je po svojem dejanskem stanju kot um duhovnega in tvarnega bitja v tej zmožnosti omejen. Zato more človek naravnost spoznati le kak izsek stvarnosti, na ostale dele pa more le sklepati.

Stržen in izvor vsakega spoznanja je neko videnje, neka intuicija, ki nam nezmotno odkrije kako svojstvo stvarnosti in v luči katerega potem sodimo tudi o ostalih svojstvih iste stvarnosti. Pri tem nas lahko tisto videnje tako prevzame, da nas nekako oslepi za tiste strani stvarnosti, ki na videz vsaj nasprotujejo temu, kar se nam je v videnju odkrilo. Pri tem poenostavljamo predmetnost ali spoznano stvarnost in jo s tem izkrivljamo. Težko pa se omejimo na ugotavljanje zgolj tega, kar se nam je v resnici in nezmotno razodelo, ker je, kakor smo rekli, naš um po svoji duhovni naravi naravnan na vso stvarnost in tako iz neke svoje notranje potrebe razširi spoznanje na večji izsek svarnosti, kakor pa je tisti, ki se mu je v intuiciji resnično ali pa vsaj povsem jasno in nezmotno razodel.

Ker pa je lahko ta, recimo osrednja intuicija pri našem bližnjem nekoliko drugačna, to se pravi, taka, da mu je jasno in povsem razvidno odkrila kak drug aspekt, kako drugo podobo iste stvari, in ker tudi on iz iste notranje potrebe svojega uma razširi svoje spoznanje na druge aspekte iste stvari, je pač umljivo, da se more pokazati med obema spoznanjema, takima, kakor se v mnenjih, prepričanjih ali izjavah javita, neko nasprotje, ki ga ne znamo zreducirati. Zato ker pač raje iščemo zmote pri drugih kakor pa pri sebi, hitro sodimo, da se naš bližnji moti in da mu je zmoto treba izbiti iz glave. In vendar sta lahko obe spoznanji pravilni, to je resnični, vsaj v svojem jedru, to je v tem, kar je vsakomur odkrilo njegovo videnje. Zato tudi vsek v dobri veri vztraja pri tem, kar ve in trdi.

12. Našemu spoznanju pa ni svojsko le, da skuša zajeti celotnost stvarnosti, ampak in pač prav zaradi tega tudi, da to, kar se mu v spoznanju odkrije, vidi na nekak način oblikovano in organizirano. To ne velja le za umsko intuicijo, ki nam je tukaj predvsem v mislih, ampak tudi za čutno. Na to je zlasti opozorila nekdanja berlinska psihološka šola v svoji „likovni teoriji“ (Gestalt-theorie). In v nadaljnjem bomo navedli nekatere primere takega likovnega, to je oblikovanega in organiziranega zaznavanja na čutnem področju, ker bomo mogli na njih videti tukaj obravnavano svojstvo človeškega spoznanja.

Če stojimo pred štirimi pikami, narisanimi na polo papirja v takem položaju, da bi povezane med seboj dale na eni stranici ležeč kvadrat, ne bomo zaznali le teh pik, temveč v njih ali „zgrajen“ na njih, kakor bi dejal

naš Veber, neki lik, v našem primeru verjetno prav kvadrat ali pa poševen („Andrejev“) križ. Naš um je po svoji naravi naravnan na stvarnost, ki je po svojem bistvu organizirana, vsak delček in vsak moment ima v njej svoje določeno mesto, kot funkcija celote, bi rekli. In naš um, ki teži k celoti, pa je zaradi svoje omejenosti ne more zajeti in obseči, išče v tistih podrobnostih, ki se mu odkrijejo, njihov smisel z ozirom na celoto in zato jih izgradi v like, to se pravi v organizirane in v sebi konsistentne celote. V tem je pač utemeljena tista „tendenca k izrazitosti“ (Prägnanztendenz), o kateri govorijo likovni teoretiki.

Seveda, če zaznani podatki imajo že sami po sebi tak lik, to je če tvorijo smiselno celoto, tedaj vidimo vsi to celoto in v naših zaznavah ni bistvene raznoterosti. Če pa so podatki tako iztrgani iz svoje naravne celote, da je več ne zaznamo, tedaj pa podzavestno sami izoblikujemo celoto in ta ni pri vseh ljudeh enaka. Zavisi morda nekoliko od osebne posebnosti zaznavalca, prav gotovo pa tudi od mesta in pomena, ki ga, po pravici ali ne, pripisujemo odkritim podatkom.

Likovni teoretiki so iznašli zlasti celo vrsto slik ali figur, ki povedano ponazarjajo in dokazujejo. Zlasti zanimive so v tem pogledu tako imenovane „omahujoče“ ali „prevrnljive“ slike (Kippfiguren, Vexierbilder), v katerih je mogoče videti dvoje ali več različnih predmetov, odvisno od tega, kakšno vlogo pripisuje gledalec nekaterim potezam. Pri nekaterih izmed njih je lik tako neizrazit, da celo nihajo pred našimi očmi in se nam izmenoma pojavljajo razni liki. Eno izmed „omahujočih“ slik je narisal neki Amerikanec in moremo v njej videti ali mlado damo ali pa staro čarovnico, ne da bi sliko obračali, le z rahlim premikom pomenskega težišča. Celota, ki jo vidimo, zavisi od vloge, ki jo pripisujemo nekaterim podrobnostim, istočasno pa celota da pomen podrobnostim: podčrta pomen tistih, na katerih bistveno sloni in ga določi drugim. Zanimivo je, da kakšen podatek, ki je zelo važen za izgradnjo nekega lika, stopi močno v ozadje ali celo izgine pri izoblikovanju lika. Je, kakor da bi za nas ne obstajal.

Tako je na torišču čutnega zaznavanja in podobno je pri umskem spoznavanju. Stvarnost, ki jo hočemo spoznati, je organizirana in v sebi konsistentna, ima že svoj lik, bi morda lahko rekli. Toda mi je v celoti ne uzremo, nego uvidimo samo nekatere njene poteze. Ker pa je naš um naravnan na celoto, skuša v teh potezah najti celoto, in če ni originalna dovolj vidna, jih sam organizira v celoto, jim da neki lik. Pri tem pa, kakor pri čutnem zaznavanju, ta lik zavisi od pomena in vloge, ki se pripisuje uzrtim podrobnostim, zlasti nekaterim, dočim morejo druge stopiti v ozadje ali pa za spoznavalca celo izginiti. Tako bi se na en način dala razložiti slepota znanstvenikov in filozofov za nekatera dejstva, za katera nam je često neumljivo, kako da jih niso videli.

Znanstvene podmene ali hipoteze, teorije, zakoni, razni koordinatni sistemi in logični ali ontološki aparati... so nekateri primeri za take umske spoznavne like, v katerih skušamo organizirati predmete našega spoznanja, ker nismo docela uzrli notranje sestave ali strukture delno vsaj vendar spoznane stvarnosti. Zato pa imajo često tudi isti „omahujoč“ značaj: isti spoznatki se morejo komu drugemu nuditi za drugačen spoznaven lik, ne da bi, kakor prvi ne, bil povsem pravičen stvarnosti in jo popolnoma in dokončno zajel.

Če je tako v znanstvenem, to je metodičnem in kritičnem spoznavanju, je pač več kot umljivo, da se to godi v vsakdanjem, v bistvu predznanstvenem presojanju stvarnosti. In je umljivo, da so tudi brez ozira na skoraj neizbežno pridružene zmote možne razlike v mnenjih in trditvah, za katere ni nujno, da bi se med seboj izključevale in druga drugi jemale značaj pravilnosti ali resničnosti.

13. In še eno posebnost našega spoznanja naj omenimo. To je dejstvo, da se naše spoznanje dovrši in povsem določi šele, ko ga pojmovno izoblikujemo in z besedami izrazimo. Intuicija, ki stoji na početku našega spoznanja, nam ne nudi ne pojmov in ne besed. To moramo šele pridelati z umskim naporom; so plod logične (in slovnične) obdelave v intuiciji uzrtega. Pri tem pa moramo tisto celoto, ki smo jo v intuiciji uzrli, zdrobiti v podrobnosti, iz katerih nato spredemo nit diskursa. Pri tem se nam godi, kakor tistemu, ki je bil priča prometni nesreči, pa hoče prijatelju ali sodniku opisati, kako se je zgodilo to, kar je videl in slišal v nekaj trenutkih. Nujno mora celotno sliko razbiti v posamezna dogajanja, ki jih more opisati le drugo za drugim: kako je konj vlekel voz po cesti, kako je iz stranske ulice pridrvel avto in prestrašil konja, kako je ta zdivjal in skočil na hodnik, kako je tam pohodil otroka, ki je opazoval izložbo, in kako je opazovalec sam stopil izza vogla in je vse to videl. Taka transpozicija zaznalega dogajanja je nekak prenos iz enega koordinatnega sistema (štiridimenzionalnega stvarnega dogajanja) v drugega (zgolj zaporedno pripovedovanje), ki more le nepristno reproducirati vso dimenzionalnost stvarnosti.

Razen tega se mora pripovedovalec pri tem posluževati pojmov in besed, ki so ali pa niso povsem prikladna izrazila vsebine, ki naj bi jo povedali. „Besede so misli nerodne živilje“, je vedel že naš Kette, če se ne motim. In da je to res, nas more prepričati tudi en sam pogled v kak filozofski slovar. Koliko različnih pomenov imajo isti strokovni izrazi in kolikokrat razni izrazi pomenijo isto! Kako se v ustih raznih filozofov spreminja celo pomen osnovnih terminov, n. pr. eksistenca, substanca, resnica... Marsikak nesporazum temelji zgolj na taki neprikladnosti in neenovitnosti pojmovnega in besednega aparata. Tudi tisti, ki pripadamo k isti etnični skupnosti, govorimo često različne jezike in se zato ne umemo. Marsikdo in ne le izmed filozofov, bi mogel vzdihniti, kakor se pripisuje enemu: „Le eden me je v življenju umel, a na žalost še ta napak!“

Če se na zelenih vejah filozofije in znanosti to dogaja, bi bilo pač čudno, če bi na suhih vejah nas vsakdanjih ljudi bilo kaj bolje v tem pogledu.

IV. RAZNOTEROST V PRAKTIČNEM SPOZNAVANJU IN RAVNANJU

14. Doslej smo razpravljali o spoznavanju, pri katerem skušamo ugotoviti bistvo pojavov in zakonitosti dogajanja v stvarnem svetu, načelno dostopnem vsakemu človeku, ki je duševno zdrav in normalno razvit, si je pridobil neko mero umske izšolanosti in discipline ter se ne boji truda, ki ga tako spoznavanje terja. Na tem polju je zaradi tega možna kontrola

spoznatkov. In vendar smo videli, kako gredo ti često narazen, četudi se nanašajo na isto in načelno vsem dostopno stvar.

Poznamo pa drugo področje, kjer so spoznanja mnogo manj dostopna medsebojni kontroli in kjer je možnost raznoterosti v spoznanju še mnogo večja ter razlike v prepričanjih in izjavah bolj umljive. Gre za tako imenovano praktično spoznavanje, na katerem sloni naše etično ravnanje in nače poklicno ter ostalo delovanje. Tudi tukaj nam gre za resnico, morda bi mogli celo dejati, da za dvojno resnico, ki bi jo mogli poimenovati stvarno in osebno resnico.

Vzemimo primer moralno pravilnega ravnanja. To je pravilno najprej v toliko, kolikor ustreza od nas neodvisnemu in brez ozira na naše spoznanje in ravnanje veljavnemu nravnemu redu. Kakor rastlinski in živalski svet po zgolj naravni naravnanosti, ki jo javljajo razni tropizmi in instinkti, izpolnjuje nevede in brez zavestnega namena svojo življensko nalogo, tako jo moramo izpolniti tudi mi ljudje, a kot umna in svobodna bitja in kolikor smo taki, vedé in prostovoljno, po lastnem spoznanju in lastni odločitvi. Nravno pravilno dejanje je torej, gledano pod tem vidikom, tisto, ki ustreza stvarnemu naravnemu redu in je kot tako tudi najboljše za nas, kakor je rastlini in živali najbolj koristno tisto ravnanje, ki ustreza njenim tropizmom in njenim instinktom.

Ker pa gre pri naših nravnih dejanjih tudi za lastno spoznanje in lastno odločitev, vpliva tudi to dvoje na pravilnost takih dejanj. Zato bi mogli reči, drugič, da je nravno pravilno tisto ravnanje, ki izvira iz najboljšega možnega spoznanja ter iz dobrega namena, to je iz iskrene in poštene volje ravnati prav. V nasprotju s teoretskim ali špekulativnim spoznanjem, kjer sicer naša spoznavna sposobnost in naša volja ugotoviti resnico tudi vplivata na naravo naših spoznanj in pomagata ali ovirata pri odkrivanju resnice, toda ne določata resničnosti spoznanj, do katerih se dokopljemo, kajti merilo te je le raziskavana stvarnost, pri praktičnem spoznavanju in ravnanju, zlasti nravnem, ki ga imamo tukaj predvsem v mislih, naša spoznavna sposobnost in naša volja ne vodita le do nekega takega ali takega ravnanja, temveč soodločata tudi njegovo pravilnost ali nepravilnost.

Težave pa se pri tem še ne nehajo. Pri teoretskem spoznavanju nam gre za odkritje bistva ter iz njega izvirajočih zakonov stvarnega sveta in dogajanja, ki jih z odmišljanjem ali abstrakcijo luščimo, če se smemo tako izraziti, iz lupine konkretno ter individualno danega stvarnega stanu in imajo tudi v tem pogledu splošno veljavo, to se pravi, enkrat odkriti, postanejo za vselej duhovna last človeštva, če jih z nemarnostjo ne pozabi. Pri praktičnem spoznanju in ravnanju pa gre za konkretne in edinstvene svobodne akte, ki jih splošno veljavna načela le od daleč uravnavajo in katerih konkretna pravilnost zavisi poleg spoznavnih sposobnosti in dobrega namena, še od tolikih in takih zopet konkretnih okoliščin, da jih razen Boga more poznati - ali niti ne - in presoditi le tisti, ki se v danem položaju mora za nekaj odločiti in nekaj storiti. In vsaka situacija, v kateri moramo napraviti neko odločitev in neko dejanje, je povsem nova in edinstvena; naše poznanje drugih primerov nas more sicer orientirati, ne pa za nas povsem in brez ostankov rešiti problem, pred katerim stojimo.

Pa še: pri teoretskem spoznavanju imamo čas: česar ne moremo dog-

nati danes, bomo skušali jutri ali v prihodnjem redu; dotlej ostanemo pri raznih domnevah, podmenah in teorijah. Praktične življenske situacije pa ne dopuščajo odlašanja, vsaj ne dolgega in čestega odlašanja. Ne moremo čakati, da vse raziščemo in znanstveno ugotovimo, tudi če bi to bilo mogoče; položaj sili k odločitvi, včasih celo k zelo hitri.

Poleg tega pri teoretskem spoznavanju skušamo odkriti to, kar je že ali je vsaj možno, kar torej nekako stoji pred našimi očmi. Pri praktičnem spoznanju in ravnanju pa gre za nekaj, česar še ni, kar šele bo in kar bo dobilo svojo naravo in svojo bit vprav od naše odločitve in našega dejanja, a vendar ne samo od tega, kajti s svojo odločitvijo bomo sprožili delovanje cele vrste činiteljev, ki jih vnaprej ne moremo povsem pregledati in presoditi.

Vse te okoliščine dajejo našemu praktičnemu spoznavanju in ravnanju čisto svojstven značaj. Kakor smo videli, sicer naše praktično spoznavanje in ravnanje vsaj od daleč vodijo tudi zgolj teoretsko ugotovljive resnice in načela, toda neposredno izvira iz nekega, v tem hipu in v tem položaju uzrtega „prav“ ali „ne-prav“, in končno še iz nekega tveganja, da bo naše ravnanje najboljše od možnega ali pa tudi ne. Zato se za praktično pravilno ravnanje ne moremo pripraviti tako, da bi se naprej naučili, kako nam je ravnati v danih in predvidevanih primerih, dasi je taka priprava tudi velikega pomena. Pravilno konkretno spoznanje in na njem sloneče ali iz njega izvirajoče ravnanje zavisi mnogo bolj od naše stalne naravnanosti na dobro, ki jo imenujemo krepostnost.

15. Ni pa tako samo pri strogo ravnem ali etičnem spoznavanju in ravnanju. Praktično spoznanje je zadnji vir ali nagib tudi za mnoge druge življenske odločitve, ki jih moremo imenovati moralne le v širšem pomenu besede. Navedimo nekaj primerov!

Ko se odločamo za stan ali poklic, nam moreta biti zelo v pomoč znanost in na njej sloneča tehnika in je prav, da se te pomoči v čim večji meri poslužujemo, toda v zadnji instanci bo naša pravilna odločitev slonela na našem nagnjenju k neki obliki življenja in na deju praktičnega spoznanja, ki mu je nekako vtelešen.

Prav tako je tudi pri izbiri zakonskega druga. Tudi tu danes že poskuša pomagati znanost in prav je tako. Toda tudi tu moramo mnenje poročnega svetovalca, kakor že njegov naziv sugerira, vzeti le kot nasvet, čigar konkretno pravilnost v našem primeru, kolikor je konkreten in edinstven, moremo šele izmeriti na našem nagnjenju in praktičnem spoznanju, ki mu je vtelešeno.

In ravnanje v konkretnih vzgojnih primerih! Pedagogika kot znanost o vzgoji sicer nudi mnogo resničnih in končno tudi koristnih spoznatkov, ki morejo prav priti vsakomur, kdor ima z vzgojo opravka, in to je do neke mere vsakdo. Toda ti spoznatki so kakor nauki moralne filozofije le bolj daljna vodila za vzgojno delo. Odločitev za kak konkreten vzgojni ukrep pa sloni končno zopet na nekem praktičnem spoznanju, ki je vtelešeno v vzgojiteljevo ljubezen do gojenca (pedagoški eros) ter na intuiciji ali na bolj ali manj jasnem čutenju, kaj more gojenec postati in kako bi mu mogel v sedanjem hipu k temu pomagati. Tudi najbolj učen in najbolj izkušen

pedagog more pomagati le z nasvetom, toda zadnji kriterij njegove pravilnosti v danem konkretnem položaju je praktično in do velike mere iracionalno spoznanje činiteljev, ki pri dosegi ali zgrešitvi uspeha sodelujejo.

In tako bi mogli naštevati še naprej. Govoriti bi mogli o umetniku, o zdravniku (in o mazaču, ki je iz tega vidika zelo zanimiv pojav), o inženirju in obrtniku, o kuharici (in o kuharskih receptih) in še o mnogočem drugem. Vsem je skupno, da je zadnji nagib za njihove odločitve in zadnji kriterij njihove pravilnosti neko praktično spoznanje, sloneče na osebni naravnanosti, na pravem smotru („dober namen"), na predanosti dani nalogi („nagnjenje", „eros"), čutenju vrednosti (dobrosti, primernosti, koristnosti...) nameravanega dejanja (praktična intuicija), in pa zmeraj na neki meri tveganja, nekem neizogibnem skoku v temo, čigar vseh posledic ne moremo niti v praktičnem spoznanju doznati.

16. Tako praktično spoznanje je torej dojetje nekega konkretnega položaja v njegovi edinstvenosti; je torej tudi samo povsem edinstveno in je povsem veljavno le prav za ta konkretni primer. Kljub temu pa vsebuje dobršno mero splošno veljavne resnice, za katero je prav, da se tudi drugim posreduje, da more vsaj kot svet in nekoliko daljnejše vodilo uravnavati njihovo ravnanje in delovanje. Težava je le v tem, da običajno ne moremo ali ne znamo iz konkretnega spoznanja izluščiti take vsaj več ali manj splošno veljavne resnice, marveč jih pustimo tudi nekaj v celotnosti praktičnega spoznanja doživete konkretnosti, ki se kot taka upira posploševanju. Včasih nam je tudi ob mirnem preudarku težko razlikovati med splošno veljavno resnico, ki jo vsebuje, in konkretnimi znaki, ki jo spremljajo. Umljivo je, da nam je to teže storiti, kadar stopijo v igro tudi naši predsodki, čustva, ugled..., n. pr. v kaki debati.

Kot primer za take vrste spoznanja moremo navesti zlasti tako imenovano življensko modrost tako posameznih ljudi kakor človeških skupin. Ta je plod življenske skušnje, to je praktične (ne filozofsko kritične in formalnologične, temveč nekako akumulativne) posplošitve v mnogih konkretnih položajih spoznane in za tem zopet le praktično overovljene pravilnosti (dobrosti, primernosti, koristnosti, uspešnosti...) nekega ravnanja in delovanja. Zato more ista resnica dobiti najraznoterejši izraz, včasih navidezno protisloven, tako da se nam morejo zdeti kdaj prav gotovo napačne trditve, ki vendar morejo biti po svoje resnične. Pregovori in reki, kot primeri take kolektivne življenske modrosti, nam morejo to dobro pokazati. „Obleka naredi človeka" in „Obleka ne stori človeka" sta dva pregovora; če damo vsem besedam v obeh primerih isti pomen, sta si protislovna, zato eden nujno resničen in drugi nujno zmoten. In vendar sta oba resnična, ker beseda „človek" ne izraža v obeh istega pojma in se zato, strogo vzeto, ne nanašata na isti aspekt stvari, o kateri govorita.

To je važno dejstvo za naše razpravljanje. Saj so predmet naših diskusij in povod naših razprtij ne toliko strogo znanstvena in filozofska spoznanja, temveč na praktičnih spoznanjih temelječa osebna mnenja in prepričanja.

17. Še eno svojstvo praktičnega spoznavanja je treba omeniti. Že pri teoretskem spoznavanju smo videli, da je marsikdaj možnih več rešitev

istega problema, od katerih pa nobena ne izčrpa polnosti dejanstva. Prav tako ali še bolj je možnih več rešitev iste praktične naloge, od katerih tudi nobena ne izčrpa pravilnosti (dobrosti, primernosti, koristnosti ali uspešnosti) načelno, če že ne izkustveno možne najboljše rešitve. Toda pri teoretskem spoznavanju moremo - z rezervo sicer - sprejeti vse rešitve, kritično presoditi, v čem ustrezajo dejanstvu in v čem ne ter čakati še pravilnejšo rešitev, ki bo skušala zajeti vso spoznano resničnost in izločiti vse, kar ni to. Pri praktičnem spoznavanju pa ne moremo, vsaj večkrat ne, udejstviti več ko eno rešitev - v nekem položaju lahko ravnam tako *ali* drugače, ne pa tako *in* drugače, n. pr. na koncu ulice lahko zavijem *ali* na desno, *ali* na levo, ne morem pa na desno *in* na levo obenem - razen tega moramo nekaj storiti sedaj in tukaj in ne moremo čakati, da nam prihodnost prinese možnost kake boljše, torej popolnejše rešitve sedaj dane naloge.

Ker je tako možno več rešitev kake praktične naloge, zato poznamo v askezi razne poti do krščanske popolnosti, od katerih je vsaka dobra, saj se je izkazala, ko je privedla do svetništva toliko in toliko ljudi, ki so si jo izbrali; nobena pa ne izčrpa vsaj načelno možne popolnosti, saj bi potem ostale ne bile potrebne. Zato je tudi možna diskusija o tem, ali naj bo neka država monarhija ali republika, ali naj bo urejena centralistično ali federalistično, ali naj se ljudska volja izraža po neposredno izvoljenih poslancih ali pa po predstavnikih naravnih pokrajinskih, kulturnih, poklicnih, interesnih in drugih edinic in združenj, itd. Zato je mogoče v vseh takih primerih izbirati med raznimi možnimi rešitvami ter izbrati v določenem konkretnem primeru najpravilnejšo, pa naj bo ta največja pravilnost tudi le v tem, da se ustreže največjemu številu prizadetih in sodelujočih. In zato moremo v takih primerih izbiro podvreči tudi žrebu, štetju gumbov ali pa glasovanju, kar bi pri teoretskem spoznavanju bilo več kot nesmiselno.

Tako torej moremo in smemo biti raznoterega mnenja in prepričanja glede konkretnih rešitev naših osebnih ali skupnih nalog, vedno seveda s pogojem, da vselej resno, iskreno in pošteno iščemo rešitve, ki bo od vseh možnih najboljša. In nikakor ne moremo - in ne smemo - že naprej proglasiti eno izmed njih za edino pravilno, vse ostale pa za herezije ter izraz - osebne ali kolektivne - hudobije, ki skušajo le onemogočiti pravilno - edino pravilno - rešitev. Gotovo je na svetu mnogo herezij, a najprej je za kako mnenje treba pokazati, da je herezija. Ni pa zadosten dokaz za to že samo dejstvo, da smo mi drugačnega mnenja in se s predlaganim ali zastopanim ne strinjamo, morda po svojem spoznanju niti ne moremo strinjati.

V. RAZNOTEROST SPOZNANJ IN MEDSEBOJNA STRPNOST

18. Resnica je ena sama, skladje našega uma z dejanskim ali stvarnim stanom. Toda taka resnica je bolj naš ideal, kakor pa posest. Zaradi bitnega bogastva stvarnosti, ki je ne izčrpamo z nobenim spoznanjem, niti ne z vsemi skupaj, pa zaradi posebnosti našega človeškega spoznavanja, tako teoretskega kakor praktičnega, mi ljudje zajemamo stvarnost v množici spoznanj, ki morejo meriti na različne aspekte iste stvarnosti ali tudi na isti aspekt, pa se med seboj razlikujejo. Zaradi slabosti naših spoznavnih

sposobnosti more naše spoznanje biti tudi vsaj deloma zmotno, a kot spoznanje in kolikor je tako, vsebuje vendar iskrico resnice. Zaradi te resničice je vsako spoznanje in zato vsako na njem sloneče mnenje in prepričanje vredno spoštovanja in upoštevanja. To velja tako za raznotera spoznanja pri nas samih, kakor za tista, ki jih javljajo naši bližnji, četudi ne uvidimo takoj njihove vsaj delne resničnosti in četudi jih ne moremo takoj spraviti v skladje z ostalimi spoznanji.

Medsebojne strpnosti nam po takem ne narekuje le potreba po znosnem razmerju z našimi sosedi in po sodelovanju pri reševanju istih skupnih nalog. Tudi ne le zapoved ljubezni do bližnjega kot takega, kot tujca, človeka drugačnega od nas, ki ima drugačne nazore in izpoveduje drugačna mnenja. Narekuje nam jo tudi, in to smo hoteli danes pokazati, dejstvo, da se more tudi v raznoterosti mnenj javljati več ali manj čista, več ali manj popolna, bolje ali slabše izražena ista resnica kot skladje našega uma s stvarnim stanom.

Tisti drobec resnice in tisti vsaj delen „prav“, ki ga spozna in zastopa naš bližnji in ki se razlikuje od našega mnenja in prepričanja, more pomoči *meni* kot poedincu in *nam* kot skupini, da odkrijemo čistejšo resnico in rešimo pravilneje svoje probleme, če znamo in hočemo pri tem sodelovati, to je prispevati vsak svoj delež in ceniti tudi delež svojega bližnjega. Pri tem pa nas mora voditi le skrb, da iz mnenj, lastnih in tujih, odstranimo morebitne primesi zmote, izluščimo, kar je v njih resnice ter skupno težimo k popolnejšemu spoznanju, ki bo združilo v sebi drobce resnice, dobljene v raznih spoznanjih in ki jih še ne znamo spraviti v medsebojno skladje.

Stališče, ki ga zastopamo, ne uči torej strpnosti do zmote kot take, niti ne izključuje kritike, išče le nove in popolnejše sinteze tistih drobcev resnice, ki se skrivajo v raznoterih mnenjih in trditvah.

Zmota kot taka in kolikor je taka, nima pravice do življenja. Trpeti jo moremo le kot nepopolnost ali defekt spoznanja, ki po svojem bistvu meri na stvarnost in odseva resničnost, četudi v prav majhni meri. Smemo in moramo pa opozoriti in pokazati na zmotnost spoznanja, a vselej spoštljivo priznavajoč resnico, ki jo isto delno zmotno spoznanje vsebuje. To pa moremo le, če vsa spoznanja, tuja in svoja, merimo in sodimo le po stvarnosti ter tako ugotavljamo njihovo resničnost ali neresničnost. Varovati pa se moramo najhujše od zmot, predsodka, da je naše mnenje in prepričanje že kot tako resnično, tuje pa le, kolikor se sklada z našim.

Spoznati, da so tudi v naših mnenjih poleg isker resnice sence zmote in da se tudi mi moremo česa naučiti od drugih, to je eden izmed najtehtnejših razlogov za strpnost do drugih in za potrpežljivost z njimi, kadar ne uvidijo takoj resničnosti tega, kar imamo mi za tako.

Naglasimo še enkrat: čista in popolna resnica je naš ideal, ne pa dejanska posest. Da pa se v svojem znanju in spoznanju čimbolj približamo idealu, je treba mnogo truda, več kakor pa ga zmore kdorkoli izmed nas in katerakoli izmed skupin, ki jim pripadamo. Zato se moramo učiti tudi pri drugih in moremo mi njim pomagati do boljšega spoznanja v skupnem prizadevanju, za katerega je medsebojna strpnost neobhoden pogoj.

19. Še bolj nam je strpnost potrebna na torišču praktičnega spoznanja in ravnanja. Tukaj moramo najprej priznati, da ima naš bližnji, ker pose-

duje drugačen značaj in drugačne sposobnosti, ker živi v drugačnem položaju in drugačnih okolnostih, in ker čuti drugačne probleme in pojmuje drugače svoje življensko poslanstvo, lahko svoj „prav“, tudi kadar se v neki stvari odloči drugače in drugače ravna, kakor bi se odločili in ravnali mi „na njegovem mestu“, kot se radi izražamo.

Drugič moramo priznati, da prav različnost značajev, sposobnosti, idealov in poslanstev omogoča tudi tukaj skupnosti, da najde v vsakem položaju najboljšo rešitev, ker povzroči vznik in pretres raznih predlogov, katerih dobrost (primernost, koristnost, uspešnost...) moremo med seboj primerjati in katere moremo celo kombinirati, da izdelamo tistega, ki bo v tem položaju nudil najpopolnejšo rešitev danega problema.

In četudi more izreden položaj kdaj narekovati odpoved zadostitvi posameznikom in manjšim skupinam svojskih posebnih potreb ter strnitev v enotno fronto za rešitev kakega posebno važnega in osnovnega življenskega problema, v normalnih razmerah taka strogo reglamentirana enotnost ni nikaka vrlina. Napredek je mogoč le, kjer morejo vznikniti mnoge in različne pobude in se morejo tudi preizkusiti. To ni mogoče, kjer ne vlada medsebojna strpnost in vsaj dobrohotna nevtralnost tistih, ki sicer ne verujejo v življensko zmožnost novih pobud.

In končno najvišje, za kar se bijemo v tem življenju, ni skupni blagor, ki je le smoter pred višjim smotrom. Vsak človek, vsak posameznik se mora nad vse drugo boriti za to, da doseže najvišjo popolnost, ki mu jo njegova konkretna osebna narava omogoča. Za to mu je dragocena vsaka pomoč, ki mu jo more nuditi okolica, a vendar mora sam, strašno sam, neumevan in često obsojan iskati svojo pot in opraviti svoje naloge, ki se mu le počasi odkrivajo. Mnogi svetniki so v odločilnih trenutkih svojega življenja ravnali tako, da so postali kamen spotike za sodobnike in ostali neumljivi tudi nam, ki prihajamo za njimi. In vendar jim je tako ravnanje narekoval notranji glas, ki se je izkazal kot božji glas, govorjen v intimni samoti ene same duše. Neumljivo nam je često, kaj od nas pričakuje Tisti, ki nas je ustvaril take, kot smo. Kako bomo doumeli, kaj pričakuje in k čemu navaja našega bližnjega! Ostane nam le eno: pustiti mu svobodo, ki je pravica in dolžnost vsakogar, da more iskati Resnico in Dobroto ter jima po svojih močeh pomagati do veljave in zmage.

RUDA JURČEC

OBLIKOVANJE SLOVENSKE DRŽAVNE MISLI

Oblikovanje slovenske državne misli spremljajo zanimive in pomembne značilnosti. Mednarodno sožitje se danes razvija tako, da nalaga vsakemu narodu dolžnost, da si ustvari take politične ustanove, da bo mogel pravilno sodelovati pri pravilni ureditvi vsega sveta. Kakor je v moralnem redu vsaka hiba in pomanjkljivost povod za trhlost in nestalnost vsega obstoječega reda, tako se v sodobno pojmovanje o pravilnem mednarodnem sožitju vrivajo vidiki, ki nalagajo vsakemu narodu dolžnost, da si izdela zdrav in praviler red na svojem področju.

Ko je dr. Dragotin Lončar zaključil svojo knjigo „Politično življenje Slovencev“, je med drugim zapisal tudi tale stavek: „Politični narod so postali Slovenci, ko so se po svetovni vojni leta 1918 na razvalinah Avstroogrske monarhije združili s Hrvati in Srbi v samostojno državo.“ V slošnem razpoloženju, ki je takrat prevladovalo na Slovenskem, je ta stavek pač lahko razumeti, vera v njega pravilnost pa je kmalu začela plahneti. Taka sodba je bila pač zaključek burne dobe bojev idej in duhov, ki je sledila 19. stoletju, stoletju pomladi narodov v Evropi. Narodnostno gibanje, ki ga je v prvi dobi v veliki meri oblikovalo liberalno in nacionalistično usmerjeno meščanstvo, tudi po majniški deklaraciji ni krenilo globlje do korenin vsega problema — sklicevalo se je samo na naravne pravice slovenskega naroda in se oprlo na hrvatsko državno pravo, dasi tudi sami nismo bili brez zgodovinskih dokazov (ustoličevanje na Gosposvetskem polju). Na splošno je tedaj pač prevladovalo prepričanje, da je slovenski narod z vstopom v samostojno državo s Hrvati in Srbi dosegel uresničenje vsega tistega, kar bi kot „politični narod“ moral posedovati. V srednji Evropi ta naš primer ni bil edini slučaj. Tudi drugi narodi so se v enakih okoliščinah vezali v enotne države. Zveza narodov, ki je po svetovni vojni vzrastla kot najvišji zbor narodov, ki naj bo izraz novega reda v svetu, je kmalu začela hirati, kakor so hirale zgradbe nekaterih držav zlasti v Srednji Evropi.

Po drugi svetovni vojni se nova mednarodna organizacija narodov, Organizacija združenih narodov, ki ima tokrat svoj sedež v New Yorku, skuša nasloniti na pravilneje osnovano sožitje med narodi. Pravilno uveljavljanje narodnega življenja se ne terja samo od narodov v Evropi, ampak se ta

zahteva razteza tudi že na druge kontinente. Ne samo evropski, tudi afriški in azijski narodi so poklicani, da si zgrade svoje lastne politične ustanove in oblike.

Če smo Slovenci zaključek prve svetovne vojne doživeli v znamenju idej 19. stoletja, tedaj se za sedanja in najbližja obdobja v oblikovanju slovenske državne misli ponujajo vidiki, ki skušajo slovensko politično problematiko dvigniti iz okvira evropskih dogajanj in jo vključiti v tok preobrazb, ki naj zajame ves svet in ga deloma že zajema. V Ljubljani je Edvard Kardelj izdal drugo, popravljeno izdajo svoje knjige „Razvoj slovenskega narodnega vprašanja". Prvič je knjiga izšla leta 1938 in se je pisec tedaj predstavil pod psevdonimom Sperans. Delo je že tedaj zaslovelo kot marksistični priročnik za pojmovanje slovenskega narodnega vprašanja. Po Kardeljevem tolmačenju slovenski narod ni postal politični narod šele l. 1918, ampak je v svoji zgodovini prehodil vso pot razvoja borbe izpod fevdalne v kapitalistično in buržujsko dobo, dokler se ni nato l. 1945, vključen v narodno osvobodilno borbo, uveljavil kot suveren in državno organiziran narod v združbi, ki gradi nov socialistični družabni red in je pri tem slovenskemu narodu prisojen poseben pomen in cilj v tem sektorju srednje Evrope. Komunistična stranka pa je bila tista, ki je popeljala slovenski narod v ta novi red. Kakor gradi Organizacija združenih narodov svoj red v novem svetu, tako ga gradi po svoje tudi tisti tabor, ki sloni na marksističnem pojmovanju mednarodnega reda. V tem okviru pa je slovenska državna misel v zboru jugoslovanskih ljudskih republik že dospela v svoj pristan, kjer je varna in končno trdno zasidrana.

Toda že pred uvedbo tega obdobja slovenske politike, se je v Ljubljani dne 3. maja 1945 sešel parlament slovenskih političnih strank, ki so se bile povezale v borbo proti takemu nasilnemu tolmačenju vsebine slovenskega političnega programa. Ta zbor se je postavil trdno na podlago zvestobe krščanskim idealom in tradicijam slovenstva, oklical slovensko demokratsko državo ter jo sklenil vključiti v tisti red, ki bi slonel na spoštovanju pravic posameznika in vseh narodov na podlagi popolne enakopravnosti. Slovenski državni ideal je bil postavljen nad ideale in program samo ene politične stranke, oblikovanje lastne državnosti je bilo prepuščeno narodu kot celoti, ni pa bilo podrejeno stremljenju ali diktatu samo ene stranke ali tabora. V novi državni skupnosti pa živi danes slovenski narod dejansko oropan vseh glavnih političnih pravic. Oblikovanje slovenske državne misli še ni zaključeno.

I.

Narodnostno gibanje v 19. stoletju se navadno naslanja na prodor idej francoske revolucije iz l. 1789. Ko so v Sloveniji l. 1848 proglašali minimalni slovenski politični program (Zedinjeno Slovenijo), so radi navajali, da je bilo to gibanje predvsem plod liberalnih nacionalističnih teženj, ki so se po vsej Evropi širile vzporedno z italijanskim in nemškim nacionalističnim gibanjem. Toda v našo slovensko politično problematiko se je v letih 1868 iz borb, ki so že prevevale literarne in idejne tokove, vnesla še ta posebnost — nastopila je delitev med „stare" in „mlade". Če je stare označevala pretirana zvestoba konzervativnim načelom, prevelika previdnost in naklonjenost v kom-

promise, tedaj je mlade spremljala radikalna zaverovanost v univerzalizem, ki se je izživljal zlasti v panslavizmu in iskal v mednarodnih akcijah zaveznikov in podpor, ki jih med ljudstvom doma še ni mogel najti dovolj. Jakobinsko naziranje in razpoloženje, ki je širilo ideje francoske revolucije po svetu, se ni borilo samo proti tiranom, ampak je kmalu proglašalo vsako oblast za sumljivo in proglašalo tiste, ki so pred takim radikalizmom svarili, za reakcionarje.

Ti boji so pretresali tudi slovensko politično vodstvo, ki pa se vkljub vsemu ni razbilo tja do l. 1884, ko se je formalno od njega odcepila mlada slovenska liberalna opozicija, ki sta jo vodila Ivan Hribar in dr. Ivan Tavčar. Že okrog l. 1870 se v slovenski politiki pojavlja zahteva po slovenski državnosti in v tem smislu se je izrekel kongres jugoslovanskih politikov, ki so ga „starini“ sklicali tega leta v Ljubljani in je bil tedaj objavljen „ljubljanski južnoslovanski program“. Dasi se boj med „mladimi“ in „starimi“ ni več polegel, se pri tem oblikovanje slovenske državne misli ni podrejalo samo enemu ali drugemu taboru. Misel se je držala nad temi boji in različnimi izbirami taktike. Liberalno krilo, ki se je v narodnem oziru proglašalo celo za naprednejše in najbolj revolucionarno, se je po l. 1895 v kranjskem deželnem zboru vezalo celo z Nemci, da si je moglo ohraniti svoje pozicije v deželi. Ko pa je po l. 1907 v kranjskem deželnem zboru zmagala katoliška stranka, iz dela za glavne zahteve narodnega programa ni izločala tabora, ki je bil poslej v manjšini. V letih prve svetovne vojne se je med raznimi strankami in njih krili „mladih“ in „starih“ v trenutku priprav za majniško deklaracijo l. 1917 spet dosegla enotnost — slovenska državna misel je bila postavljena nad vidike strank in skupin. Toda ta enotnost v bistvenem ni izključevala posebnih vidikov v načinu, kako zamisel uresničiti. Ko so se pred 1. decembrom 1918 slovenske stranke odločale o tem, kakšno bodi zedinjenje s Srbi in Hrvati, so stranke mogle spet samostojno predlagati svoje stališče. Zvesti svoji panslavistični usmerjenosti so se zastopniki Jugoslovanske demokratske stranke na svojem zboru dne 13. novembra 1918 v Ljubljani izrekli za to, da bodi: 1.) nova država republika, ki mora 2.) znati zavarovati individualnost slovenskega naroda in da se mora 3.) oblika državne ureditve odločiti na podlagi popolne enakopravnosti. V okviru socialne demokratske stranke se je zvaril spor med „mladim“ in „starim“ krilom, ko se je del starinov (dr. Tuma) izrekel za program avstrijske socialne demokracije, ki je zagovarjala večnarodno državo v Podonavju, krilo „mladih“ (Prepeluh) pa se je izreklo za razcepitev habsburške monarhije in za pravico narodov do samoodločbe, kakor je to tedaj zagovarjal Kautski v nasprotju proti voditelju stranke Karlu Rennerju. Krilo mlajših je tedaj začelo navajati, da marksizem, ki je zašel popolnoma pod vpliv nemških ideologov, prezira duševno stran človeške narave in da je zato njegovo naziranje o socialnih vprašanjih popolnoma mehanično. Pri ogromni večini slovenskega naroda pa tvori versko čustvovanje bistveni del duševnosti in to bodo morali tudi socialisti vpoštevati. Na Slovenskem je buržuazija šele v razvoju, narodni in socialni nasprotnik pa se stikata.

☆

V Jugoslaviji se slovenska državna misel ni uresničila. V adresi, ki jo je regent prebral dne 1. decembra 1918, je bila črtana obljuba, da nova usta-

va ne bo sprejeta brez kvalificirane večine vsakega naroda. Velik del Slovencev je ostal izven državnih meja, ideal državne skupnosti vseh Slovencev je ostal vodilo bodočnosti.

II.

Ko so slovenski socialisti v svoji reviji „Demokracija“ v letih 1918 in pozneje terjali, da se spoštuje duševna stran človeške narave in vpošteva versko čustvovanje slovenskega naroda, so ob sebi že imeli krilo, ki jih je nato spodneslo in delo socialistov za oblikovanje slovenske državne misli preneslo v okvir revolucije, ki jo je l. 1917 v Rusiji sprožil komunizem. Kardelj v svoji knjigi „Razvoj slovenskega naroda“ ne stavlja prvi nastop slovenskega naroda kot političnega faktorja v leto 1918, ampak pravi, da se je slovenski narod vključil v sodobno moderno oblikovanje sveta že takoj od svojih početkov. V svoji razpravi „Splošne pripombe k narodnemu vprašanju“, ki je izšla v „Naši sodobnosti“ letnik 1953, str. 385 in 487 pravi, da moramo tudi pri Slovencih postaviti rojstvo narodov na prelom družbenega razvoja iz fevdalizma h kapitalizmu in je tako narodna ideja tesno povezana z velikimi spremembami v socialni strukturi družbe ob razpadu fevdalizma in nastajanju kapitalizma. Tako kakor drugod se je tudi slovenski narod še pred letom 1848 znašel nasproti dvojnemu sovražniku: nasproti ostankom fevdalne absolutistične reakcije in hegemonističnim težnjam buržuazije vladajočega naroda. Slovensko narodno gibanje je v 19. stoletju sicer bilo pod pretežnim vplivom duhovščine, toda ta je bila povezana z državnim aparatom. Buržuazija, ki je po zmagovitem spopadu s fevdalnim plemstvom tudi na Slovenskem prevzela vodstvo narodnega gibanja, si je za cilj stavila posebno naslednje: 1. težila je po svobodni trgovini in industriji; 2. težila je po razširitvi notranjega trga in 3. ustvarjala je osebno svobodnega delavca. Če se je slovenski kmet začel udeleževati narodnega boja, je bilo to zaradi tega, ker je s svojimi pridelki silil na svoboden trg, s tem pa tudi podpiral pot kapitalizmu in težil v isto smer kot mlada mestna buržuazija. Narodnostna ideja na Slovenskem in drugod ni plod renesančne in reformatorske filozofije ter humanitarne filozofije francoske revolucije, ampak so vsa ta gibanja po njegovem le spremljevalke procesa razkrajanja fevdalizma in jačanja kapitalističnih tendenc in sta le izraz revolucionarnega boja antifevdalnih sil. Samostojna narodna država zato tudi ni zadnji cilj narodnega programa, ampak je samo izhodišče za demokratsko federacijo skupnosti neodvisnih narodov. Toda v tej federaciji ne more biti takoj popolne enakopravnosti med vsemi člani, ker bo ta nastopila šele tedaj, ko bo socialistična družba v polni meri ustvarila svobodne federacije enakopravnih narodov. Narodnostno gibanje je zdravo samo tedaj, kadar služi uničenju sil imperializma in kapitalizma in državna misel vsakega naroda se more vrednotiti samo po tem, kolikšen je njegov doprinos v borbi proti reakciji.

Tako prevladuje danes pri vladajoči skupini ljudi na Slovenskem naziranje, da je upravičeno samo tako narodno gibanje, ki se podredi ideologiji marksizma, ki pa je vkljub razlikam, ki še morejo vladati med Moskvo in jugoslovanskimi komunisti, za razvoj slovenske državne misli prav tako negativen, kakor je moskovski, če ne celo pogubnejši. Iz tega gledanja je

izločeno sleherno vrednotenje duševne strani človeške narave, prezrto je, da je pri Slovencih versko čustvovanje bistveni del duševnosti. Komunistični sistem je na Slovenskem nasledil narodnega in socialnega nasprotnika in narod vključil v režim totalitarizma, kjer je oropan vseh najosnovnejših političnih pravic in bo tako ostal, dokler ne bo v celoti izpolnil nalog marksističnega programa. Organizacija sedanje slovenske samostojnosti je samo izhodiščna točka za prodor in zmago marksističnega sistema v vsem svetu.

Tako je pot za pravilno in harmonično uveljavljanje slovenskih nazorov o svobodi in demokraciji v sodobnem svetu zatrta in oblikovanje slovenske državne misli preneseno na drugo področje.

III.

Cilj sleherne politične združitve pa mora biti ohranitev naravnih in neosvojljivih pravic človeka. Te pravice so: osebna svoboda, svoboda do zasebne lastnine in varnost pred nasiljem ter pravica do odpora pred nasiljem. Marksistična interpretacija človeške zgodovine je nasilna in krivična, ker služi le kot uvod za nadvlado partije nad vsemi narodi in nad vsem svetom. V komunističnem sistemu se država razvija v Leviatana, to je v pošastno ribo, ki žre manj velike ribe zato, da te ne žro majhnih, a so nazadnje vse njen plen.

Ko se je — deset let že tega — dne 3. maja 1945 z zasedanjem slovenskega parlamenta v Ljubljani izvedlo pomembno dejanje v oblikovanju slovenske državne misli, se je s tem omogočila pravilna rešitev tradicij in pogojev za pravilno rast.

Glavni pomen pa bi bil v tem:

1.) z ustanovitvijo Narodnega odbora se je potrdilo naziranje, da slovenske državne misli ne more imeti v zakupu nobena stranka in tudi nobena klika ali krilo stranke ali skupine;

2.) oblikovanje slovenske državne misli je tesno povezano z duhovno in idejno rastjo vsega slovenskega naroda in je politično delo zanjo le del vsega narodovega duhovnega in idejnega oblikovanja;

3.) slovenski narod raste pravilno na tej poti oblikovanja, ker se v odločilnih trenutkih ravno okoli te svoje zamisli zmore ustvariti enotnost pogledov in stremljenj. Obenem pa nosi v sebi dovolj sil, da bo nasilno marksistično tolmačenje svojega poslanstva onemogočil in odklonil;

4.) narodi niso tvorbe od danes do jutri, ampak imajo posebno poslanstvo na svojem področju, ki ga morajo izpolniti. Enaka naloga je naložena tudi slovenskemu narodu, ako hoče zrasti v pravilen in harmoničen red vsega človeštva. Tega danes ne more izvajati, bo pa znal in moral jutri.

JANEZ VODOPIVEC

OB PETROVEM GROBU

I. UVODNA VPRAŠANJA

1. Stari dvomi in nova odkritja.

Pretekla so dolga stoletja, da, celo tisočletje in drugega že pol, pa nikomur ni prišlo na misel, da bi podvomil o trdni zgodovinski resničnosti splošno sprejetega naziranja, da je prvak apostolov sv. Peter zares pokopan v Rimu ob vznožju vatikanskega griča, kjer je nekoč stala sijajna Konstantinova bazilika in kjer se sedaj dviga mogočna renesančna katedrala, največja cerkev na svetu. Krščanska in posebej rimska tradicija sta to prepričanje čuvali in ohranjali kot neizpodbitno in sveto dejstvo.

Vprašanje o Petrovem grobu in dvom nad starim izročilom se vzbudi šele v 14. stoletju;[1] posihmal ne potihne več vse do današnjih dni, marveč se čedalje bolj zaostri spričo jedke protestantske polemike. Pač razumljivo. V starem in srednjem veku zgodovinski kritični čut nikakor ni bil tako živ in oster, kakor ga je razvila moderna doba; poleg tega pa dotlej nikomur ni bilo resno do tega, da bi izpodbijal to splošno sprejeto zgodovinsko dejstvo in tako je vsa preteklost mirno sprejela to tradicijo ter jo brezskrbno vpletala v prenekatero umišljeno legendo. Šele moderna doba je začutila vso tehtnost vprašanja in se ga tudi lotila z novo, kritično presojo.

Trdno in izpričano zgodovinsko gradivo, ki ga je bilo mogoče navesti v prilog starega izročila, res ni bilo bogsivedi kako bogato in nikakor ne preobilno: zadostno pač, ali prava moč dokaza je bila šele v rezultanti iz celote, posamezni členi v njej pa komaj kaj več ko rahla nit, preslabotna, da bi sama zase nosila težo tehtne ugotovitve. Odločal je bolj pogled in pregled čez vse, kakor pa tenka analiza podrobnosti. V zgodovinskem dokazovanju je pogostokrat tako. Toda to splošno presojo je pri antirimskih piscih le prerada vodila zdaj zavestna, zdaj podzavestna misel, da ne more biti res, kar po njihovem ni smelo in ni moglo biti res.

Zakaj vprašanje o Petrovem grobu ima dvojno lice: historično in dog-

---

[1] Humanist *Marsilij iz Padove* je v znamenitem delu „Defensor pacis“ l. 1324 prvi zanikal, da bi bil sv. Peter zares pokopan v Vatikanu. S tem je hotel omajati temelje absolutne papeške oblasti.

matično. Po pravilu objektivne kritike je treba obojno plat strogo metodično razlikovati, a psihološko je kaj umljivo, da so obojni vidik često zamenjavali. Samo po sebi gre tu za neko zgolj historično, zgodovinsko dejstvo, ki spada kot takšno v območje zgodovinske vede, ne pa v območje razodete vere. Toda daljne posledice tega dejstva se v neki meri tičejo razodete in definirane dogmatične resnice o prvenstvu rimskega papeža kot polnopravnega naslednika sv. Petra. Bojazen pred dogmatično posledico je pri mnogih motila mirno, zares nepristransko presojo zgodovinskih danosti, češ: ako je sv. Peter res umrl v Rimu, umrl kot rimski škof, potem je preveč na dlani in preveč jasno, da vsa njegova zakonita dediščina nujno pripada le rimskim škofom, ki so potemtakem njegovi nasledniki tudi v polnosti vrhovne oblasti nad vesoljno Cerkvijo. Ako bi bilo vprašanje o katerem koli drugem mučencu ali o kateri koli osebnosti iz svetne zgodovine, bi pod težo podanih dokazov bržda nihče ne dvomil, kot ne dvomi v podobnih primerih, četudi so morda šibkejše izpričani.

Katoliški pisci so se skrbno čuvali takšnega zamenjavanja med zgodovinskim in dogmatičnim področjem. Oboje je tu sicer v neki dejanski zvezi, a ta zveza nikakor ni absolutno nujna in ne brezpogojna. Nekaj drugega je namreč razodeta trdnost dogme o primatu in drugo spet je zgolj naravna, znanstvena dokaznost o Petrovem prihodu v Rim. Četudi bi morda danes ne mogli več z znanstveno zgodovinsko točnostjo dokazati, da je sv. Peter prišel v Rim in v Rimu umrl, bi se zaradi tega ne razmajala nobena katoliška dogma, tudi ne dogma o primatu, ki se neposredno opira na razodetje, na evangeljski in apostolski nauk o ustrojstvu Cerkve, ne pa na zgodovinsko tezo o Petrovem grobu. Značilno je, da se vatikanski vesoljni cerkveni zbor v svoji definiciji o papeškem prvenstvu nič ne sklicuje na zgodovinsko dejstvo o Petrovem grobu v Rimu.[2] Četudi bi sv. Peter nikdar ne bil prišel v Rim, bi si vseeno mogel izbrati za naslednika v prvenstvu prav rimskega škofa; in zgolj a priori bi bilo možno tudi to, da bi sv. Peter sicer bival v Rimu, pa bi si naslednika v primatu določil kje drugje, denimo v Jeruzalemu.[3] Iz tega je jasen zaključek: zgodovinsko dejstvo o Petrovem bivanju in Petrovem mučeništvu v Rimu je sicer močna opora za dogmo o primatu rimskih škofov kot Petrovih naslednikov, a nikakor ni dogmatično edini in tudi ne nujno potrebni dokaz za to, niti ne nujni pogoj ali nujna predpostavka zanj.

Vprašanje o Petrovem grobu je torej treba presojati v prvi vrsti z zgodovinsko kritičnega stališča in z zgodovinsko kritičnimi merili. Prejšnja

---

2 Definicija vatikanskega vesoljnega cerkvenega zbora, sprejeta na 4. seji dne 18. julija 1870, se glasi: „Kdor poreče, da ni ustanovljeno od Kristusa Gospoda samega, to je po božjem pravu, naj bl. Peter ima v prvenstvu nad vesoljno Cerkvijo nenehne naslednike; ali, da rimski papež ni naslednik bl. Petra v tem prvenstvu: naj bo zavržen.“ Tako kanon ob koncu drugega poglavja.

3 Jasno govori o tem n. pr. H. Dieckmann, De Ecclesia, Freiburg 1925, nr. 483: „Probatio igitur primatus Romani non pendet a probato episcopatu romano Petri.“

doba je imela na razpolago večidel samo pisane vire in tradicijo, ni pa bilo oprijemljivih neposrednih ostalin, monumentalnih spomenikov. Odkrila so jih šele najnovejša arheološka raziskavanja v baziliki sv. Petra. S tem je vprašanje o Petrovem grobu in o pristnosti stare tradicije zadobilo novo, širšo in trdnejšo osnovo.

2. Sočasna mnenja v nasprotnem taboru

Moderna protestantska teologija si glede tega vprašanja nikoli ni bila povsem soglasna. Vseskoz se vleče dvojna struja, za in proti, negacija in afirmacija. Razpravljanje se je posebno razvnelo v drugi polovici prejšnjega stoletja.

Skrajno negativno stališče je zavzela tako imenovana tübinška šola (Tübingen) in njeni epigoni. Ustanovitelj šole, F. Chr. Baur (od l. 1831 dalje) je Heglovo dialektično teorijo dosledno apliciral na staro krščansko zgodovino in vse, kar se ni ujemalo z njeno apriorno shemo, je zavrgel kot prazno legendo; tako tudi tradicijo o Petrovem bivanju v Rimu. Za njim so šli pisci kakor Schwegler, Zeller, Strauss, Lipsius. Vendar je tübinška šola kaj kmalu zatonila in izgubila veljavo.

V najnovejšem času zagovarjajo negativno stališče v našem vprašanju zlasti *Karl Heussi*[4] in *J. Haller*[5], ter vodilni francoski protestanti, kot *Charles Guignebert* (že leta 1909, nato znova l. 1931) in *Maurice Goguel*. Goguel v svojem obširnem delu o početkih krščanstva (l. 1947) sicer noče vsega kategorično zanikati, a njegova sodba izzveni povsem negativno.[6]

---

[4] *K. Heussi*, War Petrus in Rom? Gotha 1936. — Id., Neues zur Petrusfrage, 1939.

[5] *J. Haller*, Das Papstum, Idee und Wirklichkeit, I: Die Grundlagen, 1934. Enako *H. Dannenbauer*, Die römische Petruslegende, v: Historische Zeitschrift, 1932, str. 239—262. Le-temu je zelo ostro odgovoril *G. Krüger*, Petrus in Rom, v: Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft, 1932, str. 301, češ da je v nasprotju z načeli prave historične kritike. O vsej debati primerjaj s katoliškega vidika *E. Metzner*, Die Petrustradizion und ihre neusten Gegner, 1937. — *B. Altaner*, War Petrus in Rom? v: Theologische Revue 1937, str. 177—188. — *S. Schmutz*, Petrus war dennoch in Rom, v: Benediktinische Monatschrift 1946, str. 128—141. — Solíden pregled v *J. Wodka*, Kirchliche Verfassungsgeschichte, Gegenwärtige Problematik und neuste Erforschung, v: Oesterreichisches Archiv für Kirchenrecht, 1950, str. 42 sl.

[6] *M. Goguel*, L'Eglise primitive (Jésus et les origines du christianisme), Paris 1947, pag. 230, 231 zaključuje: „Il ne faut pas attacher trop d'importance à l'impossibilité où l'on est de formuler une conclusion certaine. Si Pierre est venu à Rome, ce qui, en tout cas, ne peut être catégoriquement nié dans l'ignorance totale où nous sommes de ce qu'il est devenu après son séjour à Antioche, sa présence n'y a pas laissé de souvenirs directs et profond... C'est ainsi que Pierre n'étant peut-être pas venu à Rome, ou, s'il est venu, n'y ayant pas eu qu'un rôle effacé, n'ayant certainement pas fon-

Zmernejše in tehtnejše krilo protestantske teologije pa je stari tradiciji o Petrovem grobu vedno priznavalo vsaj neko verjetnost, če že ne polno dokaznost. Tako se izražajo vodilne protestantske enciklopedije[7] in prvaki med protestantskimi historiografi (glej v opombi zlasti mnenje Hernacka[8] in Lietzmanna). Njih stališče je dandanes v kratkem tole: priznavajo, da je Peter prišel tudi v Rim, tu deloval kot apostol, umrl in je v Rimu pokopan; zanikajo pa, da bi bil Peter v pravem smislu rimski škof, češ ustanova episkopata se pojavi šele sredi drugega stoletja; škofje so bili le Petrovi nasledniki v Rimu, a brez njegovega prvenstvenega stališča; odločno zanikajo sleherno možnost apostolskega nasledstva in menijo, da je bilo prvenstvo le neki izključno osebni Petrov privileg, ki se ne more podedovati na druge.

Kot zgodovinarju tega vprašanja gre vsekakor prvo mesto H. Lietzmannu, ki je podal najboljšo monografijo o tem problemu pod naslovom „Peter in Pavel v Rimu“ (v prvi izdaji l. 1915, nato v drugi l. 1927; in ko je njegovim zaključkom oporekal K. Heussi, se je povrnil k problemu l. 1936 v Razpravah berlinske Akademije), metodično brezhibno obdelal vse dokaze in jasno zaključil, da kot zgodovinar nima razloga, da bi dvomil o tem, da je sv. Peter pokopan v Rimu. Nanj se sklicujejo tudi katoliški avtorji kar na splošno, ker je vprašanje dognal do tiste jasnosti in dozorelosti, kot je ostalo vse do najnovejših izkopanin. Pripomnimo le, da H. Lietzmann svojim izvajanjem ni pripisoval polne in striktne dokaznosti („keine zwingende Entscheidung“), marveč le znatno verjetnost („hohe Wahrscheinlichkeit“).[9] Drugi, zlasti katoliški avtorji, so v njegovih izsledkih videli polno zgodovinsko izvestnost in jih navadno v tem smislu navajali.

---

dé l'Eglise, n'ayant ni influencé son développement, ni déterminé son orientation, la tradition, à partir du milieu du IIe siècle, a, de plus en plus nettement, affirmé sa venue et son action, et fait de lui le fundateur de l'Eglise romaine et son premier évêque.”

[7] *F. Sieffert*, Petrus der Apostol, v: *A. Hauck*, Realencyklopedie für prot. Theologie und Kirche, 3. izd. Leipzig 1904, str. 199: zgodovinsko zanesljivo je, da je „sv. Peter ob koncu svojega življenja bil v Rimu in tam v času Neronovem umrl kot mučenec“. Vse drugo je negotovo. O Petrovi škofovski stolici so trdne priče šele od srede 3. stoletja (Ciprian). — Podobno *Knopf* v Die Religion in Geschichte und Gegenwart (Gunkel), IV, 1913, col. 1411 prizna tradicijo glede Petrovega bivanja in smrti v Rimu, a bolj kot nek verjetnosten dokaz. „Ganz sicheres bietet diese Ueberlieferung nicht... Dennoch wird sie in Recht sein... Nur kann Petrus weder Bischof von Rom gewesen sein, denn bis weit in 2. Jahrh. hinein gab es in Rom überhaupt keine monarchische Bischöfe, noch kann er 25 Jahre in Rom geweilt haben.“

[8] *A. Harnack*, Die Chronologie der altchristlichen Litteratur, I (1897), 244, sodi, da so Petrov prihod v Rim negirali „einst aus tendenziös-protestantischen, dann aus tendenziös-kritischen Vorurteilen“.

[9] *H. Lietzmann*, Petrus und Paulus in Rom, 2. izd., Leipzig 1927. Prva izdaja je iz l. 1905; obdela v celoti literarne, liturgične in arheološke dokaze. Lokalna tradicija se da zaslediti do 1.200, literarna pa do konca 1. stol. Zaključuje: „Keine historische Gewissheit, jedoch alle Wahrscheinlichkeit

3. Položaj vprašanja pred izkopaninami. Tradicionalni dokaz.

Življenje sv. Petra nam je dovolj jasno pred očmi za tisto dobo, ki jo prikazujejo evangeliji do Gospodovega vnebohoda in potem Apostolska dela za prvo desetletje krščanske cerkve, to je nekako do l. 42. Ves poznejši čas ostane precej v temi. Ob preganjanju Heroda Agripe I (+ 44 po Kr.), ko je pal kot mučeniška žrtev apostol Jakob st., brat evangelista Janeza, je tudi sv. Peter že v drugo v ječi in po veliki noči l. 42 bi moral biti sojen in obsojen. A prav zadnjo noč ga angel Gospodov čudežno reši iz ječe. Peter se nato umakne iz Palestine: „In odšel je ter se napotil v drug kraj (Apd 12, 17). Kam? Staro prepričanje je bilo, da je tedaj sv. Peter odšel proti Rimu. Ne vemo pa, ne kod je hodil, ne kje se je ustavljal, ne kam je pozneje krenil iz Rima, saj gotovo ni ostal tam kar zdržema vse do smrti. Viri molče o tem. Za naslednjih osem let ne vemo prav ničesar. Nato ga okrog l. 49 ali 50 srečamo znova v Jeruzalemu na tako imenovanem apostolskem zboru (Apd 15) in kmalu potem v Antiohiji (Gal 2, 11). Nato spet molk za dobrih trinajst let: in to so prav leta najbolj intenzivnega apostolskega delovanja! Ko sv. Pavel piše poslanico Rimljanom (spomladi l. 58), ali ko sam pride kot jetnik v Rim (l. 61 — 63), ni sledu v njegovih pismih, da bi Peter tačas bival v Rimu, nikjer ga niti z besedico ne omenja: Bog si ga vedi, kam ga je bila gnala, kam ga je tačas vedla apostolska vnema in naloga! Le ob koncu življenja ga spet najdemo v Rimu: svoje prvo pismo maloazijskim krisjanom zaključuje sv. Peter s pozdravom: „Pozdravlja vas soizvoljena cerkev v Babilonu in moj sin Marko“ (1 Petr. 5, 13). Babilon tu ne more biti drugega kot apokaliptično ime za Rim; Marko je pisec drugega evangelija. Iz poznejših poročil vemo za trdno tudi to, da je bil sv. Peter umrl kot mučenec v dobi Neronovega preganjanja (l 64 — 68), ki je bilo prvo v zgodovini cerkve.

Odkod vemo in kako moremo dokazati, da je sv. Peter res umrl v Rimu in je tam pokopan? Glavna in skoro izključna opora zato so nam do zadnjega časa bili pisani zgodovinski dokumenti, pisana tradicija potrjena z nekaj liturgičnimi in arheološkmi indiciji. Ta tradicija je v resnici jako stara in tako zakorennjena v davnini, da lahko prenese tudi najstrožjo kritiko. Zadostuje že kratek obris v glavnih potezah.[10]

---

dafür, dass Petrus und Paulus unter Nero zu Rom den Märtyrertod gestorben sind.“ 1. izd., Bonn 1905, str. VII, 176; enako tudi 2. izd., Leipzig 1927, str. 245, 247. Isto sodbo ponovi v članku Petrus römischer Märtyrer, v: Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften, 1936, Phil.-hist. Klasse, Berlin 1936, str. 392-410. „Es bleibt heute wie 1926 und 1915 bei den weitaus bescheidenerer Ergebnis einer Wahrscheinlichkeit, freilich einer hohen, dafür dass Petrus wirklich in Rom den Märtyrertod gestorben ist.“

[10] Prim. najnovejše delo *P. Sschindler*, Petrus (ital. prevod), Vicenza 1951, str. 395-462: La tomba nel Vaticano. — *H. Leclercq*, Pierre, v: Dict. d'Archéologie chrétienne et de Liturgie, 14 (1939) col. 901-922. — *U. Holzmeister*, Vita s. Petri, Paris 1937. — *O. Marucchi*, Pietro e Paolo a Roma, 4. izd. Priredil C. Cechelli, Torino 1934. — *M. Besson*, Saint Pierre et les

Izrečno in s prepričanjem govori v tem smislu *Tertulijan*, na prevalu med drugim in tretjim stoletjem. Nekako iz iste dobe je pričevanje rimskega prezbiterja—duhovnika z imenom *Gaius*, ki ima toliko trdnejšo vrednost, ker stoji v polemičnem spisu proti heretiku montanistu Proklu; v dobesednem izvlečku nam ga je ohranil Eusebius, oče cerkvene zgodovine. Gaius, ki mu Evzebij daje spričevalo, da je „cerkven mož—vir ecclesiasticus“, in je deloval v času papeža Zefirina (198 — 219), piše doslovno: „Jaz pa ti lahko pokažem trofeje apostolov. Zakaj, če le hočeš iti ali v Vatikan ali pa k Ostijski cesti, boš našel trofeje njiju, ki sta ustanovila to cerkev“ (Eusebius, Historia ecclesiastica, 2, 25, 7). Kaj je imel Gaius v mislih, ko je pisal o „trofejah“ sv. Petra in Pavla? Po umevanju Evzebija se trofeja nanaša na grob apostolov. Moderni so se po dolgih prerekanjih ustavili pri istem mnenju: „trofeja“ zajema v en simbol in v en pojem hkrati apostolsko mučeništvo, grob in morda kak nagrobni spomenik, kot zmagoslavno znamenje mučeniške zmage. Do zadnjega časa je ves dokaz slonel le na tem tekstu in na primerni interpretaciji, ki pa ni bila brez težkoč in senc. Sleherni dvom pa so razvozljala najnovejša arheološka izkopavanja, ki so odkrila izza one dobe v resnici nek nagrobni pomnik nad Petrovim grobom, tako imenovano Memoria apostolorum, za katero preje nismo vedeli. Gajevo pričevanje je s tem končnoveljavno in v celoti potrjeno.

Od konca drugega stoletja, ko je tradicija povsem izrečna in trdna zlasti v pričevanju Tertulijana in Gaja, pa je do Petrove smrti in do njegovega groba še dobršen korak, za celo stoletje in še čez. Se li moremo zanesti, da se je tačas spomin na Petrov grob ohranjal v neskaljeni historični pristnosti, ne da bi ga bila prepletla legenda in bi se porazgubil v puhlih izmišljotinah, kot se je nemalo kdaj pripetilo z izročilom drugih mučeniških grobov? Ako bi ne imeli še novih dejstev in prič, ki uspešno premostijo tudi to zadnjo stoletno razdaljo, bi pač po mnenju mnogih vsa tradicija ostala še negotova in majava. A priče so. In zelo zgodnje, zelo neposredne.

Nekako tri desetletja po Petrovi smrti, torej v časovni razdalji ene generacije, vsekakor še v okviru prvega stoletja, nemara okrog l. 96, piše rimski škof in mučenec *sv. Klemen* v svoji poslanici namenjeni cerkvi v Korintu v Grčiji, da je spomin na prvi roj mučencev „med nami“, kakor pravi, to je v Rimu, še vedno živ in njih junaški zgled je vsem še pred očmi, zlasti pa vzvišena podoba Petra in Pavla, ki ju omenja v zvezi s prejšnjimi.[11] Spomin na mučence Neronovega preganjanja, ki ga poznamo tudi

---

origines de la primauté romaine, Genève 1928. — *D'Ales*, Pierre, v: Dict. Apologétique 4 (1928) 25—36. — *B. Altaner* še l. 1937 toži, da se tudi med katoliškimi znanstveniki v tem vprašanju kaže „ein zu weitgehender unkritischer Optimismus in Erscheinung tritt, in dem man geschichtlich durchaus unhaltbare Positionen verteidigt“. Theol. Revue 1937, str. 183.

[11] „Ponamus nobis ante oculos bonos apostolos: Petrum qui propter zelum iniquum non unum aut alterum, sed plures labores sustinuit atque ita testimonio perhibito (v grškem originalu: z mučenstvom izpričal) in debitum gloriae locum discessit“ 5, 4. „Viris istis sancte vitam instituentibus magna electorum multitudo aggregata est, qui suppliciis multis et tormentis, propter zelum passi, exemplar optimum *inter nos* exstiterunt.“ 6, 1.

iz Tacitovega pričevanja, da je tedaj padla „ogromna množica — ingens multitudo“ kristjanov, je bil brez dvoma v Klementovem času še živ in trden: Klemenova preprosta opomba je torej povsem zanesljiva.

Malo pozneje, okoli l. 107, piše manj jasno sicer, a vendar dovolj umljivo mučeniški škof *sv. Ignacij Antiohijski* na svoji poti v Rim in v smrt, v pismu naslovljenem rimski občini, poslanem iz Troade v Mali Aziji: „Ne ukazujem vam kakor Peter in Pavel. Onadva sta bila apostola, jaz pa sem obsojenec; onadva svobodna, jaz suženj.“ (Ep. ad Rom. 4, 3). S tem jasno predpostavlja, da sta bila Peter in Pavel nekoč učila in ukazovala, vodila rimsko cerkveno občino. To je bilo tedaj tudi v Mali Aziji znana stvar.

A niz dokazov se nadaljuje. Res je sicer, da sredi drugega stoletja ničesar ne poročata o Petru ne sv. Justin v svojih Apologijah, ne Hermas, brat papeža Pija I, v svojem „Pastirju“, ki sta obadva pisala v Rimu. Vendar je treba upoštevati, da je značaj teh spisov pač tak, da ni nudil prilike načenjati vprašanje o Petru: prvi je namreč apologija k rimskim cesarjem, drugi pa eksaltirana spodbuda k pokori. Pač pa naglo za tem, med l. 166 — 174, korintski škof *Dionizij* s ponosom zatrjuje, da sta obe cerkvi, rimska in korintska, že iz davnine povezani v prijateljstvu, ker sta Peter in Pavel evangeljsko seme sejala i v Rimu i v Korintu: „In odšla sta hkrati v Italijo in tudi vas poučevala in ob istem času pretrpela mučeništvo.“ Evzebij, ki nam je ohranil izpisek tega pričevanja (Hist. eccl., 2, 25, 8), omenja staro izročilo, ki ga potrjujeta tudi maloazijski škof *Papias*, in aleksandrijski didaskalos *Klemen*, da je namreč sv. Marko napisal svoj evangelij po spominih na Petrove pridige in na prošnjo rimskih vernikov, ki so Petra željno poslušali.

S pričevanji resnobnih in zanesljivih piscev je tako vrsta dokazov solidno sklenjena od prvih početkov preko naslednjih stoletij pa vse do naše dobe. Nalašč smo iz nje izključili legendarna in apokrifna „Dela Petrova“ in nekaj drugih manj trdnih indicijev.

Dodejati pa je treba še dvojno arheološko potrdilo.

Pri katakombah sv. Sebastijana je l. 1915 v istoimenski baziliki arheolog *Pavel Styger* odkopal znamenito „Triclia“, neke vrste bogoslužno lopo, kjer so sredi tretjega stoletja posebej častili sv. Petra in Pavla po običaju, ki sicer izhaja iz poganskega okolja, a se je ohranil tudi med kristjani tja do časov sv. Avguština: v čast pokojnim so navadno ob njih grobeh obhajali nekakšno „osmrtnino“, „refrigerium“, zakusko v spomin rajnemu. Ob stenah te lope so se ohranili v omet upraskani napisi (grafiti), kratki vzkliki in prošnje k apostoloma, kakor: „Peter in Pavel, prosita za nas!“ ali „Jaz, Tomius Coelius, sem praznoval osmrtnino Petru in Pavlu“. Podobnih grafitov je vsega skupaj okoli 250 še čitljivih. Mnogi so mislili, da bi se dalo iz tega zaključiti, da so vsaj nekaj časa tam počivali smrtni ostanki obeh apostolov; bodisi da bi ju bili tam pokopali takoj po smrti in šele pozneje prenesli na sedanje mesto; bodisi da sta prvotno počivala sv. Peter v Vatikanu, sv. Pavel pa ob Ostijski cesti in so ju ob preganjanju cesarja Valeriana (ok. 258—259) za prav kratko dobo prenesli k sv. Sebastijanu v strahu in v skrbi, da ne bi pogani onečastili prvotnih grobov. Kaj trdnega je težko reči. Gotovo je pač, da je bilo ob Apijski cesti v tistem času neko izrazito kultno sredi-

šče obeh apostolov, gotovo je, da so tam posebej častili spomin Petra in Pavla. Vse drugo ni več kot le neka hipoteza, le podmena, ki se zdi dandanes vedno manj verjetna. Po tedanjem naziranju, ki je vladalo vsaj v rimski mentaliteti, bi bilo nezaslišano drzno, da bi se kdo dotaknil smrtnih ostankov ali da bi jih prenesel iz prvotnega groba drugam. Prenos in delitev relikvij, kot smo danes vajeni, je tedaj veljal za nekakšno oskrumbo svetih ostankov.[12] Vendar pa bi izredne razmere sredi preganjanja morda obrazložile takšen izreden ukrep. Iz vsega lahko povzamemo vsaj to, da bi se tako močan kult ne mogel razviti, ako bi sv. Peter in Pavel nikoli ne bila v Rimu in bi ne bila v Rimu pokopana.

V baziliki sv. Petra v Vatikanu je skušal preiskati ostaline pod papeškim oltarjem že *Hartmann Grisar* (l. 1895). Vendar ni dosegel mnogo. Njegova raziskovalna tehnika je bila premalo izpopolnjena, njegove delovne možnosti preozke. Grisar je preiskal tako imenovano „dolbino palijev", to je votlino pod glavnim oltarjem, v kateri se hranijo nadškofovski paliji. V dnu dolbine je pravilno zasledil marmorno ploščo, ki ima v sredi odprtino, katera vodi v nekakšno praznino spodaj; kaj je z njo, ni mogel ugotoviti. S tem se je Grisar dokaj približal Petrovemu grobu, a jasnost je v tej zadevi prisijala šele iz najnovejših izkopanin.

4. Trdnost in pomanjkljivosti tradicionalnega dokaza.

Ne more biti dvoma, da je bil dokaz iz pisane tradicije dovolj trdno zgrajen. Vzlic temu pa se je težko ubraniti vtisu, da je v njem še mnogo nejasnosti. Nepojasnjena ostane zlasti tista točka, ki nas najbolj zanima in o kateri se vsakdo naravno najprej vpraša: ako je Peter pokopan v Rimu, kaj je torej z njegovim grobom? kdo ga je v resnici videl? je ohranjen, ali pa docela porušen? Umljivo je, da bi ga iskali najprej nekje v globini pod glavnim oltarjem v baziliki sv. Petra v Vatikanu. A do zadnjih let nihče ni mogel kaj točnega povedati o njem. Nedostajal nam je arheološki dokaz, ali bolje, arheološki izvid o Petrovem grobu.

Pa tudi ni bilo dosti upanja, da bi mogli izkopavanje sploh pričeti. Ni namreč mogoče tega prostora primerjati z izkopaninami denimo ali Troje ali atenske Akropole ali rimskega Fora: tam je mrtev, opuščen prostor, tu stoji bazilika sv. Petra s svojo monumentalno težo in pomeni danes kot papeška cerkev živo kultno središče katoliške Cerkve. Pa ne le ozir do bogočastnega kraja, marveč tudi tehnične težkoče bi raziskavo malone onemogočile, ko bi ne imeli na razpolago modernih pripomočkov in ko bi ne bilo močne volje odzgoraj, ki je narekovala in vodila vsa dela. Umljivo je tedaj, da je

---

12 Papež Gregorij Veliki odgovarja cesarici Konstantini, ki ga je prosila za relikvijo, za glavo sv. Pavla, skoro ogorčen: „Cognoscat autem tranquilissima domina, quia Romanis consuetudo non est, quando sanctorum reliquias dant, ut quidquam tangere praesumant de corpore, sed tantummodo in pixide brandeum mittitur, atque ad sacratissima corpora ponitur... In Romanis namque vel totius Occidentis partibus omnino intolerabile est atque sacrilegum, si sanctorum corpora tangere quisquam fortasse voluerit." Ep. lib. IV, ep. 30: ML 77, 700—701.

čas za tako podjetje le polagoma zorel in da je šele Pij XII. upal poseči v to skrivnost davnine.

Mnogo lažje bi bilo, se vé, to delo takrat, ko so gradili Konstantinovo baziliko; a žal tedaj niso imeli pravega umevanja za to. Prav tako ne tedaj, ko so gradili moderno renesančno stavbo. Ostalo nam je komaj nekaj beležk, in še te ne brez pomot. Poleg tega se je krog zdrave tradicije o Petrovem grobu bohotno razrasla tudi legenda: iz nje so se izcimila romantično slikovita naziranja, tako ustaljena, da je bilo do zadnjega časa težko soditi, ali so gola in prazna izmišljotina, ali pa imajo kaj zgodovinskega jedra v sebi. Mnogi so verjeli stari pripovedi, da je cesar Konstantin zavaroval prvotno Petrovo krsto s tem, da jo je zalil v masiven blok iz ciprskega brona (v debelini 5 x 3.70 x 3. 75 m; to bi dalo težo več kot 300 ton), da je ne bi bilo mogoče več premakniti ne odnesti, nad sarkofag pa postavil zlat križ z napisom.[13] Za časa saracenskih vpadov (l. 836) naj bi bili ves kompleks še zazidali. Čudno je, kako sveto so mnogi verjeli v to legendo, češ da stoji v dnu pod glavnim oltarjem, natanko pod katarakto, bronasta gmota Konstantinova, z zlatim križem, in v njej apostolova rakev, sarkofag, najbrže srebrna, ali morda kamnita. Naravnost nerazumljivo pa je, kako se je mogla k tej legendi pritakniti še pripoved iz 17. stoletja, da je papež Klemen VIII. na lastne oči videl omenjeno bronasto gmoto in zlati križ skoz razpoko, ki je iz časa zidave nove bazilike (l. 1594) v svodu Konstantinove kripte; ponoči je v družbi kardinala Belarmina pregledal odprtino, nato pa jo dal takoj zazidati. Danes vemo, da so vse takšne pripovedi le utvara. Prav tako vemo sedaj, da je zgolj legendarna ona opomba v Liber Pontificalis, ki pripoveduje, da je že papež Anaklet (ok. 84 — 95) postavil sv. Petru prvi nagrobni spomenik in da je krog njega pokopanih prvih trinajst papežev.[14] Prav nobenega sledu ni o tem v izkopaninah.

Po vsem tem ni treba poudarjati, kako mučno so te negotovosti in nejasnosti vplivale tudi na dobro misleče in s kakšnim veseljem so pozdravili nova in temeljita arheološka dognanja.

---

[13] Tako pripoveduje Liber Pontificalis v biografiji papeža Silvestra (ed. Duchesne, Paris 1886, vol. I, str. 79 in 176,: „...fecit Augustus Constantinus ex rogatu Silvestri episcopi basilicam beato Petro apostolo in templum Apollinis, cuius loculum cum corpus sancti Petri ita recondit: ipsum loculum undique ex aere cypro conclusit, quod est immobile: ad caput pedes V, ...et exornavit superius ex columnis purphyreticis et alias columnas vitineas quas de Grecia perduxit.“ Prim. *Leclercq*, navedeni članek Pierre, v: Dict. d'Arch. Chrét. Lit. 14, col 902. Napis na masivnem zlatem križu (velikem približno 2 x 0.70 m) naj bi bil: Constantinus Augustus et Helena Augusta hanc domum regalem [auro decorant quam] simul fulgore coruscans circumdat aula. Konstantin Augustus in Helena Augusta sta na tem kraljevem domovju („domus regalis“ naj bi bila kripta z grobom) postavila sobano v zlatem sijaju („aula — sobana“ je bazilika in absida z oltarjem, vsa v zlatem blesku). Nato našteva Liber Pontificalis še brezkončno vrsto presijajnih cesarjevih daril za novo baziliko.

[14] Liber Pontificalis, I, str. 125.

II. NOVA DOGNANJA

IZKOPANINE V DESETLETJU 1940 DO 1950. SPLOŠEN ZNAČAJ.

Poudariti je treba takoj na začetku, da so nove arheološke raziskave v polnem pomenu osebna zasluga sedanjega sv. očeta Pija XII. To je nov člen v vrsti sekularnih odločitev in podjetij, ki bi že vsako zase zadostovalo, da Pijev pontifikat ohrani nesmrten spomin v cerkveni zgodovini, kot na primer novi prevod psalterija, dogma o Vnebovzeti, in nekateri cerkveno upravni odloki. Že kot kardinal državni tajnik se je Evgen Pacelli živo zanimal za to zadevo. Neposredni povod pa je bila poslednja volja in želja papeža Pija XI (umrl 10. februarja 1939), da bi počival v vatikanski kripti poleg Pija X. Pacelli je bil kot kardinal camerlengo izvršilec njegove poslednje volje in je naročil, naj v kripti poiščejo prostor za nov grob: ob tej priliki so v ozadju za južnim zidom te kapele odkrili celico, za katero preje nihče ni vedel. Ko je Pacelli nekaj dni nato postal papež Pij XII., je mogel s polno oblastjo nadaljevati pričeta dela. V juniju istega leta, na vigilijo pred praznikom sv. Petra in Pavla (zvečer 28. junija 1939) je osebno obiskal in pregledal kripto in nemudoma dal izrečno naročilo mons. Respighiju, tajniku papeške arheološke komisije (Commissione Pontificia di Archeologia Sacra), naj čimprej začne izkopavati. Dela je vodila komisija štirih arheologov strokovnjakov: Apollonij—Ghetti, Ferrua, Josi, Kirschbaum. Trajala so približno deset let. Zakaj korak za korakom so naleteli na nepričakovane tehnične težkoče in delo bi sploh zastalo, ko bi ne bilo tako močne iniciative v odločni volji sv. očeta, kakor izpovedujejo raziskovalci sami v uvodu svojega poročila. Raziskave so se vršile po papeževi volji v najstrožjem molku. Sem pa tja je sv. oče sam omenil v svojih govorih to ali ono ugotovitev tekočih raziskav. Iz njegovih besed je bilo jasno, da je zdaj grob sv. Petra v Vatikanu trdno določeno in dokazano dejstvo.[15] Znanstveni material pa je na razpolago javnosti šele z objavo uradnega poročila komisije. Na to uradno izdajo v dveh razkošnih zvezkih opiramo svoj prikaz (prvi zvezek obsega besedilo z risbami, načrti in fotografijami, drugi pa samo fototipične reprodukcije monumentov). Ta uradna publikacija bo odslej odločilni in daleko najvažnejši vir za vsa vprašanja, ki se tičejo Petrovega groba.[16]

---

[15] V radijskem govoru na sv. večer l. 1950, ob zaključku svetega leta, je sv. oče takole povzel rezultat raziskavanj: „Questo risultato è stato di somma richezza e importanza. Ma la questione essenziale è la seguente: E stata veramente ritrovata la tomba di S. Pietro? A tale domanda la conclusione dei lavori e degli studi risponde con un chiarissimo *Si*. La tomba del Principe degli Apostoli è stata ritrovata.“ Acta Apostolicae Sedis 43 (1951), str. 51—52.

[16] Naslov publikacije: Esplorazioni sotto la Confessione di San Pietro in Vaticano, eseguite negli anni 1940—1949. Relazione a cura di B. M. Apollonio Ghetti — A. Ferrua S.J. — E. Josi — E. Kirschbaum S.J. Prefazione di Mons. L. Kaas, Segretario—economo della Rev. Fabbrica di S. Pietro. Appendice numismatica di C. Serafini. I: Testo. II: Tavole. Città del Vaticano 1951. Naklada znaša 1500 numeriranih izvodov. Cena Lir 75.000. Prvi zvezek

Publikacija seveda ne prinaša vsega, kar je ob raziskovanjih prišlo na dan; iz bogatega arhiva fotografskih dokumentacij so objavili le najvažnejše. Omejujejo se tudi na znanstvene rezultate samo arheološke raziskave in še tu, kot pravijo avtorji sami, v uvodu opišejo le en del tistega področja, ki so ga dejansko raziskali; raziskave pa se še nadaljujejo. Vsekakor so objavljena najbolj zanimiva in najvažnejša dognanja. Verjetno bodo nova dela doprinesla še marsikako dopolnilo glede okolja ali glede Konstantinove bazilike in njene zgodovine, podatki o Petrovem grobu pa se zde dokončni in bistveno zaključeni.

Značaj publikacije je strogo znanstven in povsem miren prikaz dejstev. Nalašč so se izognili sleherni polemiki z nasprotnimi mnenji in tudi apologiji katoliških postavk; vsa apologija je v tem, kar govore kamni sami. Celotni vtis dokazuje silno resnobo in temeljito pa tudi ogromno in obsežno delo. V podrobnostih ga bodo mogli soditi le prav redki strokovnjaki. Vsa poročila, ki jih je bilo mogoče čuti do sedaj, izzvene v absolutno priznanje in občudovanje; s strani nekatoliških arheologov še ni glasu. Zunanja oprema je sijajna, dá, razkošna.[17]

Poročilo dosledno razlikuje med tem, kar je suho dejstvo in ugotovljeni dejanski stan, pa med tem, kar moremo iz najdenin še nadalje sklepati ali si vsaj z neko verjetnostjo v mislih dopolniti. Ob zaključku važnejših oddelkov skuša celotni razvoj časovno rekonstruirati. Glavna linija je genetično in kronološko razvojna.

Enako razporeditev ohranja v glavnem tudi naš prikaz. Le zaradi lažjega umevanja podamo na pričetku kratek, sumaričen pregled iz sedanjosti v preteklost, ki naj bo kakor nek navpični globinski presek od zgoraj navzdol. Nato pa v kronološki črti prikažemo razvoj od prvotnega preprostega groba do sedanje bazilike. Ob tej priliki bo podrobneje govor o problematiki posameznih elementov.

PREGLEDEN ORIS: POGLED IZ SEDANJOSTI V DAVNINO.

Obiskovalec, ki s svetim ganotjem vstopi v veličastno baziliko sv. Petra in zavzet nad kipečim a čudovito ubranim zmagoslavjem te religiozne umetnosti in občutju zbrane slovesnosti krene k papeškemu oltarju, bi si komaj mogel misliti, kaj vse se skriva za tem vranjim sijajem, kaj vse je valovanje zgodovine in časov naplavilo na ta častitljivi prostor.

Pod kupolo smo. Pod mogočno kamenito tiaro, ki jo je Michelangelov stavbarski genij postavil prvaku apostolov, kakor da bi mu hotel dati vsaj

---

obsega 277 strani teksta, vmes pa „figure nel testo 171, tavole fuori testo 10“; drugi zvezek pa 109 tabel, od tega je 6 načrtov. V citaciji in v oznakah sledimo točno tej uradni izdaji (razen pri črtežu 1; večine načrtov nismo prejeli; v članku navedene oznake smo obdržali in se nanašajo na citirano publikacijo.— Op. ur.).

[17] Po vsej pravici jo je Osservatore Romano (20. dec. 1951) predstavil z besedami: „degna per la richezza del contenuto, la belezza e nitidezza della veste esteriore, per la copia della documentazione grafica e fotografica, della veneranda dignità del luogo, della sua importanza storica e religiosa.“ V posebni avdijenci so 19. decembra 1951 izročili prvi izvod sv. očetu.

po smrti oni vladarski sijaj, ki ga preprosti galilejski ribič nikoli ni okusil v svojem življenju. Berninijev razgibani baldahin podčrtava osrednji pomen te točke.

Celotna slika, kot se danes oko ob njej opaja, pa je zgodovinsko le počasi nastajala, njeni glavni členi izhajajo iz kaj različnih dob.

Prvi kamen nove bazilike je položil 18. aprila 1508 papež Julij II. (v slopu, v pilastru s kipom Veronike). Najprej so dogradili osrednji kompleks s kupolo, ki jo je po Michelangelovem načrtu in modelu dovršil Giacomo della Porta za časa papeža Siksta V. (1585 — 1590). Pod kupolo je papež

Pregled iz sedanjosti v preteklost, v preseku od zgoraj navzdol.

I. V sedanji baziliki.

1. Sedanji renesančni oltar Klemena VIII. ..... .zgrajen v pričetku 17. stol.

II. V Konstantinovi baziliki.

2. Srednjeveški vijolični oltar Kalista II. ..... v zgodnjem 12. stol.
3. Prvotni oltar v zvišanem prezbiteriju s polkrožno konfesijo za Gregorija Vel. ..... na pričetku 6. stol.
4. Spomenik v pritličnem prezbiteriju v prvotni obliki ..... sredi 4. stol.

III. Sredi rimskih žal.

5. Apostolski pomnik ali Memoria apostolica ..... sredi 2. stol.
6. Preostanek ščitnega zidu (južna stena) ob grobu ..... konec 1. stol. ali na pragu 2.

IV. Na prostem polju.

7. Grob apostola Petra ..... leta 64—68 po Kr.

Klemen VIII. Aldobrandini (1592 — 1605) namestil renesančni veliki papeški oltar, kot ga imamo sedaj pred očmi. Konfesija pred grobom, poglobljena v tlak cerkve, je delo Maderne pod papežem Pavlom V. (1605 — 1612); krog nje neprestano brli venec petindevetdeset oljnatih lučic v pozlačenem bronu. V ozadju konfesije je znamenita votlina ali niša nadškofovskih palijev, ki jo je bil že papež Inocenc III. (1198 — 1216) zavaroval z mrežasto zagrajo iz pozlačene kovine, kot jo vidimo še danes. Končno je papež Urban VIII. Barberini (1623 — 1644) dodejal baročni Berninijev baldahin (inauguriran 28. junija 1633, visok 29 m, vlit iz brona, ki so ga vzeli s strehe in iz atrija pri Panteonu), s katerim je veliki mojster započel novo dobo umetnosti, barok. V sprednji prostor konfesije pa je Canova namestil soho papeža Pija VI. Braschi (1775 — 1799), trpina iz revolucijske in napoleonske dobe.

Središče našega zanimanja bo odslej Klemenov renesančni papeški oltar, ki v svoji notranjosti krije vse prejšnje strukture. Na srečo namreč graditelji, ki so si v teku zgodovine sledili, niso razrušili prejšnjih konstrukcij,

ampak so jih vsaj bistveno ohranili ter jih prekrili z novimi. Tako si razni oltarji slede drug pod drugim v zaporednih plasteh kakor zavoj preko zavoja. Globinski pregled od vrha do tal bi nam pokazal vso lestvico od pradavnih do današnjih gradb.

Arheološke ostaline ohranjene v notranjosti Klemenovega oltarja in pod njim si slede v navpični vrsti kakor v nadstropjih.

Sedanji, renesančni oltar je iz početka 17. stoletja.

Neposredno pod njim je srednjeveški oltar v vijoličnem marmorju, delo papeža Kalista II. (1119 — 1124). Ta oltar je stal v Konstantinovi baziliki, v zvišanem presbiteriju nad polkrožno konfesijo, od zgodnjega 12. stoletja pa do pričetka renesančne dobe, ki je postavila sedanjo baziliko. Sega pa približno do višine, ki jo nakaže sedanji tlak v cerkvi, torej nekako dva metra niže od menze papeškega oltarja.

Blizu pod tem Kalistovim oltarjem je starejši oltar iz pričetka 6. stoletja: to je prvotni oltar v zvišanem presbiteriju in najbrže sploh prvi oltar nad grobom sv. Petra; stal je v Konstantinovi baziliki celih šest stoletij. Nahaja se tikoma pod Kalistovim oltarjem, vmes je le debela marmorna plošča. Preje, pred 6. stol. po vsej verjetnosti ni bilo oltarja neposredno nad grobom, marveč le nek nagrobni spomenik.

Niže, pod omenjenim oltarjem, v globino za kak meter, so ohranjene sledi prvotnega spomenika v novozgrajeni Konstantinovi baziliki iz srede 4. stoletja, ko je bil presbiterij še v isti višini s tlakom cerkve: ta spomenik je torej stal v baziliki od srede 4. do pričetka 6. stoletja. Segal je navzgor do tiste višine, kot je sedaj votlina nadškofovskih palijev. Tlak stare bazilike in vznožje tega spomenika se malone ujema s tlakom sedanje konfesije, to se pravi z nivojem, kjer stoji kip papeža Pija VI.

Še niže so točno ugotovljene ostaline nekega starejšega nagrobnega spomenika, tako imenovanega „Memoria apostolica“ (Apostolski pomnik), ki je stal tu od srede 2. stoletja pa do Konstantinove dobe. To je ena najvažnejših ugotovitev sedanjih raziskavanj. O tem pomniku je govoril prej omenjeni prezbiter Gaius.

V temeljih apostolskega pomnika pa se je ohranil še preostanek (južna stena) neke prejšnje, starejše gradbe. Časovno jo moramo po vsej verjetnosti postaviti ali na kraj prvega ali na prag drugega stoletja. Nemara je bil to nekakšen ščitni zid krog Petrovega groba.

Pred to zidino je moral biti prvotno preprosti Petrov grob, od katerega pa arheološko ni ostalo nič drugega kot zgolj prostor.

Sedaj bo lažje umljiv podrobnejši opis v genetični časovni vrsti, kakor so počasi rasle zgradbe na tem mestu.

RAST IZ DAVNINE V SEDANJOST.

1. Teren ter važnejši elementi okolja.

V prvih desetletjih krščanskega veka pa vse do Neronove dobe, v katero brez dvoma spada mučeništvo sv. Petra, je bil teren, kjer stoji danes vatikanska bazilika, le prav redko naseljeno, bolj močvirno rimsko predmestje. Ves predel na desnem bregu Tibere od Milvijskega mostu navzdol se tedaj

naziva „Vaticanum“ ali „Ager Vaticanus“ ter obsega obenem gričevje (Janiculum ali Janiculum mons) in polje v planjavi (Campus Vaticanus). Po regulacijskem načrtu cesarja Avgusta je spadal v 14. mestni okoliš, Regio XIV Transtiberina. Vemo za gotovo, da so se tod razprostirali vrtovi, nekakšen park, ki ga je nasadila Agripina, mati cesarja Kaligule (37 — 41 po Kr.), v planjavi med vatikanskim gričem ter Janikulom tja do Tibere. Cesar Kaligula je v parku zgradil slavni cirkus, v prvi vrsti za konjske dirke. V širokem zidu po sredi cirkusa, imenovanem „spina“, je postavil veliki obelisk iz Heliopolis v Egiptu, prav tisti, ki od renesančne dobe naprej in še danes stoji sredi Petrovega trga. Cirkus je dokončal cesar Nero (54 — 68 po Kr.); po njem nosi tudi ime „Neronov cirkus“ (Circus Neronis, ali Gaii et Neronis). Podobni vrtovi so bili tudi severneje odtod; tudi ti so kmalu prešli v cesarsko last. Cesar Hadrijan (117 — 138) si je ob njih postavil svoj mavzolej, Moles Hadriani, sedanji Angelski grad.

Že v Avgustovi dobi zasledimo na tem področju nekaj naselij, ki so pa razmeroma naglo rasla. Opekarska industrija in delavnice z žgano glino (terracota) so pospeševale naseljevanje. Iz rimskega mesta je na to stran vodil le en most, pozneje imenovan Neronov, a stal je že za Kaligula; ostaline se vidijo še danes, nekako v višini bolnice Ospedale di Santo Spirito; Helijev most pri Hadrianovem mavzoleju so postavili pozneje (l. 134). Tu čez so tekle tri ceste, ki jih poznamo po imenu (Via Aurelia, Cornelia, Triumphalis), a jih ne moremo več natanko začrtati. Gotovo niso bile daleč vsakasebi: tako je umljivo, da stari pisci označujejo Petrov grob zdaj po tej zdaj po drugi.[18]

Nimamo sicer neposrednega arheološkega dokaza za to, da so na tem področju pokopavali že pred Neronovo dobo, vendar je nad vse verjetno, da je bilo tod vsaj nekaj poganskih grobov, še preden je bil pokopan sv. Peter. Znano je, da Rimci po „zakonu dvanajstero tablic“ niso smeli pokopavati v mestu samem, marveč zunaj ozidja (tedaj so Rim obkrožali še ozko zarisani „muri Serviani“), navadno ob straneh vzdolž glavnih cest. In tod so tekle tri važne prometne žile, kot smo omenili. Da so pokopavali tudi tu, je tem verjetneje, ker omenjeni prostor še ni bil pozidan, marveč neke vrste „ager publicus“, last nikogar in vseh hkrati. V vatikanskem območju so našli na mnogih krajih ostaline grobov, ki gotovo segajo v prvo polovico drugega stoletja in še dlje nazaj.

Iz poročila rimskega zgodovinarja Tacita je znano, da je cesar Neron po strahotnem požaru, ki je sredi julija l. 64 uničil dve tretjini mesta, dal mučiti „ogromno množico — ingens multitudo“ kristjanov v svojih vrtovih v Vatikanu.[19] Soglasno izročilo šteje mednje tudi prvaka apostolov. V takšnih

---

[18] Sv Hieronim ga stavi „Romae in Vaticano iuxta viam Triumphalem“ (De viris illustribus). Liber Pontificalis pa: „...in via Aurelia, in templum Apollinis... iuxta palatium Neronianum, in Vaticano, iuxta territorium triumphalem.“ Glavni dohod je bil nedvomno z juga. Ostanke prvotne predkonstantinske ceste so našli v globini 11.50 m ob južnem voglu pri fasadi sedanje bazilike, ko so kopali temelje.

[19] Požar je izbruhnil 18. (ali 19.) julija l. 64. Od 14 mestnih okrajev je tri popolnoma uničil, sedem deloma, le štirje so ostali nepoškodovani. Iz oko-

okoliščinah se razume, da se je pokop izvršil nagloma in kar najbolj preprosto, brez slovesnosti in brez posebne „cura sepulturae“, na najbližjem prikladnem mestu tam zraven, kjer se je izvršila justifikacija. Kristjani takrat niso imeli lastnih in posebnih pokopališč; do katakomb nas loči še dolga doba.

Svetost groba so stari močno spoštovali, morda še bolj kot danes. Grob je veljal za svet kraj, „locus sacer, locus religiosus“, izvzet iz profanega območja, nad njim je izrekal jurisdikcijo neposredno Pontifex Maximus. Rimsko pravo nikomur ni odrekalo ius sepulchri, pa najsi je bil to obsojeni zločinec, kot so pred javnostjo veljali krščanski mučenci, ali pa suženj, ki je tako šele po smrti dobil svojo prvo osebno pravo in zaščito. Znancem ali sorodnikom je oblast na prošnjo izročila truplo obsojenega, podobno kot je bilo s truplom Gospodovim, in takšen grob je po rimskem pravu veljal vsaj „pro religioso“.[20] Tako so bili tudi grobovi mučencev sicer obvarovani pred oskrumbo, a po drugi plati spet ni bilo mogoče, da bi bili kaj vidneje in sijajneje izoblikovani, saj so vendarle bili grobovi obsojencev. To velja tudi za apostola Petra.

Iz tega si moremo dokaj zanesljivo zamisliti, kakšen naj bi bil prvotni Petrov grob. Vsekakor v primitivni, v najbolj preprosti obliki: truplo neposredno položeno v zemljo, v prav plitvo jamo, in zakrito najbrž le z nekaj korci opeke, položenimi v obliki strehe (alla cappuccina). Takšno lice namreč kažejo najstarejši grobovi tam v okolici.[21] Rakve ali kaj podobnega spočetka po vsej verjetnosti sploh ni bilo. Tudi ni misliti na kako žaro po poganskem običaju, zakaj kristjani niso nikoli trupel sežigali, marveč le pokopavali. Prav tako je bil grob spočetka brez slehernega vnanjega spomenika ali znamenja.

Od vsega tega nam seveda danes ostaja le prostor sam na sebi. Kaj več tudi ni mogoče pričakovati, ako le malo pomislimo na neštete poznejše peripetije in predelave, ki jih nikoli nobeno grobišče ni toliko doživelo kot ta Petrov grob. Tudi najnovejša arheološka raziskavanja niso našla Petrovega groba v primitivni prvotni obliki in ga tudi niso mogla najti. Nihče ne more več povedati, do kdaj je obstajal v tej obliki in kdaj so mu rimski verniki postavili vsaj neko skromno znamenje ali ga sploh kakor koli zavarovali, da bi ne razpal. To pa je bilo nedvomno tem bolj potrebno, ker so se grobovi v bližini naglo množili, kot kažejo izkopanine. Tikoma ob prostoru, kjer je moral biti prvotni Petrov grob, so namreč še sedaj ohranjeni razni grobovi in vsaj dva med njimi segata gotovo še v prvo stoletje, to se pravi v dobo neposredno po Petrovi smrti. To so na tem mestu najstarejša otipljiva arheološka dejstva po izsledkih novih izkopanin.

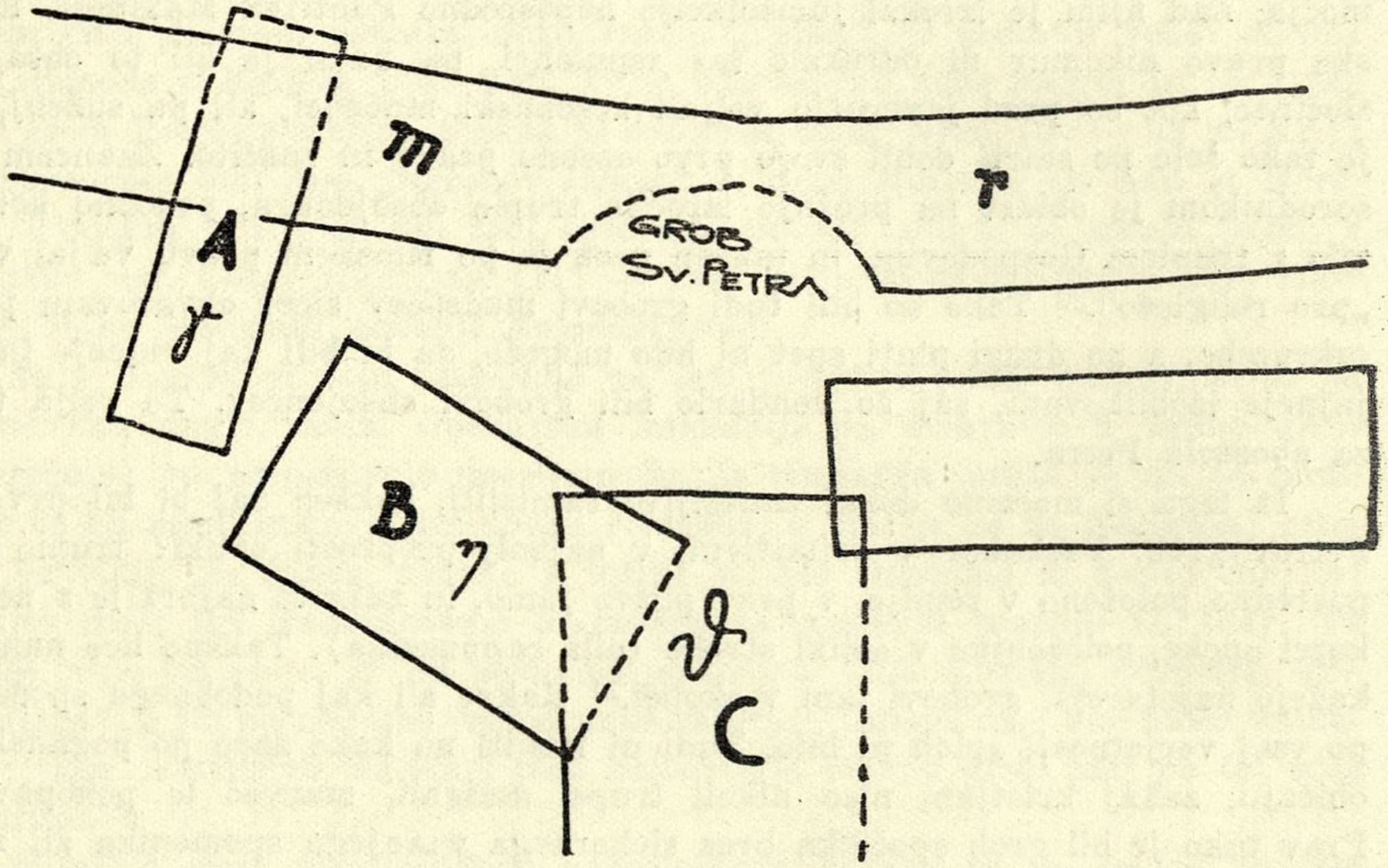
lice Velikega cirkusa (Circus Maximus) se je razširil proti Palatinu, Foru, Celiju, Aventinu in Eskvilinu.

[20] Prim. razlago, ki jo je na osnovi rimskega prava podal *V. Capocci* na zasedanju Pont. Accademia Romana di archeologia, v predavanju „Per la storia della sepoltura e del sepolcro di San Pietro. Note di diritto romano.“ Glej Osservatore Romano, 1. maja 1952, str. 5.

[21] Grobovi mnogih mučencev iz prve dobe, ki so bili enako preprosti, so zgodaj izginili brez sledu.

ČRTEŽ 1

POLOŽAJ OB KONCU 1. STOLETJA

2. Najstarejši grobovi v okolici izza 1. stoletja.

Grobovi in gradbe v neposredni bližini Petrovega groba, nepričakovano dobro ohranjeni še iz 1. stoletja, so nam najtrdnejši dokaz, da nam je skoro dvatisočletna tradicija zvesto in točno ohranila prostor prvotnega Petrovega groba. Zanimiva je že njih razvrstitev. Postavljeni so tako, da v sredi jasno zarišejo prostor nekega drugega groba, namreč apostolskega groba, ki je bil tu že pred njimi in so ga vse naslednje zgradbe sveto spoštovale. Na apostolskem prostoru poslej nihče ni več pokopaval, vse zgradbe se ga previdno ognjejo, vtis je celo, kakor da bi se hotele prisloniti obenj. Nasprotno pa se takoj v neposredni soseščini, za kak meter vstran, vrste grobovi tudi drug nad drugim in večkrat so poznejši močno oškodovali prejšnje, niže ležeče.

Najstarejši grob v bližini je grob nekega otroka (A). Majhen po izmeri, po legi pa najgloblji in zatorej najstarejši (stoji 3.25 m pod tlakom Konstantinove bazilike, to je za poldrug meter pod nivojem terena, kot je bil ob koncu 2. stol.). Upoštevati moramo, da je tu teren zelo položen in upada s severa proti jugu in z zapada proti vzhodu; gričevno pobočje se tu v dvojnem klancu spušča v dolino proti Tiberi. Zemlja se je usipala, dolina sčasoma zapolnjevala, zemljišče se je na tem mestu, ki je pomaknjeno v bok vatikanskega griča, dokaj naglo zviševalo. Starejši grobovi so tako prišli čedalje bolj v globino, novejši so pri vrhu.

Omenjeni otroški grob sestoji iz glinaste pravokotne rakve (m 1.26 x cm 44 x 31), ki je prekrita z opekami v obliki strehe. Nad tem krovom je nekakšen pravokotno zidan stolpič iz opeke in iz lehnjaka (cm 75 x 80), ki sega vse do površja; v sredi ima glinasto cev, ki navpično pada v rakev samo, ravno nad obraz pokojnega; služila je namreč za obred libacije: ob osmrtnini so tudi pokojnemu utočili požirek pijače. Ta oblika je sama po sebi dokaz davne arhaičnosti, ni pa nujno poganska; tudi kristjani so spočetka privzeli to navado, kot dokazujejo razni primeri vse do 4. stol.[22] Nadvse zanimivo je, da so v tem grobu našli še dobro ohranjene kosti v nepoškodovani krsti. Okrušen je le stolp pri vrhu: prisekali so ga pozneje, ko so vrh otroškega groba postavili nov grob, ki utegne biti grob kakega odličnika, kot bi sklepali iz lege in iz ornamentike (pod težko marmorno ploščo drobne plasti kosti, zemlje in malte, vmes pa polno zlatih nitk). Sredi 2. stol. so preko otroškega groba postavili rdeči zid, ki je del Petrovega pomnika; a o tem pozneje.

Malo vstran na sever od apostolskega prostora leži spet drug prastar grob (C), prav tako kot prejšnji v smeri vzhod—zapad. Ta je brez krste. Truplo je zakopano naravnost v zemljo ter prekrito s krovci in z opeko v obliki strehe. Raziskali so le skrajni zapadni rob tega groba, tisti, ki sega proti Petrovemu grobu, in na srečo prav tu našli opeko (cm 56 x 44) z žigom iz časa cesarja Vespazijana (69 — 79 po Kr.): STAT. MARCIUS DEMETRIUS F(ecit).[23] To je arheologom trden dokaz za datacijo groba: ali čas Vespazijana ali pa prva naslednja leta; pod novim vladarjem so namreč opekarne uporabljale že nov uradni žig, plastično vžgan v glino. V tem grobu so našli še ohranjeno lobanjo.

To je vse, kar nam izkopanine pokažejo na tem mestu ob koncu prvega stoletja, drugega nič. Malo sicer po materijalnem obsegu, a zelo dosti po svojem pomenu in po dokazni moči: dva starorimska grobova (A in C), v običajni preprosti obliki, oba dobro ohranjena. Sredi med njima pravokotni prostor, katerega so vsa stoletja častila kot grob sv. Petra. Nikjer nikoli še ni v tej dobi videti pomembnejših struktur.

Šele v prvi polovici drugega stoletja pristopi s severozapadne strani nov grob (B), grajen v smeri jug—sever. Poznejše zgradbe so ga precej poškodovale. Sestoji iz grobo izdelane pravokotne rakve, ki jo prekriva nekaj opek in povrhu še marmorna plošča, precej izrabljena in izhojena. Stoji ca. 1.10 m pod Konstantinovim tlakom. Zemljišče je bilo torej v času, ko so polagali ta grob, za okroglo poldrug meter višje od prvotne lege.

Nekoliko pozneje, sredi drugega stoletja, pa kar naenkrat zrase na tem področju sijajna poganska nekropola z naravnost razkošnimi mavzoleji.

Kaj moremo iz vsega tega zaključiti?

Najprej, da se tod brez dvoma nahajajo grobovi že v prvem stoletju. Vsaj dva (A in C). In kmalu nato še tretji (B).

---

[22] Lani so pod tlakom nekega krščanskega mavzoleja pri sv. Sebastijanu ob Apijski cesti izkopali sijajen marmornat sarkofag s takšno obredno cevjo iz brona v dolžini poldrugega metra, da je segala ravno do višine tlaka.

[23] Corpus Inscriptionum Latinarum, XV, 1273 a.

A to ni vse. Iz medsebojne lege (glej črtež 1.) omenjenih grobov je razvidno, da je moral biti tedaj sredi med njima še nek drug grob, prav tisti, ki ga vsa tradicija časti kot Petrovega. To sklepamo iz lege, iz razvrstitve omenjenih grobov, ki nikakor ne more biti zgolj slučajna. Ne bilo bi namreč umljivo, zakaj so ti grobovi tako nepravilno razsejani, ako bi bil tedaj ves prostor še prost in nezaseden. Zakaj so razvrščeni tako, da med seboj zarišejo ravno prostor tistega groba, ki ga vsa tradicija stavi na ta kraj? Ves položaj pa postane mahoma docela umljiv, ako priznamo pravilnost tradicije. Le tako se vsi elementi ujemajo. Omenjeni grobovi se nahajajo v opisanem položaju prav zato, ker so že ob nastajanju naleteli „na neko oviro“, na apostolski grob, ki je že preje stal na prostoru sredi med njimi. Obenj potem pristopijo z juga grob A, z vzhoda C in s severa B.[24]

Ta sklep je trden, utemeljen, gotov.

Zaman je pomislek: češ zakaj niso izkopavanja pokazala tudi tega prvotnega groba, kot so pokazala sosednje? Zato ne, ker so sosednji grobovi ostali ves čas nedotaknjeni v svoji prvotni obliki, Petrov grob pa je krščanska pieteta pozneje venomer krasila, predelavala in ga obdala s pestro arhitektoniko: ob teh novih konstrukcijah je izginilo tistih bore nekaj korcev opeke, ki so prvotno tvorili Petrov grob.

3. Sredi rimskih žal (od ok. 150 do ok. 350).

Sredi drugega stoletja se je položaj krog apostolskega groba bistveno premenil. V kratkem desetletju so kakor iz tal zrasle sijajne žale, dvojna vrsta razkošnih poganskih mavzolejev. Sredi med njimi pa ličen apostolski pomnik, nekakšna nagrobna kapelica. To najnovejše arheološko odkritje je bilo nekaj čisto novega.

A. Poganski mavzoleji.

Poganski mavzoleji, vsaj kolikor so jih doslej izkopali, potekajo v dvojni vzporedni in sklenjeni vrsti od zapada proti vzhodu, na obeh plateh Petrovega groba. Vsi so imeli vhod z juga. Bile so to umetniško izdelane nagrobne

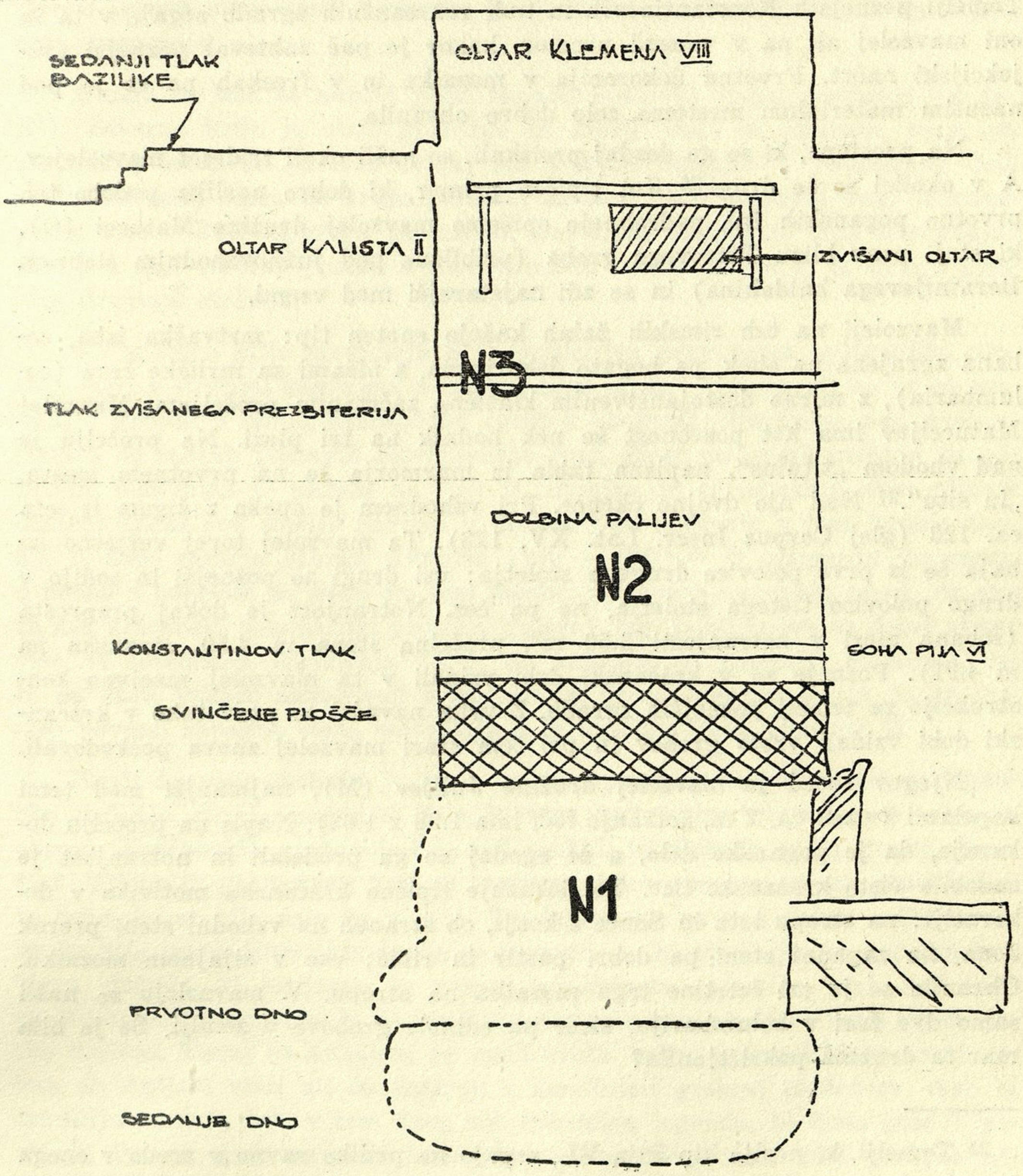
---

[24] S tem je tudi ugotovljeno, da je brez zgodovinske veljave znani zapisek v Liber Pontificalis, ki pravi, da je papež Anaklet (84—95) postavil prvaku apostolov prvo spominsko kapelo ali nek nagrobni spomenik in da poleg sv. Petra počiva prvih trinajst papežev: „memoriam beati Petri construxit et composuit, ubi episcopi reconderentur, ubi et ipse sepultus est“. (I, str. 125, prim. ‚notes explicatives‘ str. 193—195). Tu naj bi torej počivalo prvih trinajst papežev, sv. Peter in vsi od sv. Lina do sv. Viktorja († 202). Naslednji pa že v katakombah. To zmotno mnenje je sprejel *O. Marucchi*, Manuale di archeologia cristiana še v tretji izdaji (riveduta da *B. Belvederi*) l. 1933, str. 36. Enako *O. Marucchi*, Pietro e Paolo a Roma, ed. 4, a cura di *C. Cecchelli*, Roma 1934, str. 68.

Grobovi v bližini so vsi jako preprosti, ni sledu ne o papeških grobovih ne o kakem spomeniku iz prvega stoletja. Poročevalec v Liber Pontificalis, ki je pisal v letih 520—530, je tu zabeležil tedanje mnenje, ki ga sam ni mogel več kritično presoditi.

ČRTEŽ 2

NAVPIČNI PRESEK ZGRADBE NAD PETROVIM GROBOM

kapelice, vsaka po nekaj kvadratnih metrov. Časovno se dajo dokaj natančno določiti bodisi po zidovju in gradnji, bodisi po tipični arhitektonski obliki zlasti pa po bogati dekoraciji in po številnem epigrafskem gradivu: pričenjajo se malo pred sredino drugega stoletja in gredo skozi vso drugo polovico, le najmlajši bi utegnili soditi v čas Septimija Severa in Karakale (193—217).

Niso povsod enako dobro ohranjeni. Ko je namreč cesar Konstantin v 4. stoletju na tem kraju stavil svojo baziliko, je poganske žale in njih mavzoleje popolnoma zasul z materialom. Dvojna vrsta mavzolejev poteka po-

sredi glavne ladje tako v Konstantinovi kot v renesančni baziliki.[25] Južna vrsta, ki stoji na nižjem terenu, pobočje vatikanskega griča namreč strmo upada, niti ni dosegla višine tal v novi baziliki: tako se je mogla v celoti ohraniti, le obok ima navadno pri teh mavzolejih na sredi vdrtino, skozi katero so Konstantinovi delavci nasipavali material in zapolnili kapelico. Temelji poznejših Konstantinovih in tudi renesančnih zgradb segajo v ta in oni mavzolej ali pa v vmesni prostor, kakor je pač zahteval poznejši projekcijski načrt. Prvotna dekoracija v mozaiku in v freskah pa se je pod nasutim materialom mestoma zelo dobro ohranila.

Na prostoru, ki so ga dozdaj preiskali, so našli okoli trideset mavzolejev. A v okolici so še drugi.[26] Kot tipičen primer, ki dobro naslika podobo teh prvotno poganskih žal, podrobneje opišemo mavzolej družine Matucci (O), ki stoji prav blizu Petrovega groba (približno pod južnovzhodnim stebrom Berninijevega baldahina) in se zdi najstarejši med vsemi.

Mavzoleji na teh rimskih žalah kažejo enoten tip: mrtvaška izba, sobana zgrajena na obok, pa bogato dekorirana, z nišami za mrliške žare (columbaria), z mirno dostojanstvenim klasično začrtanim pročeljem. Mavzolej Matuccijev ima kot posebnost še nek hodnik na tri plati. Na pročelju je nad vhodom „titulus“, napisna tabla iz marmorja še na prvotnem mestu, „in situ“.[27] Nad njo dvojno okence. Pri vzhodnem je opeka z žigom iz leta ca. 123 (glej Corpus Inscr. Lat. XV, 123). Ta mavzolej torej verjetno izhaja še iz prve polovice drugega stoletja; vsi drugi so poznejši in sodijo v drugo polovico tistega stoletja, ne pa čez. Notranjost je dokaj preprosta (sobana meri v notranjosti 3.50 m^2, pročelna stena m 4.50, stranska pa m 4.91). Pozneje so v krščanski dobi vzidali v ta mavzolej masivno konstrukcijo za temelj poznejših zgradb. Z vrha navzdol so prav tako v krščanski dobi vzidali vrsto grobov in pri tem stari mavzolej znova poškodovali.

Njegov sosed je mavzolej družine Julijev (M), najmanjši med temi kapelami (visok ca. 2 m, notranje luči ima 1.98 x 1.63). Napis na pročelju dokazuje, da je pogansko delo, a že zgodaj so ga predelali in notranjost je zadobila čisto krščansko lice. To dokazuje tipično krščanska motivika v dekoraciji: na stropu trta in Sonce s konji, ob straneh na vzhodni steni prerok Jona, na zapadni steni pa dobri pastir in ribič; vse v sijajnem mozaiku. Ohranilo se je tri četrtine tega mozaika na stropu. V mavzoleju so našli samo dve žari v kolumbariju, sicer pa edinole grobove v zemlji. Se je bila mar ta družina pokristjanila?

---

[25] Temelji, ki nosijo kip Pija VI., segajo na priliko ravno v sredo v enega izmed teh poganskih mavzolejev, ki je bil last družine Matucci.

[26] Nek večji mavzolej je bil pod sedanjo zakristijo. Papež Simah ga je predelal v kapelo sv. Andreja. Porušili so ga v 18. stol., ko so gradili zakristijo.

[27] „Titulus“ na kapelici Matuccijev se glasi: T. Matuccio Pallanti patrono optimo fecerunt Matucci (duo) Entimus et Zmaragdus linteari et sibi liberisque suis posterisque eorum et libertis libertabusque suis. Plošča je visoka 55 cm, široka 92, pisava v črkah po 4 do 3.5 cm. Napis je tipičen, do malega podoben drugim na tem področju.

Na zapadno steno Matuccijevega mavzoleja se prislanja mavzolej S; ta je sicer nekoliko poznejši, kot kaže gradbena tehnika zidovja, vendar pa še med zgodnjimi v tej vrsti. Stoji ravno pod južnozapadnim stebrom Berninijevega baldahina; renesančni temelji zapolnjujejo tri četrti tega mavzoleja. Odkrili so v njem glinasto krsto in v njej še ohranjeno truplo. Temelj Berninijevega slopa stoji dejansko na praznem: namreč nad grobom v tleh tega mavzoleja.

Kmalu za tem so naprej proti zapadu postavili dvojni mavzolej (R ter R^1). Severno krilo je stalo približno za meter višje od južnega, vmes pa stopnišče; teren se namreč dviga, kot smo že omenili. V renesančni dobi so ta mavzolej skoro do kraja porušili, ko so l. 1626 postavili vanj južnozapadni steber Berninijevega baldahina. Zanimiva najdba iz tega mavzoleja: masiven zlat otroški prstan z monogramom (črke M.O.B.), iz druge polovice drugega stoletja.

Na severno krilo mavzoleja S je prislonjen pravokoten pokopališki prostor (Q), s stenami zagrajen, a najbrž brez strehe. Pokopavali so tu ob stenah, v grobeh v obliki arkosolijev (grob z obokom). Morda so nad grobovi tikoma ob stenah postavili četverokotno lopo. Sicer pa je bil prostor na odprtem, deževnica je padala na tlak iz mozaika in se odtekala skoz glinast odtočni kanal pod zemljo navzdol v dolino. Nek opekovec v tem kanalu nosi žig iz dobe cesarja Marka Avrelija (140 — 161).[28] O sežiganju mrtvecev, o žarah s pepelom ni sledu na tem mestu: to močno narekuje misel, da gre za nek krščanski pokopališki prostor. Po svoji legi je bil znova za dober meter više od sosednega mavzoleja (R^1), ob katerem so postavili stopnišče, le-to pa proti vzhodu zavarovali z močnim in precej visokim zidom, ki je obenem povezal zapadno steno mavzoleja S in vzhodno steno prostora Q.

Sredi drugega stoletja je torej na tem prostoru vzraslo tipično poganško grobišče, rimske poganske žale, ki nam doslej niso bile znane v takšnem obsegu. Krščanskih grobov je bilo tod naokoli razmeroma pičlo število. Kristjani pričnó tu pokopavati šele od tretjega stoletja naprej, zlasti proti koncu te dobe, ko so bile žale še v rabi. To dejstvo je za naš dokaz o Petrovem grobu zelo pomenljivo: nemogoče je namreč, da bi tradicija na početku tretjega stoletja, ki je jasna in trdna, lokalizirala apostolov grob kar tako sredi poganskih žal, ako bi že pred njo ne stalo in ne veljalo kako zgodovinsko dejstvo. Tedaj so kristjani že imeli svoja lastna pokopališča v katakombah ob Apijski cesti ali ob Salariji s številnimi grobovi mučencev. Ako bi tradicija nastala šele v tem času kot nekakšna legenda, bi čisto gotovo postavili Petrov grob na neko krščansko pokopališče, sredi med grobove odličnih mučencev, nikakor pa ne sredi poganskih žal. Tako bi zahteval krščanski čut pietete do prvaka apostolov. Tu je torej moralo odločevati neko trdno prej obstoječe dejstvo.

---

[28] Žig pravi: „Aurelii Caesaris et Faustinae Augustae". Marcus Aurelius je bil „Caesar" od 140 do 161; caesar le tu ni isto kot imperator. Njegova žena Faustina (+ 175) pa je bila Augusta od 147 do 175. Žig je Corpus Inscr. Lat., XV, 401. Časovno torej nikakor ne po l. 175.

B. Apostolski pomnik.

Sredi drugega stoletja so se mavzoleji teh rimskih žal v Vatikanu tako naglo množili, da so v kratkem zapolnili ves prostor malone do zadnjega kotička. Le oni kvadratni prostor, ki smo ga ugotovili že med prvotnimi grobovi iz prvega stoletja, je ostal tudi sedaj nedotaknjen in od vseh spoštovan. Nad njim zraste v zgodnjih letih druge polovice drugega stoletja nek skromen a ličen spomenik v obliki lope, ki po svoji okusni arhitektoniki močno spominja na klasični stil. To je Memoria apostolica — Apostolski pomnik. Ni ohranjen v celoti. Večkrat so ga preoblikovali in vdelali v poznejše zgradbe. Ostalo je nekaj prvotnih elementov, vendar zadosti, da nam je njegova podoba jasno in zanesljivo pred očmi.

Najbolje se je ohranilo masivno ozadje apostolskega pomnika: močan zid (mr), ki deli apostolski prostor od sosednjih mavzolejev (glej črtež 2). Z nasprotne, to je z zapadne plati se oslanja na stopnišče, ki vodi v mavzolej R^1 in na prostor Q; desno krilo tega zidu služi obenem za steno področju Q, levo pa je nadaljevanje zapadne stene mavzoleja S. Zaradi tega ni grajen v ravni črti, marveč se takoj, ko preteče Petrov grob in zadene na mejo področja Q, rahlo usloči z uklonom na zapad.[29] Poteka torej v smeri od severa proti jugu. Pomnik je nanj prislonjen od vzhodne plati. Grajen je ta zid enotno, v eni strukturni tehniki. Ob vzhodni plati je zavarovan z debelejšo nepremočljivo oblogo (opus signinum), ki je grobove varovala pred vodo in vlago, ki pritiska s hriba. Ometan je sedaj z belo stukaturo (2 mm na debelo) in nosi jasne sledi rdeče barve; zato so mu vzdeli ime „rdeči zid“. Stoji na živih tleh; čeprav se teren dviga, vendar rdeči zid ne menja svojega nivoja. Danes je ohranjen do višine m 2.45 nad mozaičnim tlakom v sosednjem prostoru Q.

Tako je sredi žal nastal nov arhitektonski prostor, ki ga na zapadu zagraja rdeči zid, na jugu mavzolej S, na vzhodu mavzolej O.[30]

V ozadju tega prostora je stal pomnik, visok približno dva metra. Bila je to močna plošča iz travertina, vzidana v rdeči zid (dva okruška sta še na prvotnem mestu), spredaj pa oslonjena na dva bela korintska stebra iz marmorja (eden se nahaja v celoti na mestu, drugi pa razbit čez pol in premaknjen tik ob rdeči zid). Oba stebriča je ob tleh vezal marmorni prag. Med pragom in rdečim zidom je bela marmorna plošča, ki pokriva apostolov grob. Rdeči zid ima na tem mestu trojno vdolbino, drugo vrh druge: prva, ki je skrita pod zemljo, sega do bele marmorne plošče; druga, ki je večja, nadzemna in vidna, stoji med marmorno ploščo in travertinsko ploščo pomnika; tretja, še večja, sega od travertinske plošče proti vrhu rdečega zidu.

aa.) Podzemna dolbina.

Struktura rdečega zidu kaže, da sta obe nadzemni dolbini organska in prvotna oblika te gradbe. Podzemna dolbina pa se zdi naknadno izklesana. Zgoraj so namreč opeke sceloma zidane v dolbinskem loku, spodaj pa zelo

---

[29] Ferrua, eden izmed raziskovalcev, misli, da je bolje šteti dva zidova (m + r) prav zaradi te anomalije. La storia del sepolcro di San Pietro, v: Civiltá Cattolica 103 (1952) I, str. 22 s. Uradna publikacija pa ga vedno jemlje kot en in enoten zid.

nepravilno in siloma izsekane in razklane. Rdeči zid je na tem mestu brez temeljev, medtem ko so malo naprej proti severu temelji dokaj globoki.

Ob južnem robu te podzemne dolbine stoji drug zid, m^1 (dolg cm 56, visok cm 16—11, širok cm 11—13) iz drobne rumenordeče opeke in v jasno sivi malti. Ta je torej povsem različen od rdečega zidu in tudi starejši od njega, ker leži pod njim in se z nekaj opekami zajeda v temeljno strukturo rdečega zidu.

Podzemni zid m^1 je potemtakem najstarejši gradbeni element na tem prostoru. Ne moremo reči, da bi bil preostanek prvotnega groba; vsekakor pa je ostalina neke strukture, ki je bila tu že pred sredo drugega stoletja. Verjetno je, kot moremo sklepati iz njegove sedanje oblike, da je prvotno segal še dalje proti zapadu in da je nek podoben zid obdajal apostolski grob tudi z drugih plati. Najbrž je služil v prvi vrsti kot ščitni zid, ki je varoval apostolski grob, da ga ne bi prekrila zemlja; z niveliranjem se je namreč teren naglo dvigal, tako da je v razdobju prvega stoletja porasel za meter in čez. Ko pa so stavili rdeči zid, so prejšnje strukture porušili, ostal je le omenjeni zid m^1. Od tega proti vrhu podzemne votline se vidi nov zid m^2 (visok cm 61.5), grobo izdelan, najbrž poznejši od rdečega zidu, na katerega je prislonjen. Tudi ob severnem robu vdolbine so videne sledi neke strukture ali dekoracije, ki so jo pozneje siloma porušili.[31]

Spredaj pred podzemno votlino je prazen kvadratni prostor, ki ga je pokrivala omenjena marmorna plošča. Na dnu, ki sega do živega terena, je bilo za pol metra pozneje usute zemlje. V njej so našli množico novcev iz najrazličnejših dob: znamenje, da je bil ta podzemni prostor izza najstarejših časov središče vsega češčenja, ki je veljalo sv. Petru.[32]

V ozadju podzemne votline N^1 so našli še ohranjene človeške kosti.[33]

---

[30] Ne vemo, kako je bil zagrajen proti severu; najbrž z nekim zidom, ki je stal pravokotno na rdeči zid.

[31] Edini možni zaključek je, pravijo raziskovalci v uradnem poročilu, „che qui c'era una struttura muraria innestata nel vivo delle fondazioni verso est; solo sotterranea, e andò in seguito quasi completamente distrutta“ (I, str. 121). Ne moremo se ubraniti misli, da je tvorila enoto z zidovi m^1 in m^2.

[32] Raziskovalci zaključujejo, I, str. 122: „Questo fatto, già da solo, sta a significare che quest' umile vano sotterraneo è un vero centro di culto, culto, che era reso unicamente a S. Pietro.“

[33] Uradno poročilo pravi, I, str. 120: „Nel fondo di essa (namreč dolbine N^1) furono trovate disperse e frammiste a terra alcune ossa umane, che sono state raccolte con cura“. Fotografijo glej na str. 121, fig. 87. Uradno poročilo se izraža dokaj suho in skopo, ker hoče ostati pri golem znanstveno ugotovljenem dejstvu. Bralcu pa se samo po sebi vzbudi vprašanje, čigavi so ti ostanki? Odgovor bi zaman iskali v kakem napisu v bližini, ali kaj podobnega. Vse zavisi od naslednjega premisleka: ali je mogoče, da bi si kdo drznil podtakniti neke lažne relikvije na ta kraj, ki so ga vsa stoletja čuvala z nedopovedljivo pieteto, kakor celotni razvoj nedvomno dokazuje? Resen premislek nas lahko uveri, da je kaj takega z moralno izvestnostjo izključeno.

bb.) Dvojna nadzemna votlina.

Nadzemna votlina v rdečem zidu N^2 se pričenja nizko nad tlakom in je nekoliko večja od zdolnje (meri v širino cm 72, v višino m 1.40 ter v globino cm 21). Preiskali so zlasti njen dolenji del, čeprav je bil pristop zaradi poznejših prizidav zelo težak. Ni morda pozneje izsekana, marveč od vsega početka v rdečem zidu. Obenem, ali pa vsaj zelo zgodaj nato, so nad dolbino kakor nekakšno streho postavili v rdeči zid v vodoravni legi močno ploščo iz travertina (debelina cm 11, dolga 178, široka pa nekaj več ko en meter), ki so jo spredaj, to je proti vzhodu, naslonili na dva korintska stebriča na solidnem travertinskem pragu (stebriča sta 74 cm proč od zidu in m 1.20 vsaksebi). Tako je nastala nekakšna „edicula", spominska kapelica, nazvana Memoria apostolorum. Nepoškodovano se je do danes ohranilo še vse njeno ozadje v dolenjem predelu. Tudi prag med stebriči je do polovice še na prvotnem mestu, prav tako baza (cm 6.7) in trup (m 1.18) južnega stebriča; baza in polovica severnega stebriča stoji premaknjena tik ob rdeči zid. Tla naokoli so bila po vsej verjetnosti tlakovana z opeko ali s kamnitimi kockami. Zdi se, da je bila dolbina prvotno rdeče pobarvana, kot kažejo ostanki barve na ometu. Pozneje so jo večkrat prekrili z marmorjem.

Nad travertinsko ploščo, ki je služila kot streha pomnika, se nahaja tretja, še večja dolbina n^3 (široka m 1.12, visoka cm 92, globoka cm 30). Ta je slabše ohranjena. Sega že v notranjost srednjeveškega oltarja. Na vrhu se končuje v plast grobih, velikih opekovcev, ki pa bi utegnili biti ostanek neke poznejše strukture. Vrhnja dolbina ima v sredi pravokotno okence; ne vemo, čemu je služilo. Prav tako ne moremo reči, kako se je pomnik zaključil ob vrhu: morda v obliki slemena, na timpanon, po klasičnem okusu. Ne vemo, kako visoko je segal rdeči zid, niti ne, ali je bil prekrit s streho ali kaj podobnega.

Pomnik je meril malo manj ko dva metra v širino (1.78), visok pa je bil nekaj manj ko poldrug meter (1.40). Kaj so stavili v obe nadzemni dolbini? Morda neko soho, ali pa kako okrasje; na žaro ni misliti. Dohod do pomnika si je mogoče misliti samo s severne strani, druge plati so namreč zapirali mavzoleji žal. Nastal je pomnik kmalu po l. 150 (datacija je sigurna spričo sosednjih zgradb) in z nekaterimi premembami je stal najbrž vse do Konstantinove dobe, do srede 4. stol. Nanj je gotovo mislil prezbiter Gaius, ko je okoli l. 200 pisal o trofeji apostola Petra v Vatikanu. Podobni nagrobni pomniki so nam znani tudi z grobišča ob Ostijski cesti, kjer počiva sv. Pavel.

Gradba že spočetka ni bila povsem simetrična. Uklonjen je rdeči zid zaradi sosednjih mavzolejev, pa tudi prag pomnika se ne ravna točno po rdečem zidu, marveč gre v smeri podzemnega groba. Poznejše predelave so še povečale asimetrijo.

Rekonstrukcija apostolskega pomnika je torej v glavnem zanesljiva, le nekaj podrobnosti ostane negotovih.

Zdaj še vprašanje o podzemnem prostoru pred apostolskim pomnikom: prostor meri nekako tričetrt metra v kvadrat; in takšen je ostal tudi ob vseh nadaljnih konstrukcijah do danes. Je mar to prvotna oblika apostolskega groba? Ni verjetno. Zlasti ne, ako upoštevamo značilnosti ščitnega zidu in

pa dejstvo, da rdeči zid na tem mestu nima temeljev. Vse to bi kazalo, da so graditelji apostolskega pomnika našli na tem mestu neko starejšo nam neznano strukturo; da je prvotni grob segal še dalje proti zapadu preko črte rdečega zidu in je torej zavzemal takšno izmero, kot je potrebna za normalen grob odraslega človeka. Vprašanje pa je potem, zakaj je rdeči zid postavljen tako, da je prvotni apostolski grob presekal tako rekoč na dvoje in nam ohranil samo vzhodni del grobne jame? Odgovor na to vprašanje se zdi dovolj utemeljen: takšno lego so zahtevale sosednje strukture mavzolejev, ki so tod nastale v drugi polovici drugega stoletja in na katere se je rdeči zid nujno moral ozirati. V potrdilo služi še dejstvo, da teče južni kos rdečega zidu ravno preko otroškega groba, kot smo že omenili. Možno pa bi tudi bilo, da so ob priliki, ko so stavili rdeči zid in ob njem apostolski pomnik, sploh v celoti preuredili prvotni grob (operis refectio) in ga tedaj od prvotne normalne velikosti skrčili na sedanjo pomanjšano izmero.[34] Podobno kakor grobar še sedaj čez desetletja prekoplje naše grobove. Tedaj apostolski grob ni več na prostem zemljišču kakor spočetka, marveč sredi med drugimi strukturami, ki so nanj pritiskale z vseh plati, da potemtakem drugačna rešitev sploh ni bila več arhitektonsko mogoča. Točnega in nedvomnega odgovora danes ne moremo več izreči.

C. Premembe apostolskega pomnika v dobi do Konstantinove bazilike.

V opisani obliki se je apostolski pomnik ohranil morda le nekaj desetletij, nato pa je kmalu doživel razne spremembe. Dodali so mu stranski zid ob severni plati, skrčili stebrišče, dodali še podoben zid ob južni strani, preoblekli pomnik z marmorjem in končno ves prostor tlakovali z mozaikom.

Najprej so vzdolž ob desni strani pomnika, kjer je prvotno stal severni stebrič, postavili nov zid (g), najbrž zato, da bi okrepili rdeči zid in zakrili razpoko, ki je na tem mestu nastala; razpoka je še vidna. Severni stebrič so umaknili za ok. 17 cm proč od novega zidu g; ves pomnik se je s tem na severni strani skrčil za 23 cm. Kdaj se je to zgodilo, se ne da točno reči. Sledovi neke predelave so kazni tudi ob južni plati pomnika. Zid g je zelo enakomerno in pravilno zidan iz opeke (širok 47 cm, dolg 87 cm in zgoraj 90 cm). Na njem je debela plast malte in poznejša marmorna prevleka. Višine ni mogoče dognati, ker so Konstantinovi graditelji ta zid prisekali v višini m 1.43 nad tlakom bazilike. Stoji pravokotno oslonjen na rdeči zid.

Nadaljna prememba je bila v tem, da so ves pomnik oblekli v bel marmor: rdeči zid v ozadju, zid g ob strani in nadzemno dolbino N^2. Ostanki te prevleke so vidni. Zunanje lice pomnika se je s tem znova predrugačilo.

Nato so ob južni plati pomnika pristavili majhen prizidek S (širok spodaj 24 cm) in ga oblekli v siv marmor. Enako prevleko kaže severni zid g,

---

[34] V tem smislu rešuje vprašanje A. Ferrua, v nav. članku, str. 24., misleč, da je že preje morala biti tu nekakšna urna ali žara v velikosti okoli 50 x 50 cm. S pravnega stališča bi bila takšna „operis refectio“ popolnoma verjetna, kot dokazuje V. Capocci. (Prim. Osservatore Romano, 1. maja 1952, str. 5.)

isti okruški so vidni tudi v dolbini. Simetrija in harmonija pomnika je bila spet popolnejša.

Nekaj pozneje so dodali tlak v belozelenem mozaiku, ki je deloma ohranjen. Stoji za 6 cm više, kot je prvotna raven stebričev. Prag med stebričema so dvignili z novo marmorno ploščo. To je bilo ob koncu tretjega ali na začetku četrtega stoletja.

Zid g ima tole posebnost: na severno, vnanjo stran, to je obratno od pomnika, nikoli ni bil obložen z marmorjem, marveč nosi le fino plast belega ometa, v katerem je nekaj rahlih sledi sinje ter rdeče barve. V ta omet so vpraskani številni napisi (grafiti), imena obiskovalcev in religiozni izreki.[35]

4. Konstantinova bazilika.

Ko je s cesarjem Konstantinom zasinila doba svobode in krščanstvo ni bilo več „religio illicita“, marveč državno dovoljena in ščasoma tudi privilegirana vera, se je nagloma verski kult silno razmahnil in si ustvaril veličastna monumentalna svetišča. Cesar sam je zgradil sijajne bazilike. Med najbolj veličastne sodita bazilika sv. Rešenika v Jeruzalemu in bazilika sv. Rešenika pri Janezu v Lateranu — ter sv. Peter v Vatikanu.

Nove izkopanine so nam v marsičem izpopolnile sliko o Konstantinovi baziliki nad Petrovim grobom. Glavna dela gredo v prvo polovico 4. stol.; točneje se ne da reči. Začel je gradnjo cesar Konstantin, nadaljevali sinovi. Do zadnjega časa so zmotno mislili, da je Konstantin postavil baziliko sv. Petra tikoma ob Neronovem cirkusu, tako da je severni zid cirkusa služil obenem za fundament južne stene pri baziliki. To je zmotno. Konstantinovi zidovi pri baziliki so enotno delo vse do živih tal. Vsekakor pa je stala bazilika prav blizu Neronovega cirkusa, kot dokazuje napis na pročelju mavzoleja Pompilijev.[36]

A. Značilna lega.

Za svojo monumentalno baziliko bi si cesar Konstantin komaj mogel izbrati bolj neprikladen in bolj neugoden prostor, kot ga je dejansko določil. Nekaj korakov niže proti Tiberi bi imel na razpolago širok in raven teren.

---

35 Vseh grafitov še niso mogli razbrati in raztolmačiti. Navedemo nekaj jasneje pisanih: ...SIMPLICI VIVITE IN PX (združeno) — NICASI VIBAS IN PX (zdr.) — VICTOR CUM SUI (S) GAUDENTIA VIBATIS IN PX (zdr.) — IN PX (zdr.) VENEROSA VEA — VERUS BONIFATIA VENEROSA VEA — PAULINA VIVAS — Vsi napisi so v latinskem jeziku; med njimi ni grških besed. Ime apostola Petra se ne omenja. Podobne grafite so našli v cubiculum pri sv. Priscili, kjer so častili mučenca Krescencijona, ki tam počiva. Sorodni so tudi grafiti v trikliji pri sv. Sebastijanu ob Apijski cesti, le da so tam pomešani med latinske tudi grški stavki; omenjajo pogosto sv. Petra in Pavla, ne poznajo pa monograma PX (zdr.), ki je značilen za Konstantinovo dobo.

36 Napis izraža posledno voljo pokojnega: vos heredes mei rogo iubeoque... uti monumentum mihi faciatis in Vatic(ano) ad circum iuxta monumentum Ulpi Narcissi...

A kljub temu je baziliko postavil napol v pobočje hriba. Poleg tega je bila na tem mestu razkošna poganska nekropola, poganske žale. Ravno na sredo tega kompleksa je Konstantin postavil svojo baziliko, tako da je appostolski pomnik prišel točno v žarišče abside. Tlak bazilike sega za 36 cm više kakor prag nadzemne vdolbine N^2 pri pomniku. Na desno stran proti severu, kjer se teren dviga, je za dva metra usekal grič v živo, da je dobil prostor za desno ladjo. Leva pa je stala s svojo skrajno steno tako rekoč v zraku za devet metrov više kakor tedanji nivo terena podprta z ogromnimi slopi. Nadalje je vse žale prepregel z mrežo zidovja, povezal čvrstó zlasti temelje obojnega slopa pod slavolokom, potem pa mavzoleje in sploh ves prostor pod tlakom bazilike napolnil z zemljo in materialom. Dolenje mavzoleje je zapolnil od vrha navzdol, tako da je v obokanem svodu udrl odprtino. Više stoječe je prisekal v višini bazilike. Razume se, da je smel kaj takega početi na sakralnem pokopališču, ki je „locus sacer“, samo cesar kot Pontifex Maximus.

B. Pritlični prezbiterij s spomenikom.

Pod tlakom moderne bazilike se je zelo dobro ohranila absida Konstantinove troladijske bazilike s prvotnim zidovjem do višine 3 m, izvzemši vhod v Capella Clementina, kjer je Della Porta podrl Konstantinov zid. V prvotni zidavi sta bila absida in njen presbiterij v enaki višini kakor tlak v ladjah, nekoliko više (cm 36) kakor pa nivo apostolskega pomnika. Iz tlorisa, ki ga kaže ohranjeno zidovje ter s pomočjo reliefne slike presbiterija na slonokoščeni skrinjici iz Samagra (capsella di Samagher, najdena 1906), je bilo mogoče rekonstruirati podobo prvotne Konstantinove bazilike.

Konstantin je ohranil prejšnji apostolski pomnik kot središče bazilike in mu ustvaril v novem okolju nov in slovesnejši izraz. V absidi presbiterija je postavil nekak ciborij ali baldahin sestoječ iz štirih stebrov, približno v kvadratni obliki (v širino m 6.90), povezanih z diagonalnimi loki, odkoder je visela luč kakor lestenec v obliki krone.[37] V ozadju baldahina je nova vrsta štirih stebrov zapirala absido.

Pod baldahinom je stal nekakšen tabernakelj, kakor omarica z dvojnimi vrati, na precej visokem podstavku iz vijoličnega marmorja. V notranjost tega tabernaklja je segal prejšnji apostolski pomnik, ki se je na ta nacin tudi v novi baziliki lahko ohranil s prvotno strukturo do znatne višine. Obe stranski krili rdečega zidu je Konstantin podrl le ob skrajnem robu, v kolikor sta segali izven novega spomenika, tabernaklja. Vratca tega spomenika so se odpirala, da so romarji mogli skoznje spuščati svoje spominke („brandea“) v spodnjo praznino, nad apostolski grob.[38] Na vsem zapadu je to edini

---

[37] Stebre je dobavil z orienta, „de Grecias perduxit“, kot pravi Liber Pontificalis, I, 176.

[38] S tem se do malega ujema poročilo Gregorija Tourskega (538—594) iz iste dobe: „Apostol Peter je pokopan v svetišču, ki se izza davnine imenuje vatikansko. To cerkev krasi 96 čudovitih stebrov v četverni vrsti, in zraven še štirje stebri ob oltarju, vsega skupaj torej sto, poleg onih, ki nosijo ciborij nad grobom. Ta grob, ki se nahaja pod oltarjem, je ena najbolj izrednih redkosti. Kdor bi rad tu molil, odpre omrežje, ki obdaja ta prostor

primer za samostojen spomenik, ki stoji v središču prezbiterija in bazilike. Stilno pa ni bil absolutna novost; analogen vzorec je Anastasis nad Rešenikovim grobom v Jeruzalemu.

Ko so podrli ob gradnji tega spomenika obe stranski krili rdečega zidu, so morali prisekati tudi stranski zid g (v višini m 1.43). Ob tej priliki so na vnanji plati vsekali v ta zid dolbino, ki so jo nato obdali z marmorno oblogo (visoka je cm 31.5, ter ima 77 x 29 cm notranje luči). V njej so našli ostanke organske materije in kosti pomešane z zemljo, neko svinčeno ploščico, dvojen klobec srebrnih niti in novec viscomtov iz Lomoges (iz 10. — 12. stol.).

C. Zvišanj prezbiterij in polkrožna kripta.

Konstantinov apostolski spomenik v obliki tabernaklja pod baldahinom v ravnem prezbiteriju se je vdržal skozi dve stoletji in pol. Ob koncu šestega stoletja pa so prednji prostor svetišča predelali tako, da so zvišali prezbiterij in zgradili v njem oltar, ki je tako stal ravno nad prejšnjim spomenikom, nad apostolsko memorijo in nad grobom sv. Petra. To je bil prvi stalni oltar direktno nad grobom apostola. Obenem so v absidi poglobili tla za 64 cm pod tlak bazilike: tako so spodaj pod zvišanim prezbiterijem ustvarili polkrožno kripto ali prekrito konflesijo. Vse to pač v želji, da bi mogli nad grobom sv. Petra darovati sv. mašo, obenem pa bi ohranili tudi prejšnji spomenik. Sprememba sodi v dobo papeža Pelagija II. (579 — 590) ali pa Gregorija Velikega (590 — 604).[39] Bila je prva zakrita kripta te vrste, prototip mnogih poznejših imitacij (najprej pri sv. Pankraciju v Rimu, l. 625 — 638).

Iz glavne ladje so spredaj vodile stopnice na zvišani prezbiterij, ki je segal do roba abside še za 5.80 m v notranjost cerkve. Tlak prezbiterija je za 1.45 m višji od cerkvenih tal. Ob straneh vodi stopnišče navzdol (63 cm) v kripto; polkrožen hodnik (širok ok. 1.60 m) privede v centralni prostor pred apostolski pomnik. Strop kripte je debela marmorna plošča, ki je obenem tlak zvišanega prezbiterija. Kripta je torej visoka skoro dva metra (1,965 m).

V tej kripti ali zakriti polkrožni konfesiji je stal prejšnji spomenik z oblogo v sinjem marmorju: preko le-te so namestili porfirijevo ploščo (m 2.38 x cm 78). Neposredno pred spomenikom so nekoliko pozneje zgradili še oltar s kozmatsko dekoracijo. Blok tega oltarja je ves zidan, dokaj nepravilen, postavljen v že dovršeni tlak kripte (98.5 x 70 x 80 cm). Izdelali so ga v stukaturi brez marmorne prevleke. Kakšno menzo je nosil ta oltar, se ne pozna več. Pod malto je ostal skoro v središču oltarja nekakšen grobek (20 x

---

in tako se približa tik nad grob; odpre majhno lino, vtakne skoznjo glavo in tako prosi, česar potrebuje. In uspeh ne izostane, ako je le prošnja molitev pravična. Ako si želi še s sabo vzeti svet spominek, vtakne tja noter kos blaga...". In naivno pristavlja: ko spet dvigne svoj spominek, se zdi težji ko preje. Miraculorum liber I: De gloria martyrum, cap. 28: ML 71, 728—729.

[39] O njem pravi Liber Pontificalis, I, 312: „Hic fecit, ut super corpus beati Petri missas celebrarentur..."

30 cm, globok 23 cm), pokrit z marmorno ploščo. V njem nedoločeni ostanki relikvij. Neka vdolbina v obliki okenca (fenestella confessionis) je tudi na pročelju oltarja. Ta stoji že od početka v oltarju. V njej so našli preperele osmrtne ostanke, nekaj drobnih koščic in ostanke stekla.

Pred zvišanim prezbiterijem so dodali novo vrsto šestero stebrov, ki so dar papežu Gregoriju II. (731 — 741). Tako je torej Konstantinov prezbiterij imel dvanajst stebrov, po šest in šest v vrsti.[40]

V zvišanem prezbiteriju so postavili glavni oltar bazilike. Stal je vrh prejšnjega tabernakeljskega spomenika, ki je ostal v dolenji kripti. Tudi v tem novem oltarju se nahaja fenestella confessionis in grobek (cm 107 x 65 x 34). Grobek hrani marmorno žaro (visoka cm 13.5, široka 21.2 x 23.2 zgoraj in 18.5 x 20 spodaj, votlina v žari je globoka le 8.8 cm). V žari pa: dva srebrna valjasta tulca (višina cm 3, premer cm 2.8) oblečena v belo platno in zapečatena. Napis v rdeči barvi na tulcih pa pove, da hrani prvi relikvije sv. Petra in sv. Pavla („sancti Petri et sancti Pauli" scil. reliquiae), drugi pa relikvije Rešenika in Device Marije („Salvatoris et Sanctae Mariae" scil. reliquiae). Napis je prav za prav dvojen: na platnu v rdečih inicijalkah (ta sodi po mnenju p. Albareda, prefekta vatikanske apostolske knjižnice, v čas 650 — 750), ter drugi neposredno na kovini v črni kapitalni kvadratni pisavi. Oba tulca so s skrbjo in previdno odprli: v prvem so našli tri kosce platna (3 mm široko), v drugem pa dva kosca enakega platna. Drugega nič.

Oltar v zvišanem prezbiteriju ima odprtino, fenestella, tudi ob krajši stranski steni (široka je 35 x 23 cm). Bila je pozneje vsekana. Nosi prevleko iz porfirija. Našli so jo zazidano.

Ves oltar je najbrže nosil še oblogo v vijoličnem marmorju, pri tleh pa opaž iz porfirija.

Kalistov oltar. Oltar zvišanega prezbiterija so čez kakih šest stoletij povečali in razširili. Prekrili so ga zgoraj z debelo marmorno ploščo in vrh te postavili novo menzo v paonazzetto (debela cm 10.5). Ob straneh so ga obdali s sinjim marmorjem (štiri plošče visoke po m 1.05 in široke po 2.70 ter 1.58) in z močnim modeliranim podstavkom (cm 17.5). Tako je nastal srednjeveški oltar papeža Kalista (1119 — 1124). Poslej niso oltarjev več predelavali, dokler ni v 16. in 17. stoletju Konstantinove bazilike nadomestila njena renesančna naslednica.

D. Strukturne predelave neposredno nad grobom.

Obenem z novimi strukturami kot je bil Konstantinov spomenik in poznejši oltarji, pa so se izvršile premembe tudi v notranjosti teh gradb, neposredno nad apostolskim grobom. Niso služile v prvi vrsti za dekoracijo, marveč bolj v liturgične namene: omogočile naj bi dostop do relikvij in kar najbolj neposreden stik z njimi. V zgornjem delu nekdanjega apostolskega pomnika je nastala tako imenovana dolbina metropolskih palijev, ki je še danes v rabi.

---

[40] Od teh jih je devet še v sedanji baziliki: po dva na balkonih v pilastrih, ki nosijo kupolo, in eden v kapeli Pietà.

Že v dobi cesarja Konstantina ali pa kmalu za tem so podzemno dolbino N[1] prekrili z debelo marmorno ploščo, ki stoji na tem mestu še danes (velikost cm 112 x 65 x 35). Raziskal in opisal jo je deloma že H. Grisar. Čemu so jo prav za prav postavili, se ne da reči. Na spodnji strani ima vklesan napis o Aeliju Isidoru, v skrbno izdelanih črkah iz 2. stoletja; verjetno izhaja iz mavzoleja družine Aelijev.

Pozneje so 16 cm više nad njo namestili še drugo, večjo ploščo iz belega in dragocenega lunijskega marmorja (a[1]). V sredi so ji izklesali pravokotno odprtino (25 x 19 cm). Stala je torej vodoravno pred nadzemno dolbino N[2]. Obenem so od vrha navzdol vsekali podobno odprtino tudi v dolenjo in starejšo Aelijevo ploščo (27 x 29 cm), ki je pri tem počila. Obojna odprtina je vodila v navpični smeri ravno v apostolov grob. Pomnik je bil v tej dobi obložen z marmorjem v višini do karakteristične travertinske strehe.

V naslednji dobi so preko marmorja deli oblogo iz srebra. Deloma so jo našli ob grafitnem zidu; najbrž pa je obdajala vso notranjost pomnika.

Pa ni dolgo ostala v tej obliki. Srebrne obloge so odstranili (so morda barbari onečastili grob?), nato pa nad belo marmorno ploščo dali za 16 cm debelo plast fine belorumenkaste malte in nad njo tri svinčene plošče (vsaka 3 mm). Verjetno je, da so podobno preoblekli tudi stranske stene in da so vrh svinčene obloge namestili še neko dragocenejšo dekoracijo, morda v zlatu ali srebru. Tlak pomnika se je zdaj dvignil za novih 20 cm, ostala pa je odprtina v sredi. Čemu? Omenili smo že, da so romarji nad njo molili in devali skoznjo svoje spominke z apostolskega groba. V tej obliki je ostal pomnik do konca 6. stoletja, ko so zvišali prezbiterij in zgradili konfesijo.

V zvišanem prezbiteriju pa zgornja nadzemska dolbina N[3] ni imela več pravega pomena. Odstranili so travertinsko ploščo, ki je preje služila kot streha pomnika; le dva okruška sta ostala v rdečem zidu ob skrajnih robovih votline. Mesto nje so postavili obokan svod, precej visok, da je segal notri v oltar zvišanega prezbiterija. Na ta način je nastala tako imenovana „niša palijev“. (Izmere v sedanji obliki: višina 1.11 m; širina cm 80; globina 1.38. Ime ima odtod, ker hranijo v njej nadškofovske palije, insignije metropolitanske oblasti). Dolbino so nekajkrat predelali in pogosto dekorirali, kot dokazujejo njene strukturne plasti.

Najprej so odstranili prejšnjo dekorativno prevleko in dolbino razširili; hkrati so jo nekoliko premaknili proti jugu. Ob severni in ob južni steni so pristavili tenek prizidek. Na njem so še sledi stare dekoracije: najprej v sinji in v zlati barvi; nato na desnem prizidku iz poznejše dobe neka črnordeča slikarija (spodnji kos neke figure v dolgi tuniki in z rdečimi čevlji, slična rimskim freskam iz 6. — 11. stol.), na oboku pa se pozna nekaj rdečih mozaičnih kamenčkov. Tudi na ometu so ostali rumenobeli ter sinji fragmenti slikarije. Poznejša doba, morda za Klemena VIII. (1592 — 1605), je dodala nov prizidek, ki so ga potem prisekali do polovice. Vrh tega je še renesančna marmorna prevleka.

Pročelje dolbine je Inocenc III. (1198 — 1216) zavaroval s pozlačeno kovinsko ograjo, ki še stoji. Za njo se vidi dekoracija v emajlu (Limoges), ki predstavlja Gospoda sredi dvanajsterih. V ozadju pa resnobna bizantinska podoba Rešenika, ki blagoslavlja, v mozaiku; levo in desno podoba sv.

Petra in Pavla, v mozaiku iz dobe Urbana VIII. (1623 — 1644), neokretno restavrirana pod Pijem IX.

V tla dolbine je vdelana pozlačena bronasta plošča (120 x 70 cm), ki je delo Inocenca X. (1644 — 1655) in kaže v reliefu njegov grb, grški križ s tiaro in ključi. Desno polje grba se odpira kakor vratca in vodi nizdol v nekakšen jašek, „cataracta“ (25.5 x 19 cm, v globino 32 cm), ki sega v odprtino obeh spodnjih marmornih plošč in nadalje v grob sam. Jašek je dekoriran z marmorjem serpentinom; spodaj ima kavelj, na katerega so obešali majhno kadilnico.[41]

V tej obliki je dolbina palijev dospela v naš čas.

5. Sedanja renesančna bazilika.

Konstantinovo baziliko je vihra časov usodno razmajala. V avignonski dobi (1309 — 1377) so jo tako zanemarili, da ni bila več ne varna ne primerna za božjo službo. V jubilejnem letu 1450 se je papež Nikolaj V. odločil za popravila. Arhitekt Rossellino je l. 1452 pričel podirati staro baziliko in graditi novo. Toda po smrti tega papeža (1455) je delo zaspalo vse do Julija II., ki je odobril načrt Bramantejev v obliki grškega enakokrakega križa (1105). Pod Leonom X. so dela vodili veliki Rafaello, fra Giocondo in Giuliano da Sangallo, a po spremenjenem načrtu v latinskem križu. Baldassare Peruzzi se je l. 1520 povrnil k prejšnjemu načrtu, Antonio da Sangallo mlajši je vzel za osnovo latinski križ, potem Michelangelo spet grški (1546), končno je bila bazilika dograjena v obliki latinskega križa. Posvetili so jo 18. novembra 1626, to je, kot so tedaj mislili ravno 1300 let po Konstantinovi.

Pričeli so gradnjo v križišču obeh ladij, kjer je Michelangelo postavil ciklopske stolpe za svojo kupolo. Nato so zidavo dopolnjevali čedalje bolj proti vhodu bazilike. Skoz dolga leta so za liturgične funkcije uporabljali tako novi kot stari del svetišča. Bramante je konfesijo zaščitil s posebno zgradbo (Fabbrica di Bramante); pozneje so jo do kraja porušili. Šele po smrti Michelangela so postavili novi tlak bazilike, višji od Konstantinovega. Praznino pod tlakom so zasipali z materialom (zlasti v l. 1543). Klemen VIII. (1592 — 1605) je postavil nov glavni oltar, ta, ki ga imamo še danes pred očmi. Podrli so Konstantinovo absido (l. 1592); stala je torej dlje kot 12 stoletij. Porušili so tudi zvišani prezbiterij. Tako sedaj konfesija ni bila več prekrita, ampak odprta in vidna. Klemen VIII je preuredil, povečal in poglobil tudi kripto s krožnim hodnikom in dolenjim oltarjem sv. Petra. Bazilika je v celoti zadobila sedanjo obliko.

---

[41] To spominja na obred incenzacije, kajenja, ki ga Liber Pontificalis II, str. 337 stavi v čas papeža Pashala I. (817 — 824) in ga imenuje „nocturna diligentia“. Natančneje poznamo ta obred iz nekega rokopisa v münchenski knjižnici (Cod. lat. 14510, iz l. 824—827). Vršil se je na večer. Po vesperah sledi umivanje konfesije. Nato gre papež v notranjost in pokadi sv. ostanke prvaka apostolov med trikratnim vzklikom „Deo gratias!“ in nato se vrne k oltarju.

III. ZAKLJUČKI

Tri osrednja vprašanja moremo izluščiti iz obširnega gradiva, ki so ga doprinesla najnovejša raziskovanja. Kje je stal prvotni grob sv. Petra? Katere so najstarejše ohranjene strukture groba? Kaj je s telesnimi ostanki prvaka apostolov?

Za pravilno rešitev so nam izkopanine prinesle mnogo novih elementov. V nekem smislu več, v nekem smislu manj, kot bi pričakovali. Trdnost odgovora upada v isti smeri, kot si sledijo zastavljena vprašanja.

Vprašanje o *lokalizaciji groba* je rešeno s polno gotovostjo. Grob stoji v „regio vaticana“, v bližini nekdanjega Neronovega cirkusa, sredi obširnega poganskega grobišča. Stare predstave o predkonstantinskem pokopališču so bile v bistvu pravilne; izpopolnile so se v toliko, da se je podoba poganskega grobišča izredno povečala, krščanskega pa silno skrčila.

Jasno je tudi, da v dobi svobode, v času Konstantina, to je v prvi polovici 4. stoletja niso prav nič dvomili o točni lokalizaciji groba. Lega Konstantinove bazilike je tako značilna in nedvomno dokazuje, da so si bili graditelji jasno v svesti, da se Petrov grob nahaja natanko tam, kjer so s tolikimi težkočami postavili središče bazilike. To edino nam more obrazložiti, zakaj so baziliko postavili na tako neprikladno mesto.

Za nas pa je važno nadaljne vprašanje: je mar bilo to le subjektivno prepričanje one dobe, ali pa trdna objektivna izvestnost? Po sedanjih izkopaninah moremo z vso trdnostjo reči: na tem mestu je že dolgo preje sredi poganskih žal stala Memoria apostolica, apostolski pomnik. S tem je docela izključena podmena, da bi bila zgolj neka legenda postavila Petrov grob v to okolje: zakaj legenda bi ga nikoli ne stavila sredi med poganske žale, marveč na katero koli krščansko pokopališče, ki jih v tej dobi poznamo že dobršno število. Drugič pa: izkopanine nudijo tudi nov, doslej neznan, pozitivni dokaz, namreč strukturo apostolskega pomnika. Arheološki dokaz za pristnost Petrovega groba je s tem segel vsaj za dve stoletji globlje v davnino in je odpravil prenekatero nejasnost in dvom, ki je bil prej še možen. Hkrati je tudi razblinil glavni pomislek, ki je veljal v nasprotnem taboru, češ da je kult mučencev presadilo z vzhoda na zapad šele pozno tretje stoletje in na tej osnovi je potem legenda zamislila apostolov grob kot osnovo že obstoječega kulta. Sedaj je jasno, da je kult apostola in mučenca sv. Petra ob vatikanskem grobu absolutno predhodno in prvotno dejstvo; je prvi in najstarejši ugotovljeni primer za krščanski kult mučencev; za dobro stoletje

---

[42] V tem smislu je treba popraviti dosedaj splošno naziranje tudi katoliških znanstvenikov, da se kult mučencev vsaj v Rimu zelo pozno pojavi. Na vzhodu se čvrsto razmahne v teku drugega stoletja, v Rim pa dospe šele sredi tretjega stoletja, v času cesarjev Decija in Valerijana. Tako *H. Delehaye*, Origines du culte des martyres, 2. ed., Bruxelles 1933, str. 262—264. Enako *H. Grabar*, Martyrium. Recherches sur le culte des reliques et l'art chrètien antique, I, Paris 1946, str. 47—75. Po novih najdbah moramo kult mučencev v Rimu pomakniti nazaj za celo stoletje in pol. Preje nam ni bila znana nobena „edicula“ ali „martiryum“ iz dobe pred Konstantinom, kakor imamo sedaj zgled v apostolskem pomniku.

prekaša vse podobne pojave bodisi na vzhodu ali na zapadu.[42] Ako pa upoštevamo, da ob temeljih apostolskega pomnika ostaja še neka zidina, ki kaže na starejšo gradbo na tem mestu, se naš dokaz znova okrepi in arheološka razvojna črta se podaljša vse na prag med prvim in drugim stoletjem. K temu moramo pritegniti kot nov pritrdilni element še neposredno okolje, grobove iz prvega stoletja, tako značilno razvrščene vprav ob tistem prostoru, ki so ga stoletja in tisočletja častili za Petrovega. Tako smo se neposredno približali apostolski dobi in prvim početkom apostolskega groba. Ne more biti več dvoma, da je lokalizacija Petrovega groba povsom izvestno ugotovljena.

Struktura Petrovega groba nam je po sedanjih izkopaninah dovolj jasno pred očmi, v razvoju pričenši s sredo drugega stoletja. V temi ostane zgodovina tega groba za prve tri četrti stoletja, do nastanka rimskih žal in apostolskega pomnika. Kakšno lice je imel apostolov grob v tej dobi, si moremo le v neki domnevi zamisliti. Vse kaže, da je bil prvotni Petrov grob kar se da preprost in enostaven: Le plitva jama in nekaj opek—krovcev preko trupla, pa nič drugega, ne okoli, ne na vrhu, ne za okras, ne za spomenik. Čeprav se nam od tega ni ohranilo nič drugega kot le prostor sam na sebi, le grobna jama, je pa vendar analogija s sosednjimi grobovi tako močna, da smo si lahko tudi o prvotnem Petrovem grobu na trdnem in na jasnem. Prav kmalu, morda še preden je minilo prvo stoletje ali pa vsaj v prvih desetletjih drugega stoletja, so prvotni grob obdali in zavarovali z zidom, kot nakazuje deloma ohranjena zidina m^1 v podzemni dolbini: to je najstarejša ohranjena struktura Petrovega groba, ki so jo arheologi ugotovili. Nadaljni razvoj od srede drugega stoletja naprej pa nam je znan skoro do vseh podrobnosti: apostolski pomnik, Konstantinov spomenik v baziliki, srednjeveški in renesančni oltarji.

Še težje je razvozljati vprašanje o *relikvijah*. Med razpravo smo natanko opisali vse elemente, ki sodijo v to poglavje. Relikviarij in žara v srednjeveškem oltarju sta tako poznega izvora in po vsebini tako borna, da o tem ni treba kaj več razpravljati. Dosti važnejši je grobek v grafitnem zidu; pa tudi zanj ne moremo več določiti, kakšne relikvije so prvotno položili vanj. Tudi grafitov dozdaj še niso mogli vseh do kraja raztolmačiti. Preostane torej kot najvažnejši in najstarejši element še podzemna dolbina z grobno votlino in z relikvijami (kosti), ki so jih v njej našli. Kdo jih je tja položil in odkod izhajajo? Nihče ne more danes tega absolutno za trdno povedati. Iz okoliščin in zlasti spričo izredne pietete, ki je ta prostor sveto čuvala, pa vendar lahko sklepamo, da bi si pač nihče ne bil drznil staviti sem relikvij, ki bi ne bile pristne, ki bi ne bile na tem kraju že od početka. Od tega zavisi moč dokaza in zaključek glede relikvij.

TINE DEBELJAK

BESEDA O NOVAČANU

Ne morem pozabiti njegove orjaške postave, kakor je hodil med nami v Rimu, v Trstu, v Buenos Airesu, postave Martina Krpana, toda z aristokratskimi potezami svetovljanskega diplomata v obrazu...; dobrega kramljača v prijateljski družbi pa tudi pretepača, če se je razvnel. V njem je bila namreč z vsemi naturnimi goni nabita sila in strast, orjaška energija, pa tudi otroška preprostost, romantično hrepenenje, praznoverje in vera, ki je tembolj silila na dan, čimbolj jo je tajil. Na zunaj miren, izklesan tip meščana, toda naznotraj vulkan nasprotij, uporna sila, pripravljena udariti v obraz vsemu in slednjemu, klobuk po strani pa v dokaz njegove fantovske romantike in bohemskega vagabundstva. Romantični bohem, kot se jih toliko potika po pariških predmestjih, toda — v njem je bila izjemoma tudi silna energija po uveljavitvi že na zunaj, gesta, ki hlepi po urejanju kaosa, po dejanju... Pesnik in politik, toda ne eno ne drugo v taki meri kot graditelj tistega, ki vre iz vulkana lirike in epike skupaj, oblikovalec demonskega kaosa v človeku in izven njega — *dramatik*. To si občutil v njegovi bližini in, ko si občeval z njim, si videl jasno, kakšne dobe človek je; tako iskreno je živel svoj čas in ga v svojih delih zrcalil.

Videl si v njem cankarjanskega vagabunda, ki je s klicem bohema ušel iz Slovenije v Zagreb, tam bohemiziral z Matošem in Wiesnerjem, šel v Paris in Prago in Moskvo še pred balkansko vojno. Odtam se je vrnil, da vstopi v srbsko vojsko kot antiavstrijski zanešeni Jugoslovan... Človek z dedščino fin de siécla, nove romantike, upora proti dolini šentflorijanski... Toda morda še silnejši kot ta romantika je bil v njem novi naturalizem, ne toliko zolajevsko suh kakor impresionistično slikovit, celo poetično stiliziran, nekako romantično podložen demonstvu, vedno uporen proti vsej utesnjenosti naše tradicionalne mirnosti. Tedaj se je upiral tako Bogu kot veri in kot morali in priznaval le odrešujočo moč gonov in sile, ki poraja nadljudi tudi na vasi, sredi našega kmečkega občestva. Iz njega je Novačan izšel in mu hotel biti zvest, tako v knjigi kot v politiki. Iz bohemske romantike, demonskega naturalizma je njegova osebna sila vedno hlepela po uveljavljanju nadčloveka v sebi, po oblasti po veliki gesti... Zato se je vrgel strastno v politiko kot republikanec, da, kot *vodja* slovenskih republikancev z uporom proti kralju, in stopil v zvezo s Hrvatsko seljačko stranko proti slovenski tradicionalni opredeljenosti... da je takoj po političnem porazu šel kot pred njim republikanec socialistični pisatelj Etbin Kristan v kraljevo službo,

v diplomacijo, in kot konzul služboval v Varšavi, v Bariju, v Kairu... Tu najdlje: v faraonski pokrajini silnih samosilnikov...

Kako se je tak značaj uveljavil v književnosti?

Začenjal je kot pesnik, toda kolikor se spominjam pesmi iz tega časa, so bile to pesmi z ironičnim uporom proti filistrstvu v Cankarjevem smislu in celo borbene proti krščanstvu... toda slogovno slabo grajene, domislice bolj kot pesem. Njegova proza pa je že vzbudila zanimanje: To sta dva zvezka njegovih vaških naturalističnih črtic „Naša vas“, naturalistična groteska, feljtonstvo z ironijo in uporom. Očitno je bilo v Vasi to podlistkarstvo vse preveč banalna miselnost, ki je ni vedno znal podati umetniško, tako da je Izidor Cankar neko novelico iz nje krstil za „slabšo od največje in najbolj slovensko robate podlistkarske bedarije“, dočim je v drugih pokazoval velik vpliv francoskih naturalistov. Iz. Cankar je tedaj spričo teh žurnalističnih banalnosti in na drugi strani talenta napisal: „G. Novačan se bo moral ali sam izčistiti, ali pa bo puščal za seboj umazane sledove na svoji poti.“ (DS 1912, 192).

Tretja knjiga proze *Samosilnik* je že vse boljša, dasi tudi še vedno izraz velike neurejenosti, ki je sploh najvidnejši znak Novačanovega značaja: vedno nihajoč med nasprotji. Zato se mu je posrečil lep oris povojne dobe, ki je doba nasprotij. Samosilnik je simbol in kaže, kako bi mogli otroci premagati tirana, toda na drugem koncu vstaja že drugi. Tudi novelica Pes ter Čamernikova krčma, zlasti ta zadnja s postavo Petra Kobule, pa postaja že cankarsko velika simbolna postava povojne dobe. Velika odkritost in iskrenost ter drznost je Novačanova vrednota, ki se slogovno izraža v naturalizmu instinktov ter v romantiki bohemstva in stiliziranega stavka. Je pa vsekakor najzrelejša prozna ustvaritev.

Toda če v poeziji in prozi pred vojno ni ustvaril umetnin, ki bi bile klasične, je pa gotovo dosegel to v svoji *dramatični* tvornosti, kjer spada med naše mojstre. Že njegova kmečka drama *Veleja*, ta z vsemi naturnimi goni nabita postava kmečke razpustnice, za katero se pode moški kot za prasamico, je dramatično silna naturalistična podoba življenja, in pusti tak vtis, da kadarkoli sem šel mimo kakšne opekarne, sem v žareči kopi videl lik Veleje. Dosegla ni uspeha samo v Ljubljani, temveč tudi v češkem in hrvatskem prevodu. „Cedeč se naturalist!“ je imenoval Koblar ob tej priliki to njegovo nagonsko drzovitost (DS 1922). Toda pri analizi, kakor jo je nato opravil, pa se je izkazalo, da kljub zasidranosti v instinkt in kljub zunanji seksualnosti in robatosti ni delo pravega čistega naturalizma, temveč bolj grotesknosti, pojmovnosti, celo cankarjanske liričnosti in simbolizma, kar jemlje vrednost delu, ki je tako vidno neorgansko in sestavljeno. Toda kot celota je delo močne umetniške individualnosti in velike dramatične napetosti.

Še bolj plastičen dramatski lik pa je *HERMAN CELJSKI*, s katerim je Novačan ustvaril eno najboljših reprezentančnih dramatskih del, v katerem me moti samo njegova romantična poetičnost, ki renesančno snov in renesančne postave obravnava mestoma v slogu melodrame (privida) in lirično stilizirane proze. HERMAN CELJSKI je gotovo najboljše Novačanovo delo, prvi nastavek za mogočno trilogijo o celjskih grofih, v katerih samosilniških gonih je njegova narava dobila lastnim nagonskim in vladar-

skim energijam ustrezajočo snov. Liki Hermana in karakterji židov dobivajo skoraj da šekspirsko plastičnost.

Tik pred vojno je napisal komedijo v štirih dejanjih AMFIKTIONIJE ali JANEZ GOLIGLEB. Politik, dramatik in poet naj bi v njej dobili svoj izraz. Tu naj bi triumfirali njegov realizem, pa njegova cankarjanska satirična ost proti politikastrskim velikašem, ki v „narodni slogi“ gledajo le vsakteri svoje osebne in strankarske koristi. Političnega samosilnika, ki si v imenu izvrševalca narodne sloge lasti diktatorstvo, bi rad odvrnil od politike... toda z ostjo, ki se mi zdi, da se mu je prav v končnem dejanju zalomila. Po maniri Sna kresne noči zamišljena komedija je pisana v svojih realističnih prvih treh dejanjih z resnično mojstrsko oblikovno plastiko, kakor jo poznamo iz Hermana. Tudi karakteristike vseh nastopajočih oseb, predvsem žene in obeh hčera ter zlasti Fenomena, ki je Novačanova osebna modrost, so odlične in zaplet nam nudi naravnost gogoljske perspektive. Toda — kakor je pri Hermanu Celjskem Novačan ušel v melodramo malo renesančne ritmične proze, je pri Janezu Goliglebu prevzel za odkritje razpleta simbolno igro o pametnih in nespametnih devicah, ki je zase res zanimiva celota, ne reši pa konflikta komedije tako, kakor bi realistična komedija prvih dejanj zahtevala. Mogočna satira se izgubi medlo v verzih prizora, ki se mi zdi, da nima globljega smisla kot umišljenemu političnemu velikašu povedati, da je malo izvoljenih tudi v politiki in naj bo pameten... Močno nakazana dramatična napetost, ki bi terjala revizorskega konca, dobi vnovič melodramski simbolni obliž. Naturalista Novačana je zopet zmagala fin de sieclska romantika. Kulturni akciji v Buenos Airesu gre zasluga, da zdaj rešuje iz rokopisne ostaline zaključeno komedijo, ki bi bila morda, da je tudi v vsem dognana, lahko Novačanovo najplastičnejše dramatsko delo.

Istočasno se je Novačan povračal nazaj k svoji *pesmi*. V LZ je priobčil nekaj spevov iz cikla *Večeri ob Nilu* in sicer poglavja, ki jih je naslovil *Borba z angeli*. Ti s plastično naturalistično besedo pisani slabši ali boljši heksametri mu v nilski dolini privabljajo v spomin mladost v svoji kmečki vasi, in sicer mladost, ki ga mika predvsem od — religiozne plati. Tu mu govori očetova modrost, ki mu govori „kako je treba živeti — da se prebiješ in da boš vreden Boga, ko pride na zemljo...“ Spominja se ga, kako je začenjal kleče večerno molitev „in kakor stopinje v pesku za njim so tekli naši glasovi — šumel je nad našimi glavami le še angel Gospodov...“ Toda zdaj se izpoveduje jasno: „Zdaj ni nobene tople lučke, da bi mi svetila v mrakove — tesen je Rim in tuj in mi le na zunaj še bedni katolik — moja molitev, prepojena je z dvomi, samotna in pusta kakor ladja, ki so jo povlekli na kopno, polna črvine...“

To je njegova borba z angelom mladostne vere in družinske molitvene toplote, od katere se je nekoč tako zavestno borbeno ločil in jo preganjal z ironijo in zasmehom. Zdaj tik pred vojno se vrača k nji ne več samo kot satirik, kot še nekaj let prej, temveč tudi že z melanholijo po izgubljeni veri.

Ti dve zadnji nedokončani deli iz časa tik pred drugo svetovno vojno nakazujeta smer, v katero bi se Novačan razvijal: v poetično dramatsko politično *satiro* ter v borbi z Bogom v religiozno *pesem*.

Potem sem izgubil sled za Novačanom — pisateljem, dokler se nismo znašli skupaj v emigraciji.

Ko so okupatorji zasedli našo domovino, se je nahajal v Sloveniji. Ni čakal njih nasilja, temveč se je pravočasno umaknil v Turčijo in od tam za begunsko vlado v Jeruzalem, kjer je kot politik hotel prinesti svoj delež k našemu osvobojenju. Od tu se je nastanil zopet v Egiptu, v Kairu na svojem poslaništvu, kjer je dočakal dan, ko se je bilo uradnikom in vojakom odločiti: kam sedaj?... Odločil se je za Zahod, prispel v Rim, od tam v Trst. Domovina mu je odpirala na široko vrata in pošiljala poslance k njemu, toda odbil je „pesjanstvo z Vzhoda“, da rabim oznako iz nove priredbe Hermana Celjskega. Ko je prihitela k njemu njegova gospa, se je z njo umaknil v Argentino, v Buenos Aires in od tod v pokrajino Misiones, kjer je zopet hotel zaživeti življenje v tihem ustvarjajočem delu nad Celjsko trilogijo.

V tem času je njegova umetnost doživela čudno spremembo, ki bi je nihče ni pričakoval. Že emigracija sama, zapustitev domovine... navdaja begunca z romantičnim hrepenenjem po vrnitvi, pa tudi trpljenje naroda in posameznika dobiva v takih dobah odrešujoč pomen, da, religioznega. Tako se je godilo francoski emigraciji prve revolucije, tako poljski... Tudi naš Novačan je plačal svoj davek romantiki v sebi in svoji umirjenosti na vse drugačni gladini, kot pa je začel svojo pot.

Ko je tiskal leta 1912 I. zvezek svoje Naše vasi, je napisal v njem tele stavke na račun krščanstva v Slovencih: „V starih časih je bilo življenje pri nas mirno in srečno... Začeli so se težki in dolgotrajni boji s črti od severa... In res, nikoli se ni zgodilo, da bi bil premagal sovražnik naše vaščane, naš narod z orožjem. Ali bil je neskončno zvit in lokav. Poslal je našim vaščanom človeka, ki je govoril naš jezik, alj oblačila po naši šegi ni nosil. Bil je prijazen in sladak ter je pod lipo zbranim vaščanom govoril čudne reči: Tam daleč nekje na Judovskem da se je rodil pravi Bog. V svojem triintridesetem letu da je umrl za ves človeški rod... Zdaj sedi v nebesih, visoko gori nad oblaki, in čaka, da ga vsi ljudje spoznajo in vanj verujejo... Kadar se to zgodi, pride spet na zemljo in tedaj bo konec sveta... Potem se je dvignil pri nas križ, iz mogočnega hrastovega lesa tesan, gol in zato strašen, poniževalno znamenje naše sužnosti... Slovenec je tujcu prisegel zvestobo in je pozabil, da je človek. Kristusu se je poklonil in je pozabil, da je Slovenec...“

Tako je pisal tedaj pred prvo svetovno vojno. Tik pred drugo je izkazoval že več romantičnega religioznega nemira, kakor se vidi iz pesmi v Zvonu 1927, kjer je tudi na podlagi evangelija svetega Luke napisana poetična satira na ljubljanske literarne razmere Sveti se, sveti Jeruzalem... oznanjujoč rešitev iz omejenosti „v brezbrežnosti Rusije...“

V Nilskih pesmih pa je že naravnost zahrepenel po veri svoje kmečke mladosti.

Kot emigrantu druge svetovne vojne pa se je romantična nota, ki se je v Novačanu naturalistu vedno borila za enakopravnost, dvignila in je Jeruzalem izgubil vzdevek simbola za Ljubljano ter dobil svoj pravi smisel — mesto *dela in smrti Kristusa — Boga!* In tu je kot Slovacki pred 100 leti, tudi ta pesnik pokleknil pred Njega in molil za slovenski narod. Bivši ateist in ironizator slovenskega krščanstva je v Kristusu priznal Boga in k njemu molil za narodno osvobojenje, za novo vstajenje naroda iz groba.

Ko je hodil po sveti deželi po sledovih živega Boga, mu je vstala v srcu ogromna ideja: *vpesniti zgodbo Jezusovo v sonetih od rojstva do smrti.* Toda ta epopeja naj bi ne bila parafraza svetega pisma, evangelija, temveč njegovo doživetje življenja Kristusovega v Palestini, na zemlji, katero je on zdaj dodobra spoznal, in v razmerah, ki se v dva tisoč letih niso dosti spremenile. Istočasno ko je naš Balantič v gonarskem taborišču snoval svoj ciklus sonetnih vencev (čez 200 sonetov) o Bogu in Domovini, je podoben ogromen ciklus sonetov pisal Novačan na drugem koncu izgnanstva, v Sveti deželi in v Egiptu. Nov pesniški opis novega nosilca v najvišje energije. Ali je hotel napisati po četrtem evangeliju *petega*, ali po v prozi napisanih svojega „za-pétega", ni važno; dasi bi po Novačanovi široki samosilniški gesti tudi prva razlaga ne bila brez podlage, je on dal izjavo v smislu druge. Zamislil je ogromno delo, katerega prvi del od rojstva do čudeža v Kani obsega 12 *spevov ali* 240 *sonetov*. Pa je to samo ena tretjina izvršenega dela. Celotno delo naj bi torej imelo vsaj 720 sonetov! Zamisel največje naše medvojne in emigracijske umetnine, ki pa je realizirana samo v svojem prvem delu (Trst, 1949). To delo o Jezusovem življenju še ni doživelo podrobne ocene, ne razbora, po katerem kliče že od vsega početka, zdaj toliko bolj, ko je v svojem fragmentstvu zaključeno in ne bo nadaljevano. Vidi se, da je Novačana bolj kot vera navdušila vsebina življenja nekoga, ki je še silnejši kot grof Celjski, katerega energija je preobrazila svet, snov, ki mu daje tudi možnost vporabiti folkloro zemlje, ki mu je v tem času izgnanstva dajala prostor za bivanje. Zamisel je realistična in filozofska, ne pesniško čustvena in mistična, noče biti dogmatično zvesta, in tudi ni, hoče samo prizore, ki so v svetem pismu omenjeni, opisati na realistični način, dati svetopisemskim licem ostre črte ter dramatičnemu dogajanju tudi notranjo napetost: novelistični okvir predstavljata prav oba razbojnika, spremljevalca od vsega početka do zadnje ure na križu. In zato moč tega dela ni v poetičnosti, ki redkokdaj zazveni iz sonetov, temveč v realizmu opisov, karakteristiki oseb in v izbrušenju misli... (rojstvo čalarnega genija). Niso to srednjeveški legendarni opisi Jezusovega življenja, temveč naturalistično nazorno v sonetih podano življenje Jezusa, o katerem sicer namiguje, da je nadnaravno spočet, toda ga opisuje, kako se kot navadni palestinski otrok razvija v Boga... ob Mariji, kot palestinski tesarski ženi; ob Jožefu, razočaranem v Davidovih sanjah; ob skušnjavi Hudičevi; ob debatah s prvimi apostoli, ribiči in ob prvem čudežu v Kani, v Lugaferjevi oštariji...

Karakteristiko dela sem podal, ne oceno, ki bi morala biti plod širših razborov, dogmatičnih, pesniških in jezikovnih, pa tudi *primerjalnih*, kajti — nekaj let pozneje (1950) je italijanska pesnica Julia Scapino Murena izdala pesnitev *„Il poema di Gesú"* v 292 sonetih, torej prav isto tematiko na isti način (formalni), toda v smislu naše Sardenkove poezije.

PETI EVANGELIJ je poglavitno delo Novačanovo v emigraciji, pisano v Egiptu, v Rimu in v Trstu, pa nadaljevano v Buenos Airesu, kakor se vidi iz nekaterih odlomkov v zapuščini, priobčenih v Ameriški Domovini in Meddobju (1954, št. 3).

Toda Novačan je prinesel svoj donesek tudi k izraziti *protikomunistični literaturi* s klenimi podlistki v Trstu ter s svojo satiro na RDEČI PANTEON, z napadom na komunistične pisatelje v Ljubljani, ki jih biča s Cankarjevo

ironijo in s Krpanovo mesarico. Ko bo priobčena vnovič — morda v novih Vrednotah — obenem s komentarjem, ki ga je sam napisal in se nahaja v zapuščini, bo to pač eden najklenejših dokumentov pesniške polemike ter emigrantske miselnosti proti skrunilcem literarnega hrama slovenske umetnosti. Buenosaireško emigrantsko vzdušje pa je podal z nekaterimi pesmimi: z balado o Matildi, z verificiranim pismom k birmi v domovini, s pesmijo za velikonoč in morda še kakšno, v kateri je njegov realizem zapel v Aškerčevi besedi in maniri Župančičevih poslanic...

V svojem „Tusculumu", v misijonski hišici pa je položil zopet roko k nadaljevanju svojega največjega dela, ki ga je zamislil še v domovini, pa ga je hotel nadaljevati zdaj v novi argentinski mirnosti, namreč: končati bi hotel vso trilogijo o Celjskih grofih in nadaljevati s Friderikom po smrti Veronike Deseniške, s katerim se konča njegov monumentalni Herman.

Toda Veliki teden 1951 mu je pretrgal življenje na postaji Posadas in na Veliko soboto je bil položen v grob v Alemu, kjer čaka vstajenja in morda novega pokopa pod Gradom celjskih grofov, likov njegovega najsilnejšega navdiha.

Anton Novačan je bil največji med slovenskimi pisatelji, ki se je zatekel po svobodo ustvarjanja v tujino in v njej umrl, preden bi mogel razpeti vso čudovito energijo, ki je je bil v 64. letu še ves poln. In ta ni bila več tisto nebrzdano mladostno—neugnano „umazano" bohemsko in samosilniško naturalistično izživljanje gonov, temveč po petem evangeliju očiščena in umirjena in uravnovešena ustvarjalnost monumentalnih postav...

Loma Negra, 15. avgusta 1954.

Narodna in univerzitetna knjižnica • Ljubljana

ANTON NOVAČAN

JANEZ GOLIGLEB

Komedija v štirih dejanjih

Osebe:

JANEZ GOLIGLEB, primestni imetnik.
FENOMEN ali AMBROŽ.
MINISTER BIKONJA.
DOKTOR SMEH
DOKTOR GRAH } voditelji strank.
DOKTOR POTREBA
ANDREJ, mlad profesor.
MARTIN, mlad kovač.
PRVI AGITATOR.
DRUGI AGITATOR.
ZAPELJIVEC.
GLAS ŽENINA.
PRAKSA, žena Goliglebova.
IDEALIJA
REALIJA, } hčerki Goliglebovih.
STARKA.
PET MODRIH DEVIC - na desni strani odra.
PET NESPAMETNIH DEVIC - na levi strani odra.

Ljudstvo.

Čas: Pred veliko vojno 1941.

Med zapuščino + Antona Novačana so tudi posamezni listi iz prve in druge številke „Ljubljanskega Zvona“ brez označbe letnika, s prvim in drugim dejanjem komedije v štirih dejanjih, ki je naslovljena „AMFIKTIONIJE ali JANEZ GOLIGLEB“, ter s strojem tipkani zadnji dve dejanji. Gospa vdova pravi, da je dve dejanji imel pokojni Novačan pripravljeni, ostalih dveh pa še ne. Medtem so nastopile razmere, ki niso dovolile objave tretjega in četrtega dejanja.

K prvemu in drugemu dejanju je pisatelj naštel osebe, ki nastopajo samo v tistem dejanju. Iz tega bi mogli sklepati, da Novačan še ni imel naslednjih dejanj ob objavi prvih dveh popolnoma končanih. To mnenje bi podprla tudi časovna označba o dogajanju komedije na naslovnih listih k tretjemu in četrtemu dejanju, ki sta kopiji in navajata čas: Pred veliko vojno 1941. V tej skoraj dokončni redakciji, tipkani na pisarniški format, dejanji nista mogli biti končani pred označenim letom. Ta tekst je potem Novačan samo malenkostno še korigiral s popravki, ki jih je napisal s črnilom. Samo na enem mestu je spremenil tekst s prav rahlimi vpisi s svinčnikom, ki ga prinašamo na svojem mestu pod črto. Najbrž se sam še ni odločil, ali naj popravek obvelja. Popravki, ki jih je napisal s črnilom, so najbrž precej poznejši kot tipkani tekst, ki je s papirjem vred že dobil neko patino, medtem ko so popravki s črnilom videti dokaj sveži. Naslov „Amfiktionije“ je v naslovnih listih za tretje in četrto dejanje opustil.

VSEBINA PRVEGA DEJANJA. Goliglebova hčerka Idealija kuje verze, njena sestra Realija je prišla z gospodinjskih opravkov. Goligleb zunaj ponavlja svoje politične govore, ki mu jih pomaga sestavljati Idealija. Pride mati Praksa, ki tarna, kako delo pri gospodarstvu zastaja. Ni zadovoljna s tem, da so spremenili ime Micike v Idealijo, Anice v Realijo, njeno v Prakso, ime njenega brata Ambroža v Fenomena. Idealija je mnenja, da ne kaže, zoperstaviti se očetovi volji, ki stopa zdaj v politiko, in da je treba s takšnimi stvarmi držati papana v višjih atmosferah. Izda tudi svojo zamisel literarne obdelave prilike o modrih in nespametnih devicah v agitacijske svrhe. Fenomen tolaži Prakso, da smo pač med mladino. Praksa napodi dekleti delat, a takoj popusti pri Idealiji zaradi njenih visokih načrtov. Nazadnje pravi, da bomo že videli, kdo bo zmagal, ona ali Idealija.

Goligleb prinese od učitelja kot simbol modrosti nagačeno sovo, ki jo je zamenjal za tri pujske. Nadaljuje z govorniškimi vajami: Môra, ki leži na domovini, so tri tradicijonalne stranke Aksonov, Eksonov in Uksonov. Stari Grki so se shajali na zborih, imenovanih amfiktionije, kjer so složno - brez strank - odločevali o usodi države. To je tudi Goliglebov program. Idealija ga vzpodbuja. Prvi uspeh je že v tem, da so voditelji strank pripravljeni priti h Goliglebu na sestanek, za katerega se zavzema tudi minister Bikonja.

Razgovor med sestrama o njunih ljubezenskih zadevah. Realija pove, da ljubi kovača Martina, najsilnejšega fanta v okolici. Takoj nato nastopi profesor Andrej, ki že dolgo misli na Idealijo. Idealija sanja sicer o nekem vzvišenejšem liku ženina, nazadnje pa pozove Andreja, naj si jo osvoji, čeprav je podvomil, da bi Idealija bila kos načrtu, napisati prizor o devicah.

Praksa pride z ogromnimi računi za Goliglebovo politično delo. Takoj nato pride še starka po pujske za učitelja. Fenomen svetuje svoji sestri, naj dela tako, da bo možu politiko pristudila. Če razpošilja Goligleb okrog agitatorje, naj pošilja Praksa za njimi razdirače. Nenadoma se pojavi kovač Martin, ki mu Praksa pove, da ni za njeno hčer. Če pa bi ji pomagal iztrezniti Goligleba, bi mogli tudi o tem govoriti.

Idealija, Realija in Andrej naprosijo Fenomena, naj v osmih dneh napiše prizor o modrih in nespametnih devicah. Tudi Idealija ga bo do takrat spisala.

Praksa pove Goliglebu, da mu ne bo več nasprotovala pod dvema pogojema: da je ne bo več zaradi svojih visokih načrtov preziral in da se bo takoj spet odrekel politiki, čim doživi prvi neuspeh. Goligleb pristane.

DRUGO DEJANJE. V Goliglebovem sadovnjaku stoji paviljon, v katerem je spodaj Goliglebov kabinet, v nadstropju pa izba, kamor so zaprli Fenomena za osem dni, da konča dramski prizor. Zdaj je osmi dan. Realija prinese Fenomenu jabolk in mu izda, da Idealija ni mogla napisati drugega kot veliki A, začetnico Andrejevega imena. Fenomen vrže Realiji pismo, naslovljeno Narodnemu gledališču v Ljubljani, naj ga odda na pošto. Da li je kaj napisal, tega Fenomen noče izdati. Prideta Idealija in Andrej, ki ga Idealija dolži, da zaradi njega ni mogla ničesar napisati. Andrej jo vzame v naročje in odnese; ona ga vsmeri k hudourniku, da ju mama ne vidi. Fenomen deklamira za njima pesmico z mislijo, kot jo pozneje izražajo modre device.

Goligleb spet ponavlja svoje govore, med katerimi ga zmoti Fenomen. Pričneta se razgovarjati o politiki. Goligleb zagovarja svoj zaslepljeni idealizem, Fenomen pa mu razlaga svoje kritične poglede na politično življenje. Martin pride z dvema agitatorjema, ki sta prišla Goligleba izžemat. Martin pove, da je prispel minister Bikonja. Goligleb izbere Martina za svojega telohranitelja, ki naj ga varuje pred dejanskimi napadi nasprotnikov. Martin začne odpirati Goliglebu oči zaradi izkoriščanja od agitatorjev.

Praksa je odpeljala ministra Bikonjo k hudourniku, ki je nadloga okolice. Zdaj se vrneta. Bikonja vsiljivo dvori Praksi in obljubi preskrbeti sredstva za zajezitev hudournika. Praksa ga še prosi, naj si prizadeva odvrniti Goligleba od politike. Bikonja obljubi to doseči s tem, da bo spravil njenega moža v senat.

V sledečem razgovoru med Goliglebom in Bikonjo pokaže le-ta svojo klepetavo politično verziranost, Goligleb pa še vedno vztraja v svoji politični naivnosti. Z nadstropja se oglasi Fenomen, ki se razkrije za nekdanjega Bikonjevega sošolca. Ministru postavi zahtevo treh točk: zajeziti hudournik, preskrbeti Andreju docenturo na univerzi in napraviti Goligleba za senatorja. Ko Bikonja vse to obljubi, ga povabi Fenomen na sestanek voditeljev in na balet devic. Bikonja se odpelje s svojim avtom, Fenomen zahteva vino.

M. M.

TRETJE DEJANJE

Velika soba pri Goliglebovih

Prvi prizor.

Idealija in Realija

REALIJA. Če človek premisli, da bodo tukaj sedeli voditelji naroda! Naši aksoni, eksoni in uksoni skupaj. Mama mi je naročila, naj pred vsakega na mizo položim polo papirja in svinčnik. Pravi, da si takšni gospodje radi kaj zapišejo. Bog ve, kaj bodo čorgljali. Kaj misliš, kaj si bodo zapisali?

IDEALIJA. Ne vem.

REALIJA. Videla sem jih davi, ko so se pripeljali. Moj Bog, kakšne sukrje, črne suknje! Same dolge črne suknje. Ali ti je znano, da je doktor Smeh velik prijatelj žensk?

IDEALIJA. Kako bi jaz to vedela?

REALIJA. Pravijo, da je bil v mladih letih lep mož in da so ženske norele za njim. Kaj misliš, da je to res?

IDEALIJA. Ne more biti res. Ženske nikoli ne noré za moškimi, vedno le moški za ženskami.

REALIJA. Hm, lepo bi že bilo, da je tako... Veš, pa ta doktor Grah, kako je droben in suh. Kakor majhna kačica. Grd pa ni. Samo preresen je. Vedno rekam strmi. Kaj misliš, da ima mnogo skrbi?

IDEALIJA. Seveda. Voditelj je.

REALIJA. Kako redkobesedna si! Doktor Potreba je res prava potreba. V lice je ves zelen kakor jetičen. Mora biti zelo jezljiv in hud. Kaj misliš, da ni jezljiv in hud?

IDEALIJA. Oh, pusti me. Vidiš, da berem.

REALIJA. Kaj neki prebiraš? Pismo?

IDEALIJA. Ne. Spisala sem zopet nekaj. Ljubezensko rapsodijo. Pa saj ne veš, kaj je rapsodija!

REALIJA. Mogoče pa vem. Pokaži!

IDEALIJA. Ne. Sama ti preberem. Poslušaj (bere): — Kakor beli lokvanji so moje misli na tebe... Iz mojega srca vro milosti k tebi in moja mladost je pred tabo kakor leha rosnega cvetja pod soncem... Ti si moj od začetka sveta in ostaneš z menoj do vekomaj... Najina sreča bo kakor cerkev z dvema zvonikoma!— No, kako se ti dopade?

REALIJA. To je za tvojega profesorja Andreja, kaj ne? Hudo si ga zadrgnila. Samo tista cerkev z dvema zvonikoma mi ne gre v glavo. Ali bosta zvonika tudi vedno hkrati zvonila? Hkrati in ubrano? Kaj, če bo zvonilo v njegovem, v tvojem pa nič? Ali pa če bo cingljalo v tvojem, njegov bo pa gluh?

IDEALIJA. Konec. Ne berem več. Ti si otročja. Ne berem več. Cerkev z dvema zvonikoma je pesniška podoba. Razumeš? Saj ne razumeš. Pesniška podoba je!

REALIJA. Že razumem... Beli lokvanji... dva stolpa... leha cvetja... kaj ne bi razumela... Zakaj pa pesmi ne zlagaš več? Tisti te-te-te...

IDEALIJA. Pride čas, ko človek pesmi videti ne more, kaj še le da bi jih zlagal. Naveličaš se jih, pa mir.

REALIJA. Morda pa zato ne, ker si v Andreja zaljubljena? Pravijo, kadar slavec gnezdi, da ne poje več. Ali res misliš, da ne poje več, kadar slavček gnezdi?

IDEALIJA. Neznosna si!

REALIJA. Nemara pa piše zdaj pesmi gospod profesor Andrej? Vso noč je brlela lučka pri njem. Še ob treh zjutraj je svetila.

IDEALIJA. On dela... Dela in piše velegenialno razpravo o „umetniški zaznavi“... S stričkom Fenomenom sta o tem veliko govorila. Ah! Idealist je moj Andrej.— Jaz hočem, pravi, dati narodu za en talent, ki sem ga prejel od njega, deset talentov!

REALIJA. Kar deset talentov?

IDEALIJA. Tako pravi.
REALIJA. Če bo le enega pošteno vrnil.
IDEALIJA. Saj sem rekla, da si neznosna. Najrajše bi te zlasala. Vsak vaški učitelj vrne narodu svoj talent. Andrej pa je... Andrej pa je iz rodu titanov!... Iz rodu titanov je, ali razumeš, iz rodu ti-ta-nov... iz rodu duševnih orjakov!
REALIJA. No, to bo pa lepa žlahta.
IDEALIJA. Prosim te, ne zbadaj me! Ko bi ti vedela, kako hudo mi je.
REALIJA. Bleda si. Ves čas te že gledam, mislila sem, da te morda ta temna obleka dela tako bledo. Kaj pa ti je?
IDEALIJA. Ti ne veš, kako trpim... Nihče ne ve... Zaradi papana... Ljudstvo se zbira, voditelji so tukaj, vsak čas se začne konferenca. Naš papa pa je tako čuden. Nemiren je. Pravi, da on ni za politiko. Nobenega poguma nima več. Tudi jaz sem začela dvomiti...
REALIJA. Da ne bi naš očka bil za politiko?
IDEALIJA. Očitam si, da sem ga zapeljala... Tudi Andrej pravi, da naš papa ni za politiko. Najrajše bi ga preprosila, da bi se vlegel v posteljo... Izgovor, da je bolan, bi morda odvrnil polomijo od naše hiše. Oh!... Jaz sem vsega kriva, jaz...
REALIJA. Zdaj si pa ti otročja. Če nimaš drugih skrbi, kar solze obriši... Kaj pa se naj zgodi? Misliš, da so ti voditelji z nebeških zvezd? Nekje sem čitala, da je ta strah pred gospodo iz časov, ko so nas pestili tuji graščaki... Ti pa si bila v šolah, si gospodična... Beži, beži! Še jaz se jih ne bojim, teh dohtarjev. Kar mirna bodi!
IDEALIJA. Misliš, da ne bo polomije?
REALIJA. Kaj je to, polomija? V politiki ni polomije. Nikjer na svetu ni polomije in povsod je vse sama polomija. Pa saj zna naš očka vse na pamet. Še sinoči sem ga slišala, ko se je vadil: —Horizonti, odprite se! Horizonti, odprite se!—

Pride ANDREJ.

Drugi prizor.

Idealija, Realija, Andrej.

ANDREJ. Alo, dekleta! Velikanske novice!
REALIJA. Vse vemo. Voditelji so tukaj.
ANDREJ. Še nekdo, še nekdo! Ljudje od narodnega gledališča...
REALIJA. Tudi to vemo.
ANDREJ. O ne, tega pa že ne veste.
REALIJA. Stric Ambrož je napisal tisto o modrih in nespametnih devicah, jaz pa sem nesla na pošto. Táko debelo pismo—
IDEALIJA. Zakaj mi nisi nič povedala?
REALIJA. Nisem smela.
IDEALIJA. Zato je dal stric Fenomen postaviti sinoči oder na dvorišču!
ANDREJ. Kar navdušen sem. Teater, pravi teater tu na vasi!
IDEALIJJA. Oh, mon cher oncle!
ANDREJ. To je prva novica. Imam pa še dve, še dve. Teh pa nobena ne ugane.

REALIJA. Jaz že ne.

IDEALIJA. Je kaj dobrega?

ANDREJ. Poljubi me... no, pa pozneje. Poslušajte. Nocoj ponoči sem končal razpravo o „umetniški zaznavi“. Sto strani. Treba je še prepisati, malo opiliti in potem v tisk. Ti mi nosiš srečo. Poljubi me... no, pa pozneje. Zdaj te lahko že zasnubim. Glej to pismo.

REALIJA. Teta vam je denar poslala...

ANDREJ. Eh, kaj denar! Kaj teta! Prijatelj mi piše, da postanem docent naše univerze. Pomislite, docent! Sam minister Bikonja se je zavzel za mene.

IDEALIJA. To je protekcija. Ali sprejmeš?

ANDREJ. Zakaj ne? Protekcija je dopar, ki potisne potico v peč. Včasih samo kruh, črni kruh, toda tudi kruh je dober. Srečen bom, če bom le črni kruh... Ne veš, kako sem vesel.

IDEALIJA. Pa saj si že tudi nekaj napisal! Docent po protekciji, pozneje profesor po zaslugah.

ANDREJ. Zato si pač ne bom belil glave... Če je mož, kakor Fenomen, tega vesel, se tudi jaz lahko veselim. Kvišku hočem. To je bilo vedno moje geslo. Zdaj pa je napočil moj dan. Prišlo je mojih pet minut. Ti mi nosiš srečo. Ta hiša mi nosi srečo. Zaslužil sem jo. To je nagrada za pet let zveste ljubezni, za delo in hrepenenje, ki me je skoro ubilo. O, če pomislim! Nič več zvezkov in korektur. Znanost, katedra, mir. Kako bom srečen. Doma pa sladka, dobra, lepa ženičica. Poljubi me... no, pa pozneje. Zdaj pojdimo, da pozdravimo naš balet, ljudi od teatra ne smemo pustiti same. Pojdimo. (Vstopi Martin). Zdravo, Martin! Bog te živi, Martin! Dobro se drži danes, Martin! Živio Janez Goligleb! Živio minister Bikonja! Politika... docent... balet... politika... docent ... balet...

ANDREJ z IDEALIJO proč

Tretji prizor.

Realija, Martin, pozneje **Fenomen.**

REALIJA. Kako nekateri v svojih zvonikih zvonijo... Ti pa si tako skromen in tih. Prilezeš kakor senca človeku do nog... Pohodili bi te, da nisi tako velik.

MARTIN. Ne bi me, ne, pohodili!

REALIJA. In čisto nov si danes, novo obleko imaš!

MARTIN. Danes je Goliglebov dan. Zato imam novo obleko. Po dinarjih in kovačih sem štedil. Je res lepa?

REALIJA. Lepa je. Čez rame te krasno povije. Obrni se.

MARTIN. No?

Pride FENOMEN neopažen.

REALIJA. Joj, kako široka pleča imaš! Kakor mlinski kamen. Pomeriva. Zdi se mi, da so tri moja.

(V igri se najdeta z očmi in utoneta v globokem poljubu.)

Pride FENOMEN.

FENOMEN. —„Meri ga, meri po višini,
po ritmu srca in sili plamena,
meri ga, meri po širini
čez prsi in pas in čez ramena.

Skušaj mu glas in tehtaj besede,
pogum ocenjuj, modrost ugani,
kdaj se kroti in brzda poglede,
komu zaupa in kdo ga ukani.

Dnevi teko, nevestica zala,
poljubi odmirajo, plamen usiha,
pazi, nevestica, ko boš izbrala,
da ne bo tepec in ne pavliha.—“

(Zunaj šum ljudstva. Klici: Živio doktor Smeh! Živio doktor Grah! Živio doktor Potreba! Živio!)

MARTIN. Voditelji so tukaj!
REALIJA. Še enkrat, Martinek!

(Utoneta v novem poljubu. Zunaj šum in klici kakor zgoraj.)

FENOMEN. Kaj res nič ne slišita? Martin!
REALIJA. O, striček!
FENOMEN. Mucka zaljubljena, kaj nič ne slišita! Kje je Goligleb?
MARTIN. Sam iščem očeta Goligleba.

(Zunaj klici in šum.)

REALIJA. Striček, zakaj pa nihče ne kliče: Živio Goligleb?
MARTIN. Res, da nihče ne kliče očetu Goliglebu!
FENOMEN. Ker ga ne vidijo...
MARTIN. (odpre okno in zakliče) Živio Janez Goligleb!

(Zunaj nekaj glasnih smehov. MARTIN skoči skozi odprto okno. Zunaj naenkrat gromoviti: Živio Goligleb!)

REALIJA. Sveta Marija! Da se mi ni pobil!

REALIJA proč. Pride GOLIGLEB z nagačeno sovo.

Četrti prizor.

Goligleb in Fenomen

GOLIGLEB. Martin! Martin! Kje si, moj telohranitelj? Kje ste Idealija, Realija, kje si, moja Praksa? Vsi ste me zapustili. Nikogar ni. V tej težki uri moram biti sam...
FENOMEN. Kaj pa vzdihuješ, voditelj naroda?
GOLIGLEB. O, hvala Bogu, vendar nekdo. Ambrož, slišiš, kako vpijejo! Strah me je in tudi sova mi ne pomaga. Sploh ne verjamem več, da je sova simbol modrosti. Nesreča je.
FENOMEN. Glavo pokoncu, Goligleb. Danes je tvoj dan, dan tvojih amfiktionij in sloge naroda. Kaj ni to uspeh, da se zbirajo voditelji vseh strank v tvojem domu? Morda so prvič in zadnjič tako skupaj. Kaj trepetaš in se bojiš? Nič slabega ni, če kličejo. Pozdravljajo te.

(Zunaj šum in klici.)

GOLIGLEB. O, kje bi jaz bil voditelj naroda! Kje kaj se jaz grem z ministri in dohtarji! Saj me je skoro že sam minister Bikonja s svojo sapo podrl. Zdaj pa še trije dohtarji. Smeh, Grah, Potreba! O! Ni mogoče, ni mogoče.

FENOMEN. Takšna je politika. Zakaj si pa začel?

GOLIGLEB. Oh, žal mi je, tisočkrat mi je žal.

FENOMEN. Nič ne pomaga, zdaj moraš. Tu na mizo sovo postavi. Pred mene stopi. Tako. Zdaj pa zavpij: — Možje, prijatelji, ljudstvo...

GOLIGLEB. — Možje, prijatelji, ljudstvo...

FENOMEN. Močneje.

GOLIGLEB. — Možje, prijatelji, ljudstvo...

FENOMEN. Saj gre. Sprožiti je treba.

GOLIGLEB. Misliš? Naj še enkrat: — Možje, prijatelji, ljudstvo! Kakor vam je znano, leži na naši domovini mora treh strank eksonov, aksonov in uksonov. Povejte mi, kaj so nam prinesle te tri stranke?...

FENOMEN. Tako je dobro. Govore znaš na pamet. Samo sprožiti je treba in drdralo bo do kraja. Med govorom dobiš poguma in vse bo dobro.

GOLIGLEB. Misliš? Povej mi, ljubi moj Ambrož, kakšen sem, kadar govorim? Ali vzbujam strah in spoštovanje?

FENOMEN. Ni dvoma. Strah in spoštovanje.

GOLIGLEB. Kakšen je moj glas? Čist?

FENOMEN. Kakor srebrni zvon.

GOLIGLEB. Kako se pa držim?

FENOMEN. Kakor general.

GOLIGLEB. Kakor general?

FENOMEN. Točno, kakor general.

GOLIGLEB. Na primer, če zakričim: —Stojte vi vsi, ki ste...

FENOMEN. Ne more biti bolje.

GOLIGLEB. Ali pa: — Čujte me vsi! Voditelji so proti slogi naroda. Zato, rdeče letake ven!—

FENOMEN. Nenavadno krepko.

GOLIGLEB. Zdaj sem potolažen. Toda, kako bo z voditelji?

FENOMEN. Ne boj se jih, to je vse.

GOLIGLEB. Zdi se mi, da bom med njimi kakor Daniel med levi. Kolena se mi bodo šibila in roke trepetale. Glas mi bo zamrl...

FENOMEN. Neumnosti. Glej vsakemu v oči. Drži se bolj jezno kakor prijazno. Bodi redkobeseden. Če te kdo kaj vpraša in ti ne veš odgovora, pa zakašljaj.

GOLIGLEB. Kaj pa njih zvijače?

FENOMEN. Beži, beži! Kdo se boji dohtarskih dohtarjev dohtarske dohtarije? Če boš v nepriliki, jim odgovarjaj na vijakih.

GOLIGLEB. Odgovor na vijakih? Kaj pa je to zopet?

FENOMEN. Kar oni sami delajo. Vleci sem, potegni tje, privij, odvij, zasukaj in stisni...

GOLIGLEB. Čudno. Kako si prekanjen! Mislil sem tudi na horizonte... Da jim odprem pred nosom par novih horizontov...

FENOMEN. Ne, horizonte pa kar pri miru pusti... Sicer pa, Goligleb, tu sem ti jaz nekaj napisal. Tole jim preberi in vse bo dobro.

GOLIGLEB. O, moj Ambrož! To je iznajdba. Ti si moj odrešenik.

FENOMEN. Prihajajo.
GOLIGLEB. Sveta mati božja!

GOLIGLEB zgrabi sovo.

FENOMEN. Bodi miren. Drži se dostojanstveno. Sovo na mizo postavi.

Pridejo PRAKSA, doktorji SMEH, GRAH, POTREBA in minister BIKONJA.

PETI PRIZOR

Goligleb, Fenomen, Praksa, Bikonja, Smeh, Grah in Potreba

PRAKSA. Tu je naš Goligleb, spoštovani gospodje. Moj mož, Janez Goligleb. Dober človek je in poštenjak, pameten pa bolj kot vsak senator.
GOLIGLEB. (zakašlja).
SMEH. Glejte, glejte! Zelo me veseli. Hahaha!
GRAH. Čast mi je...
POTREBA. (zakašlja).
GOLIGLEB. (zakašlja).
BIKONJA. Názdar, Goligleb! Názdar, Ambrož!
GOLIGLEB. Spoštovani gospodje...
BIKONJA. Vidite, dragi prijatelji, zdaj smo resnično skupaj, tako rekoč... Eden, dva, trije, štirje, pet... in mi držimo v rokah usodo naroda, kakor se reče, tako rekoč. Vprašam vas, gospoda moja, kaj bi se zgodilo, če bi se po nekem izredno nesrečnem naključju pogreznila zemlja pod nami in bi narod ostal tako rekoč brez svojih voditeljev? Ali bi mogel narod še živeti, brez nas voditeljev še obstati? Jaz mislim, da bi narod tudi brez nas mogel dihati in sopsti, da ne rečem živeti, tako rekoč...
POTREBA. Protestiram!
SMEH. Hahaha! Hahaha!
PRAKSA. Uh, ne kličite vraga!
BIKONJA. Vidite, gospoda slavna, hotel sem le poudariti, kako prazno je, če si kdo med nami domišlja, da narod ne more živeti brez njega...
POTREBA. Protestiram!
SMEH. Hahaha!...
GRAH. Sploh pa, gospoda...
PRAKSA. Kar sedite, razposedite se, spoštovani gospodje in voditelji. Gospod doktor Smeh... prosim, gospod doktor Grah... prosim, gospod doktor Potreba... prosim. Vi, gospod minister, pa se vsedite na tem koncu mize... ti, Goligleb, pa na drugem koncu.
BIKONJA. (Fenomenu). Dekret za Goligleba je podpisan. Goligleb je že senator... Tisti tvoj profesor Andrej pa je docent univerze. Vse je podpisano. Ali si zadovoljen?
FENOMEN. Sem.
BIKONJA. Jutri bodo zapele lopate pri vašem hudourniku... Zdaj te pa prosim, da izgineš odtod. Grd jezik imaš in zajedljiv si, gospodje pa občutljivi tako rekoč. Jamčim za Goligleba, tukaj in na shodu. Je prav tako, Ambrož?
FENOMEN. Vse prav!

FENOMEN proč.

PRAKSA. Zdaj ko ste se razposedli, spoštovani gospodje in voditelji, pa začnite. Posvetujte se, imenitniki, in recite katero tudi o hudournikih in naših slabih cestah. Revnih ljudi se spomnite, da pridejo do kruha in zaslužka. Mislite na tiste naše otroke, ki capljajo okrog po svetu, in jih morda nihče nima rad, da jih v srce zebe... Ne zamerite mi, da sem tako nadležna in zgovorna. Gospodinja sem in mati, pa si mislim, zdaj jim povej imenitnikom, saj jih zlepa ne boš več videla... Saj veste gospodje, da bi ženske včasi odtehtale pamet marsikaterega političnega dedca... Tudi me večkrat bolje vemo, kje in kaj moža tišči in žuli, kakor mož sam, zato ne bi bilo napak, če bi gospodje mislili malo na nas in nam dali pravico, da tudi me izbiramo svoje voditelje in prvake... Ko vse to opravite, tedaj vas še prosim, da počastite našo klet in kuhinjo. Oboje vam je odprto.

PRAKSA pograbi sovo.

BIKONJA. Hvala vam, gospa Goliglebova. Tistega tiča pa le odnesite, tako rekoč...

GOLIGLEB. Sova je simbol modrosti...

BIKONJA. Pa ne v politiki.

SMEH. Hahaha!

POTREBA. Protestiram!

BIKONJA. Zakaj neki?

SMEH. Hahaha!

POTREBA. Prosim za besedo.

PRAKSA s sovo proč.

ŠESTI PRIZOR

Goligleb, Bikonja, Smeh, Grah in Potreba

BIKONJA. Gospodje, ker je tako rekoč bistveno in krajevno običajno, da se nekdo dvigne prvi in povzame besedo, otvarjam z vašim dovoljenjem današnjo konferenco in vas vse skupaj prisrčno pozdravim v tem domu lepega gostoljubja in tako rekoč dobrih idej, da ne rečem, v tem zgodovinskem trenutku, ko gleda na nas tako rekoč ves narod in ko nam preti nevarnost, da se v močvirju strankarstva razbohotijo nihilistični in tako rekoč prevratni elementi, o katerih že Herodot in drugi klasiki, da ne rečem veliki državniki tega stoletja razmišljajo, gospodje, z eno besedo, triumf levičarstva...

SMEH. Hahaha! Hahaha!

POTREBA. Protestiram, prosim besedo.

GRAH. Potrpite malo. Čujmo najprej gospoda Goligleba.

POTREBA. Ostro protestiram.

SMEH. Vi pa kar naprej protestirate. Hahaha!

BIKONJA. Gospod Potreba, jaz mislim tisto, kar vi veste, vi pa mislite, kar jaz vem. Zato vam ne dam besede. V današnjih časih je izgovorjena beseda hujša nego storjeno zlo, četudi je zopet res, da beseda ni konj... tako rekoč...

SMEH. Če bi naše besede bile konji... hahahaha... pomislite, koliko konj in kobil bi imela naša dežela... hahahaha...

GRAH. Namen sestanka je vendar, da nam gospod Goligleb pove o slogi naroda, kakor jo on zamišlja.

BIKONJA. Seveda, to je namen, ne pa konji in kobile... tako rekoč. In ker namen posvečuje sredstva, si usojam, gospodje...

POTREBA. Protestiram, prosim besedo.

SMEH. Tudi jaz mislim, da mora prvi imeti besedo gospod Goligleb, naš prijazni gostitelj.

BIKONJA. Kdo pa pravi, da ne?

POTREBA. Prosim, majhno opazko.

BIKONJA. Prvi je Goligleb. Izkažite nam čast, dvignite se, gospod Goligleb. Zravnajte se in zagrmite. Da boste vredni idealov, ki jih ne zaničujemo.

GOLIGLEB. Gospodje voditelji aksonov, eksonov in uksonov...

BIKONJA. čestitam. Izvrstno. Rojen govornik. Govorite kakor senator...

GOLIGLEB. (bere): —Kadar se strasti in slabosti posameznika polastijo vsega občestva —

SMEH. Strasti? Kakšne strasti?

GOLIGLEB. — in so te strasti splošnosti nekoristne in v kvar —

SMEH. Kakor na primer?

GOLIGLEB. — kakor na primer strast oblastovanja po vsaki ceni —

SMEH. Hahaha!

GOLIGLEB. — ali pa trmasto kljubovanje vsemu, kar ob zdravem razumu moraš priznati, da je dobro —

BIKONJA. Hm!

POTREBA. Rekli ste: Hm! Protestiram.

BIKONJA. Tudi z ušesom sem mignil, protestirajte!

SMEH. Hahahaha!

GRAH. Mir, čujmo govornika.

GOLIGLEB. — ali pa norost človeka, ki misli, da je osebnost in da se brez njega ne sme ničesar izvršiti —

SMEH. To je tisto, to! Hahahaha!

GOLIGLEB. — ali pa strast politikantstva na sploh, podobna strasti kvartopircev in kockarjev —

Vsi gledajo po BIKONJI

BIKONJA: Vsak pometaj pred svojim pragom, takorekoč...

GOLIGLEB. — ali pa slepo sovraštvo strankarja, ki brezobzirno preganja političnega nasprotnika —

Vsi se spogledajo.

BIKONJA. Aha! Kaj pa zdaj?

Vsi pobesijo oči.

GOLIGLEB. — ali pa končno smešna domišljavost oblastnika, ki misli, da se je na vladi pocesaril in da se mu je pamet povečala za najmanj dva kubična centimetra —

Vsi škilijo na glavo Bikonje.

BIKONJA. No ja! Vsak se naj prime za svoj pisker tako rekoč...
GOLIGLEB. — tedaj —
SMEH. Tedaj?
GOLIGLEB. — tedaj so v tistem občestvu podani pogoji, da se razvije v njem najbolj nesmiselno strankarstvo! —
POTREBA. Energično protestiram. Prosim besedo.
SMEH. Hahahaha!
GRAH. Kje pa so ostale amfiktionije, gospod Goligleb?
GOLIGLEB. (zakašlja.)
BIKONJA. Imate še kaj napisanega?
GOLIGLEB. (bere:) — Zato sem jaz, Janez Goligleb, trdno sklenil, da napravim konec strankarstvu in da s pomočjo naroda, ki je za slogo, zatrem in uničim aksone, eksone in uksone... —
SMEH. Kdo, vi? Hahaha!
GRAH. Kako pa si to zamišljate?
BIKONJA. Napisano ima.
GOLIGLEB. (bere:) — Zakaj, trpeti ne morem, da gredo v nič dragocene narodove energije in izginjajo v plitvinah ravnokar naštetih strasti in človeških slabosti. Ne strpim več, da bi ostal narod v temačni negotovosti ter se zibal kakor trstje v vetru pod vsako novo bodisi pametno ali trapasto tujo miselnostjo. Naj si narod izgradi zgodovinske, socialne in verske ideale po svoji duhovni podobi in pod zvezdami, ki sijo nad njim. To mu bo trdna opora, da bo živel in se boril za svoj beli dan do konca sveta. Preklet, kdor narod ovira v delu, naj bo preklet, kdor misli, da je nad njim. Jaz, Janez Goligleb, mu bom strl glavo in strl bom glavo tudi vam, gospodje voditelji aksonov, eksonov in uksonov, ako ne pristanete na slogo naroda...

Vsi skočijo kvišku.

SMEH. Kdo, vi? Moj dragi gospod Goligleb, nad mojo glavo si je zlomilo pero že marsikatero piskaralo in marsikdo, ki je mislil, da bo odvrnil narod od mene, je zlezel nazaj v mišjo luknjo. Hahaha!
GRAH. Sploh pa, gospodje, ali je to še resno?
SMEH. Da, res, ali je to naša politika?
POTREBA. Ogorčeno protestiram.
GOLIGLEB. (zvito:) Ponižno prosim, saj berem le to, kar je napisano.
BIKONJA. To je res, tako rekoč. Bere, kar je napisano.
SMEH. Vaša sreča, da berete, da ne govorite.
GRAH. Kdo pa vam je napisal tisto epistolo?
GOLIGLEB. (zakašlja, bere dalje:) — Učimo se od starih Grkov, ki so bili strastni in živi kakor mi. Ustanovimo predstavništvo narodne sloge, ustanovimo amfiktionije, ki bodo varovale svetinje naroda. Poprej pa morate, gospodje voditelji, razpustiti svoje stranke in — krono z glave, voditelji! Jaz, Janez Goligleb, zahtevam, da to nemudoma storite. Prvi na vrsti ste vi, gospod doktor Smeh. Krono z glave!
SMEH. Ali se vam blede? Hahaha!
GRAH. Ne bi bilo napačno, da se odpoveste in razpustite stranko, gospod kolega.

POTREBA. Tudi jaz ne bi protestiral.
SMEH. O, rad verjamem. Hahaha!
GOLIGLEB. Vi nočete sloge?
SMEH. Bolelo bi, preveč bi bolelo, imamo globoke korenine v narodu. Hvala!
BIKONJA. Pribijem, da niste za slogo naroda.
GOLIGLEB. Gospod doktor Grah, odpovejte se!
GRAH. Ne rečem, da ne, če se odpovesta tudi ta dva gospoda. Tudi je ta reč prepomembna in zahteva nekaj dni preudarka.
GOLIGLEB. To je odgovor na vijakih. Recite jasno, da ali ne.
SMEH. Bodite hrabri in odpovejte se, gospod kolega...hahaha...
GRAH. Tudi jaz imam korenine v narodu.
POTREBA. Protestiram.
SMEH. Hahaha!
BIKONJA. Pribijem, da niste za slogo naroda. Dalje.
GOLIGLEB. Gospod Potreba, odpovejte se.
POTREBA. Protestiram. Program moje stranke...
BIKONJA. Nič programa, nič vetra... Odpovejte se. Da ali ne?
POTREBA. Protestiram tako ostro, kakor še nikoli.
GOLIGLEB. Tudi to je na vijakih. Gospodje, ker se nihče noče odpovedati, sem prisiljen, da vas strmoglavim.
SMEH. Hahahaha!
GOLIGLEB. Zdaj grem in nastopim pod vaško lipo in vas pred ljudstvom razkrinkam: Stojte vi vsi, ki ste...
SMEH. So naši tudi tam, hahahaha!
GRAH. Naši tudi.
POTREBA. Naši tudi.
GOLIGLEB. (stopi k oknu:) Možje, prijatelji, ljudstvo! Voditelji niso za slogo! Rdeče letake ven!

Zunaj ogromni klici: Živio Goligleb!

Ljudstvo poje pesem: Lepa si, lepa, roža Marija...

Voditelji se spogledajo.

SMEH. Zakaj pa zdaj nič ne protestirate, gospod Potreba?
GOLIGLEB. Za menoj je ves narod. Ali slišite? Meni raste pogum. Nič se vas ne bojim, gospodje, ne vas in ne vaše dohtarskih dohtarjev dohtarske dohtarije! Moj govor številka ena vas bo razkrinkal in raztrgal.

GOLIGLEB hoče proč. Zunaj pesem in šum.

BIKONJA. Prosim, ostanite še, gospod Goligleb. Prosim, gospodje, priobčiti vam moram važno novico. Danes zjutraj sem prejel telegram, ki pravi, da je moj ljubi prijatelj in prvoborítelj imenovan in postavljen za senatorja. Poglejte: Janez Goligleb, senator! Ime podpisnika poznate, ni torej nobenega dvoma. Čestitam vam, gospod senator Goligleb, jaz prvi...
GOLIGLEB. Senator, jaz senator? Kaj ni to polomija?
BIKONJA. Nobena polomija, to je nasprotno velik uspeh. Vsak, ki stopa pred ljudstvo, naj nosi tudi odgovornost pred državo. Tako smo gospodje, naenkrat v docela novi situaciji. Zato slovesno izjavljam, gospod

senator, da se vam pridružujem tudi jaz. Tudi jaz sem za slogo naroda. Kaj pa je lepšega na svetu kakor je sloga naroda tako rekoč?... Čez drn in strn pojdem z vami, gospod Goligleb, do prvih volitev...

GOLIGLEB. Vi stopate na mojo stran, gospod minister?

BIKONJA. Z vsem svojim srcem. Če treba, ustanovimo novo stranko ali blok ali koncentracijo ali koalicijo ali sploh nekaj podobnega... Pojdiva, gospod senator. Ljudstvo čaka. Nastopim kot govornik seveda tudi jaz. Ob vaši strani, tako rekoč...

GOLIGLEB. O, duša, prijatelj, zaveznik moj!

GOLIGLEB in BIKONJA se ginjeno poljubita.

BIKONJA. Pojdiva, gospod senator. Ljudstvo je treba obvestiti o tem veselem in tako rekoč posrečenem dogodku. Vi, gospodje, pa zazijajte v nove horizonte...

GOLIGLEB. Zmaga, zmaga! Horizonti se širijo. Možje, prijatelji, ljudstvo...

GOLIGLEB in BIKONJA proč. Zunaj pesem: Lepa si, lepa...

SEDMI PRIZOR

Smeh, Grah, Potreba.

SMEH. Kaj pa zdaj, a?

GRAH. To je nevaren vdor. Kaj, če res ustanovita novo stranko?

SMEH. Meni ne bosta veliko vzela. Vidva glejta... Ampak, tiček pa je, tiček, ta gospod Bikonja, a?

POTREBA. Na vsak način je treba nekaj ukreniti. To je nevarno beganje ljudstva.

SMEH. Kakor se vzame, je in ni... Nekaj bi predlagal, če sta vidva zato. Predlagam, da se vsi podamo na shod in nastopimo vsi proti Goliglebu.

GRAH. Sprejeto.

POTREBA. Strinjam se.

SMEH. Torej hitro vsi na shod. Da še pravočasno damo našim pristašem in vsak svojim udarnikom potrebna navodila. Sloga naroda se ubija samo s slogo strank proti slogi naroda. Nočemo močvirja.

GRAH. Tako je. Ljudstvo mora valovati.

POTREBA. Sloga bi ga uspavala.

SMEH. Torej, gospoda, danes bomo enkrat složni mi!

Vsi trije se primejo za rame; zunaj pesem...

ČETRTO DEJANJE

GOLIGLEBOV sadovnjak. Zvečer. Sredi odra oder za FENOMENOV balet. Oder na odru je zastrt. Okrog odra na odru sede vse osebe iz prejšnjih dejanj. GOLIGLEB in prvaki, razen ministra BIKONJE imajo obvezane glave. Šum, govorjenje in pričakovanje. Po potrebi še drugo občinstvo. Pred zaveso odra na odru stopi FENOMEN.

PRVI PRIZOR

Fenomen in njegovo **Občinstvo.**

FENOMEN. Slavno občinstvo! Prosim ne zamerite...

GOLIGLEB. Moja glava, oh, moja glava...

PRAKSA. Naj te še enkrat obvežem. Obkladki s kisom najbolj pomagajo. Joj, kako so te... Zdaj je tudi levo oko zateklo. Lep voditelj naroda si... pa senator... a? Zdaj boš menda pameten.

GOLIGLEB. Oh, nikoli več... Moja zlata, moja edina ženica...

GLASOVI. Pst... pst... mir...

FENOMEN. Slavno občinstvo, prosim ne zamerite, ako je danes v teatru nekaj politike. Toda bolje enkrat politika v teatru kakor ta večni teater v politiki...

POTREBA. Protestiram.

SMEH. To, to vaše protestiranje je vsega krivo. Da niste vi na shodu toliko protestirali, bi imeli mi vsi še zdaj cele glave. Hahaha.

BIKONJA. Protest je prav za prav že politični program, tako rekoč...

FENOMEN. Slavno občinstvo, nekaj besed pred mojim baletom stori dobro...

ANDREJ. Prolog nemara?

FENOMEN. Ne. Prolog je že bil. Vse naše življenje do današnjega dne ni nič drugega kakor prolog... Četudi so butice gospodov voditeljev malo obtolčene...

POTREBA. Protestiram.

SMEH. Dobili ste jih pa le... ha... ha...

Velika veselost.

GLASOVI. Mir... Tiho... Mir prosim...

PRVI AGITATOR. (šteje previdno bankovce.) Veš kaj, še nekaj takšnih shodov za slogo naroda in kupim si majhno kočo, pa zaživim na svojem.

DRUGI AGITATOR. Res, kadar zborujejo vse stranke naenkrat... (šteje denar.) Vse to je sloga naroda.

ODLOČEN GLAS. Dajte no mir... Čujmo govornika...

FENOMEN. Na današnjem shodu je narod odklonil vse, kar ste polagali v njegovo dušo. Kaj hoče narod? Hoče voditelja, toda kakšnega? Hoče voditelja, ki se bo dal voditi od naroda. Tak voditelj pa more biti edinole pesnik.

BIKONJA. Oho, raca na vodi!

FENOMEN. Tisti pesnik, voditelj naroda, je morda že v zibelki, morda tudi že mladenič, vsekakor ni daleč čas, ko pride.

Veliko odobravanje občinstva.

SMEH. Kakšen pa bo njegov program?

BIKONJA. Pesniki nimajo programa, tako rekoč...

ANDREJ. Berite mojo študijo o „pesniški zaznavi“...

GLASOVI. Mir... pst... mir prosim...

FENOMEN. Sedaj boste videli na odru modre in nespametne device, ki pričakujejo ženina. Stvar je lahka in kratka. Naj vam pomiri živce po tem burnem dnevu, ko ste prejeli bunke od naroda...

BIKONJA. Mene niso, mene, tako rekoč...
SMEH. Zakaj vas niso? Ker ste državni minister. Naš narod namreč spoštuje, rad ali nerad, vse kar plačuje. Hahaha...
POTREBA. Odločno protestiram.
FENOMEN. Slavno občinstvo... sedaj se dvigne zavesa... Kresni večer... Glejte kresnice... Slišite prepelice... Modre in nespametne device prihajajo.

Zavesa na odru se dvigne. FENOMEN proč.

DRUGI PRIZOR

Pet modrih devic na desni, **pet nespametnih** na levi

ZBOR VSEH. Nič se ne bojmo,
pesem zapojmo,
od petnajstih let
gre popje v razcvet.
Oči nam žarijo
in srca gorijo,
do dvajset in pet
bo žameten svet.
ZBOR LEVIH. Kot mačice se prožimo,
s pogledi sladko krožimo,
ko zarajamo,
gibi so nam polni smeha,
živci so nam igra greha,
ko odhajamo,
zapeljivce brez uspeha
tiho grajamo.
ZBOR DESNIH. Tisoč oči nas vidi,
tisoč pogledov oblega,
da še visoki zidi
ne ubranijo tega.
ZBOR LEVIH. Ženina čakamo!
On ne prihaja.
Kje zaostaja?
Ali naj plakamo?
ZBOR DESNIH. Dokler ne pride
kot Hesperide
čuvajmo jaboĺka zlata —
ZBOR LEVIH. — v vrtu prostornem,
senčnem, somornem
čakajmo Herkula — tata...
ZBOR DESNIH. Sebe spoznavajmo!
ZBOR LEVIH. In se zabavajmo!
ZBOR DESNIH. Da, zaigrajmo —
podobo dajmo
z igro, z besedo —
recimo: Koledo!

ZBOR LEVIH. Grizkajmo rajše kolače, potice,
vdajmo duhovom se vinske gorice!
PRVA DESNO. Pustite kolačke
iz pšenice bačke!
Jaz imam idejo.
Kateri poklici
so slični devici?
PRVA LEVO. Vsem na vidiku,
vsem na jeziku?
PRVA DESNO. In v časopisu
kot v čarobnem risu?
PRVA LEVO. O, že vem, kaj misliš, tisti,
ki so kot device čisti,
pa jih javnosti kanalja
zdaj časti, zdaj v blatu valja.
PRVA DESNO. Tisti, ki lastne lučke imamo...
ZBOR VSEH. Daj nam vloge, da jih zaigramo.
PRVA DESNO. Čujte:

Ti in jaz — igralca gledališka,
drugi dve — sta kritika biriška,
tretji dve — poeta dva nebeška,
četrti dve — dramatična postreščka,
a peti dve — politika sta naša!
Naj gleda vsaka, da drugo prekaša.
Zbor na levi naj se desnim smeje
in obratno — vse do neke meje.
Ti začneš in jaz ti odgovarjam,
bodi kratka, to še poudarjam.
Nagubanči svoj obraz dekliški,
ti si zdaj igralec gledališki.

PRVA LEVO. Oblačila lepotična
intendanti mi kupujte,
me zadrege obvarujte,
jaz bi rada bila mična!
Ko po odru se sprehodim,
vsak poreče: Zvezda dična!
Mlada sem, pa že presodim,
da ocena bo odlična,
če so moja oblačila
žamet, krep in tenka svila.
PRVA DESNO. Kam zašla si? Stvarno, stvarno!
Tudi govoriš nemarno
in z očmi po strani škiliš,
zraven še z rokami kriliš!
Ne pozabi, da si moška glava,
našega teatra prva slava!
PRVA LEVO. Vprašajo me, kje sem bil?
Odgovarjam: „Bil sem v mlinu!“

Čudijo se: — Saj si tisti,
ki v teatru okna čisti
in režira igre take,
za junake same spake,
za bogove medle šleve —
mesi plehke dramske pleve
naših piscev in plitvine
jim spreminjajoč v globine
vedno sam o sebi dvomi,
kje v dramatiki se lomi...—
Pravim vam, da sem iz mlina,
v mlinu pa se vse zamelje
od očeta in od sina
ali pa kar vnuk pripelje.
Kdo bi se zato jezil!

ZBOR DESNIH. Če bi angel bil hudiček,
bi v oltar ga dali,
če bi genij bil konjiček,
bi ga podkovali.
Ti na desni reci bolje,
kaj igralčevo je polje.

PRVA DESNO. Premnoga krinka skriva mi obraz
in vsaka, moje bitnosti izraz,
me bliža cilju, da enkrat uzrem
podobo lastno in da ž njo ljudem
nemoteno brez krinke to pokažem,
kar oni skrivajo in jaz ne lažem.
Zato, če jokam, solze te so moje,
če se smejati znam, to moj je smeh,
če vam izvabiti umem oboje,
to moja sreča bo in moj uspeh.

ZBOR LEVIH. Takšna resnoba
pa le ni za snoba,
pa ni za igralca,
ki mu izpod palca
namesto denarcev
sija tesnoba.

PRVA DESNO. O joj, zdaj criticus prihaja,
srce mi trepeta, zastaja.

ZBOR LEVIH. To mož je s hudimi nazori,
obraz mu sekajo nabori.

ZBOR DESNIH. On ti po vsaki knjigi sega,
vse ve in vse za knjigo tvega.

ZBOR LEVIH. Od pisanja mu prsti tanki
podobni dolgi so šivanki.

ZBOR DESNIH. Čim daljše ima kritik prste,
tem krajše so njegove vrste.

PRVA DESNO. Zakaj mu berete levite?

Naj sam pove, mu dovolite.

DRUGA LEVO. Ker nisem bil z uspehom literat,
postal sem kritik; a moj mlajši brat
je recenzent; tako oba sediva
na tronu vzvišenem in vam deliva
pohvale milostne in težke graje.
Za kritiko še ni zakonodaje!
Zato torkljaj, čorgljaj po mili volji
in če te zraven plačajo, še kolji!

ZBOR DESNIH. Ni to dobro, rečem vam,
biti v kritiki osoren.
Često bolj kot avtor sam,
nam je kritik odgovoren.

PRVA DESNO. Ker je levi brez idej,
desni kritik ti povej,
kaj o tem je tvoja vera,
kje v presoji prava mera.

DRUGA DESNO. Umetnost brez značaja črte preme
utrinek kaosa je brez globin!
Saj tudi Dionizu sije vreme
šele iz Apolonovih višin!
Naj bo sostvarnik dela, kdor ga ocenjuje —
srce njegovo pa srca sozvok —
z umetnikovim delom kritik naj čustvuje,
da bo za njega talec in porok.

ZBOR LEVIH. Čemu o višinah,
čemu o globinah?
Vse to za nas je
pusto dolgočasje.

PRVA DESNO. Če v plitvine zaveslam,
tvojo smer duha spoznam.
Lepše se mi zdaj obeta,
kaj porečeta poeta?

TRETJA LEVO. Igranja pesnik sem besednega
in rim tolkač in ritma čednega.
Ko proč od tega v prazno zastrmim,
sam svojega talenta se zbojim.
Tedaj postanem pesnik rodne grude
in mislec iz lisičjih jam,
natančno vsako leto brez zamude
vam knjigo verzov natorkljam.

ZBOR DESNIH. Ha—ha—ha—ha!
Ob ljubljanskih treh mostovih
tam blizu Prešerna
kandelabrov Plečnikovih
je vrsta moderna.
Prešeren je iz brona,
stebriči iz betona —

ob ljubljanskih treh mostovih
kandelabrov Plečnikovih —
hej!

PRVA DESNO. Ti stebriči iz betona
hrepenijo vroče,
radi bi bili iz brona,
to pa ni mogoče.
Da bo krez besede, so pisali,
pesnik lepi, kneštvo so razgnali!

TRETJA DESNO. Dajte mi mira, dajte mi mira,
meni je ljubši košček sira
in klobasa —
asasa — asa!
Da bi te grom!
Kečkemet!
Baratom!
Stopi no v klet,
prinesi mi vina
za pol cekina.
Poezija?
To je bogatija.
To je palata,
seveda zlata,
zlata v njej okna in vrata.
Na oknih stoje zlati petelini,
če zapojo, jim lete cekini
iz zlatih kljunov in diamanti,
sami brušeni, sami briljanti.
Da bi te grom!
Kečkemet!
Baratom!
Saj je poezija
src pobratimja.

ZBOR LEVIH. Pesniki, pesniki, reči vam moram,
podobni ste često visokim goram:
Popotnika vabijo iz daljav,
da misli, ohej, te so mi dostopne,
ob vznožju pa se ustraši višav
in trudom v hladno senčico lopne.

PRVA DESNO. Med njimi, povejte, kdo je najvišji,
kdo najbolj glasen in pesnik najtišji,
najstanovitnejši, nujno iskren?

ZBOR LEVIH. To je dramatik, če ni prelen.

ZBOR DESNIH. Kje je tista pratika,
ki nam da dramatika?

ČETRTA LEVO. Rokave zaviham, nabrusim nož,
gospodje, jaz dramo napišem,

dejanje postavim in novih mož
vam v lutke — značaje nadišem.

ZBOR DESNIH. Devica, nikar ne podlegaj omami,
da kril ti ne zlomijo zakoni v drami,
ker zakoni drame tako so hudobni,
da zlomijo krila devici čarobni.

PRVA DESNO. Ne bodi skromen, pa ne prenapet,
v življenju najvišje izvoli,
ohrani pa vedno svoj mali svet,
karkoli si in kjerkoli!
Se drama življenja začne tedaj,
ko se posamezni loči od črede
in skuša dvigniti sebe v značaj
iz morja predsodkov in bede.
In v tragiko stopa, čim dalje prispe
na usodno razpotje z bogovi,
ki ljubosumno nad nami bede,
nad našo voljo in snovi.
Kdo naš bo dramatik, naš traged
in naš veliki gromovnik,
povejte, če veste za tisto sled,
odkoder pride čarovnik?

ČETRTA DESNO. Burke, igre, šale, votle tragedije
kar jih vi imate in še komedije —
vse vam z viška levji Levar rad poklanja,
ko umetnost z odra, kadar sme, oznanja.
On dobro ve, iz kakšnih je semen
in kakšne slame
vesoljne drame
naraslo v tisoč letih pet imen!

ZBOR LEVIH. V tisoč letih pet imen!
in še nekaj v dveh tisočih!
Tvoje zraven? Drzen sen.
Prosim hvalo pričujočih...

OBČINSTVO na odru ploska.

PRVA DESNO. Znanilca vsega dobrega in vsega zla
ostaneta nam še — ta dva politika.
Da pa, če z govori pričneta, ne omagam,
molči naj danes vsa politika, predlagam.

PETA LEVO. Kaj še? Brez mene ni politike
in ne vsakdanje drobne kritike.
Brez mene bi zamrla strastna gonja,
ki nam je dala slavnega Bikonja.
In Goligleb, kaj ni iz mojih vrst?

PRVA DESNO. Politikant pač ni karakter čvrst.

PETA LEVO. Politikant? Jaz mož z veliko voljo?

PRVA DESNO. Zapiraš nam pogled v bodočnost boljo.

PETA LEVO. Kaj naj storim?

PRVA DESNO. Poslušaj glas modrosti,
za vselej se od javnosti oprosti!
ZBOR DESNIH. Naj se mu malo nasmejim,
naj ga še malce podražim,
morda ga s smehom poglobim
in pred uroki zastražim.
PRVA DESNO. Nič več o tem,
nič več o njem!
Zdaj nam dobro stori
zrno soli.
PETA DESNO. Podoben tkalcu, kadar tkem, molčim,
krijoč na statvah tenko tkanje,
in najsi včasih hrupno govorim,
umetnost moja je molčanje.
PRVA DESNO. Tako, zdaj mislim smo se vse zvrstile —
ZBOR LEVIH. In vse lepo o sebi govorile —
ZBOR DESNIH. Naš ženin, ideal še ne prihaja —
ZBOR LEVIH. V deviškem srcu se mi dvom poraja!

Pride ZAPELJIVEC, lep in bleščeč.

TRETJI PRIZOR

Prejšnje in zapeljivec.

ZAPELJIVEC. Hej, device, kaj stojite,
že se bliža mrak.
Urno z mano, luč prižgite,
glejte, vaš junak!
ZBOR LEVIH. Kako je prijeten!
ZBOR DESNIH. Preveč podjeten!
ZAPELJIVEC. Kdo sem, kaj sem, ne sprašujte,
dober, slab, ne preiskujte,
kjer moj dom je, urno z mano,
tam vam s cvetjem bo postlano.
ZBOR LEVIH. V besedah je spreten.
ZBOR DESNIH. Pa nič kaj verjeten.
ZAPELJIVEC. Usoda naša je ukaz krvi!
Da moje boste, pisano stoji
že v zvezdah — in da ve in jaz
nocoj izpolnimo ukaz.
ZBOR LEVIH. Kako duhovit!
ZBOR DESNIH. Prezmagovit!
ZBOR LEVIH. Če ni igra vse nemara?
ZAPELJIVEC. Ni ne spletka, ne prevara.
ZBOR DESNIH. Ta-le ženin? To budalo?
ZAPELJIVEC. Jaz ne govorim za šalo.
ZBOR LEVIH. Če se s teboj podam,
kam me popelješ, kam?

ZAPELJIVEC. Odpiram užitkov hram.
ZBOR DESNIH. Vse mu je kačje, besede in nravi,
zapeljivec je on, ne ženin pravi.
ZBOR LEVIH. Nikar ga ne žali, jaz mu verjamem,
za mene je lep in rada ga vzamem.
Le to naj še vprašam: So čiste želje
tvoje po meni? Ni tisto povelje,
ki praviš, da treba ga izpolniti,
meni nastavljena zanka znabiti?
ZAPELJIVEC. So vidiki... so pogledi,
hm, kako naj rečem,
da se v pojmu in besedi
kje ne opotečem.
ZBOR DESNIH. Reci, ko me k sebi vzameš,
reci, da ne bom nesrečna,
reci, ko me že objameš,
da bo ta ljubezen večna.
ZAPELJIVEC. So resnice, so dognanja,
ko zavesa pade,
pot do višjega spoznanja
pot je čez naslade.
ZBOR LEVIH. Kako globoko in kako učeno!
ZBOR DESNIH. Kako po kačje in kako strupeno!
ZAPELJIVEC. Device prekrasne, zdaj pohitite,
čas se spreminja in hitro mineva,
prvi sem jaz, če noč zamudite,
iskale me boste sredi poldneva.
ZBOR LEVIH. Kaj pa naj vzamem s seboj?
ZAPELJIVEC. Ta srček nedolžni svoj.
ZBOR LEVIH. To ne gre, da k tebi stečem
takšna... naj se preoblečem.
ZAPELJIVEC. Treba ni, treba ni,
samo lučko mi prižgi,
ker bo mrak, ker bo mrak,
da nam varen bo korak.
ZBOR DESNIH. Bojim se, bojim se, če lučko prižgem,
da mi dogori in lučka ugasne.
Kje najdem goriva za lučko potem,
ko moje poti ne bodo več jasne?
ZAPELJIVEC. Oh, prižgite, pohitite,
tam noči so čudovite,
čudovite in razkošne,
ne odbijte moje prošnje.
Sreča tam ni opoteča
in vsa srca hrepeneča
tam plamtijo k izpolnitvi
ob ljubezenski daritvi.
ZBOR LEVIH. Vse slaje se dotikaš

mojih slutenj vročih,
ko mi z besedo slikaš
sanje dni bodočih...

Nespametne device odpirajo svetilke.

ZBOR DESNIH. Sestrice nikar!
Naša mladost je božji dar.
Me smo božja semena,
me smo mladike plemena,
matere bodoče smo,
naroda kri in meso...

ZAPELJIVEC. Kdo pozna skrivnosti neme,
kal semenja rodovitno?
In kdo ve, katero seme
bo na zemlji stanovitno?
Čez planjave veter veje,
nosi seme smreke, bora,
kamor pade ga zaseje
v skalo ali sred razora.
Hej, mladost, ti ne oklevaj,
pojdi z vetrom po planjavi,
vriskaj, poj in omedlevaj!

NESPAMETNE DEVICE so prižgale svetilke in odidejo z ZAPELJIVCEM.

ZBOR LEVIH. Smo o kresu v dobi zlati —
vse kipi!

ZBOR DESNIH. Ni z mladostjo se igrati —
zlo ne spi!

ZAPELJIVEC. Treba nam je svatovati —
čas hiti!

ZBOR DESNIH. Zdi se mi,
da odpiram oči,
da prišel je čas,
ko pšenični klas
pokajoč zori —
prepelica drobna
v polju prepeli.
Zdaj bo kresni dan
in bo kresna noč,
tisti dolgi dan,
tista tesna noč —
O, Marija, bodi meni
nebogljeni
na pomoč!

Iz mraka veseli dekliški vriski.

PRVA DESNO. Ne slišite krik
ujetega tička,
ki se je zavil

v mreže možička?
Nastavljene mreže
drže ga — zajeda
se zanka — zapreda
in stiska ga — reže,
dokler ga ne zveže.

ZBOR DESNIH. Meni se smili [1]
ujeta ptičica:
V sinje višave letela ne bo
nikoli več!
Pesmi pomladnih pela ne bo
nikomur več!
Meni se smili
uvela cvetlica:
Na vrtu prisojnem cvetela ne bo
nikoli več!
In z rožmarinom dehtela ne bo
nikomur več!
Meni se smili
ugasla kresnica:
Belo se nam iskrila ne bo
nikoli več!
Skozi mrakove svetila ne bo
nikomur več!

NESPAMETNE DEVICE se vrnejo same. Svetilke so jim temne. Mrmrajo zase.

---

[1] S svinčnikom zaznamovana nameravana sprememba tega odstavka se glasi:

ZBOR DESNIH. Meni se smili
ujeta ptičica:
PRVA DESNO. V sinje višave letela —
ZBOR. nikoli več!
PRVA DESNO. Pesmi pomladnih pela —
ZBOR. nikomur več!
Meni se smili
uvela cvetlica:
PRVA DESNO. Na vrtu prisojnem cvetela —
ZBOR. Nikoli več!
PRVA DESNO. In z rožmarinom dehtela —
ZBOR. nikomur več!
Meni se smili
ugasla kresnica:
PRVA DESNO. Belo se nam iskrila ne bo
ZBOR. nikoli več!
PRVA DESNO. Skozi mrakove svetila ne bo
ZBOR. Nikomur več!

ČETRTI PRIZOR

Modre in nespametne device.

ZBOR LEVIH. Če reče besedo,
mu hlinim zmedo,
če se me dotakne, se ujezim.
Če se izmiče,
nazaj me ne kliče,
pa sama zopet tečem za njim.
ZBOR DESNIH. No, sestrice, kaj je z vami?
Kakšni so njegovi hrami?
ZBOR LEVIH. Govorite zaničljivo,
zaničljivo, natolcljivo.
ZBOR DESNIH. Najbrže ste pot zgrešile,
da nazaj ste se vrnile?
ZBOR LEVIH. Lučke so nam dogorele —
kaj bi vas prositi smele?
ZBOR DESNIH. Olja? To pa ni mogoče,
daleč je do naše koče.
ZBOR LEVIH. Za tačas nam dajte... za denar...
ZBOR DESNIH. Ne! Pisano je: Pride kot vihar!
Kdor nima lučke, naj blizu ne hodi,
če nima olja, naj si izposodi
pri dobrih ljudeh —
in čuva naj se, da spet ne zablodi
o kresnih nočeh!
PRVA LEVO. Toliko da sem po njem se ozrla —
DRUGA LEVO. Oči sem napol in le rahlo odprla —
TRETJA LEVO. In še mrak, še mrak je bil —
ZBOR LEVIH. Ko mi je svojo ljubezen odkril.
ZBOR DESNIH. Kje vam je olje, kje so vam lučke?
Tudi od svetilk ste izgubile ključke.
ZBOR LEVIH. Če lučka ugasne mi, kaj sem kriva?
Ve pa takoj, da sem ljubezniva
bila in ž njim predolgo kramljala
in bogve kako nečedno ravnala...
ZBOR DESNIH. Odkod pa tisti strastni kriki?
ZBOR LEVIH. Grdi jeziki!
Če veter na vratih strese zapah,
dekleta opravljate, da je strah.
ZBOR DESNIH. Saj nismo sodnik —
in minil je april:
Zato mi ni tuje,
da majhen dotik
metulju osuje
prah z nežnih kril.
ZBOR LEVIH. Res, to je stiska!
Le za ta čas,

ko ženin zavriska,
ženin veliki,
ženin pravi —
le za ta čas
usmilite se nas!

ZBOR DESNIH. Ne moremo, sestre, ne smemo.
Življenje je mrak,
Treba je svojo lučko imeti,
da ne ugasne, skrbno bedeti
vsaka in vsak!

ZBOR LEVIH. Ah!
Groza in strah!
Zdaj se mi lomi
življenje na dvoje —
vsi upi in dvomi,
vse slutnje moje
in vse bojazni
kot v sanjah prikazni
zdaj ste za mano...
Vse zaigrano!
Proč je mladosti rahli cvet.
Pred mano je svet
nag in pohoten —
strahoten
ves širni svet —
nič več čaroben, nič več zaklet!

NESPAMETNE DEVICE odidejo obupane.

PETI PRIZOR

Modre device, pozneje **glas ženina.**

ZBOR DESNIH. Če ga ne bo nocoj,
pa se razidemo,
jutri se snidemo.
Saj je doma zastoj,
hiša v neredu, joj!

PRVA DESNO. Hvalim dekleta,
ki hišo pometa
in cvetje v oknu zaliva —

DRUGA DESNO. Lase si opleta
in vsa je zavzeta,
če bratcu je glava ušiva...

PRVA DESNO. Četudi je mala,
slabotna in zala,
materi svoji pomaga —

DRUGA DESNO. Ko je nabrala

in pripeljala
drva do hišnega praga.

ZBOR DESNIH. Če ga ne bo nocoj,
pa se razidemo,
jutri se snidemo —
glejte krvavi soj!

Velik šum in krvavi soj z leve.

PRVA DESNO. V zarji krvavi,
srce mi sluti, srce to pravi,
prihaja v slavi
ženin veliki, ženin pravi!

ZBOR DESNIH. Kdo je, ki bi hotel zreti
mojega srca skrivnosti?
Kdo je, ki bi hotel vzeti
žensko, mater vseh bridkosti?

GLAS ŽENINA. Jaz sem tisti, ki mora priti,
tudi če nočem, te moram iskati;
kresna je noč, s teboj svatovati
moram nocoj, tvoj ženin skriti.

ZBOR DESNIH. Moj ideal?

GLAS ŽENINA. Čist kot kristal!

ZBOR DESNIH. Moj gospod?

GLAS ŽENINA. Vsepovsod!

ZBOR DESNIH. Moj krmar?

GLAS ŽENINA. Tvoj edini svetli poglavar!

MODRE DEVICE prižigajo lučke.

ZBOR DESNIH. Sveti lučka verno, čakaj srce zvesto,
pridi, dragi, pome, vzemi me nevesto!

GLAS ŽENINA. Za menoj!

MODRE DEVICE odhajajo, soj jenjava. NESPAMETNE pridejo, lučke imajo zopet prižgane.

ZBOR LEVIH. Joj!
Še se vidi soj!
Joj meni, joj!

NESPAMETNE DEVICE popadajo in žalujejo.

Zavesa. OBČINSTVO ploska. Grom in bliski. Piš.

FENOMEN stopi pred zaveso, za na pot pripravljen.

ŠESTI PRIZOR

Fenomen in njegovo **občinstvo.**

OBČINSTVO. Avtor... avtor... avtor...

FENOMEN. Slavno občinstvo...

POTREBA. Protestiram!

BIKONJA. Zdaj pa res ne vem, zakaj protesti, tako rekoč.
SMEH. Nore device je gledal, hahaha...
ANDREJ. Dovolite, stric Ambrož, da vam iskreno čestitam. Izvrstno je bilo.
IDEALIJA. Očarujoče, mon cher oncle.
REALIJA. Za toliko deklet, pa samo eden ženin?
PRAKSA. Zakaj pa je ženin skrit? Dekleta bi ga morala videti.
GOLIGLEB. Lepo si napisal, veš kaj, Ambrož. Kar ti pojdi za senatorja namesto mene. Glava me nič več ne boli, tako sem poslušal.
PRVI AGITATOR. Najlepše je tisto, ko zapeljivec odpelje nore device. Kaj misliš, da ne?
DRUGI AGITATOR. Kakor mokre vrabulje so prišle nazaj. Te bodo pomnile..
GLASOVI. Mir... tiho ... avtor hoče govoriti.
FENOMEN. Slavno občinstvo! Hvala za priznanje. Vidite, nevihta prihaja. Zunaj v naravi trepeta brez števila mladik in cvetja. Koliko jih ostane, ko zjutraj posije sonce? Mene je tega strah. Jaz odhajam. Odhajam na tuje. Ljubim vas, vse vas ljubim neizmerno. Zato prosim, bodite modri in pametni. Ne nasedajte zapeljivcem, lažem in lažnim geslom, pred vsem pa ne nasedajte svoji lastni domišljiji. Domišljija je božji dar, toda domišljija brez pameti je zmeda, kaos in nesreča. Od vsega, kar ste slišali, prosim, da bi si zapomnili tiste verze:

Življenje je mrak.
Treba je svojo lučko imeti,
da ne ugasne, skrbno bedeti
vsaka in vsak.

FENOMEN odide, OBČINSTVO ploska.

POTREBA. Protestiram, še enkrat protestiram. Prosim za besedo.

Smeh.

— Zavesa. —

KONEC

MARIJAN MAROLT

MEŠTROVIĆ IN SLOVENCI

(Izvleček iz predavanja ob začetku Meštrovićeve razstave v Buenos Airesu, dne 27. junija 1954.)

1. Prvi vstop v širši svet je Meštrovića že seznanil s Slovenci. Ko je prišel kot šestnajstleten mladenič na dunajsko akademijo, se je vključil v slovensko umetniško akademsko društvo „Vesna“, kjer je bil poleg njega tudi še Hrvat Marko Rašica. Slovenski člani „Vesne“ pa so bili slikarji Saša Šantel, Maksim Gaspari, Hinko Smrekar in Gvidon Birolla, kipar Peruzzi in medaljer Anton Sever. Ni nobeno omalovaževanje, če rečemo, da vsi ti Slovenci s Hrvatom Rašico vred, dasi po letih nekoliko starejši, Meštroviću niso bili kos. Vezalo jih je pa iskreno prijateljstvo. Za Gasparija vem, da je zelo rad in navdušeno govoril o Meštroviću v „Vesni“ in obljubljal, da bo o tem napisal spomine; če jih je že, ne vem. Če jih ni mogla družiti kvaliteta, jih je pa poleg prijateljstva družila enotna volja ustvariti narodno umetnost. Pri ustvaritvi teh načrtov so šli res vsak svojo lastno pot, po svojih zmožnostih pač. Toda iz del te, lahko rečemo drugovrstne umetniške generacije — poleg prvovrstne impresionistične, ki je takrat že zrastla v zrele može — vendar lahko sklepamo že tudi na formalno Meštrovićevo vplivanje tako na Peruzzija kot na Birollo: na le-tega nekako podobno kot na Hrvata Rašico. Pa morda bi tudi Gaspari in Smrekar delala drugače, če ne bi takrat spoznala Meštrovića.

2. Kmalu se je seznanil tudi z močnejšo, vodilno slovensko umetniško generacijo. Ko je Rihard Jakopič l. 1908 odprl svoj paviljon v Ljubljani, je bil med gosti tega slavja tudi Meštrović. V Domu in Svetu tistega leta je ohranjena slika udeležencev; kot je stal Meštrović takrat doma, tako stoji danes v emigraciji ob začetku organizirane slovenske umetnostne pobude.

3. Prva svetovna nojna je zatekla Meštrovića v tujini. Bil je že slaven kipar.

Hrvatski emigraciji pod vodstvom dr. Anteja Trumbića je bil največja opora. Slovenci smo imeli poleg agilnega Vošnjaka zunaj samo še nekoliko neokretnega Gregorina in neresnega Zupanića. Meštrović je v svojih izjavah vedno omenjal tudi Slovence. Tako zlasti ob grozeči usodnosti londonskega pakta l. 1915, ko je v Leedsu na pozdrav univerzitetnega rektorja ob začetku razstave odgovoril z željo, „neka bi pravda istorije dala, da nijedan deo *i*

Slovenaca ne ostane ili ne postane novi rob.“ Podobno je spremljal pozneje s svojo simpatijo slovenska avtonomistična stremljenja, ob vzporednih hrvatskih. Leta 1924 je napisal v New Yorku: „...ja se danas radujem sve otvorenije samosvesti nas Hrvata i braće Slovenaca.“

4. Ko se je po prvi svetovni vojni vrnil Meštrović v domovino, je bil znan po vsem svetu. Kaj lahko bi se izoliral od ostalih umetnikov, ki niso še dosegli svetovne slave. Mojster se je vedno rad udeleževal razstav v družbi drugih in to zlasti slovenskih umetnikov. Tako je ostal njihov iskren prijatelj.

5. Ko je bila po prvi svetovni vojni ustanovljena Narodna galerija v Ljubljani, ji je Meštrović — še neznanki — poklonil dubleto svojega Sjećanja iz skupine Kosovskega hrama. Hrvatskih razstav v Ljubljani se je rad udeleževal, čeprav so bili s tem združeni izdatki, ki jih Ljubljana ni mogla povrniti. Če me spomin ne vara, je priredil v Ljubljani tudi samostojno razstavo.

6. Mojster je slovensko umetniško publicistiko in umetnostno znanost polno zaposlil. Bil je zanju dejansko aktualna snov. To velja predvsem za dobo med obema vojnama. Ivan Meštrović v svojem delu, kot najbolj zgovorna podoba časovne problematike, Slovencem vidna tako zelo od blizu, to je bil naravnost kažipot iz labirintov tistih časov, ne le formalnih, ampak v prvi vrsti idejnih, ne le v upodabljajoči umetnosti, ampak v svetu duha sploh. Tu naj v prvi vrsti omenim revijo Dom in Svet, v kateri so se razprave o Meštroviću stalno vrstile — pisali so jih Stelé, Ložar in drugi —, ki pa je tudi Slovence stalno bogatila z reprodukcijami mojstrovih umetnin. Lahko se ponašamo, da je slovenska literatura o Meštroviću med najboljšimi.

7. Izredno dragocena je bila pomoč, ki jo je nudil nekdanji pastir iz Drniša slovenskemu učenjaku, slavistu Matiji Murku. Meštrović se je v svoji deški dobi naučil blizu 60 epskih narodnih pesmi, največ od svoje stare matere. Eden njegovih talentov je pa tudi izreden spomin in tako si je te pesmi po besedilu in napevu zapomnil do svojih moških let in čez. Murkovo življensko delo je pa ravno zbiranje in znanstveno ocenjevanje jugoslovanske ljudske epike. Za okoliš Meštrovićeve ožje domovine mu je bil slavni mojster naravnost nenadkriljiv in najbolj izčrpen vir. Murko ni zamudil, zahvaliti se pevcu za to izredno uslugo svojemu znanstvenemu delu z obširnim vrednotenjem Meštrovićeve pomoči v praškem tisku.

8. Kipar je rabil v svoji delavnici pomočnike. Za to delo je prav rad najemal slovenske tovariše. Ne bi mogel našteti vseh, ki so delali pri Meštroviću; spominjam se, da se je tam udinjal poleg Lobode celo stari Zajc. Tako je bil marsikateri slovenski kipar rešen vsakdanjih skrbi, poleg tega pa deležen dragocenih umetniških impulzov.

9. Preden pridemo do glavne točke tega pregleda, naj omenimo še negativno postavko. Ivan Meštrović je bil deležen v domovini tudi marsikatere slabe besede. Napadali so ga najprej levičarji, med njimi znani osebnosti Krleža in Moša Pijade. Slovenci res pri tem poslu nismo prednjačili. Toda ko je neki Odavić l. 1935 v belgrajski „Pravdi“ začel odrekati nacionalni zna-

čaj mojstrovega dela, je šel Niko Zupanić in je ponatisnil pamflet v ljubljanskem „Etnologu“, ki naj bi bil po zamisli znanstvena revija. „Prager Presse“, list, ki je med inozemskimi glasili najbolj vestno spremljal slovensko kulturno delo, je zaradi tega z Zupanićevim „Etnologom“ kratko, pa temeljito opravil. Vsako takšno nadutost kulturna zgodovina zaslužno kaznuje.

10. To pa je poglavitno: Meštrović je vzgojil novo slovensko in to odlično kiparsko generacijo. V svojih spisih mojster večkrat toži, da nam manjka kiparske tradicije. Morda sam ni mislil toliko na Slovence kot na Hrvate, toda prav za Slovence to še posebno velja. Mi smo imeli zelo kvalitetno kiparstvo v srednjem veku; v dobi reformacije je bila ta veja umetnosti edina, ki je pozornosti vredna. V 17. stoletju imamo na takozvanih zlatih oltarjih množico prav dobrih kiparskih izdelkov in v naslednjem, 18. stoletju ostajamo skozi na tej višini. Ta skulptura je bila lesena, manj smo zmogli sami v kamnu. Slovenske delavnice so prestopile narodnostne meje, ljubljanska Mislej—Robova je segla do Zagreba, frančiškanska doli do Senja. Toda konec 18. stoletja je pričelo slovensko kiparstvo propadati. V 19. je zdrknilo na stopnjo nestrokovnega rokodelstva in šele v drugi polovici veka se je deloma dokopalo do solidnejšega rokodelstva, kot ga je učilo nižje obrtno šolstvo. Ob prelomu stoletja smo dobili dva akademika, ampak res samo akademičarja, Alojzija Gangla in Ivana Zajca, nekakšno slovensko paralelo hrvatskemu Rendiću! Edini res umetnik je bil nekoliko mlajši Franc Berneker, toda sin postrežnice v rodbini slovenjgraških Wolfov, ki je dala muziki nesmrtnega Hugona, je bil po naravi ponižen in plah kot njegova mati. Ni bil zmožen ustvariti si učencev, čeprav je nekaj časa učil. Josip Urbanija se je kmalu odtujil.

Z Meštrovićem se je izmed naših prvi seznanil Peruzzi. Bil je pa sam bolj učitelj kot ustvarjalec. Lojze Dolinar, čeprav ne dejanski učenec, je vendar vso svojo moč črpal pri velikem Hrvatu. Ivan Napotnik je bil formalno od Meštrovića neodvisen, v tehniki obdelave lesa se je pa najbrž naslonil nanj. Neizpodbitni so tudi blagodejni mojstrovi vplivi na Tineta Kosa in na brata Kralja. Ni bilo to posnemanje, pač pa oploditev in morda včasih zadrževanje previhravega eksperimentiranja.

V ožji odvisnosti so bili France Gorše, Peter Loboda, brata Boris in Zdenko Kalin, Frančišek Smerdu, Alojzij Kogovšek, Nikolaj Pirnat, Edvard Salepin, Lojze Šušmelj in Janez Weiss, kajti vsi ti so bili Meštrovićevi neposredni učenci ali pa so kot študentje zagrebške akademije vedrili vsaj pod streho njegove delavnice. Tudi Jože Gorjup, slikar, je hodil k Meštroviću v šolo. Zvest je ostal svojemu učitelju samo mehki Loboda, vsi drugi so se učiteljevega vpliva več ali manj otresli. V tem pa je ravno veličina Meštrovićevega učiteljstva, da se nikoli ni hotel v učencih nadaljevati, ampak je vzgajal individualnosti.

Takšne in tako visoke kiparske umetnosti Slovenci danes ne bi imeli, če bi v naši soseščini ne zrastel tako velik mojster in učitelj. Danes se pri nas uveljavlja že nova generacija, ki še vedno črpa iz prve Dolinar—Peruzzijeve, druge Goršetove in tretje Kalin—Smerdujeve dediščine. To niso sicer človeške generacije, ampak krajše, pet, deset, petnajstletne. Njihov oče, ded in praded Ivan Meštrović je med njimi še vedno delaven mladenič.

VINKO BELIČIČ

POGLED NA POVOJNO SLOVENSKO LEPOSLOVJE

I. OZNAKA DOBE IN RAZMER

Naša književna zgodovina pozna več prelomnic in mejnikov, ali najizrazitejša meja med dvema literarnima in vobče kulturnima obdobjema je po letu 1551, ko smo dobili prvi tiskan abecednik in katekizem, leto 1945. Tega leta je bila namreč formalno in ideološko zaključena prejšnja doba in začeta nova. Z drugimi besedami: zaključena je bila doba kapitalističnega družbenega reda ter bolj ali manj popolne demokracije v zahodnem smislu in začeta doba gradnje socialističnega družbenega reda ter tako imenovane ljudske demokracije. Razlika med obema demokracijama je danes jasna vsakomur. Zahodna pušča človeku svobodo mišljenja, govora, pisanja in delovanja, vzhodna ali ljudska pa teži za ideološkim istousmerjenjem vseh državljanov.

Kulturno življenje nekega naroda je vedno odraz političnih, gospodarskih in idejnih silnic, ki ta narod vodijo. Najbolj je to opaziti v književnosti, ki „mora držati svojemu času ogledalo“, kot je lepo dejal Shakespeare. In tedaj, kadar ima umetnik v rokah izkrivljeno zrcalo, nam spačene podobe ljudi in časa jasno oznanjajo, da raste velika umetnost samo iz resnice in da karikatura ne spada v vrhunsko umetnost. Kjer je borba idej svobodna, kjer se prosto krešejo misli različnih glav, različna gledanja na svet, je življenje zanimivejše in bolj pisano nego tam, kjer so vse glave obrnjene v isto smer in vse misli uklenjene v isto strugo — kjer so vsi ljudje duševno uniformirani.

Vprašanje svobode v umetnosti kajpada ni tako enostavno, čeprav je pri nas šele leta 1945 nastopilo z vso ostrino. Nekoč pred vojno smo bili priča polemike med svobodomiselnim kritikom in katoliškim pesnikom. Prvi je drugemu odrekal svobodo, rekoč da tam, kjer so dogme, o človekovi svobodi ni moč govoriti, oziroma da je ta svoboda vsaj močno omejena. Katoliški pesnik pa je odgovarjal, da je v mejah verskih in nravnih resnic popolnoma dovolj svobode: saj kaj je naposled svoboda drugega nego neomejevana zvestoba spoznani resnici? V predvojnem času je pri nas torej odločal svetovni oziroma družbeni nazor in vsak umetnik je svojemu nazoru svobodno služil. Če je imel talent in če je pisal tako, kot mu je narekovala notranjost, mu je bil umetniški uspeh zagotovljen. Vsakdo pa je ujetnik

svojega duševnega življenja, katero je zopet zmes mnogih prvin: spominov, izobrazbe, okolja, družbenega položaja, svetovnega nazora. O absolutni človekovi svobodi je torej nemogoče govoriti.

Omejevanje osebne svobode pa nastopi tedaj, kadar neka oblast *od zunaj* predpisuje človeku, kako mora živeti, delovati, govoriti in misliti. Čim večji je ta zunanji poseg v človekovo osebno življenje, tem manj je moč govoriti o osebni svobodi. Dokler pa človek živi in dela, govori in misli v skladu s svojim prepričanjem, ne moremo govoriti o duhovnem nasilju, pa naj bo tisto prepričanje še tako zelo omejeno in še tako odmaknjeno od vsakdanjega življenja. O nesvobodi sme tožiti samo tisti, ki mu drugi omejujejo svobodo, in nikdar ne toži tisti, ki si je mejnike postavil sam in se med njimi počuti morda svobodneje nego še tako glasen svobodomislec v svetu svojih idej.

Vse to se mi je zdelo vredno poudariti, ker je vprašanje umetniške svobode oziroma nesvobode jedro naše povojne književnosti; zaradi tega se ta književnost tudi tako močno oddaljuje od predvojne.

V prvi Jugoslaviji, to je, v razdobju enega četrtstoletja, je s slovenskega literarnega zemljevida izginilo mnogo belih lis: z drugimi besedami, v leposlovju so se pojavile mnoge nove, dotlej nepoznane slovenske pokrajine. Naš leposlovni mozaik se je izredno izpopolnil, naša beseda se je požlahtnila, pisani slovenski svet se je prikupil našemu bralcu in utrdil v njem zavest duhovno bogatega slovenstva.

Nekak manjši prelom v ustvarjanju našega leposlovja pomeni čas okrog leta 1930, ko začne starejši rod počasi potihovati, bodisi ker je povedal, kar mu je bilo dano povedati, bodisi ker je začel mladi rod pogumno, drzno in osvajalno oznanjati svoje ideje, svoje poglede, svoje težnje. Pregelj in Finžgar stopita v ozadje, nova imena so Miško Kranjec, Anton Ingolič, Prežihov Voranc, medtem kot nadvse marljivi France Bevk hodi svojo ravno pot med obema poloma. Duhovni prelom je nastopil torej znatno prej nego zunanji, politični.

Ko zdaj govorimo o povojni slovenski književnosti, imamo pred očmi naše izvirno leposlovje, ki je nastalo v devetih letih bodisi na ozemlju Ljudske republike Slovenije bodisi izven tega ozemlja. Zavoljo števila avtorjev, založniške organizacije in naklade knjig daje bistveno podobo naše sodobne književnosti kajpada Slovenija. Pri tem pa je treba upoštevati tudi leposlovje, ki so ga ustvarili Slovenci izven političnih meja Slovenije: med zamejskimi Slovenci na Tržaškem, Goriškem in Koroškem ter med političnimi izseljenci drugje po svetu, zlasti v Argentini in Združenih državah. Leposlovnih knjig zunaj Slovenije je izšlo po vojni okoli trideset.

Konec 1953. leta je profesor Stanko Janež izdal v Mariboru obsežno knjigo „Pregled slovenske književnosti“. Tako so dvajset let po Slodnjakovem „Pregledu slovenskega slovstva“ Slovenci končno le dobili prepotrebno in težko pričakovano knjigo o zgodovini svoje književnosti. Vsako novo presojanje našega slovstva v tako kratkem času po izidu omenjene knjige bi bilo odveč — saj Janež zaključuje svoje delo s koncem 1953. leta — ako namreč njegovo gledanje in vrednotenje naše književne preteklosti in sedanjosti ne bi bilo tako zelo enostransko. Janeževa knjiga je povzročila celo v Sloveniji vrsto ostrih očitkov, napadov, ugovorov in obsodb zaradi na-

pak in pomankljivosti strokovnega značaja, še posebno pa jo mora odkloniti človek, ki pojmuje književnost kot svobodno tekmo svobodnih umetnikov.

O kritikah Janeževe knjige ne bom govoril, bilo jih je veliko in v splošnem upravičeno ostrih. Najvidnejša šibkost njegove književne zgodovine pa je očitno zamolčavanje ali omalovaževanje vseh, ki so v svojih delih izpovedovali (in še izpovedujejo) krščanski in idealistični svetovni nazor ter so bili (ali so še sedaj) v opoziciji do uradne kulturne politike in njenih smernic v Sloveniji. Zato je Janežev „Pregled slovenske književnosti“, v kolikor zadeva naš čas, bistveno nepopoln in hoté krivičen, saj je enostranski, ozek in slep za tisto našo polpreteklo in sodobno književnost, ki ni služila, oziroma ne služi političnim potrebam sedanjega družbenega reda v Sloveniji.

Ni pa dvoma, da se je Janež skušal le držati smernic kulturne politike, ki jih predpisuje današnji režim v Jugoslaviji. Saj one posredno odločajo tudi o tem, katere tuje leposlovce in katera tuja dela je prevajati v slovenščino: ti avtorji morajo biti ali socialistični ali naturalistični ali protikrščanski. Izjem je malo: to so nekateri splošno priznani tuji klasiki ali pa mladinski pisatelji.

Za obveščanje bralcev je na splošno dobro poskrbljeno. Od leta 1948 do 1951 je izhajal mesečnik „Slovenski knjižni trg“, od leta 1953 dalje pa ga nadomešča zajeten mesečnik „Knjiga“, ki poroča o novostih osrednjih založb. Te osrednje založbe so: Slovenski knjižni zavod, Založba Obzorja, Cankarjeva založba, Državna založba Slovenije, Slovenska matica, Kmečka knjiga in Mladinska knjiga. Mohorjeva družba v Celju kot najstarejša in najbolj razširjena ljudska založba je pa še vedno pastorka, ki je periodični tisk skoro ne omenja. Kljub temu je svoje knjige l. 1953 natisnila v 65.000 izvodih, medtem ko je pred nedavnim ustanovljena tekmovalka Prešernova družba ob vsej javni podpori dosegla le 47.000 naročnikov.

Pred vojno so slovenski leposlovci s prikazovanjem, opisovanjem in izpovedovanjem življenja hodili po bolj ali manj isti poti kot ostali srednje— in zapadnoevropski besedni umetniki. Naša zemlja v svoji mnogovrstni lepoti, naši ljudje v skromnih željah po sreči, naš boj za narodnostno in kulturno ohranitev ter celovitost, pa tudi že težnje po spremembi družbenega reda: to diha iz predvojne slovenske književnosti. Poleg vzgojno poučnih večerniških podob našega kmečkega življenja nastajajo že socialne povesti in pesmi iz delavskega okolja ter pripovedni teksti, ki v slogovnem pogledu pomenijo prelom z idealističnim domačim izročilom ter v oblikovnem in snovnem pogledu novost.

Pripovednik zajema snov ali iz sodobnosti ali iz svojih doživetij in spominov ali pa jo zajema iz preteklosti. Ako jo zajema iz sodobnosti, pa ne more iz svojega osebnega gledanja, je nevarno, da bo pristranski in tendenčen. Če piše iz svojih doživetij in spominov, je nujno oseben in egocentričen. Najlaglje bo objektiven, kadar bo črpal snov iz preteklosti; tedaj bo najlaglje čisti epik, saj bo njegov odnos do minulosti lahko odmaknjen, trezen, neprizadet, pravičen.

Druga svetovna vojna, ki se je začela za Slovence pred trinajstimi in končala pred devetimi leti, nudi slehernemu našemu pripovedniku takorekoč neizčrpno snov, bodisi sama po sebi bodisi po svojih posledicah. Kdor je to vojno doživel zavestno, bo težko imel nepristranski odnos do nje: vezali ga

bodo spomini. Naše trpljenje pod trojno zasedbo, boj hkrati zoper okupatorja in domače politične nasprotnike ali z okupatorjevo pomočjo zoper komunistično partizanstvo je postalo glavna snov naših najvidnejših pripovednikov. Ker pa so bili oni sami deležni tega trpljenja in boja in na koncu torej tudi zmage ali poraza, je naše dosedanje povojno pripovedništvo ideološko v glavnem zelo tendenčno in zato umetniško šibko.

II. ROMAN

Zaradi lažjega pregleda se bomo najprej ustavili ob slovenskih romanopiscih, ki so v svojih delih obravnavali oz. obravnavajo sodobni čas, to se pravi razmere tik pred vojno, v medvojnih letih in v letih po vojni. Nato bodo prišli na vrsto pisatelji takozvanih spominskih ali avtobiografskih romanov, v katerih nastopa pripovednik v prvi osebi. Nazadnje pa bomo spregovorili o čistih zgodovinskih in biografskih romanih, ki so izšli po letu 1945. Ta pregled seveda noče biti nikaka bibliografija, zato pušča ob strani pripovednike, ki bodisi snovno bodisi umetniško premalo pomenijo.

Danes že pokojni PREŽIHOV VORANC (s pravim imenom Lovrenc Kuhar), doma z vzhodne, jugoslovanske Koroške, je v povojni čas stopil že slaven po svojih romanih „Požganica“ in „Doberdob“ ter zbirki novel „Samorastniki“. V teh delih je bil že sicer zaveden in izrazit socialni revolucionar, a malokdaj tako oster, da bi njegov družbenopolitični nazor škodoval umetniški vrednosti njegovih del. Po vojni je izdal roman „Jamnica“, ki je nekaka monografija koroške vasi. Ker o Prežihovem Vorancu kot pripovedniku pozneje ne bomo več govorili, naj kar tu navedemo še njegove druge tri povojne knjige: zbirko kratkih zgodb „Naši mejniki“, zbirko spominov in popotnih vtisov „Od Kotelj do Belih vod“ ter lepo zbirko spominov na otroška leta „Solzice“, ki je doživela velik uspeh.

Poleg Prežihovega Voranca sta po vojni ustvarjala pripovedništvo še dva druga znana predvojna pisatelja: Miško Kranjec in Anton Ingolič. O obeh pa je mogoče izreči isto, pretežno neugodno sodbo: hoteč biti na „liniji“, in sicer v prvi liniji, sta pisala in pišeta silno veliko, ne da bi se kdaj kaj posebno ozirala na globino. V kolikor sta hotela biti aktualna, sta postala enodnevna. Bila sta tako zaverovana v svoj prav, da se nista menila za neugodne kritike. Ker oba še vedno pišeta, velja ta sodba tudi za sedanjost, čeprav kaže, da se je Miško Kranjec zadnji čas zdrznil in se dvignil iz svoje plitvosti.

Oglejmo si najprej MIŠKA KRANJCA, ki je že dobrih dvajset let najvidnejši slovenski pripovednik. Doslej je napisal kakih dvajset knjig. Sprva se je sukal med kmetiči svojega rodnega Prekmurja, katerih vero v neki boljši in pravičnejši družbeni red je poživljal z bolj ali manj očitnimi marksističnimi nauki. Miško Kranjec v svojih knjigah prikazuje sodobni čas in ideje, ki gibljejo ljudi. Prekmursko okolje se mu je počasi razširilo v slovensko okolje. Ko je ob koncu vojne prišel sanjani družbeni red, je postal pisatelj Kranjec njegov vneti razlagalec, pojasnjevalec in zagovornik. Zaradi pretesne idejne povezanosti z novimi razmerami pa pomeni Kranjčevo povojno delo v splošnem velik umetniški upad. Kritika se je zapovrstjo izrekala neugodno in jedko o njegovih knjigah, kot sta dve zbirki (predvoj-

nih in medvojnih) povestic in črtic ter romana „Pesem gora“ in „Fara sv. Ivana“. V romanu v dveh delih „Pisarna“ (1950) in „Pod zvezdo“ (1951) je zdrsnil na raven navadnega političnega aktivista in neki kritik si je v reviji „Novi svet“ že zastavil vprašanje, ali je Kranjec sploh umetnik.

Zadnji čas pa je videti, da je Kranjec spoznal svojo zavoženo pisateljsko pot in da se hoče iztrgati iz plehkega konformizma, kateremu se je tako dolgo udinjal. Po daljšem molku je leta 1953 izšla v obliki črtic knjiga spominov na detinstvo v prekmurski Veliki Polani. Naslov ji je „Imel sem jih rad“. Morda je s to knjigo Kranjec res pričel svoje tretje obdobje, kot sam pravi: po uspelem predvojnem in jalovem povojnem novo, zrelo, umetniško polnokrvno. Še veliko vidnejši prelom s prejšnjim obdobjem pa predstavlja knjiga „Nekoč bo lepše“ (1954), v kateri se je pisatelj iz družbenega tolmača in zagovornika dvignil v družbenega kritika. V obeh povestih te knjige (Nekoč bo lepše, Življenje ima dve strani) je Kranjec neusmiljeno razgalil razmere in ljudi, kakršne je na Slovensko prineslo obdobje graditve socializma. Ta podoba ni rožnata in tudi ne spodbudna, je pa nedvomno iskrena. Vse je nekako sivo, mračno, neprijazno, odbijajoče, tuje. Nikjer ni lepote ali iskrenega, lahkotnega veselja. Vsi ti ljudje ogromno žrtvujejo, vsi trpijo, a teži in sivini življenja ne morejo ubežati. Sanjane enakosti in bratstva ni. Iz zagrenjenosti najnižjega sloja ljudi raste nešteto napak, vsakdo vidi le sebe, materializem se šopiri, idealov ni več. Le modri starejši ljudje z neko trmasto vero upajo v boljše čase. S knjigo „Nekoč bo lepše“ je Miško Kranjec postal v veliki meri to, kar je vsak pravi pripovednik—realist: namreč zgodovinar svoje dobe. Jezik in slog pa sta zelo površna.

Najplodovitejši med povojnimi pisatelji in najbližji takozvanemu socialističnemu realizmu je nedvomno ANTON INGOLIČ, toda v njem je mnogo več pridnosti in uslužnosti kakor pripovednega daru. O romanu iz življenja mizarjev „Matevž Visočnik“, ki je izšel takoj po vojni, je po pravici zapisal ljubljanski kritik, da je „mrzel do neprijetnosti, mrtvo, suhoparno čtivo brez napetosti“. Zbirka novel „Pred sončnim vzhodom“ o slovenskih izgnancih v Srbiji (v času nemške zasedbe Štajerske in Gorenjske) je istemu kritiku „suhoparno poročanje o stvareh, ki so... prikazane nezanimivo, mrzlo“. Sledil je roman v dveh knjigah „Vinski vrh“. Prvi del (z naslovom „Žeja“), kjer nastopajo viničarji, kočarji in gospoda lastniki, je močno naturalističen. Drugi del (z naslovom „Trgatev“) hoče biti podoba povojnega časa, a ga kazi hladno, tečno pripovedovanje. Celotni roman je kritika sprejela zelo neugodno. Naslednja Ingoličeva knjiga je bila „Pot po nasipu“: v nji je pisatelj enostransko idealiziral delavce pri gradnji mladinske proge Šamac—Sarajevo. Po neuspelem romanu iz predvojnega delavskega življenja v Mariboru „Stavka“ je Ingolič napisal roman „Človek na meji“. Delo je v celoti odurno naturalistično in psihološko slabo utemeljeno. Po zbirki novel in črtic „Na prelomu“ (1950) je leta 1953 izšla nova zbirka: „Sončna reber“. Ob tej knjigi je neki ljubljanski kritik poudaril tri šibkosti Ingoličeve epike. Te šibkosti so: 1.) senca in hlad premajhne umetniške vrednosti, 2.) Stilistična in kompozicijska neizdelanost in konzervativnost ter 3.) pisateljska neprizadetost.

Ingolič se v svoji prozi skoraj nikjer ne izpoveduje. Ljudi in okolje samo opisuje. Preden zasnuje novo knjigo, gre rad za več mesecev „na teren“, da si vse ogleda. Izpod njegovega peresa pridejo potem mrtve foto-

grafije s tendenčnimi osvetlitvami. Kritiki grajajo tudi Ingoličevo težnjo, pojavljati se stalno na knjižnem trgu; ta težnja je pozitivna toliko časa, dokler pisatelj ne pride navzkriž in v spor s kvaliteto. Ingolič pa hoče biti vedno aktualen, vedno nov: v devetih povojnih letih je izšlo samo na področju pripovedništva osem debelih njegovih knjig. To je z ozirom na prostorno in idejno tesno okolje, v katerem pisatelj živi, še posebno značilno. Za neugodne ocene se ne meni, ker tedaj, kot je povedal v nekem razgovoru („Literarne vaje", Trst 1953/54, št. 7), vedno piše že novo knjigo. Tista, ki jo zadnjo piše, se mu zdi vedno najboljša. Doslej je Ingolič napisal šestnajst knjig, toda najbrž ni niti ena med njimi, ki ne bi imela neizogibnih spolzkih mest. Bralec ima vtis, kot da bi se ta pisatelj hotel postavljati s svojo drznostjo v kočljivih stvareh.

Po odnosu do sodobne slovenske stvarnosti in po obsegu pisateljskega dela spada k trojici Prežihov — Kranjec — Ingolič tudi JUŠ KOZAK, znan že pred vojno kot pripovednik in iskalec resnice za maskami, ki jih stvarem natika življenje. Njegova povest „Gašper Osat" naj bi bila zgled za socialistični realizem; godi se v prvem povojnem času. Knjigi esejev „Blodnje" je sledil njegov najdaljši tekst: avtobiografski roman z naslovom „Lesena žlica" in s podnaslovom „roman iz časa fašistične okupacije". Doslej sta v časovni razdalji petih let (1947/1952) izšla I. in II. del na skupno skoraj osem sto straneh; II. del se konča v marcu 1943. Juš Kozak je prepričan privrženec novega reda in je ostor sodnik vseh nasprotnikov, zasmehljiv, vase zagledan, veruje v tuzemski raj in sovraži vse, kar je prihodu tega raja napoti. „Lesena žlica" ni velika umetnina; čeprav so nekatere strani v knjigi zelo lepe, pa je neprimerno več takih, ki zaradi polemičnosti, debaterstva in ideološkega razmišljanja bralca odbijajo in utrujajo. Juš Kozak je z „Leseno žlico" dregnil tudi v visoke kroge sedanje politične hierarhije na Slovenskem, zato utegne miniti precej časa, preden bo izšel III. del njegovega avtobiografskega romana.

Med pisatelji, ki obravnavajo snov medvojnih let, je po resnosti, iskrenosti, poštenju ter težnji po nepristranosti nedvomno na prvem mestu EDVARD KOCBEK. Knjiga „Tovarišija" (1949), v kateri so objavljeni dnevniški zapiski prvega leta njegovega partizanstva (od 17. maja 1942 do 1. maja 1943), je knjiga evropske širine. Ni treba, da bi se s Kocbekom strinjali ali da bi mižali pred njegovo temeljno politično zmoto, eno mu je treba priznati: idealist je bil vseskozi velik, in iskren sodelavec tistih, katerim se je v OF pridružil. S 435 stranmi je „Tovarišija" najplastičnejša podoba idejno—političnega in vojaškega razvoja ter utrjevanja partizanstva na Slovenskem v letu, katerega Kocbek opisuje. Knjiga je pri sedanjih prvakih naletela na hladen sprejem, o nji je bilo malo napisanega; ker je mnogim posredno budila vest, so jo prešli z molkom. Vse drugačen sprejem je čakal zbirko Kocbekovih novel „Strah in pogum"; o nji pa bomo govorili pozneje.

Čas, katerega žarišče je druga svetovna vojna, sta upodobila tudi dva pisatelja — emigranta. Prvi je FERY BÜKVIČ, avtor romana „Brezdomci" (izšel v Avstriji menda l. 1948): to je najobširnejši in najlepše opremljeni pripovedni tekst, kar jih je izšlo po vojni zunaj Slovenije. Živo, neposredno in napeto pripoveduje Bükvič o Prekmurju, zasedenem po Madžarih, o njih nasilju, o odporu, o partizanstvu, ki je bilo protikomunistično in zato l. 1945

strto. Šibkega sloga, površne in naivne psihologije ter preizrazite tendenčnosti ne odtehtajo nekateri lepi, sočni, polnokrvni prizori; škoda, da je ta roman izšel tako neizdelan.

IVAN JONTEZ pa je 1949 izdal v Clevelandu roman „Jutro brez sonca“. Tako imenuje pisatelj osvoboditev l. 1945, ki ni prinesla svobode. Roman se godi v glavnem v Ljubljani v 2. polovici 1946. leta. Pred nami se razgrinjajo mračne podobe diktature, pa tudi že protirežimsko delovanje nekaterih za svobodo zavzetih borcev. V svojo idejo preveč zaverovani pisatelj se je večkrat pregrešil zoper verjetnost; motita tudi deklamatorski slog in tendenčnost.

Nekateri pisatelji so se pred sodobnimi vprašanji umaknili v zgodovino. Tako je JANKO MODER po Finžgarjevem zgledu in s podobno tendenco izdal prvo knjigo „Svete zemlje“ z naslovom „Neznano ljudstvo se budi“ (1952). V nji slika naselitev naših prednikov na Balkanu. Najdaljši tekst in edini izvirni roman v l. 1953 je napisala ILKA VAŠTETOVA: naslov mu je „Svet v zatonu“. Vanj je zajela dobo kralja Sama in karantanskega vojvode Valuka, dobo, v kateri so se Slovenci trdo borili za ohranitev svobode v svoji novi domovini. Vaštetova ni novo ime v naši književnosti, pa ni tudi nič izrednega med našimi pripovedniki. Poleg Modra in Vaštetove je segel v daljni srednji vek tudi ALOJZ REBULA. Njegov zgodovinski roman „Devinski sholar“ je izšel kot priloga tržaškega srednješolskega lista „Literarne vaje“ (1953/54). V sodobnem slovenskem pripovedništvu, ki je ali suhoparno ali epigonsko ali tendenčno — torej po svoji umetniški vrednosti zelo šibko — pomeni Rebulov prvi roman kljub nekoliko čudni psihologiji svojih ljudi lep dogodek. To je dokaz, kako lahko ob plemenitem odnosu do umetnosti nastane delo, ki nudi bravcu užitek in zadoščenje, ker je nastalo iz pisateljeve ljubezni in notranjega ustvarjalnega ukaza.

Po vojni smo dobili tudi dva biografska romana. Ker slovijo v naši preteklosti skoraj samo pesniki oz. pisatelji, sta tudi ta dva romana posvečena dvema izmed njih. ANTON SLODNJAK je v 1200 strani obsegajočem romanu „Pogine naj pes!“ prikazal lik Frana Levstika. Njegovo delo je na sredi med leposlovjem in literarno zgodovino. A Slodnjak je predvsem književni zgodovinar, zato je njegov roman o Levstiku razvlečen in pust — neglede na to, da je tudi preveč sovražen Levstikovim idejnim in političnim nasprotnikom. Isto napako, namreč zgodovinsko nepravičnost, je zagrešil JOŽE PAHOR v biografskem romanu o Josipu Jurčiču pod naslovom „Pot desetega brata“ (1951). Izkazal se je, da snovi ne obvlada in da je preozek v svoji miselni zagrizenosti.

III. POVESTNIČARJI IN NOVELISTI.

Podobno kot najvidnejši romanopisci so tudi pisatelji krajših pripovednih tekstov, to je povesti, novel in črtic, zajemali iz dogodkov, ki so se med vojno odigravali na Slovenskem: pisali so o pritisku tujih okupatorjev, o partizanstvu kot organiziranem odporu zoper tujce in o domobranstvu kot organiziranem odporu proti komunizmu, kateremu je partizanstvo vedno zavestneje služilo. Duševno in telesno trpljenje ljudi, boj na nož med brati in končno ob zmagoslavju enih poraz drugih — to je snov, ki je umetniško pri-

vlačna tako za zmagovalca kot za poraženca, zakaj to je resničnost doživetih časov in ne dogodki fantazije. Noben pisatelj, ki je hotel v Sloveniji po vojni kaj veljati, ni mogel mimo snovi vojnih let. Pisatelji pa so z redkimi izjemami pisali tako, da so ob pretiranem idealiziranju partizanstva zbujali gnus in srd do tujih okupatorjev in do vseh tistih, ki so predvsem zaradi strahu pred totalitarnim in brezbožnim komunizmom iskali pri okupatorju obrambe.

Najprej bomo govorili o knjigah, ki so bile napisane še pred vojno in so le po naključju izšle po vojni, katere so torej vsebinsko nič ne dotikajo, so pa drugače po svoji tendenci v skladu z novim, materialističnim gledanjem na življenje. Med take knjige spada povest „Bele tulpike", prvenec prekmurskega pisatelja FERDA GODINE. To „mučno, mestoma utrudljivo čtivo", kot je zapisal neki ljubljanski kritik, pripoveduje o ljubezni kaplana Zrima do Židinje Rahele. Ost knjige je proticerkvena in protiduhovniška, prikazovanje življenja pristransko. Vzgojitelj pa bo zlasti ob „Tržaški cesti" (1947) TONETA SELIŠKARJA temeljito premislil, preden jo bo dal v roke mladini, ker je ta, v drugo polovico 19. stol. pomaknjena povest, čeprav namenjena mlajšemu rodu, prepolna kvant. Iz predvojnega časa so tudi novele v zbirki „Sreča in kruh", ki jo je izdal CIRIL KOSMAČ. Doma iz tolminsko—cerkljanskih hribov, iz ožje domovine Preglja, Šorlija in Bevka, je Kosmač dolgo živel pod Italijo in na lastni koži občutil fašizem. Njegove sočne, čeprav naturalistične novele so brž pritegnile pozornost in tik pred vojno je veljal za enega najmočnejših pripovednikov. Po vojni je napisal najprej močno tendenčni scenarij za prvi slovenski film „Na svoji zemlji". Zadnja njegova knjiga pa je povest „Pomladni dan" (izšla 1953 kot redna knjiga Prešernove družbe). Doživela je zelo dober sprejem. Prevodi v druge jugoslovanske jezike so pisatelju prinesli en milijon dinarjev honorarjev. Pisatelj, ki se je v maju 1945 po petnajstih letih vrnil na očetov dom na samem nekje ob srednji Idrijci, obuja v treh delih svoje knjige spomine na nekdanje čase. Domači kraj in ljudi je prikazal Kosmač zelo nazorno in prisrčno. Njegov slog je prijeten, izbrušen; kar je po spominih napisano, je lepo, psihološko fino. Posameznosti v povesti so odlične, celota pa je šibka po zgradbi. Moti primes pisateljevega izpovedovanja in modrovanja, drugače pa je „Pomladni dan" knjiga nespornih umetniških vrlin in eno najboljših pripovednih del zadnjega časa.

Očiten poskus premostiti mrtvilo, ki mu je vedno bolj podlegalo izvirno pripovedništvo, je petero novelističnih zbirk, ki jih je v letih 1949 in 1950 izdal Slovenski knjižni zavod. Vse te knjige so po opremi enake: vezane v rdečerjavo platno in z istobarvno obrezo na zgornjem robu. Pisatelji teh knjig so: IGNAC KOPRIVEC, IVAN GRADIŠNIK, KAREL GRABELJŠEK in FERDO GODINA. Koprivec se je v zbirki „Sestanki" pokazal kot izrazito enostranski prikazovalec življenja. V obširni, temeljiti, ostri, a pošteni kritiki (Novi svet, 1950) mu Ivan Potrč očita veliko napak: pretirani politični aktivizem, pristranost, naivnost, izumetničenost in neprepričljivost. Zbirka Godinovih novel „Preproste zgodbe" je medla, brez pravega učinka: razvlečenost, suhoparnost in služba novemu redu s smešenjem starih nazorov, starih časov, duhovnikov in vernih ljudi ter z legendarnostjo partizanstva. Tudi ostali trije so zajeli snov iz medvojnega in prvega povojnega življenja. Gradišnikova knjiga novel „Pot iz noči" ni zbudila posebne pozornosti. Lino Legiša, ki je verjetno najbolj umirjen in najtreznejši kritik v Ljubljani,

jo je označil takole (Novi svet, 1950, 760—763): „Gradišnik... zna dosti srečno obravnavati zgodbo samo... šibkejši, kadar gre za oživljanje postav in za psihološko odkrivanje njih idejnega sveta... Kaže spoštovanja vredno resnobo pred nravnimi nameni pisatelja... v njegovem delu ni videti širokega in sproščenega zamaha...“ Pač pa se je Gradišnik uveljavil kot odličen prevajalec iz angleščine (Hemingway, Priestley). Precej manj ugodno kritiko je doživela Šegova „Balada o lastovki“. Šega nima ustvarjalne fantazije, zato se je v novelah omejil na tisto, kar je sam doživel in izkusil. Njegov slog je suhoparen. Grabeljšek je v knjigi „V novi svet“ objavil devet novel z izrazito dvojno karakteristiko svojih ljudi: kar je skladno z mojim gledanjem, kar njemu služi, je belo — vse, kar temu ne služi, črno. Kritik Potrč je odklonil Grabeljškovo pisanje (Novi svet, 1950, 848—857) z besedami: „Več ko jasno pa je, da tako... pisanje ne vodi nikamor.“

Isti IVAN POTRČ je tudi praktično pokazal, kaka bodi ljudska povest, če naj bo v skladu z novo slovensko stvarnostjo in hkrati umetniško kaj vredna. Napisal je povest „Svet na Kajžarju“ (1948). V njej objektivno prikazuje novo življenje. Tendence, vsaj vidnejše in odbijajoče, ni. Iz povesti veje rahel, prijeten humor. Le tu pa tam je pripovedovanje dolgovezno. Po povesti „Svet na Kajžarju“ so napravili istoimenski film. Pozno spomladi 1954 je izšel Potrčev roman „Na kmetih“, ki je zelo naturalističen. Sicer pa se je Potrč bolj uveljavil v novi slovenski dramatiki, o čemer bomo govorili kasneje.

Posebno mesto med našimi povojnimi novelisti ima EDVARD KOCBEK. Mislim, da doslej o nobeni slovenski knjigi ni bilo v tako kratkem času toliko napisanega kot o njegovi knjigi štirih novel „Strah in pogum“ (1951). Najprej je izrekel glas navdušene pohvale tržaški književnik Boris Pahor, ki je v oceni v Primorskem dnevniku po pravici zapisal, da je „Strah in pogum“ „prva povojna proza, ki nas razganja in prepričuje“ in da je to „prvi vzgib povojnega slovenskega slovstva iz klavrne in močvirnate statičnosti ter več ali manj papirnate apologetike“. Vnela se je dolga, zagrizena in ostra polemika; vanjo so posegli najvišji vrhovi iz slovenskih književnih in političnih krogov in ogorčeno tolkli po Kocbeku, ki se kajpada ni mogel braniti.

Štiri novele v knjigi „Strah in pogum“ so štiri podobe partizanskega življenja — drugačne podobe nego so jih pisatelji v Sloveniji ustvarjali dotlej. Ti pisatelji so glasnike in nosilce novega reda, novega življenja dvigali v sij legende, njih nasprotnike pa poniževali v duševne in telesne karikature. To ožino v pojmovanju umetnosti so nekateri vzgledni ljudje obsodili, obenem pa poudarili, da je treba človeka prikazati takega, kakršen je v resnici: človek ni nikaka lutka ali stroj ali številka, temveč zelo zapleten svet v malem. Take ljudi pa je v svojih novelah naslikal Kocbek. Zanj politični ali družbeni nazor ni isto kot svetovni nazor, in politični ali svetovnonazorski nasprotnik ni nujno tudi kot človek izvržek. Kocbekovi ljudje imajo bogato notranje življenje, veliko premišljajo, tehtajo svoje odločitve — na kratko, živi ljudje so, ne pajaci.

Kocbek zdaj molči. Hrup se je že davno polegel in njegove knjige že davno ni več na trgu. Bodoči književni zgodovinar bo govoril o nji s spoštovanjem, posebno še, če jo bo primerjal s pripovedno umetnostjo, kakršna je bila v tistih letih na Slovenskem.

Dve knjigi novel je izdal doslej BENO ZUPANČIČ. Prva, „Štirje molčeči in druge zgodbe“ (1951), je s svojimi devetimi zgodbami v bolj ali manj tesni zvezi z italijansko okupacijo Ljubljane in Ljubljanske pokrajine. V glavnem je tu leto 1942 s poostreno aktivnostjo OF in s poostrenimi represalijami Italijanov. Zgodbe so napisane prijetno, živahno, spretno, sočno. S karikiranjem Italijanov in nasprotnikov OF se je Zupančič sicer izpričal kot privrženec novega reda, vendar je ta knjiga nekaj bolj svežega in globljega; to je res že plastika življenja, kakor ga vidi ideološko povsem opredeljen mlad človek. Druga Zupančičeva knjiga, „Veter in cesta“ (1954), obsega pet novel: tri so zajete iz vojaškega življenja, dve iz slovenske povojne vsakdanjosti. To so zgodbe mladih ljudi, ki so v naglem razvoju sveta nekako zgrešili smer in jih srce vleče v davne ideale, katerih seveda ni moč doseči. To so brodolomci življenja, ki iščejo zavetje in v zavetju vsaj malo sreče.

Novo ime v povojnem pripovedništvu je tudi IVAN RIBIČ. Živi na Bledu in je razen Mateja Bora edini slovenski književnik, ki živi izključno od svojega peresa. Najprej je objavil devet krajših zgodb v knjigi „Povesti z gora“. Pravzaprav so to pravljice; njih vrednost je, da so nove, sveže in življenske. Ob koncu 1953. leta mu je Prešernova družba izdala v knjigi dve povesti: „Stopinje v snegu“ in „Zgodbo o zakladu“. Septembra 1954 je izšel Ribičev roman „Ljudje onkraj reke“, ki je bil pred leti objavljen kot podlistek v Slov. poročevalcu. To je menda najobsežnejši tekst z vojno tematiko po l. 1945 v Sloveniji. Istočasno je izšla zbirka novel „Gozdovi so mi povedali“. Kritika si še ni na jasnem o Ribiču.

Podjetna mariborska založba „Obzorja“ je v zbirki „Novele“ (1954) predstavila tri obetajoče pripovednike; to so ANDREJ HIENG, FRANČEK BOHANEC in LOJZE KOVAČIČ, vsi trije zrasli iz revije „Beseda‘.

Ker v tem pregledu upoštevamo le dela, ki so izšla v samostojnih knjigah, ne bom govoril o pisateljih, ki polnijo strani „Naše sodobnosti“, „Besede“, „Novih obzorij“ in drugih revij. To so bolj mladi ljudje in imeli bodo še priložnost, da se predstavijo obširneje.

Od znanih imen je omeniti še FRANCETA BEVKA, ki je s knjigo „Pot v svobodo“ pomnožil našo spominsko književnost. V nji pripoveduje o svojih zaporih v Italiji in o svojem delu med primorskimi partizani. Tudi BOGOMIR MAGAJNA je v zbirki zgodb „Odmev korakov“ hotel napisati partizanske spomine, pa je naslikal nerealno življenje brez umetniške sile; v zgodbah je preveč razmišljanja. Kritika s knjigo ni bila zadovoljna.

Vsi doslej omenjeni povestničarji in novelisti so do partizanstva oziroma do novega družbenega reda na Slovenskem v pozitivnem odnosu. Razen teh pa je še nekaj drugih prozaistov, ki sicer ne predstavljajo kake ideološko strnjene skupine, ampak si tematiko izbirajo svobodno in jo svobodno obravnavajo. Razen dveh (Cajnkarja in Finžgarja) živijo vsi ti izven Slovenije.

STANKA CAJNKARJA smo v književnosti srečavali že pred vojno. Leta 1945 je izšlo njegovo delo „Noetova barka“. Stoji na robu pripovedništva, ker se risanje gimnazijskega življenja prepleta z razglabljanjem. Njegova mohorska povest o življenju domače hiše „Križnarjevi“ (1952) je idejno izrazito katoliška, ni pa kaka umetnina. Istočasno je tudi F. S. FINŽGAR napisal za Mohorjevo družbo v Celju knjigo „Mirna pot“, v kateri je priobčil tri povprečne povesti. Ljudje, ki v njih nastopajo, so dobri, zgledni,

Poleg tople, sočne mladinske knjige „Iz mladih dni“ so „Mirna pota“ verjetno zadnje, kar je bilo Finžgarju usojeno napisati, saj mu je že triinosemdeset let — razen če ima res v rokopisu svoje „Spomine“, kot vedo nekateri povedati.

Med tržaškimi Slovenci pišejo poleg že omenjenega Alojza Rebule pripovedno oziroma lirično prozo BORIS PAHOR, ki je kmalu po vojni izdal knjigo „Moj tržaški naslov“, METOD TURNŠEK (zbirka „Z rodne zemlje“, 1951), VINKO BELIČIČ (črtice „Kačurjev rod“, 1952), FRANCE MAGAJNA in drugi, na Goriškem pa danes največ piše ZORA PIŠČANC (povest „Cvetje v viharju“, 1953). Na Koroškem se je prva leta po vojni razodel KAREL MAUSER, po rodu Gorenjec. Napisal je nič manj kot pet povestnih knjig: „Rotija“, „Sin mrtvega“, „Prekleta kri“, „Zemlja“ in „Jamnik“. Hodi po sledi Finžgarja in Jalna ter rezlja drobne zgodbe nekoliko izrednih ljudi.

IV. LIRIKA

Poglavitna moč slovenskega človeka je v čustvu. O tem priča že naša narodna pesem, ki po bogastvu in izvirni lepoti prekaša ne le stvaritve na drugih področjih ljudske kulture, ampak tudi pripovedno pesem, ki temelji na domišljiji. Še v Levstikovem času, pred sto leti, smo Slovenci le v liriki pomenili nekaj. Danes je položaj seveda že drugačen, toda celo pripovedna in dramska dela so prepredena s čustvi in mislimi bolj nego bi bilo prav. Slovenski človek ima do življenja in življenskih pojavov pretežno čustven, liričen, skrajnosten odnos: ali z vso silo ljubi ali z vso silo sovraži, ali z vsem srcem sprejema ali z vso bitjo odklanja, ali vidi samo luč ali samo temo. Dokazov za to je veliko v naši zgodovini.

Kakor doslej pri pripovedništvu, bomo tudi pri pregledu lirike pustili ob strani, kar je izšlo pesmi po raznih revijah in drugod, saj je šele pesniška zbirka zaokrožena izpoved nekega pesnika. Takih knjig je izšlo v Sloveniji v prvih treh povojnih letih (1945 z 1947) dobrih dvajset, kar je presenetljivo veliko, če pomislimo da je leta 1948 izšla samo ena, leta 1952 pa sploh nobena. Poudariti je treba, da predstavljajo zelo veliko novih imen. Po tematiki so te zbirke zelo sorodne med sabo: pesmi pojo o tesnobnem predvojnem času pričakovanja, o medvojnem trpljenju in veri v novo pravico ter o povojnem delu v novi svobodi za novo življenje. Pesniki teh zbirk pa so si zelo različni tako po starosti kakor tudi po literarnem pomenu.

Predvojni rod zastopajo OTON ŽUPANČIČ, KSAVER MEŠKO, JANKO GLAZER, IGO GRUDEN, FRAN ELLER, TONE SELIŠKAR, BOGOMIL FATUR, ANTON VODNIK, VIDA TAUFER, PAVEL GOLIA in še kdo.

Ogorčenje nad usodo, ki je leta 1941 doletela Slovenijo, je prebudilo poslednjo ustvarjalno silo Župančiču: nastala je mogočna, borbena domovinska pesem „Veš, poet, svoj dolg?“ Pesnikova krila pa so že slabotna in le redko ga poneso nad sivo vsakdanjost tako v podobi kot v izrazu. „Zimzelen pod snegom“ (1945) je zelo neenotna zbirka, v celoti bled, šibek pesniški obračun smrti bližajočega se Župančiča, ki se je leta 1949 pridružil ostalim trem, že davno prej umrlim predstavnikom Moderne: Ketteju, Murnu in Cankarju.

MEŠKOVA zbirka „Iz srca in sveta“ (1945) pomeni tako za avtorja kot za našo liriko le majhno novost. Pač pa iz GLAZERJEVE zbirke „Ob jesenskem ekvinokciju“ (1946) diha občuteno slovo od pesmi in življenja. Mirno teko verzi, vrstijo se podobe in nič posebno velikega ni v njih, nič takega, kar bi posegalo v šumne zunanje dogodke povojnega časa. Iz pesmi veje mir človeka, ki je v pregnanstvu in pod udarcem sinove smrti dozorel v modrega in dobrega človeka.

Izmed obeh GRUDNOVIH povojnih zbirk je imelo „Pesnikovo srce“ (1946) iziti že leta 1941, zato pride za naš pregled v poštev le knjiga „V pregnanstvo“ (1945), ki je doživela pri bralcih topel sprejem, tako da je čez leto dni izšla v ponatisu. Grudnove pesmi so oblikovno dognane in tekoče, njih središče je trpeči človek, ki ne pozna sovraštva in ne jenja upati v srečnejše dni miru, bratstva in ljubezni. Pesmi so opisne, razmišljujoče, pogosto le prepesnjen dnevnik človeka, ki je med vojno prestal zapor, vrsto taborišč, tujino, dokler ni doživel praznične vrnitve v domovino, kjer je leta 1948 zatisnil svoje blage oči.

ELLERJEVE „Koroške pesmi“ (1947) so mikavne zaradi upodobitve pesnikove ožje domovine in zaradi osebnoizpovednih oz. razmišljujočih pesmi, ki pričajo o prizadevnem, vztrajnem iskanju samoniklega izraza. Zbirka je sad skoraj petdesetletne tihe in vdane službe poeziji in nima izrazitejšega povojnega pečata, razen če jo hoče kdo imeti kot opozorilo na našo nerešeno severno mejo, ki je časovno sovpadlo z mirovnimi pogajanji.

Pozornost je zbudila tako po opremi kot po oblikovni dovršenosti FATURJEVA „Knjiga lirike“ (1947) s spremnimi besedami Filipa Kalana. Knjiga je izrazito dvodelna. Prva polovica obsega predvojne pesmi; v glavnem je to strastna bohemska erotika med žarnima poloma, kot sta življenje in smrt. Tu govori srce, pesmi so doživete, četudi nad doživetji bedi razum, o čemer priča pogosta sonetna oblika. Druga polovica pa opeva partizanski upor, padle, talce in junake. Tem pesmim manjka neposrednosti in topline. Faturjeva zbirka je sprožila staro vprašanje o razmerju med vsebino in obliko. Nekateri so ob „žlahtni oblikovni dognanosti“ (kot je pesmi označil Kalan) začutili vsebinsko siromaštvo oziroma neizvirnost in pomanjkanje osebnega ognja. Fatur je kasneje napisal le še nekaj posamičnih pesmi ter se bolj oprijel literarnozgodovinskih esejev.

Posebno mesto v naši povojni lirski tvornosti ima VODNIKOV „Srebrni rog“ (1948), ki obsega preko dvesto strani. To je Anton Vodnik, kot ga poznamo iz predvojnega časa: zvest sam sebi in svoji poeziji kljub bistveno spremenjenim časom in nekako uradno spremenjenem okusu. V prvi polovici zbirke je vse nekje med zemljo in nebom, pol čas pol večnost — vse silno rahlo, nesnovno, odmaknjeno, pogosto učeno, z mnogimi svetopisemskimi prvinami. Nizanje podob je tako bogato, da nas omamlja predvsem leporečje. V predstave vživljati se ne utegnemo, ker nas tekoči ritem in kratki verzi potegnejo za seboj. V drugi, pestrejši polovici so novost staroveški motivi, pesmi iz povojnega časa in končno razne spominske. Vodnik plava tu v svojem duhovnem lirizmu, ki je pogosto težko združljiv s partizanskimi motivi. Nekatere pesmi v zbirki so zelo lepe in mimo te knjige ne bo mogel noben sestavljalec bodoče slovenske lirske antologije. Medtem ko se je „Srebrni rog“ neopaženo in nerazglašeno uvrstil med naše povojne zbirke, pa so „Zlati krogi“

(1952) naleteli na neugodno kritiko, ki Vodniku predvsem očita nesodobnost in odmik od vsakdanjega življenja.

V podobno odmaknjenost in virtuoznost zahaja tudi JOŽE UDOVČ, ki se še vedno ni odločil, da bi zbral svoje pesmi in jih izdal v zbirki. V svojem čisto osebnem svetu kristalnosti je vedno bolj sam. Iz njegovih zadnjih pesmi (n. pr. v „Naših razgledih“ 19. 6. 1954 in v „Novih obzorjih“ 1954, št. 7/8) veje hlad izbrušenih podob in misli, ki so le za izbrane uživalce lepote.

VIDE TAUFERJEVE „Izbrani listi“ (1950) prinašajo nekatere najboljše stvari iz predvojne zbirke „Veje v vetru“. Poleg teh pa so v knjigi tudi nove pesmi, ubrane na že znano struno rahlo zastrte otožnosti, ki izvira iz neskladnosti med svetom sanj in svetom resničnosti. Vtis tistih pesmi, v katerih ni središče Vida kot človek in ki so „posvečene letom vojne, obnove in graditve“, je res „nekoliko hladen, neprizadet in brezoseben“, kot je zapisal neki kritik.

Vsi doslej navedeni pesniki imajo svoje korenine bolj ali manj globoko v predvojnem času. Na Župančičev poziv v pesmi „Veš, poet, svoj dolg?“ („Vrzi pesem v svet, / pesem za današnjo rabo: / vsi jo bomo povzeli za tabo,“) je odgovoril v liriki dotlej neznani MATEJ BOR (Vladimir Pavšič): V skromni obliki ilegalno izšla na ciklostil razmnožena njegova zbirka „Previharimo viharje“. Bil je čas prvega partizanstva — čas silnih čustev in silnih strasti, čas, ki ni poznal usmiljenja in ni izbiral sredstev, ker je šlo obema taboroma za biti ali ne biti. Borove pesmi so bile kot silni zublji rastoče revolucije. Razrušiti stari svet in na razvalinah zgraditi novega — to je vodilna misel teh pesmi. Bor, ki je zapisal, da bi bil rad „dvorni poet Veličanstva Revolucije“, je začetnik slovenske partizanske poezije in njen najvidnejši predstavnik. Leta 1946 je v lepi opremi izšla zbirka „Pesmi“ z več kot sedemdesetimi pesmimi. Polnokrvnost, doživetost in neposrednost so njih vrline, tendenčnost pa jih izriva iz območja čiste lirike. Bor je kasneje izdal še zbirko ljubezenske, razpoloženjske in domovinske lirike „Bršljan pod jezom“ (1951). A verzi niso bili edina Borova izrazna oblika in lirika ne edino območje, kot bomo videli pozneje.

Drugi partizanski pesnik je bil KAJUH (Karel Destovnik, padel enaindvajsetleten na Štajerskem 1944). Tudi njegove pesmi so nastajale v partizanih in recitiral jih je po mitingih, katerih vnet organizator je bil. V tisku so v drobnem izboru izšle prvič junija 1945, zbrane pa z naslovom „Kajuhove pesmi“ l. 1949. Pesmi so na slošno okorne, njih najšibkejša stran pa je tendenčnost: rušenje starega reda in pričakovanje novega, lepšega sveta. Preveva jih ideja sovraštva in boja. Vendar so nekatere spontane in srčno tople, iskrene in neposredne: zavoljo teh moramo omiliti grajo, ki bi jo o tragičnem idealistu Kajuhu izrekel estet.

Pod vplivom Boža Voduška, Kocbeka in Župančiča je napisal svoje pesmi (Partizanska lirika“ 1947) JOŽE BREJC: mlad fant, ki je v sebi zatrl stari svet, preživel trdo partizanščino in doživel svobodo, se zmagoslavno zamika v svoj prav, a še ne vidi neizprosnih in neizbežnih nalog nove dobe. V njegovih pesmih je veliko razmišljanja, od tu toga, enolična oblika. Od svoje zbirke dalje Brejc kot pesnik molči.

Druge povojne pesniške zbirke so povezane z novimi imeni, kot so: Milena Mohorič, Erna Muser, Vida Brest, Marička Žnidaršič, Ada Škerl, Mila

Kačič ter France Filipič, France Kosmač, Lojze Krakar, Peter Levec, Ivan Minatti, Fran Roš, Jože Šmit, Branko Hofman in drugi. Njih skupna poteza je, da se ne zavedajo bistva lirske pesmi. Poznajo Prešerna in Moderno — in čim manj je v njih ustvarjalne sile, tem večji epigoni so. Pohujšani po novih smernicah od zgoraj, češ da se lirik ne sme zapirati vase niti se vdajati mistiki, marveč da se mora tvorno vključiti v mogočni tok novega dogajanja, so se povnanjili. Tako smo dobili pesem, ki močno spominja na razsvetljenski klasicizem: vezana oblika (pogosti soneti!), objektivnost, nezastrta poučnost. Zato so zbirke medle, neizrazite, druga drugi podobne. Vsi ti pesniki „živijo in utripajo z novim časom"; izvzeti je treba Mile Kačičeve izrazite erotične pesmi v zbirki „Neodposlana pisma" (1951) in Ade Škerlove „Senco v srcu" (1949), ki je zbirka osebne, intimne ženske ljubezenske lirike. Drugače pa je poezija prej naštetih novih povojnih avtorjev z redkimi izjemami nizko nad zemljo letajoč ptič, ki se ustavlja ob sivih problemih dneva in ki ne zna ali ne more vzpluti kvišku, kjer je svetloba in od koder je videti na vse strani, predvsem pa v globine.

Ob tej hudi krizi povojne lirike so se v Sloveniji mnogi zamislili. Pokazalo se je, da mora umetnost rasti organsko in da ni mogoče brez škode zamolčati dobo med obema vojnama in navezavati novo liriko izključno na Prešerna, Moderno in kake tuje vzore. Pokazali so se bedni sadovi preozkega pojmovanja umetnosti, površnega in neresnega dela novih pesnikov in pisateljev, ki so mislili, da je idejnost poglavitna stvar v umetnosti, a so pri tem pozabljali na človeka.

Tako je prišlo leto 1952., ko ni izšla v Sloveniji niti ena pesniška zbirka. Naslednje leto je bilo nekoliko bolje. Sedemdesetletni ALOJZ GRADNIK, prva leta po vojni potisnjen ob stran, je izdal knjigo pesmi za mladino pod naslovom „Narobe svet in druge pesmi". Razen tega so štirje mladi pesniki KAJETAN KOVIČ, CIRIL ZLOBEC, JANEZ MENART in TONE PAVČEK zbrali svoje najboljše pesmi in jih izdali v skupni knjigi z naslovom „Pesmi štirih". Tako smo po mnogih zbirkah, katerih avtorji so korakali po taktu trinoga Časa, spet dobili samoizpovedno, intimno lirsko pesem, toplo človeško in iskreno, čeprav še šibko. Izmed četvorice je pokazal največ Menart. Zaradi popolnosti je omeniti še „Dvojni cvet" (1953), drugo Šmitovo zbirko, ki ji je kritika sicer priznala oblikovno dovršenost, zamerila pa ji moralizirajočo razumsko prvino.

V sodobni slovenski liriki ima zamejstvo razmeroma večji delež nego v pripovedništvu. Lahko bi celo rekli, da je boljša od tiste v Sloveniji. To je še posebno zanimivo spričo dejstva, da si mora pesnik zunaj Slovenije skoraj vedno naložiti breme samozaložbe, če hoče izdati svojo knjigo.

Najprej naj omenim danes že pokojnega ANTONA NOVAČANA, ki je kmalu po vojni izdal v Trstu I. del epsko—filozofskega dela „Peti evangelij" (obsega dvanajstkrat dvanajst sonetov). V Buenos Airesu je leta 1949 JEREMIJA KALIN (Tine Debeljak) izdal patetično pesnitev „Črna maša za pobite Slovence", ki učinkuje pretresljivo, dve leti kasneje pa (TINE DEBELJAK) istotam pesniško zbirko „Poljub". Osnovni ton njegove knjige je hrepenenje po ženi, po otrocih, po domovini — predvsem po ženi. Vendar to ni kaka povprečna ljubezenska pesem, omamno hrepenenje po ljubljenem bitju. Debeljakova pesem je krik zrelega, težko preizkušenega, vernega mo-

ža, izobraženca, ki je bil nekoč sredi kulturnega življenja, pa je zapustil dom, ženo, otroke, Evropo in prišel v argentinsko pampo — pod tuje zvezde, v drugo podnebje, v tuje okolje in postal težki delavec. Debeljakova pesem je dvignjena visoko k zvezdam, zapeta v silne daljave. Morje, ocean, zemlja, pampa, sonce, zvezde, ozvezdja, jutranji bliščˇ in večerni žar, oblaki, veter, prividi — vse en sam klic po ženi. Medtem ko je bilo v „Črni maši“ še precej patosa in tendenčnosti, je zbirka „Poljub“ v tem pogledu skoraj povsem čista.

Podobno kot Debeljakov „Poljub“ so nastrojena DIMITRIJA JERUCA „Večerne pesmi“ (Louvain v Belgiji, 1952). Jeruc moli za pobite borce in iz tujine, ves v spominih, koprni po domači gorenjski zemlji in njenih ljudeh, po kmečkem delu in ljubezni.

S samostojno pesniško zbirko sta se predstavila tudi dva mlada duhovnika: 1951. leta je v Trstu izdal zbirko „Romar s kitaro“ STANKO JANEŽIČ, 1953 pa je izšla v Rimu zbirka poduhovljene in religiozne lirike RAFKA VODEBA „Kam potujejo oblaki?“. Preprosto je izpovedala ljubezen do svoje drage koroške dežele MILKA HARTMANOVA v zbirki „Moje grede“ (Celovec, 1952). Spomladi 1954 je izšla v Trstu VINKA BELIČIČA druga pesniška zbirka „Pot iz doline“.

V. DRAMATIKA.

Vrhunec v leposlovni književnosti predstavlja dramatika. Obenem je to najzahtevnejša leposlovna zvrst. Če pomislimo na uboštvo našega povojnega pripovedništva in na šibkost lirike, nas ne bo presenetila ugotovitev. da stojimo najslabše v dramatiki in da zlasti v zamejstvu najdemo na tem področju komaj kako omembe vredno novost.

Dramatika je umetnost prikazovanja; drama šele na odru pokaže, koliko je vredna. Leposlovci, ki bi bili rojeni dramatiki, so med Slovenci redki. V naši novi književnosti je bil tak morda le Anton Leskovec (umrl l. 1930). Vsi drugi, ki so pisali drame, so bili razen tega še (ali pa predvsem) pesniki in pripovedniki (Medved, Cankar, Finžgar, Župančič, Pregelj, Novačan in drugi). Tudi v povojnem času so se z dramatiko ukvarjali ljudje, ki jim je bila drama samo posebna oblika za izpovedovanje svojih misli. Zato so šibke strani naše drame liričnost, pripovedna razvlečenost in cenena tendenčnost; malokdaj pa srečamo poglavitno lastnost dramske umetnosti, to je napetost, ki raste iz notranjega sveta in značajev nastopajočih oseb.

V Sloveniji je po vojni dramatiko čakalo novo poslanstvo: pomagala naj bi graditi socialistični družbeni red, po svoji naravi naj bi torej bila zavestno tendenčna. „Ljudski oder“ — tako je v „Novem svetu“ 1949 zapisal Herbert Grün — „ima vse pogoje, da postane ob knjigi in filmu najbolj učinkovito sredstvo za kulturno in politično vzgojo naših množic.“ Ne bomo se torej čudili, če bomo med povojnimi dramatiki srečali tudi tako izrazite pripovednike, kot so Miško Kranjec, Anton Ingolič, Jože Pahor, Ivan Potrč in Mira Pucova, ali pesnike, kot je Matej Bor.

Pomudimo se najprej ob MATEJU BORU, ki je v zagonu mladega človeka z jasnimi cilji pred sabo napisal med partizani dve krajši drami: „Raztrgance“ in „Težko uro“, V prvi, ki so jo takoj po vojni veliko igrali, je

prikazal tiste duhovno razklane ljudi, ki so hoteli služiti dvema gospodoma: okupatorju in partizanom. Obe igri sta izšli v skupni knjigi l. 1946. Leta 1948 je ljubljansko Narodno gledališče uprizorilo tretjo Borovo dramo: „Vrnitev Blažonovih“. Oblast pa jo je Boru zamerila, češ da diši preveč po starih časih svobodne kritike, da je idejno premalo poglobljena in nesigurna ter da zgrešeno prikazuje ljudstvo. Še manj sreče je imel Bor z dramo „Kolesa teme“ (1952), v kateri je „satirično udaril po nravstveno negativnih tipih v socialistično se prerajajoči družbi“. (Janež, Slovenska književnost, str. 504). Podoba ljudi in njih medsebojnih odnosov je tu še temnejša nego v Kranjčevi knjigi „Nekoč bo lepše“, ki vsaj z naslovom spodbuja k optimizmu. Bor gleda na vse preveč cinično, njegove osebe blesteče frazarijo, a se notranje nič ne razvijajo, nič ne rastejo in o kakem duhovnem očiščenju ni govora. Zato drama taka kot je učinkuje na občinstvo porazno.

Omeniti je še dva Borova scenarija: veselo pesnitev iz preteklosti „Bele vode“ (1950) in „vedro lirično komedijo“ z naslovom „Vesna“, po kateri so napravili zabaven film iz ljubljanskega dijaškega življenja (1953).

Spomladi 1954 se je Bor po sedemmesečnem bivanju v Angliji vrnil domov in sklenil, da bo prevajal Shakespeara, čigar „Riharda III.“ je pred kratkim že prevedel.

VITOMIL ZUPAN je izdal brž po vojni tridejansko reportažo „Rojstvo v nevihti“ z motivom iz vojnih revolucionarnih let. Dve leti kasneje pa je izšla njegova drama „Stvar Jurija Trajbasa“, ki jo je uradna kritika ostro obsodila.

Tri drame je napisala MIRA PUCOVA — vse tri iz vojnih let: „Svet brez sovraštva“, „Ogenj in pepel“, in „Operacija“, nakar se je vrnila k pripovedništvu in prevajanju.

Priložnostna dramatika sta MIŠKO KRANJEC z dramo „Pot do zločina“ (1948) in ANTON INGOLIČ s slabo karakterno komedijo „Krapi“ (1947), za katero so značilni frivolni dovtipi, papirnat dialog in medel zaključek.

Tudi PREŽIHOV VORANC ni bil neobčutljiv za mike odra: napisal je ob naslonitvi na „Jamnico“ ljudsko igro po Finžgarjevem zgledu „Pernjakovi“.

JOŽE PAHOR pa je avtor petdejanke „Čas je dozorel“: to je idejno politična igra, godi se l. 1942, odlikuje se po tendenčnosti — „mrtvoudno dete, ki ga nobena zunanja podpora ne bo mogla ohraniti pri življenju“ (Jevnikar).

IGOR TORKAR (Boris Fakin) je napisal psihološko močno, a ostro tendenčno „Veliko preizkušnjo“ (1947) iz zadnjih dni pred koncem vojne. Herbert Grün je dramo odklonil, češ da v njej „podleže zanosen, mlad, v bistvu borben značaj — kot junak pa obstane značaj, ki nima v sebi nič junaškega: cinik, hladen razkrojevalec brez zanosne vere“ (NS 1949). Torkarjeva naslednja drama „Pravljica o smehu“ pa ni uspela niti pri kritiki niti pri občinstvu.

Kaže, da se je dramatiki še najresneje posvetil IVAN POTRČ. Napisal je dramsko trilogijo o Kreflih, bogati in konzervativni štajerski kmečki rodbini. Prva drama, tridejanka „Kreflova kmetija“ (1947), napisana že deset let prej, ima močno levo tendenco proti bogatim kmetom in veri, zavzema

pa se za pravice bajtarjev in ljubezni. Druga drama, „Lacko in Krefli“, se godi v času vojne. Tretja, zaključna drama (z naslovom „Krefli“) je izšla leta 1953; v nji se dejanje odigrava 1948. leta. Nje glavna vsebina so spori zaradi kmečkih zadrug, zadružnih domov in kominformovstva; drama je torej izrazito politična, prepletena z ljubezenskimi odnosi.

Naša povojna dramska književnost se je obogatila — kajpada bolj številčno kakovostno — še na več drugih iger.

BRATKO KREFT je svojemu prejšnjemu gledališkemu delu pridružil „Krajnske komedijante“ (1946), s katerimi je segel v čas našega prvega dramatika Linharta, in filmski scenarij „Dr. France Prešeren“ (1951); zdaj piše dramo „Jugoslovansko vprašanje“, ki bo izrazito politična.

VASJA OCVIRK je napisal dramo „Ko bi padli oživeli“, decembra 1953 pa so v Kopru uprizorili EMILA FRELIHA dramo „Vrnil se je“, ki jo je kritika raztrgala. Tržaško Slovensko narodno gledališče je v sezoni 1953/54 igralo J. ZEMLJANA (t. j. Jožeta Brejca in Jožeta Tirana) dramo „Odločitev“, ki se godi na Kontovelu oktobra 1953, takoj po znani angloameriški izjavi o vrnitvi cone A Italiji. Junija 1954 so v celjskem gledališču prvič igrali novo slovensko dramo HERBERTA GRÜNA „Atomski ples“.

Med zamejskimi Slovenci je omeniti dramo METODA TURNŠKA „Država med gorami“ (Trst, 1948) iz časa pokristjanjevanja Slovencev. Šibka pa je tudi dramska književnost med Slovenci v izseljenstvu. Kolikor mi je znano, je v Argentini napisal JOŽE SVETLIN (menda Jože Vombergar) tridejanko „Tabor brezpravnih“ iz taboriščnega življenja beguncev. BINE ŠULINOV (Zorko Simčič) pa je Prešernov „Krst pri Savici“ prepesnil (z določenimi spremembami) v operni libreto. Besedilo je izšlo v knjigi (Buenos Aires, 1953), a je prelirično, da bi prav učinkovalo kot dramska pesnitev na odru.

VI. SKLEPNE MISLI.

V naglih potezah in brez večjega poglabljanja smo si tako ogledali stvaritve povojne slovenske književnosti od romanov preko povesti, novel, črtic in pesmi do gledaliških iger. Ako pod tem pregledom zdaj potegnemo črto, s stanjem nikakor ne moremo biti zadovoljni. Res je, da nemirni, nestalni in neurejeni čas po pretresu, ki ga je prinesla druga svetovna vojna, ni naklonjen umetnikom. Boj za vsakdanji kruh trga tudi nje od vdane službe duhovnemu ustvarjanju. Še zlasti pa je umetniku težko, ako se v družbi ne čuti duhovno svoboden in živi zmerom v strahu, da njegovo delo ali ne bo moglo iziti ali pa bo po izidu obsojeno kot slabo, rušilno, sovražno novemu redu in novim smernicam. Umetniku, ki se je nenadno znašel v duhovno zagatnih razmerah, kamor le redko posije tujina s svojimi dognanji in stvaritvami, je nedvomno teže nego tistemu, ki živi v duhovni svobodi, pa se mu naj gmotno še tako slabo godi.

S tem sta pa že nakazana oba vzroka, zakaj je naša sodobna književnost tako klavrna.

V Sloveniji, kjer so dane ugodne zunanje okoliščine, namreč organizirano založništvo, širok krog sprejemalcev ter bolj ali manj urejeno vprašanje honorarjev in socialnega zavarovanja, bi besedni umetnik lahko nekaj

ustvaril, toda žal ni kulturne svobode. Zaprtost meja in zapoved duhovne istousmerjenosti sta vzrok, da v Sloveniji umetniško življenje ne more dihati s polnimi pljuči niti napredovati. Dejstva, da se knjige kopičijo po skladiščih, niso krive visoke cene; kupce in bralce odbija nedvomno tudi ideološka enostranost knjig. Radovedni smo, kake sadove bo rodil razpis petih visokih literarnih nagrad Državne založbe Slovenije: 250.000 dinarjev za roman, 200.000 dinarjev za monografijo in prav toliko za kulturno—zgodovinski esej, 150.000 dinarjev za zbirko novel in prav toliko za dramo. Zemljepisno in idejno tesne, nezdrave razmere učinkujejo razdražljivo na kulturne, predvsem književne delavce, o čemer priča več pojavov, vidnih tudi v javnosti. Nekaj primerov: izredno ostra gonja proti Kocbeku ob „Strahu in pogumu“, jedke in strupene kritike Janeževe knjige „Slovenska književnost“; polemika med Josipom Vidmarjem in Jušem Kozakom zaradi „Lesene žlice“; sedeminsedemdesetletnega Alojza Kraigherja žolčno in sovražno prijemanje J. Vidmarja v zvezi s Cankarjem; hudo pešanje osrednje slovenske revije „Naša sodobnost“, ki jo urejujeta komunistični kulturni ideolog Boris Ziherl in Ferdo Kozak, in zbiranje najpomembnejših književnikov (Anton Vodnik, Jože Udovč, Boris Pahor, Marja Boršnik, Božidar Borko in dr.) okrog mariborskih „Novih obzorij“; in tako dalje.

V zamejstvu in v tujini pa, kjer je naš umetnik duhovno svobodnejši, so zunanje okoliščine nenaklonjene njegovemu ustvarjanju. Tak svoboden umetnik mora biti torej velik idealist in pripravljen na nemajhne gmotne žrtve, če se hoče posvečati umetnosti. Reči je treba, da idealizem in pripravljenost na žrtve še vedno živita. Poživljajoče, oplajajoče umetniške struje svobodnega sveta širijo tem umetnikom obzorje, spodbujajo jih — in če bodo ti naši pesniki, pisatelji in dramatiki tvorno sprejemali zdrave nove pobude, bo slovenska književnost imela od tega samo korist.

TRST, 29. *SEPT.* 1954.

MARTIN JEVNIKAR

O CANKARJU NA DUNAJU

(NEKATERA NOVEJŠA DOGNANJA)

Zadnja leta so se slovenski znanstveniki s posebno vnemo vrgli na odkrivanje Cankarjevega zasebnega življenja na Dunaju. Pri tem so odkrili mnogo zanimivih podrobnosti, mnogo pa tudi takega, kar meče na Cankarja precej temno senco. Vsa odkritja slone samo na izpovedih Cankarjevih znancev in jih bo treba še znanstveno preveriti.

V jeseni leta 1949 sta obiskala Cankarjevo nekdanje stanovanje in njegove znance na Dunaju Franjo Baš in dr. Pavel Blaznik. Ker je stanoval Cankar najdalj pri Löfflerjevih, sta krenila najprej v delavski okraj Ottakring, kjer so imeli Löfflerjevi v Lindauergasse stanovanje. To je bilo sestavljeno iz srednje velike kuhinje, ki je bila hkrati predsoba. Iz nje se je prišlo v veliko sobo, skozi njo pa v kabinet, dolg približno 4.50 m in širok okrog 2 m. V to stanovanje se je 1897 leta vselila Albina Löfflerjeva s štirimi otroki: Štefko (roj. 1887), Malči (roj. 1889), Viljemom (roj. 1891) in Alfredom (roj. 1893). Ločila se je od moža in se preživljala s šivanjem kravat.

Cankar se je naselil v kabinetu pri Löfflerjevih novembra 1899; v kabinetu je imel posteljo, pisalno mizo, stojalo za knjige in fotelj. Štefki je bilo tedaj dvanajst let, Alfredu tri, Malči pa je bila neozdravljivo bolna in priklenjena na posteljo.

Franjo Baš in dr. Blaznik sta najprej govorila z *Angelo Kobanitsch,* ki je šivala pri Löfflerjevih kravate in večkrat govorila s Cankarjem. Med drugim je povedala, da je Cankar vstajal navadno med 9. in 10. uro. „Večinoma se je zadrževal v kabinetu, ki ga je zapuščal le, kadar je šel v kavarno ali gostilno v mesto; v Ottakringu ni zahajal nikamor. Obiskov je sprejemal malo in še ti so bili njegovi rojaki. Kadar je šel skozi šivalno sobo, se je s šiviljami pozdravil, le kratko omenil kaj o tekočih vsakdanjih stvareh ter se z eno ali drugo, predvsem pa s Štefko pošalil. Imeli so ga za člana rodbine in je tudi jedel skupaj z Löfflerjevimi pri isti mizi, razen zjutraj, ko mu je nesla Albina čaj na posteljo. Albina je kuhala dobro dunajsko in za Cankarja še posebej nabavljala močnate jedi v slaščičarni ter je tudi sicer zelo pazila nanj. Jedel je malo kot piščanec in sicer najrajši mesne jedi z omako, pa tudi tega ne dosti. Bil je šibek in miren gospod. Z ljudmi v hiši se je samo pozdravljal, a občeval z njimi ni, kakor tudi ne z nikomer v okolici; poznala pa ga je vsa ulica. Bral je veliko in vedno, kadar ni pisal; pisalna miza je bila prepolna časopisov in knjig. Zaradi tega so morali na-

baviti knjižni predalnik ter Mayerjev Konverzacijski leksikon, ki ga je prebiral zlasti po kosilu. Kadar je prejel denar za svoje spise, je bil predober ter ni vedel, kako bi vsakemu v rodbini kaj dobrega storil; rad je pil, a tudi vinjen ni storil nikomur kaj žalega in ni nikdar povzročil nemira v rodbini ali hiši. S Štefko sta se imela rada, vendar ona ni bila zanj: ona močna in stasita, on pa telesno slaboten. Preden je Cankar zapustil Dunaj, je bilo že vse s Štefkino poročno obleko vred pripravljeno za poroko.“ Kobanitscheva je dostavila, da je bil proti Cankarjevi poroki s Štefko Cankarjev brat Karel, ki da je odpeljal Ivana v Ljubljano. Cankar se ni več vrnil na Dunaj in so morali pozneje njegove stvari poslati za njim domov. Dve ali tri leta po Cankarjevem odhodu so se izselili iz hiše tudi Löfflerjevi.

Oton Barfuss, ki je poznal Cankarja kot otrok, je povedal, da je bil praznik za otroke v vsej ulici, kadar je imel Cankar denar; iz polnega žepa jim je delil slaščiče ter se veselil, ko je videl, kako otrokom dobro teknejo in kako radost jim je z njimi pripravil. Otroci so vračali Cankarju ljubezen s tem, da so tekali po ulici za njim, da ga pozdravijo. Po Barfussovem spominu je bil Cankar na zunaj videti nervozen ter je veselo zaživel samo, kadar je opazoval otroške igre ali borbe. Samo v takih primerih se je tudi zaustavil na ulici. Bil je redkobeseden in sam zase. Oblečen je bil ležerno, razen kravate, ki mu je Štefka pripravila novo menda vsakih štirinajst dni, a jih je nosil vedno malo postrani. Hodil je bolj počasi, svet okoli njega ga ni zanimal. Njegova zunanja postava je bila precej bohemska.

Barfussova sestra *Klementina Hermannsdorfer*, ki je bila Štefkina najboljša prijateljica iz časa, ko je šivala pri Löfflerjevih kravate, je v glavnem potrdila bratove izjave. Dodala je, da je peljal Cankar Štefko, njo in Štefkino prijateljico Ano, kadar je dobil honorar, v restavracijo ali pa, kar je bilo običajneje, v slaščičarno na Ottakringer Strasse. Cankar je dekletom pripovedoval, kako je na Slovenskem. „Albina je zelo gledala nanj, bila vedno v skrbeh za njegovo zdravje, ker je toliko kadil in malo jedel, skrbela skupaj s Štefko za njegovo obleko ter za red in snago v kabinetu, ki sta bila vzorna. Albina, ki ji je bilo v času, ko je prišel Cankar k njim na stanovanje, slabih petdeset let, je poizkušala ustreči vsem njegovim željam, ki pa so bile zelo skromne; predvsem si je želel zadosti čaja, kadar je pisal. Cankar je vzdrževal z njo odnos, ki je nalikoval odnosu sina do matere in jo je tudi klical „mati“ (Mutter). Izredno pozornost je posvečal Cankar otrokom, tako da je bilo njegovo razmerje do njih, kakor da bi bil njihov dobri stric ali oče. Jedel je malo ter so bile Albinine prošnje, da mora več jesti, na dnevnem redu.“

Viljem Löffler je danes klobučar na Dunaju. Cankarja se spominja s spoštovanjem in hvaležnostjo. Dejal je, da se je z njim Cankar veliko ukvarjal, ko je začel hoditi v šolo. Stalno mu je moral predlagati šolske izdelke, ki jih je podrobno z njim obravnaval, prav tako tudi izpričevala. Pod njegovim vplivom je šel Viljem v socialistično šolo v Ottakringu in postal socialist. Cankar je bil naročen na Arbeiter Zeitung in na revijo Die Fakel, drugače pa je prejemal slovanske tiske. Organiziran socialist po Viljemovem znanju „Cankar ni bil, kakor tudi ni sodeloval v ottakrinških socialističnih organizacijah, tudi se ni udeleževal socialističnih ottakrinških shodov ter prireditev“. Viljem je tudi pripomnil, da je zahajal Cankar h kegljačem in da

je imel družbo v kavarni Beethoven, kamor je hodil redno proti večeru in sicer peš. „Proti koncu svojega dunajskega življenja je postajal nervozen, tožil je nad slabim srcem ter se hitro utrudil. V zvezi s tem je želel več čaja in je med pisanjem pogosteje počival. Telesno je bil šibak, vendar se ne spominja, da bi kdaj potreboval zdravnika. Kadil je zelo veliko in sicer cigarete Memphis. Razveselil se je ob vsakem objavljenem spisu, pa najsi je bila to knjiga ali samo podlistek v časniku ter to prosljavljal doma, predvsem pa v kavarni Beethoven.“

Od snovi, katere je Cankar opisal, se spominja Viljem na domačega kanarčka Hanzka; na jetično mladenko, ki je stanovala v prvem nadstropju nasproti stoječe hiše in katere hiranje je opazoval do njene smrti z okna svojega kabineta; na sestro Malči, ki je umrla v währinški bolnišnici, kjer jo je pogosto obiskoval; in končno se spominja, da je Cankar hodil na bližnji Bergerplatz med ljudi, jih opazoval ter poslušal njih razgovore; po prihodu od tam je o doživetem pripovedoval materi ali Štefaniji, izginil v kabinet in pisal. Kadar je pisal, je moral biti v stanovanju popoln mir. Izprehodov ni poznal in tudi ni odhajal izven Dunaja v naravo. Cankar je bil Viljemu birmanski boter. Od čtiva, katerega mu je kot učencu ljudske, meščanske in trgovske šole dajal in s katerim ga je uvajal v branje, se spominja na Karla Maya, Julesa Verna in Sherlocka Holmesa. Karla Maya je brai tudi Cankar sam v odmorih med pisanjem; misli, da tudi Sherlocka Holmesa. Pozneje mu je dajal tudi Tolstoja in Gogolja ter francoske pisatelje, ki jih je bral sam.

Cankar je Löfflerjeve navajal v gledališče, ga tudi obiskoval v njihovi družbi, na razstave, včasih tudi v muzeje, ne pa v opero. Viljem se ne spominja, da bi se Cankar zanimal za glasbo in tudi pel ni nikoli. Kadar je bil slabo razpoložen, je zelo rad pripovedoval o svoji domovini, zlasti o mladostnih doživljajih, o mali sestri in o materi. Nikdar pa ni pripovedoval o drugih bratih ali sestrah ali o očetu.

Alfred Löffler, danes tiskar na Dunaju, se manj spominja Cankarja, ker je bil najmlajši član družine. Tudi njemu je pomagal Cankar pri učenju in mu vzbudil zanimanje za risanje. Cankar je zelo rad risal; vzel je v roke ogledalo ter se portretiral; tudi njega je narisal v mornariški obleki. Takih risb je imela mati najmanj šest, med njimi lastno karikaturo z dolgim vratom; poleg teh pa še druge Cankarjeve risarske poizkuse in vse ali vsaj večino za njegovega bivanja na Dunaju tiskanih Cankarjevih spisov z lastnoročnimi posvetili. Vse to se je ob selitvah, bombardiranjih in ob materini smrti izgubilo. Alfred se spominja, da je bil Cankar zelo potrt, ko ni prodrl 1907 s kandidaturo za državnega poslanca, in da na to kar ni mogel pozabiti. Tudi njemu je bil Cankar birmanski boter. Alfred in Viljem sta obljubila, da bosta spisala spomine na Cankarja.

Štefka je povedala o Cankarju, svojem nekdanjem zaročencu, v glavnem isto kot brata, le nekatere stvari je izpopolnila. Tudi ona se je pritoževala, da Cankar ni hotel nič jesti. Prve dve leti je bil pri njih samo na zajtrku, pozneje tudi na kosilu in večerji. Zaradi strastnega kajenja, dnevno 40-50 cigaret, je veliko kašljal in tudi slabo spal, tako da je pogosto prečul polovico noči. V njegovem temperamentu so se izražala nasprotstva. Kogar je imel rad, ta mu je smel storiti vse, kogar pa je odklanjal, mu ni smel blizu.

Iz prešerne razigranosti in šaljivosti je prešel v pobitost in žalost. Ni trpel zahrbtnosti in klepetavega besedičenja. Čuta za gospodarstvo ni imel; kupoval je, da je napravil veselje in ne iz potrebe. Skoro o vsem, kar je pisal, se je pogovoril s Štefko. Opazovala ga je pri pisanju, ko mu je nosila čaj, pa tudi sam jo je poklical, da ji prečita, kar je pravkar napisal. Ko se je utrudil in delal med pisanjem odmore, ji je v nemščini obnavljal napisane tekste ter jo izpraševal za mnenje. Pošte je prejemal zelo veliko, a še več je pisal. Največji del pošte je prihajal in odhajal v Ljubljano k Schwentnerju. Na Štefko je bil zelo ljubosumen in včasih zaradi tega po ves teden nista govorila. Ko je Cankar odšel za stalno z Dunaja, sta si dopisovala. Štefka hrani iz leta 1908 do 1910 šestintrideset pisem in dve razglednici in ta korespondenca še ni bila objavljena. Prav tako hrani Cankarjevo sliko iz prvih let tega stoletja *.

Več podatkov o Cankarjevem življenju na Dunaju je objavil pisatelj Alojz Kraigher, ki je živel istočasno kot Cankar na Dunaju in ga je pri Löfflerjevih večkrat obiskal. Trdil je, da izvira ta Cankarjeva pisateljska moč in svojevrstnost iz manjvrednostnih kompleksov, ki jih je povzročila njegova bolezen enureza. Ta bolezen, pravi Kraigher, mu je onemogočala normalno spolno izživljanje, zato je bila tudi zaroka z lepo, mlado in nedolžno Štefanijo le bolj zunanja kretnja, s katero je varal sebe in okolico. Prav zaradi tega se je tudi navezal na mater Albino, s katero je vzdrževal ljubezenske odnose do l. 1904, ko jih je zaradi Štefke prekinil, čeprav pravi Kraigher, da Albina Löfflerjeva sama na sebi ni imela nobene ženske zapeljivosti. To trditev in še vrsto drugih je podal Kraigher v obširni knjigi.*

Še več podatkov o Cankarju kot Baš, Blaznik ali Kraigher je zbrala prof. Marja Boršnikova, ki je dvakrat govorila s Štefko (28. dec. 1952 in 25. jan. 1953) in Viljemom (30. jan. in 2. febr. 1953).

Štefko je obiskala zato, da bi podprla ali spodbila različne trditve in hipoteze, ki jih je postavil Kraigher v zadnjih letih v različnih razpravah o Cankarju. Ker se te trditve niso ujemale z dognjanji Franja Baša, pravi Boršnikova, da jih je bilo „nujno dopolniti zlasti v tisti smeri, koder je nakazal Lojz Kraigher novo problematiko za razumevanje Cankarjevega življenja in dela. Treba je bilo najti gradivo, ki bi pomagalo podpreti ali pa izpodnesti Kraigherjevo hipotezo, da izvira Cankarjeva pisateljska moč in svojevrstnost iz manjvrednostnih kompleksov, ki jih je povzročila njegova bolezen enureza - mokrenje. Da mu je ta bolezen onemogočila normalno spolno izživljanje in da je bila potemtakem tudi zaroka z lepo, mlado in nedolžno Štefko le bolj zunanja kretnja, s katero je varal sebe in okolico. Da bo prav tu vzrok, kako da je še kot mlad študent nekako kar za trajno obvisel pri zapuščeni materi in ženi gospe Albini Löfflerjevi.“

Boršnikova je hotela rešiti vrsto vprašanj, ki so bistvene važnosti za Cankarja umetnika. Vse njegovo umetniško ustvarjanje je namreč Kraigher podredil njegovi bolezni in manjvrednostnim kompleksom. Če se posreči iz-

---

* Po razpravi: Franjo Baš: Pri Cankarjevih znancih na Dunaju, Nova obzorja 1950, 27-39.

* Lojz Kraigher: Ivan Cankar, študije o njegovem delu in življenju, spomini nanj. Ljubljana 1954.

podnesti to trditev in ta temelj, se istočasno zruši vsa Kraigherjeva stavba in vsa njegova razlaga izvora Cankarjeve umetnosti. Kakor pa je Kraigherjeva trditev sama po sebi neverjetna, jo je treba vendar z dokazi premagati, ker so nekatere njegove postavke zgodovinsko izpričane. In Marja Boršnikova je dobila v razgovorih s Štefko in Viljemom Löffler take dokaze, da je iz njih razvidno , kakor pravi ona, da je bila obema „omenjena Cankarjeva bolezen komaj znana in da vsekakor ni ovirala njegovega normalnega spolnega izživljanja. Potemtakem mu tudi ni mogla povzročati tolikšnih kompleksov in ga umetnostno tako oplajati, kot meni Kraigher".

Ves razgovor s Štefko, ki ga je priobčila Boršnikova v letošnji 2. številki mariborske literarne revije Nova obzorja (str. 85-98) je na nekaterih mestih tako poniževalen za Cankarja in delikaten, da ga je uredništvo priobčilo s pripombo, ki se glasi takole: „Objavljamo ta intervju predvsem zato, da se *javno* popravi Kraigherjeva hipotetična trditev o Cankarjevih manjvrednostnih kompleksih, kakor je bila pred leti tudi *javno* izrečena, čeprav se v celoti ne strinjamo z načinom obravnave tega vprašanja."

Boršnikova je v nasprotju s Kraigherjem najprej ugotovila, da ja bila Löfflerica ob Cankarjevem prihodu na stanovanje lepa in kljub vsem skrbem in garanju do starosti dobro ohranjena, mladostna do konca. Bila je veselega značaja. Nikoli se ni jezila, nikoli prerekala, žalostna je bila le zaradi pomanjkanja denarja. „Tako prijetna je Cankarja s toplino srca pritegnila nase. Ko je šel Cankar leta 1904 prvič v Ljubljano, ji je pisal nekaj pisem, ki jih je pa kasneje sežgala. Neko nedeljo je svakinji brala iz njih. Brala jih je tudi varuhu otrok in mu izrazila upanje, da se bo Cankar poročil z njo. Vsekakor ji je moral Cankar pisati v takem tonu... Kadar so jo drugi zasmehovali z večnim študentom, je Cankarja vedno jemala v zaščito. Čeprav je bila manj izobražena od Štefi in manj vpeljana v duhovne ustvarjalne kroge, se je veliko bolj zanimala za Cankarjevo delo in imela zanj neprimerno več razumevanja od hčere. Kako je skrbela zanj!... Meso je bilo često za Cankarja, otroci so ga imeli samo ob nedeljah... Daroval ji je vse svoje knjige in veliko tujih." Za materino razmerje s Cankarjem so otroci vedeli. Slišali so tudi, da sta se med seboj tikala, pred drugimi pa vikala. Tudi je Cankar za otroke očetovsko skrbel. Ko so začeli hoditi v šolo, jih je poučeval, popravljal jim naloge in jih dostikrat sam sestavljal, izbral je srednjo šolo in bodoči poklic obeh fantov, obema pa je bil tudi birmanski boter.

Ta Cankarjeva nameravana poroka z Albino Löfflerjevo doslej v slovenski javnosti ni bila znana. Vsekakor pa je zanimiva in meče novo luč na Cankarjevo dunajsko življenje. Zakaj je prišlo do razdora, ni ugotovljeno. Ni pa moglo biti med njima kakih večjih nesoglasij ali prepirov, ker je Cankar še naprej ostal pri njej na stanovanju, še več, zaročil se je s hčerjo Štefko. A po Štefkini izjavi je Cankarjeva odklonitev mater močno potrla, Štefka pa je bila ves čas ljubosumna na mater. Najbrž je bila vsega kriva Cankarjeva nestalnost, pomanjkanje trdne volje, neuravnovešenost in neurejene gmotne razmere. Po Cankarjevem odhodu z Dunaja se je Albina poročila s Čehom Karpičkom. Umrla je med zadnjo vojno l. 1944.

Cankarjeva zaročenka Štefka je bila po opisu Marje Boršnikove brhko, koketno dekle; lepa in vesela kot mati. „Značaj pa ima očetov: prav tako je

prepirljiva, prav tako hoče imeti prvo besedo. Ker nikoli ni mogla popustiti, sta se s Cankarjem večkrat sporekla. Največkrat iz gmotnih razlogov. Ona ni bila razsipna, zmerom je štedila. Njegovo nepremišljeno tratenje denarja in uživanje alkohola ji ni šlo v račun. Za njegovo delo se je pač zanimala, v glavnem pa le, kolikor je neslo... Za umetnost ni kazala posebnega zanimanja.“ Dokončala je pet razredov osnovne in tri razrede meščanske šole. Rada bi se bila izšolala za učiteljico, ker se je lahko učila, toda morala je delati, če so hoteli živeti.

O Cankarju je izpovedala Štefka Boršnikovi naslednje važnejše stvari. Najprej je odločno zanikala mnenje, da bi Cankar Löfflerjeve vzdrževal. „Kakšna nezaslišana laž!“ je vzkliknila. „Cankar - pa nas vzdrževal! Nihče pa ne vpraša, kaj smo mi storili zanj, kaj mi žrtvovali! Prišel je k nam z majhnim kufrčkom in z eno samo obleko, ubog, zanemarjen. Kdo ga je spravil v red, kdo mu omogočil dostojno življenje, če ne mi! Kako smo si pritrgovali čas, da je imel vse čisto in zašito, kako smo si od ust pritrgovali, da je dobil vse tisto, kar si je poželel!... Koliko je popil ruma, ne da bi ga plačal, in dostikrat je morala mati vzeti cigarete v trafiki na svoj dolg, ker nobeden od njiju ni imel krajcarja.“

Štefka je priznala, da jih je Cankar podpiral samo leta 1905, ko je mater bolela roka in pol leta ni mogla delati. Znano je tudi, da je nekoč Štefka zastavila svoje uhane, da je lahko kupila Cankarju kavo.

Na vprašanje, kako je Cankar pisal in kje je zajemal snov za svoja dela, Štefka ni vedela dosti odgovoriti. Cankarjevih spisov je malo prebrala, pač pa ji je Cankar sproti prevajal v nemščino, kar je napisal. Rekla je: „Potem je vprašal za sodbo. Na mojo oceno je veliko dal.“ Ona ni nikoli nič pripomnila, ker ji je bilo všeč. V Hiši Marije Pomočnice je opisal njeno bolno sestro Malči, v Nini pa Štefko. Pri pisanju je Cankar veliko črtal. „Zelo veliko. Pisal je hlastno, potem pa je velikokrat vse spet strgal in znova začel. Za večje reči je dolgo razmišljal. Po cel mesec je nosil kaj v sebi. Vmes je hitro spisal kaj kratkega za denar. Kadar je bil razpoložen, mu je pero samo letelo, naslednji dan pa, o joj, spet od začetka.“

O Cankarjevi jedi in pijači je povedala Štefka takole: „Bil je pač zelo slaboten. Jedel je tako malo, skoraj nič. Mati mu je prihranila najboljše grižljaje, pa je komaj dvakrat vtaknil v usta in vse pustil. Vse mogoče smo si izmišljali, da bi ga pripravili do teka. Ogromno pa je kadil in pil. Pokadil je štirideset do petdeset cigaret dnevno. Vsak dan, kadar je začel proti večeru delati, je moral imeti pol litra ruma s čajem. Vsak dan se je nekoliko opil. Kadar se je preveč opil, so se mu naslednjega dne silovito tresle roke. Večkrat smo poizkusili, če bo mogel strniti prsta obeh rok, pa se mu je to kaj redko posrečilo... Prečesto je prihajal pijan tudi od zunaj. Dokler ponoči ni prišel domov, jaz nikoli nisem mogla zatisniti oči. Vselej sem se tresla, da se ne pobije po stopnicah. In vidite, prav sem slutila. Kaj ni bil končno padec po stopnicah usoden zanj?“

O Cankarjevi vernosti pravi Štefka, da ni nikoli hodil v cerkev in tudi molil ni. Pač pa ni bil nikoli čez religijo in je vsakomur pustil svoje. Brata Karla, kanonika v Sarajevu, je imel rad, z bratrancem Izidorjem, tudi duhovnikom, pa se takrat ni razumel.

Po Štefkinem mnenju je bil Cankar zagrizen socialist. Stranka mu je

bila čez vse in Marxa je silno častil. Kljub temu pa ni hodil na socialistične politične shode in se ni udeleževal njihovih prireditev. Pri Arbeiterzeitung je sodeloval s članki in morda tudi s podlistki.

Na univerzo je zahajal Cankar poslušat predavanja nekako do leta 1902. Potem ne več. Učil se je šest tujih jezikov. Francoske, ruske, hrvatske in srbske pisatelje je bral v originalu. Od Rusov je prebiral najrajši Dostojevskega, Gorkega in Tolstoja, od Francozov Maupassanta in Zolaja, od Amerikancev Poeja. S Štefko ni šel na nobeno prireditev, pač pa je kupoval vstopnice, da jo je spremljal kateri izmed njegovih tovarišev ali pa mati. Sam ni šel zvečer nikamor, razen v gostilno ali kavarno. Cankarja so obiskovali na stanovanju Kraigher, Kristan, Župančič, Štebi in še drugi, ki se jih Štefka ne spominja.

O ljubezni med njo in Cankarjem je povedala, da je bil ta silno ljubosumen nanjo. Z nikomer ni smela spregovoriti, zlasti če je bil okajen. Če je prišel iz Ljubljane ali od koder koli drugod, je zmerom najprej pri hišnici poizvedoval, s kom je govorila, s kom se je shajala. Pravi, da se ga je strahovito bala, češ „saj bi me bil ubil, nasilen kot je bil.“ Štefka s Cankarjem ni bila srečna. Njegova ljubosumnost je prehajala v bolezen in histeričnost in jo je odbijala. Peljal je ni nikamor. Le enkrat je šla vsa družina z vozom na izlet. Na povratku je ukazal Cankar ustaviti v vsaki gostilni. Bil je tako okajen, da je vso pot divjal. Štefka misli, da je bil nekoliko nenormalen. Sicer ji je obljubljal zakon, a ona mu je verjela samo prva leta, kasneje pa ne več. „Kako pa naj se zgradi zakon, kjer ni solidnega temelja! Ob takem možu, ki bi samo pil in divjal od ljubosumja zaradi sence na zidu, bi imela najnesrečnejše življenje.“ Kljub temu pa sta živela kot mož in žena. Ko jo je zapustil, je ni preveč zadelo. Nič ni poskušala, da bi si ga spet pridobila. „Ko ni več pisal, sva tudi z materjo umolknili.“ O Cankarjevi bolezni pravi Štefka, da se je komaj vedelo, ker jo je mati skrivala pred otroki.

Po Cankarjevem odhodu z Dunaja se je Štefka leta 1914 poročila s prokuristom Anglobanke Friderikom Richterjem. Bil je spreten trgovec, bogat, toda samoljuben človek. V družbi je bil veseljak, doma pa prostaški kot kak predmestni voznik. Po trinajstletnem zakonskem životarjenju sta se po njegovi krivdi ločila. Z odpravnino, ki ji jo je dal, si je omislila majhno trgovinico, ki jo vodi še danes v dunajskem predmestju. V drugič se je poročila z nekim Jožefom Döschlom, izučenim trgovcem. Upala je, da ji bo pomagal v trgovini, a se je zmotila. Nekaj časa ga je morala vzdrževati, nato se je vpisal v nacistično stranko in odšel v Nemčijo. Po Hitlerjevi zasedbi Avstrije se je vrnil na Dunaj in se naselil pri ženski, s katero je imel že pred poroko s Štefko otroka. Oba Štefkina moža še živita, obema se slabo godi, a Štefka se zanju več ne meni. Pravi pa, da bi se v tretjič poročila, če bi našla pravega moža.

Tak je bil Cankar na Dunaju, kakor ga opisujejo znanci in Štefka Löfflerjeva. Na zunaj je imel urejeno življenje, moralno okolje pa ni bilo najboljše. Mati in hči sta bili željni uživanja, obe sta bili ločeni in po dvakrat poročeni. Da je to življenje vplivalo tudi na Cankarja, je razumljivo. Iz Štefkinih odgovorov pa je tudi vidno, da Kraigherjeve trditve o Cankarjevem manjvrednostnem občutku ne drže in ga bolezen v nobenem pogledu ni ovirala ali motila.

BRANKA SUŠNIK

VEROVANJE INDIJANCEV LENGUA

1. *Opomba.* V času prvih španskih ekspedicij na področje paragvajskega Chaca (iskanje „zlate ceste in dežele“ — Peruja), so Indijanci Lengua, ki so se imenovali tudi Einzlet/eenclit, prebivali na področju Río Verde in Río Montelindo in obvladovali tudi odgovarjajočo obalo Río Paraguay. Kasneje so bili potisnjeni proti jugu, kajti na severu so prodirali Chamacoco, z zapada pa sorodna plemena Sanapana in Angaité. Zaradi bojevitosti in odločnega odpora proti „Wulaje“ — tujcem, se je vpliv tega plemena zelo utrdil med ostalimi Indijanci in danes najdemo etnično prav različna plemena, ki govore uradni jezik lengua in celo izpričujejo sorodne šege in verovanje. Jezik teh Indijancev je postal neke vrste jezik v Chacu, kakor guaraní na drugi strani Río Paraguay. Nekatere skupine tega plemena so se pomaknile bolj v notranjost Chaca, ohranjujoč svoje stare tradicije, in njih stik z „belimi“ obstoji samo v izmenjavanju kož divjih živali za tobak, sol, yerba—mate, nože in nakit; druge skupine pa so raztresene po raznih estancijah in ostalih kolonizacijskih centrih, kjer sicer ohranijo navade svoje tolderije, a se bolj asimilirajo načinu življenja, ki vlada v njihovem neposrednem okrožju. Potomci skupine Maš—Kipto pa so se že precej guaranizirali in danes tvorijo svojevrstne tolderije v treh pristaniščih: Pto. Pinasco, Pto. Casado in Pto. Sastre; te skupine so danes najbolj degenerirane in počasi izumirajo.

2. *Dosedanji zapiski.* Tradicionalno verovanje tega plemena je še danes prav malo poznano; nekaj skromnih podatkov najdemo v raznih zapiskih o njihovih šegah in navadah ter vražah, iz katerih običajno odseva kaka osnovna poteza njih animističnega koncepta življenja in sveta. Prve takovrstne zapiske najdemo v kroniki jezuitskega misijonarja p. Lozane; žal, pa so njegova opazovanja precej enostranska, saj je pisec imel namen prikazati „barbarstvo“ teh Indijancev v stilu svojega časa, namreč dobe španske epopeje v Ameriki. Malo bolj se je spoznal s tem plemenom škot Mr. Grubb, katerega anglosaksonski svet imenuje Livingstona paragvajskega Chaca; ta gospod je v letih 1880—1888 prepotoval skoro vse ozemlje, zasedeno po teh Indijancih in nato nekatere skupine „preselil“ v Maktlaweje, kjer še danes obstaja angleški protestantski misijon; tako je Grubb imel priliko slišati kaj več o tradicijah Inijancev; njegov zaključek je, da Indijanci ve-

rujejo samo v „zle duhove“; ta trditev je precej površna, kajti upoštevati je treba, da so Indijanci imeli strah pred vsem, kar jim je povzročalo nesrečo, in so naravno iskali zaščite pri novih misijonarjih, tako da se je pri njih „razodevanje“ omejilo samo na to poglavje. Ko sta l. 1910 prišla iz Anglije Mr. Hunt in prof. Powis z nalogo, da prevedeta evangelij v jezik lengua, sta sicer krščanske koncepte „dobesedno“ prevajala, a sta istočasno bila edina, ki sta malo bolj prodrla v dva osnovna pojma indijanskega verstva: „hangak“ in „kiljikhama“. Med Lengua je prav malo časa potoval salezijanec Alarcón, eden od ustanoviteljev danes ne več obstoječega katoliškega misijona med Lengua, na otoku Napegué (Río Paraguay); zaradi nepoznanja jezika in ker je omejil svoja raziskovanja samo na obrežne Indijance, ki so bili že pod vplivom guaranijskih tradicij, je v svoji brošuri o šegah in verstvu teh Indijancev zašel v netočnosti in površne zaključke, kakor da bi se vse verovanje Indijancev vrtelo okoli „kiljikhama“, ki ga on tolmači z našim pojmom o hudiču. Znanstveno je skušal A. Coryn zbrati nekatere vraže in opisati emocionalne verske manifestacije Lengua, le žal, da je nabrano gradivo le malo plod njegovega lastnega opazovanja in preveč naslonjeno na podatke raznih potopiscev.

Pri študiju starega verovanja Indijancev naletimo na veliko zaprek: Indijanci so nezaupni, vezani na različne prepovedi — tabuje, zmorejo razložiti samo v svojem lastnem jeziku in še takrat uporabljajoč besede, ki so bolj tabuistične in etimološko malokdaj jasne raziskovalcem. Mnogi Indijanci, zlasti poganski Lengua, v stiku s paragvajskimi mestici, opuščajo svoje stare tradicije. Poleg tega raziskovalci sami postavljajo vprašanja, ki so plod naše mentalitete in Indijancem dejansko nerazumljiva. Na svojem potovanju sem imela priliko priti v stik z neko še precej primitivno skupino in dobra volja nekega starega Indijanca „*Jitwase*“ je veliko pripomogla, da sem se seznanila z nekaterimi bistvenimi pojmi tradicionalnega verovanja.

3. *Ing—hangak.* Vse kar obstoji, ima po mnenju Indijanca neki „quid“, neko posebno silo ali aktivno lastnost, ki deluje in ki nikdar ni pasivna; zanj ne obstoji niti predmet niti oseba, ampak le sila, zato ima strah pred vsako stvarjo, katere „sile“ ali „quid“ še ne pozna po izkušnji; njihov slovar je reven s koreni, ker so po tem konceptu mnogi predmeti nanašajo na isto ali slično „silo“. Življenje, ali „*igjinnakte innegjik*“ ima trojni značaj: kontinuitetna, intenzivna ali obnoviteljska sila; posamezni „quid“ obstoječega stvarstva vedno pripada eni od zgoraj imenovanih skupin. V jeziku lengua ni mogoče izraziti nobenega samostalniškega ali glagolskega pojma, ne da bi uporabljali potrebne infikse in prefikse, ki nakazujejo odgovarjajočo „quid“ skupino. Pojem osebnosti ali predmetnosti v smislu „jaz“ in „to“ ne obstoji, tako da za Indijance ni razmerja med „jazom“ in Najvišjim Bitjem ali med kamnom in goró. V tem življenskem krogu omenjenih treh principov pa vendarle „*eenclit*“ ali človek igra najbolj važno vlogo, kajti njegov quid ali delujoča lastnost je *ing—hangak*, ki dejansko vsebuje v sebi vse tri omenjene osnovne sile; etimološko izraz sam naznači to: *hangko—hatsnankok—heje—hangak;* kar resnično je, kar ostane, kar se obnovi. Ta ing—hangak ali vitalni princip ali biblijski „dih življenja“ je lasten samo človeku, ne pa ostalim bitjem ali stvarem, ki posedujejo samo eno izmed njega sestavljajočih sil. V tem animističnem krogu celotnega stvarstva zavzema torej člo-

veški hangak najbolj važno mesto in je zato tesno soudeležen pri „življenju“ po pojmovanju Indijancev, tako da istočasno dotik hangaka z ostalimi silami vedno povzroči neko posebno razmerje, ki more biti v večini slučajev za človeka nevarno, kakor bomo to razložili podrobneje v nadaljnem poglavju. Vsaka od teh sil pa deluje samo, kadar je „inkorporirana“, ali da ima svoj „sedež“, kakor pravijo Indijanci. Tako so v običaju maščevalni lovi na divje živali, kadar ena od teh napade in ubije človeka. Kanibalstvo med chacovskimi Indijanci ni več v navadi, razen med dosedaj še popolnoma nedostopnimi Mori na severu Paragvaja (meja z Bolivijo), a Lengua še razlagajo, da „*Sinto*“ (tisti, ki nas jé) — kanibal pridobi tudi hangak umorjenega človeka in ima zato dvojni vitalni princip, kadar si predhodno zagotovi kak materialni sedež tega „hangaka“, za kar imajo običajno glavo ali vsaj skalp z lasmi.

Dokler človeški hangak še ni povezan z ostalim animističnim krogom, je njegova „delujoča sila“ še prosta in nevezana; na ta način je detomorstvo med njimi dovoljeno in naravno, dokler otrok „še ni jedel mesa“ ali mati „še ni pila vode“, kakor to razlagajo Indijanci sami, kar nakazuje, da niti v prehrani otrok še ni prišel v dotik z življenskimi silami. Razni tabuji, ki so v običaju za porodnico, se morejo umevati na temelju tega načela. Na drugi strani pa se pri starih ali bolnih ljudeh eden od treh sestavljajočih principov hangaka oslabi; v tem primeru se vidi neka „senca“ ali „*pitscisce*“, ki je za Indijance vedno občutek strahu in zato je povsem normalno, da takega bolnika ali starca živega pokopljejo. Leta 1899 je Mr. Grubb na nekem potovanju med Indijanci težko obolel na gripi in prav malo je manjkalo, da ga Indijanci niso živega zakopali, češ da so že videli oslabljenje njegovega hangaka — ker pač ni mogel več hoditi. Tako hangak kakor ostale animistične principe prevajam z izrazom v jeziku lengua ali s „silo, quid“, ker bi nas tolmačenje z besedami „duh“ in „duša“ moglo zavesti v napačna pojmovanja.

4. *Sigtijepma.* Vir človeškega hangaka opisuje Indijanec s tabuističnim izrazom Sigtijepma: etimološko: kdor nas obrodi, ali preprosto „Obroditeljna sila“. Za Indijance predstavlja Sigtijepma ali skupek ali izvir hangaka, vedno pa v smislu neke potencialne sile, tako da včasih sami namesto tabuističnega izraza Sigtijepma rabijo „*nâk ìng—hangak*“, neki pluralni koncept. Zato v tem izrazu in pojmovanju ne smemo gledati ideje kakega personalnega božanstva in je zato tudi razumljivo, da se ni nikdar razvil kak kult češčenja, čeprav Sigtijepma predstavlja najvišjo in najmočnejšo silo v animističnem indijanskem ciklu. Ta izraz Sigtijepma so angleški misijonarji sprejeli kot istoveten s krščanskim pojmom Stvarnika, a danes superintendent sam priznava, da se je v to tolmačenje vrinilo nerazumevanje indijanskega pojmovanja. Kristjani, ki so prišli, ali pridejo v dotik z Lengua, prevajajo izraz Bog z „*eenclit neetin*“ (Gospod od zgoraj), a Indijanci sami to umevajo samo kot interpretacijo našega pojma za angele.

5. *Hangak po smrti.* Po smrti hangak lahko sledi trojno pot: a) hangak kot vitalni princip ostane svoboden in tvori enoto z Sigtijepma; to se zgodi predvsem s hangakom v slučaju detomorstva, ker se hangak še ni povezal v življenski ciklus, ali pa tudi tedaj, če mrliču v grob niso položili nobenega predmeta, katerega je rabil v življenju, tako da ta hangak ni več vezan

niti na „*jipmaik*“ niti na „*ankjaana*“, kakor Lengua imenujejo neposredno sorodstvo po materini in očetovi strani. Kakšna je dejansko funkcija teh *hangak v „senci*“, je težko reči; Indijanci največkrat navajajo neko obroditeljsko ali obnoviteljsko akcijo. Zanimivo je omeniti, da Lengua še danes verujejo, da lahko dekle v dobi „janmaana“ ali v času tritedenskega proslavljanja pubertete spočne (spočetje), če se eden od teh hangakov obrodi v njej in v tem primeru v spočetju ni nobene biološke intervencije. Prav zato so za to dobo tabujski predpisi tako strogi. b) *taasik Kilikhama* (dobri duh— pozitivna sila in princip kontinuitete), kadar gre senca hangaka „navzgor— neetin“, izraz, ki za Indijanca pomeni nebesni svod. Bivališče ali pa tudi pot teh taasik kilikhama je zvezdnata Rimska cesta; v tem slučaju je mrlič vedno imel v grobu kak osebni „predmet“, potom katerega je še vezan s svojim „náàtigma“ (toldom); zaradi tega večkrat Indijanci interpretirajo te vrste duhov s svojimi predniki. Pred temi duhovi Indijanec nima strahu, saj ne bivajo „na zemlji“ in se tako ne morejo združiti s kakšno drugo „silo“ drugega animističnega kroga (živali in rastline). Da se hangak umrle osebe „preseli“ v Rimsko cesto, lahko pripomore vsa tolderijska skupnost s posebnimi dejanji: ropot, šum, kar senci pomaga „navzgor“; prav zaradi tega mrtveca navadno pokopljejo z glavo zunaj, da „vidi navzgor“, kakor trdijo stari Indijanci. Samo pri maloštevilnih skupinah Lengua še trde stari Indijanci, da včasih izpijejo umrlemu možgane, da ga s tem bolj „privežejo“ na svoj klan ali rod; vendar je to vpliv verovanja drugih araukanskih indijanskih plemen, ki so animistični koncept imela bolj razvit kot pa Lengua. c) *Asamčik kiljikhama*. Hangak v „senci“ pa lahko včasih ostane tudi na zemlji (*náatlapop*), kar predstavlja potem negativno, ker ji ostane samo intenzivni princip, ki je za Indijanca vedno nekaj nevarnega in demonskega; v tem primeru je glavna funkcija tega kiljikhama obsežena v akciji: *Kiljaahangwaktejes* vrniti se in opazovati (vedno kot intenzivna sila) s slabim namenom, kar lahko povzroči fizično škodo tako posameznikom kakor celi skupnosti. Da se zavarujejo proti temu, običajno zvežejo mrliču roke in noge; tako preprečijo, da bi hangak našel svoj „sedež“ svoboden. Poleg tega tudi zažgo in opuste bivališče umrlega ali pa včasih (zlasti po smrti čarovnikov ali zdravnikov) celo tolderijo in se preselijo v oddaljen kraj, s čimer preprečijo direkten povratek tega asamčik kiljikhama. Kdaj in zakaj hangak preide v dobro ali zlo silo, Indijanci sami danes ne morejo razložiti (ali pa nočejo), a iz pripovedovanja bi se moglo razumeti, da gre v ozadju vendarle za kako etično idejo (v anim. smislu), za „dobrega“ in „zlega“ človeka, vendar to postavljam le kot domnevo, ne pa kot trditev.

6. *Haksok, jaksok*. Kot sem že omenila v prejšnjem poglavju, imajo tudi rastline in živali svoj posebni „quid“, lastnost in silo, s katero sodelujejo v „življenju“ in se nahajajo v animističnem krogu. Silo (običajno v vražjeverju — duh) živali in rastlin imenujejo Lengua *aksok, jaksok, haksok*: razlikuje se od hangaka po tem, da vsebuje vedno samo enega od treh bistvenih principov, tako da te sile nimajo „posmrtnosti“ kot človeški hangak, temveč „umro—masceje“, ali postanejo pasivne in so potem za človeka že brez nevarnosti in veljave. Vsaka žival in rastlina torej ponazoruje silo, ki se običajno sklada z njeno naravno karakteristiko po naši mentaliteti; tiger in jaguar vedno načelo intenzivnosti; pes — sila kontinuitetnosti in v

tem oziru je zanimivo pripomniti, da je med Indijanci Lengua prepovedano ubiti psa; mnogi iz mlade generacije Indijancev pripovedujejo, da je v psu „ženska sila ali ženski duh“, kar se s splošnim pojmovanjem indijanske etike sklada, kajti ženska predstavlja načelno *kontinuiteto*, ne pa obnoviteljno ali obroditeljno silo (primerjaj koncept Sigtijepma) in logična posledica tega pojma je materinska linija kot socialno—družinski red med Indijanci. Kadar Indijanci hočejo izraziti „jaksok“ ali duh kake določene živali, običajno rabijo izraz za žival in ji pridenejo prefiks ik— (ki je ženskega spola). Neki vir ali centralna sila vseh teh „*jaksok*“ pa ni Sigtijepma kakor za človeški hangak, ampak *Ik—hem* (Sonce), ki je v jeziku Lengua ženskega spola; sonce tudi ni stalna sila kakor Sigtijepma, ker ponoči „umre“.

Na kakšen način morejo torej ti „jaksok—duhovi“ ali sile delovati na človeško življenje ali na njegov hangak? Indijanci razlagajo, da ti jaksak lahko napravijo „*moosije*“ (slabo), kar je bilo prej „*taasije*“ (dobro). Po animističnem konceptu življenja mora med raznimi silami vladati neko določeno razmerje; vsaka sprememba tega razmerja je sama po sebi slaba in človeku škodljiva; vpliv ali prevelika moč sile nekega „*jaksok*“ more torej vplivati negativno na hangak, ker potencira v njem eno izmed sestavljajočih sil. V tem je bistvo strahu Indijancev tako pred nepoznanimi kakor pred najbolj poznanimi predmeti ali živalmi. Kljub temu pa včasih, zlasti v času boja ali lova ali drugih prilik, ko se prav posebej potrebuje ena od osnovnih sil, more ista žival ali rastlina, ki v normalnih razmerah vpliva slabo, ali ki ima „zlega duha“ — kot se običajno govori — vplivati pozitivno. Razne maškarade in nakiti, ki se uporabljajo pri plesih (ritualnih) ali raznih proslavah, imajo tu svoj naravni razlog. Treba je omeniti na tem mestu, da običajno prevladuje tendenca strahu pred *aksok* in v živalih ne iščejo kakih zaščitnih duhov, zato se med južnoameriškimi Indijanci običajno ni razvil oni tipični toteizem kot pri mnogih severnoameriških Indijancih.

7. *Naravne sile.* Veter, dež, grmenje, bliskanje, itd. ne predstavljajo kakšne sile povsem nedvisno; vedno jih spremlja kaka druga sila, najbolj običajno „*Asamčik kilikhama*“.

8. Če upoštevamo ta animistični krog indijanskega pojmovanja — kar je v bistvenih potezah precej enako za vsa indijanska chacovska plemena — potem je razumljivo, da so edino ceremonialna in verska dejanja namenjena v obrambo pred „zlimi duhovi“ ali sproščenimi „silami“, in običajno Indijanci govore samo o tem, kadar jih mimogrede sprašuješ po njih verovanju, tako da je trditev, da je vsa vera Indijancev vera strahu, povsem umljiva. Mnogo k temu doprinesejo Indijanci sami, kajti vedno bolj se poslužujejo izrara „*kiljikhama*“ za vse, kar more (a vendar ne z gotovostjo) povzročiti zlo posledico za človeka; ta izraz kiljikhama je tu toliko upravičen, kolikor gre za eno izmed osnovnih sil, ne pa za skupek sil, kakor je to pri človeškem hangaku.

Tu nastopita svojo vlogo „*pijozma*“ (čarovnik ali prerokovalec) in pa „*panakte angjaapim*“ (zdravnik); pravih pijozma je med današnjimi Indijanci le še malo; njegovo vlogo je prevzel v veliki meri panakte angjaapim. Razlika med obema funkcijama je naslednja: čarovnika imajo za posrednika med silami, za nekoga, ki more preprečiti prihod zle sile, ali pa jo celo od-

straniti; navadno je za pijozma obvezen očiščevalni postopek; obstoji v tem, da v sebi premaga občutek gnusa (jedenje raznih gnusnih jedi), kar istočasno pomeni, da mu noben jaksok ali kiljikhama ne moreta več napraviti škode. „Zdravnik“ ali „panakte angjaapim“ ponavadi tudi prestane očiščenje, a ne v tako strogem ritmu, pač pa mora biti dober „pevec“, saj mora včasih celo noč prepevati ob ležečem boliku, da tako izžene „duha“ ali silo—nosilko bolezni. Zdi pa se, da danes položaj obeh med Indijanci že propada, saj se velikokrat zgodi, da jih lastni rojaki ubijejo, zlasti če so prepričani, da je kak tutelarni „taašik kiljikhama“ stal ob strani bolnemu, kar pomeni, da čarodej ali zdravnik nista bila „dobra“ in sta imela zvezo z „asamčik kiljikhama“. Pred kratkim so na estanciji Deolinda ubili takega čarodeja, bolje rečeno, so ga sežgali in Indijanci so mi zatrjevali, da je bil prijatelj „zlega kiljikhama“, s tem da so ga sežgali (kakor to store s tolderijo po smrti človeka), je tudi zli kiljikhama odšel v drug kraj — in bo zopet mir v tolderiji.

Zaščitna dejanja teh Indijancev so podobna ostalim primitivnim narodom animističnega koncepta življenja: predvsem se poslužujejo eksapapetičnih sredstev, ki obstajajo v tem, da skušajo „zlega duha“ ali „zlo silo“ prevarati, n. pr. s spremembo kraja, imena bolnika, itd. Dalje so v navadi kriptična sredstva: samozaščita, ki obstoji v „sonajas de calabaza“, šumu, ropotu, ognju, zakurjenim s posebnimi poleni drevesa „palo santo“; apopheuktična sredstva: tabuji in razne preventivne prepovedi v akciji in prehrani. Manj so že danes v navadi profilaktična sredstva, to je le še petje (vokalna intonacija, značilna za to pleme), s čimer si zagotove nedotakljivost lastnega hangaka, kolikor gre za zlo intervencijo „asamčik kiljikhama“. Poskusi za zagotovitev pozitivne intervencije „sil“ ali „kiljikhama taasika“ ali pa „jaksok“ se običajno sprevržejo v emocionalne manifestacije.

9. *Zaključek.* Bistvo verovanja tega indijanskega plemena je torej hangak—jaksok—kiljikhama; tako hangak kakor jaksok pojem ima svoj „pluralni vir“ ali „kongregativno enoto“, kakor se znanstveno označujejo pojmi Sigtijepma in Ik—hem; tako je njih pojem o nečem vzvišenem (čeprav ne Bitju kot personalna predstava božanstva) obseženo v Obroditeljni sili in pa v Sončni lastnosti (na soncu kot predmetni predstavi), kjer ni niti sence kakega teizma ali panteizma, božanstva ali narave in prav tako nobenega kulta češčenja; animistični ciklus izključuje te pojme. Razumljivo je torej, da opazovalci po večini trde, da so ti Indijanci ateisti; v resnici ne poznajo verskih pojmov, ki so razviti pri plemenih kake višje in polnejše kulturne stopnje. Vse te „sile“, tako hangak ali jaksok, so same po sebi nevtralne in samo nepravilno razmerje med njimi more ustvariti negativen vpliv, ki je vedno nekaj „zlega“ za človeka; temeljna razlika med principom dobrega ali zlega duha, ki bi istočasno dal tudi neko osnovno etično načelo dobrega in zlega torej za te Indijance prav tako ni bistvena sestavina njihovega verovanja. Vsekakor pa človek ali njegov hangak igra najbolj važno življensko vlogo v tem animizmu; ideja posmrtnosti je v „kiljikhama“, to je dejansko vedno hangak, ki je ohranil eno od svojih sil kontinuitete, intenzivnosti ali obnavljanja in vedno potrebuje kak materialen „sedež“ ali predmet, da tako ostane vezan na življenski obkrog. Tudi ta pojem posmrtnosti hangaka je daleč proč od našega koncepta neumrjoče duše in kar je najbolj

značilno, kiljikhama je vezan na materialnost, tako da je Indijanec pri prvih poizkusih personifikacije svojih pojmovanj zašel v materialne predstave prav teh kiljikhama, kakor se je zgodilo pri poganskih Lengua v stiku s paragvajskimi mestici. Asamčik kiljikhama, ki edino predstavlja neko etično idejo o „slabem“ ali „zlem“ pa ni nekaj stalno obstoječega v življenju, ampak slaba akcija se pojavi samo, kadar je kiljikhama „aplookje“ (razjarjen).

Tako je v jeziku, kakor v šegah ali verovanju teh Indijancev zlo vedno posledica „razjarjenja“; pojem „hudobni — asamčik“ človek (ali pa kaka sila) je nujno tudi „aplawo“ („razjezen“ ali „razjarjen“). Na podlagi takega tolmačenja moramo gledati običajna poročila potopiscev, češ da poznajo primitivni Indijanci samo vero v „zle“ duhove, pri čemer zlo etično ali animistično za Indijance nima istega tolmačenja kakor v naši metafizični ali etični zgradbi.

V skladu s tem je indijansko pojmovanje o „*grehu*“: Beseda „*aj—jas—scathma*“ (dobesedno: pasti v neumnost) predstavlja za Indijance vedno neki prestopek proti zakonom animističnega sorazmerja, neko „neumno“ ali nesmiselno izzivanje sil, bodisi jaksoba ali kiljikhama. To izzivanje je lahko ali hoteno ali nehoteno in v obeh slučajih ima ta greh, bolje to izzivanje, za posledico, da se manifestira razjarjena negativna sila ali quid; nje maščevanje pa sega samo do prizadetega človeka, ne pa na celo skupnost, kakor se to lahko zgodi v slučaju „asamčik“ človeka (ideja razjarjenosti človeškega hangaka). Kako pomiriti razjarjeno silo, je običajno vloga čarodeja, ki pozna skrivnost animističnega sorazmerja in ve za protiprincip. Sledovi tega, da je človek lahko tudi nehote izzival ali „grešil“, se še morejo najti v posebnih očiščevanjih zlasti takrat, kadar fant pride v dobo „guainka“ in dekle v „janmaana“, kajti predno se tako uvedeta v najvišji sklop z življenskim obkrogom, imajo Indijanci za primerno, da se očistijo in zagotove, da v tem času niso z ničemer izzivali kakih za človeški hangak negativnih sil.

9. *Poganski Lengua med Wulaaje* (*paragvajskimi mestici*). Indijanske skupine, ki danes žive v rednem stiku s paragvajskimi Mesiti ali v bližini pristanišč reke Paraguay, so začele prevzemati življenski način svoje nove okolice in spreminjati ali pa celo opuščati svoje staro verovanje ter prevzemati pojme, ki jih izpričujejo paragvajski mestici po Chacu. Pri tem je treba upoštevati, da imajo Paragvajci v Chaku sami svoje tradicionalne guaranijske pojme še tako pomešane s krščanskimi koncepti, da je včasih težko imeti jih za kristjane, zlasti ker običajno že od časa propada jezuitskih misijonov dalje žive izven vsakega stika s Cerkvijo. Tudi stari Guaranijci so bili v bistvu animisti, a so imeli princip početnega zlega in dobrega počela bolj razvit kot ostala indijanska plemena; tudi cacique ali šef skupinske za ednice je imel več avtoritete kot pri ostalih Indijancih. *Nandeyara*, „Naš Gospodar“, „Vsemogočni“ je v guaranijščini chacovskih Paragvajcev pojem o osebnem Bogu in od „dobre volje“ Nandeyara naj bi zaviselo življenje človeka, kakor zavisi Paragvajec od svojega gospodarja ali „patrona“ iz estancije. Indijanci Lengua, ki so živeli ali še žive med temi mestici, so to idejo prisvojili, kolikor tudi oni poznajo princip vsemogočnosti — dobre volje svojega kiljighama in so zato pojmu guaranijskega Nandeyara priredili svoj *Kiljikhama* in na ta način nekako personificirali princip intenzivne sile človeškega hangaka. Kot že omenjeno, je p. Alarcón prišel v stik pred-

vsem s temi obrežnim indijanskimi skupinami in zato pričel trditi, da je to temeljni koncept indijanskega verovanja, kar je resnično le z ozirom na to novo transformacijo animističnega reda pod vplivom paragvajsko—guaranijskega Nandeyara. Vendarle poznajo Lengua poleg tega izraza tudi *Wisce Neetin* (Cacique od zgoraj), Gospodar tako Paragvajcev ali na splošno tujcev kakor tudi Indijancev, ki prebivajo v stiku z njimi; moderna indijanska interpretacija Boga. Značilno je, da se danes čuti Indijanec na Wisce Neetin prav tako vezanega kakor Wulaaje, dokler živi med njimi, kakor hitro pa se njih tolderija preseli iz območja direktne sosešćine z „belci", ta „Wisce Neetin" za Indijance že prav nič več ne predstavlja. Na ta način so nekatere svojevrstne navade med temi poganskimi Indijanci; n. pr.: vsak indijanski otrok si mora zagotoviti „zvezo" z obema pojmoma, s Kiljikhama in z Wisce Neetin; dotik indijanskega otroka s kakršnim koli jaksok—aksok ga uvede v primitivni animistični ciklus; istočasno pa otroku „kupijo" (zamenjava ene kože divje živali) neko „krščansko" ime, tako da je zaščiten in uživa dobro voljo Wisce Neetin; mnogokrat celo Indijanci peljejo svoje otroke (predhodno je potrebna zveza s „kiljikhama") h kaki stari paragvajski ženi—paí, da izvrši neke vrste izmaličen obred krsta nad Indijančkom. Tako se Indijanec čuti varnega, saj misli, da je zaščiten pred vsemi „negativnimi" silami, tako lastnega Kiljikhama ali pa Wisce Neetina.

Namesto starih zaščitnih ali preventivnih obredov, uvajajo Indijanci danes že nekak sistem „amuletov", kakor tolmačijo svetinjice in podobice, itd., tako razvit med paragvajskimi mestici, ki bolj izvajajo in poznajo kult svetnikov kot pa češčenje Boga, in pri tem po stari guaranijski tradiciji mešajo svoje nekdanje poganske navade protreptičnega in apotropeiskega značaja. Indijanci rabijo za to španski izraz „santo" in večkrat sem imela priliko slišati, da so mladi pogani trdili, da ne poznajo več čarodejev in tudi nimajo več strahu pred jaksok, ker imajo „santos". Seveda mnogi Paragvajci to tendenco spretno izrabljajo v dobičkanosne svrhe, in celo chacovski potujoči kramarji (Paragvajci), imenovani „Macateros", trgujejo s „santos", katerih kupna cena je precej visoka: en kilogram ptičjega perja.

Stara guaranijska mitologija se je, sicer nekoliko izmaličena, tudi še ohranila med Paragvajci v Chacu; mitološko bitje, neki skrivnostni vampir, ki pije kri, se je pod vplivom modernega „fantazma" brazilijanskega „palomero" spremenil v današnji paragvajski *Pompero*, pol človek in pol žival (skupek ptiča in kače), ki kroži po zemlji zlasti ob opoldanskih in polnočnih urah. Indijanci Lengua so temu opisu paragvajskega Pompera priredili svojega „*asamčik Kiljikhama*", ki naj bi prav tako stalno hodil po zemlji, približujoč se indijanskim tolderijam zlasti ob času slabega vremena; opisujejo ga kot neko figuro, ki z glavo seže prav do nebesnega svoda, a je vedno skljućen, tako da se nikdar ne vidi njegov obraz. Na ta način so Lengua „personificirali" tudi neko demonsko silo, a poudariti je treba, da to ni lastno in umljivo starim primitivnim skupinam istega plemena.

„Strašilo, ali kaka prikazen" se po guaranijsko razlaga kot „pora". Strah pred temi prikaznimi je izredno globoko zasidran med Paragvajci v Chacu; število teh prikazni in krajev, kjer se stalno prikazujejo, se je posebno pomnožilo iz časa pravljic o zakladih tirana Lópeza. Indijanci Lengua so te „pora" v celoti prevzeli, kolikor tudi oni „čutijo" strah pred njimi in so celo

šli tako daleč, da so jih povezali z hangaki (po stari tradiciji) v stanju „sence“ (pitscisce); tako mestici kakor Indijanci pa omejujejo akcijo teh „pora“ samo na „strašenje“, nikdar pa jih nimajo za kako fizično zlo ali fizično uničujočo silo.

Staro indijansko pojmovanje o „prestopkih, izzivanjih“ ali grehu se je prav tako izmaličilo in so v tem oziru popolnoma asimilirali načelo svojega „wulaje“ — okolja, o čemer bi pa bilo potrebno novo poglavje o „civiliziranju“ Indijancev.

AVGUST HORVAT

POSKUSI REFORM PRI ANGLEŠKIH LABURISTIH

I. ANGLEŠKO LJUDSTVO PRIČAKUJE SOCIALNIH REFORM.

Pred drugo svetovno vojno je socialna struktura v Angliji slonela še na principih XIX. stoletja. Postavili so jih finančniki, naslonjeni na Club of Pall Mall, ki je usmerjal gospodarsko politiko Anglije. Kulturno in filozofsko izhodišče teh principov je bilo v Oxfordski univerzi kot glavnem ožjem centru in v anglikanski cerkvi kot organizaciji splošnega, masovnega značaja.

Ti principi so bili kombinacija socialnega konzervatizma in političnega liberalizma. To pomeni, da je bila ta družba konzervativna v svojih principih z ozirom na gospodarstvo in socialne odnose med državljani ter liberalna kot politično telo in organizacija z liberalnim parlamentom. Bilo je priznano načelo politične svobode, volitve narodnih predstavnikov v parlament, ki je odločal o politični smeri in orientaciji dežele. Ti narodni predstavniki niso imeli vpliva na gospodarsko in socialno orientacijo dežele, ker to področje ni spadalo v njihovo pristojnost. Gospodarsko-socialna svoboda in enakopravnost državljanov ni bila priznana. Podrediti se je morala pravicam in vodstvu posameznikov, ki so si pridobili pravico odločanja in vodstva še iz fevdalne dobe ter jo smatrali za nespremenljivo in trajno.

Zaradi tako nasprotne si notranje organizacije je bila Anglija kot socialno telo v svojem bistvu in osnovah razklana v dvoje. Bila je na kontradikciji organizirana skupnost, ki je dala svetu zgled politične organizacije in demokracije, a obenem pokazala, da ne sledi času in potrebam človeka in da ne razume, da potrebuje človek poleg politične tudi gospodarsko in socialno varnost, ako hoče razvijati svojo osebnost, in da je resnično svoboden le, če mu je dana možnost gospodarske in socialne enakopravnosti v družbi, v kateri živi.

Razumljivo je, da je bila v narodu reakcija proti takemu socialnemu redu in predpravicam nekaterih. Angleži so čutili potrebo po socialni evoluji, želeli so si nekaj novega, boljšega. To so pričakovali po zmagi v drugi svetovni vojni kot plačilo za doprinešene žrtve. Želja ni ostala skrita v upanju in hrepenenju. Angleški volivci so jo izrazili v imenu politične svobode in enakopravnosti, ko so v juliju 1945. dali večino laburistični stranki.

II. LABURISTIČNI GOSPODARSKO—SOCIALNI PROGRAM JE PRIPOMOGEL DO ZMAGE LETA 1945.

Kljub političnim uspehom in vojaški zmagi, ki so jo dosegli konzervativci v drugi svetovni vojni, angleškega ljudstva v njegovih pogledih na bodočnost niso mogli prepričati. Na volitvah niso mogli pokazati drugega kot zmago, brez namena in smisla notranje preureditve družbene strukture. Laburisti so bili edina stranka z gospodarsko—socialnim programom, ki je tudi javno povedala, kaj hoče na tem področju doseči. Program se je ujemal s psihološkim razpoloženjem in pričakovanjem ljudstva. V programu sta bili prvič v zgodovini Anglije odločno poudarjeni družbena funkcija ter tvornost delavskih mas in nižjih slojev, potreba po socialnih reformah. Toda niso pričakovali, da bo mogel bodoči zakonodajalec podvzeti radikalne ukrepe ter v razmeroma kratkem času izvesti vse tiste reforme, ki nastajajo pri normalnem zgodovinskem razvoju v teku desetletij in stoletij.

Od l. 1918 naprej je bila socializacija glavnih produktivnih panog najvažnejša točka laburističnega programa. Herbert Morrison je večkrat poudarjal, da ne gre za podržavljenje proizvajalnih sredstev, temveč za socializacijo na ta način, da se dohodki podjetij, ki pridejo s socializacijo pod državno kontrolo, uporabijo v korist skupnosti. To pomeni, da država z zakonom razlasti privatnika, mu da primerno odgovarjajočo odškodnino, toda vodstvo podjetja ne prevzame državna uprava, ampak ostane podjetje napram državi in vladi še vedno avtonomno in samostojno. Podjetje vodijo sposobni strokovnjaki po istih načelih gospodarstva in organizacije kot veljajo za privatno podjetje. V vodstvo in organizacijo podjetja se vlada ne vmešava, zanima se samo za letni dohodek podjetja.

Program je jasno poudarjal načelo socialistične brezrazredne družbe. Zato tudi v socializiranih podjetjih odklanjajo razredno zastopstvo. Delavci niso posebej zastopani, niti konzumenti ali vlada. Podjetje vodijo le v stroki in vodstvu podjetja kvalificirani strokovnjaki, ne glede na to, kateremu razredu pripadajo. V vodstvo podjetja se lahko pritegne delavec, predstavnik konzumentov ali državni funkcionar, vendar ne kot predstavnik skupine, ampak izključno zato, ker je za to mesto strokovno kvalificiran in sposoben.

Enakopravnost in brezrazredna družba ni rezultat razredne enakopravnosti v enakosti zastopanja, v politični in kulturni enakopravnosti, temveč je enakopravnost v razdeljevanju narodnega dohodka in dohodkov dela. Za laburiste ne izhajajo razredi iz politične in kulturne raznolikosti in neenakosti, temveč in predvsem iz gospodarske neenakosti. Bistvo problema je v tem, da imajo eni preveč gospodarskih dobrin in moči, več kot potrebujejo za lastno življenje, drugi pa premalo ali skoraj nič. Treba je na eni strani znižati preveč in na nasprotni strani zvišati premalo, da se doseže neko povprečno ravnovesje in da se odpravi razlika ter stalna borba za vsakdanje najpotrebnejše.

Izvedba tega je naloga parlamenta in vlade, ki vlada v imenu ljudstva. Vlada nima več izključno politično formalne funkcije, temveč prevzame vodstvo in odgovornost za socialno in gospodarsko življenje v državi. Država pomaga potrebnim državljanom pri njihovih dohodkih, izobrazbi, jamči stalnost zaposlitve, poskrbi za pomoč v primeru začasne ali trajne delaneZmožnosti, prevzame naloge socialne varnosti in skrbstva v polnem pomenu besede.

III. CILJ LABURISTIČNE GOSPODARSKE IN SOCIALNE POLITIKE.

Iskanje čimvečje enakosti v distribuciji tvarnih dobrin zavzema važno mesto v socialnem mišljenju naših dni. Laburisti so si postavili to za glavno vodilo. Pravična distribucija tvarnih dobrin reši večino socialnih problemov, ker s tem, da ima vsak v mejah obstoječih gospodarskih in tehničnih možnosti gospodarstva na splošno in proizvodnje posebej, toliko kot potrebuje za življenje, enostavno doseže tisto, kar si poedinec želi. Malo je ekonomistov, ki bi podrobneje razložili, kako je to mogoče in naravno z normativnega in pozitivnega stališča, še manj pa da bi insistirali dovolj na važnosti problema distribucije same.

Iskanje pravične distribucije gospodarskih dobrin in dohodkov od dela ni novo. Bilo je že problem preteklega stoletja. Svojo važnost v človekovem življenju pa je pokazala predvsem v tem stoletju z zahtevo po konkretnem reševanju. Novo za najnovejšo dobo je samo to, da se insistira izključno na gospodarski enakosti, pri tem pa se izključujejo vse ostale perspektive. Moremo pa dvomiti, da je kdaj kakšen ekonomist iskal gospodarsko enakost in si jo postavil kot jasen cilj; pravtako se gospodarska enakost nikoli ni definirala, smatrala in postavila kot skupen in določen cilj.

Laburistična politika je pri tem zavzela določeno stališče. Postavila si je gospodarsko enotnost za edinstveni cilj svoje socialne politike, a pri tem istovetila ali zamenjala pojem socialne pravičnosti s pojmom gospodarske enakosti. Tako mišljenje, zamenjava ali istovetje je nevarno. Pojem gospodarske enakosti je dvouumen z naravnega stališča, kakor tudi s praktičnih možnosti. Takšno enakost onemogoča že naravna individualna raznolikost ljudi z različnimi fiziološkimi in kulturnimi potrebami, z množičnostjo življenskih poti in neposrednih zemskih življenskih ciljev.

Enakost, tudi povprečna, relativna, ni izraz socialne pravičnosti, še manj pa socialna pravičnost sama. Socialna pravičnost v najširšem pomenu besede pomeni, da se da vsakemu toliko, kolikor potrebuje za lastno vzdrževanje in za vzdrževanje družine, kar se tiče tvarnih dobrin, potem ko je tudi s svoje strani izpolnil svojo individualno in socialno dolžnost. Pri tem obstoja neka splošna enakost samo za vzdrževanje fizičnega življenja, necessarium vitae, ni pa mogoča za necessarium personae, ker ima vsak različne, druge potrebe z ozirom na splošen način življenja, izobrazbo, socialni in družinski položaj, način vrednotenja, osebne nujnosti in odnosov do raznih dobrin.

Kljub vsem težavam in problemom je danes vprašanje distribucije najvažnejše za gospodarsko vedo, kakor tudi za ljudi na splošno. Distribucija naj bi bila taka, da bi zadovoljila ali vsaj skušala dati v največji meri zadovoljivo rešitev vprašanja gospodarskega dviga najširših plasti prebivalstva, ali zvišati dohodke mase revnih in jih dvigniti na višino, ki odgovarja normalnim potrebam življenja in civilizacije.

Problem distribucije je po svoji naravi nujno vezan na maksimalno produktivnost in se mu pri tem postavijo nasproti številni problemi. Predvsem je treba najti osnovno točko, način za zvišanje dohodkov revnih. Predvidevati se mora in imeti vsaj relativno jasno sliko o efektih in posledicah, ki jih bo imela. Misliti se mora že takoj v začetku na različne omejitve, ki dostikrat ne morejo biti splošne, ampak individualne, za vsak posamezen primer. Vedno mora biti omogočeno hranjenje in zbiranje novih kapitalov, nove investicije,

brez katerih bi gospodarstvo postalo statično ali bi močno nazadovalo. Važni so efekti, ki jih bo distribucija imela na dotok novih delovnih sil na splošno, posebej še na posamezne panoge in stroke.

Nastajajoči problemi niso vzrok, da se na rešitvi problema ne bi delalo. Distribucija ni negospodarska, najti se mora prava pot. Nikakor pa ne reši vseh problemov, ker lahko postane neučinkovita zaradi različnih pogojev in vzrokov, ki vplivajo na gospodarski napredek. Ta zahteva kontinuiteto v obnovi fizičnega in socialnega organizma podjetja in dostikrat tudi močno podporo javnih investicij, da se lahko formira in obdrži stalni vitalni dotok investicij in aktivnost posameznih podjetij.

Gospodarska enakost, ki se hoče doseči z distribucijo, ne obstoja samo v distribuciji dohodkov in dobičkov, temveč predstavlja tudi drug cilj, to je možnost dostopa do raznih priviligiranih poklicev in realizacijo enakosti, v dosegi sreče. Vsem naj bo dana enaka možnost dostopa do virov sreče, in če tega ne zmorejo z lastnimi močmi, naj se jih podpira in ščiti. Enakost mora biti končno rezultat osebnih prizadevanj in ne samo sile zakona ali oblasti. Toda tudi različnost v distribuciji materialnih dobrin je pri tem osnovnega pomena, je po pomenu in nujnosti prva, ki odpre pot do enakosti v izobrazbi in iskanju sreče.

Težko je ugotoviti, v koliko so laburisti vse te raznolikosti in momente upoštevali. Vidi se lahko samo močna volja po realizaciji. Imeli so pred seboj relativno jasno diagnozo položaja in praktično poznanje psihološkega razpoloženja delavskih in revnih slojev. Na podlagi tega so prišli do zaključka, da mora imeti reforma izhodno točko na naslednjih treh principih:

a) Prvi je v glavnem fiskalnega značaja z namenom direktne modifikacije za distribucijo dohodkov in dobičkov.

b) Drugi je v modifikaciji hierarhije v dedovanju premoženja po novi generaciji z različnimi načini direktnega obdavčenja.

c) Tretji je v prizadevanju za splošno socialno varnost in v reorganizaciji splošne vzgoje (Welfare State).

Na teh principih slonečo reformo so smatrali laburisti za najučinkovitejšo terapijo in zaupali v njen uspeh, ki bi se naj pokazal v razmeroma kratkem času. Zakonodajalec je te principe upošteval ne glede na nasprotovanje gotovega dela javnega mnenja, na zunanje politične in gospodarske vplive. Na zunaj, v stikih z zunanjim svetom, so tudi laburisti hoteli ohraniti Angliji značaj liberalne države, ki jo vodijo imperialni in kolonialni principi.

IV. DISTRIBUCIJA NARODNEGA DOHODKA V ANGLIJI.

Direktna distribucija angleškega narodnega dohodka se deli v glavnem na tri tipe in je imela že leta 1950 čisto drugačen značaj kot pred drugo svetovno vojno. Sloni na razdelitvi aktivnega prebivalstva, to pa je razdeljeno v tri skupine:

1.) Delojemalci s tedensko plačo,

2.) delojemalci z mesečno plačo,

3.) svobodni poklici (vsi nemezdni delavci), ki delajo na lastni račun.

Najmočnejša postavka med dohodki so mezde, ki znašajo 47% (leta 1938: 39.50%). Tri četrtine narodnega dohodka odpade na prvo skupino, na industrijske in ostale delojemalce s tedensko plačo; ostala četrtina odpade v skoraj enakih delih na delojemalce z mesečno plačo in na svobodne poklice.

Netto osebni dohodki

Dohodninske skupine (davek plačan)	1938 - 1939			1948 - 1949		
	Število oseb	Davek funtov	Netto povprečni dohodek	Število oseb	Davek funtov	Netto dohodek funtov
135-150	2.508.000	0,2	138	1.113.000	0,1	144
150-250	4.630.000	0,9	188	8.500.000	5	201
250-500	1.940.000	13	333	9.152.000	21	340
500-1000	507.000	95	670	1.551.000	164	677
1000-2000	142.000	324	1.368	349.000	633	1.318
2000-4000	54.640	1.072	2.731	79.650	2.992	2.618
4000-6000	11.600	3.138	4.836	5.264	18.361	4.360
nad 6000	6.560	13.399	9.482	86	138.953	7.558

Z ozirom na bruto dohodek je število oseb z dohodki od 250 — 1.000 funtov narastlo od 2,429.000 na 12,753.000; z dohodki od 2.000 — 10.000 funtov, od 98.000 na 219.000 oseb; oseb z bruto dohodki nad 10.000 funtov je samo 3.000.

Velike spremembe so se izvršile v skupini oseb z dohodki od 150 — 1.000 funtov. Več kot polovica oseb pripada skupini, ki ima 400 — 600 funtov letnih dohodkov, a samo 86 oseb je, katerih čisti dohodek presega letnih 6.000 funtov, medtem ko jih je bilo leta 1939 še 6.560.

Od leta 1938 se je kupna moč vsote mezd zvišala za 28%, plač pa za 8%, dočim se je realna vrednost dohodkov rent, obresti in dobičkov znižala za 20%. Iz zadnje skupine so izvzeta industrijska podjetja in poljedelski obrati. Dobiček (bruto) v industrijskih podjetjih je ostal na isti višini, dočim se je bruto dohodek v poljedelstvu zvišal od 64 milijonov funtov na 302 milijona. Pri svobodnih poklicih (zdravnikih, advokatih itd.) je bil letni bruto dohodek leta 1938 84 milijonov funtov, leta 1952 pa 182 milijonov funtov.

V obdobju 1938 do 1950 je bilo 360.000 poljedelskih obratov. Povprečni bruto dohodek poljedelca je od leta 1938 do 1950 narasel od 118 na 808 funtov na leto. Leta 1950 je bil povprečni mezdni zaslužek za moškega 150 šilingov in za žensko 82 šilingov tedensko, povprečno 128 šilingov tedensko pa za vse delavce, kar pomeni v primerjavi z letom 1938 zvišanje za 218% pri moških mezdah, 254% pri ženskih mezdah ali povprečno 240% za vse delavce.

Realna vrednost dohodkov

Leto	Brutto dohodek (milijonov funtov)	Cene leta 1938=100	Efekt po davčni reformi 1938=100
	Mezde		
1938	1.735	100	100
1948	4.025	232	122
1949	4.230	244	124
1950	4.470	258	128
	Plače		
1938	1.110	100	100
1948	2.200	198	100
1949	2.350	212	104
1950	2.500	225	108
	Dobički, rente obresti		
1938	1.699	100	100
1948	2.665	157	77
1949	2.749	162	79
1950	2.861	168	80

Z ozirom na razdelitev dohodkov po družinah je bilo v letu 1948/49 približno 2.830.000 družin, ki so imele okrog 250 funtov letnega bruto dohodka. Od teh jih je bilo 1,839.000, ki so imele enega ali več otrok. Točna kalkulacija z ozirom na celoto ni mogoča, je pa približno taka, da je znašal povprečni dohodek družine z 1 otrokom 400 funtov letno, v družinah z več otroki pa približno letnih 500 funtov. Pri tem moramo upoštevati, da ima v družinah z 1 otrokom tudi mati zaposlitev izven doma, v družinah z več otroki pa že starejši otroci zaslužijo.

Število družin z več kot 1 otrokom je po drugi svetovni vojni naraslo in med temi je precej takšnih družin, ki nimajo za svoje vzdrževanje dovolj dohodkov. To so družine z večjim številom majhnih, nedoraslih otrok, kjer zasluži samo oče Izmed 1,266.000 družin s 3 ali večjim številom otrok je imelo leta 1948/49 okrog 339.000 družin približno 250 funtov, 688.000 družin pa 250 — 500 funtov letnih dohodkov.

Gibanje cen življenskim potrebščinam

Leto	Delavski sloj na splošno	Uradniki in svobodni poglici		
		funtov		
		250-500	500-700	nad 700
1938	100	100	100	100
1948	177	186	196	201
1949	179	190	202	208
1950	183	194	208	216

Stroški za preživljanje delavskega sloja so se na splošno zvišali od leta 1938 do 1950 za 83%, pri kategoriji nižjih uradnikov za 94%; če pa štejemo svobodne poklice v skupino z nad 700 funtov letnih dohodkov, potem znaša pri njih ta porast 116%. Videli pa smo, da so dohodke zviševali ravno nasprotno, tako da sta delavska skupina in skupina nižjih uradnikov imeli znatno večji odstotek zvišanja dohodkov.

K individualnemu in družinskemu dohodku prispeva tudi država z brezplačno ljudskošolsko in srednješolsko vzgojo, z brezplačnim zdravljenjem in dokladami za otroke. Družina, ki ima 2 otroka, prejme letno za vzgojo 70 funtov, za starostno zavarovanje 27 funtov in povprečno 13 funtov otroške doklade, kar znese skupaj 146 funtov. To moramo smatrati kot dodatni dohodek družine in kot gotov način izenačenja manj pridobitnih slojev z onimi, ki imajo višje dohodke. Če bi država te podpore ne dajala, bi gotovo precejšen del otrok iz revnih slojev ostal brez potrebne osnovne izobrazbe in si ti sloji v bolezenskih slučajih ne bi mogli omisliti zdravnika in potrebnih zdravil.

Vsi ti dosedanji zaključki o distribuciji dohodka izhajajo iz statističnih podatkov. Ni pa realno niti resnično, da pokaže statistika dejansko distribucijo narodnega dohodka, ki služi za podlago določitve davkov posameznim pridobitnim skupinam. Da se izognejo realnemu obdavčenju, višjim davkom, skupine z višjimi dohodki nikoli ne prikažejo realne slike svojega premoženja in svojih gospodarskih uspehov. Vedno moramo računati z izbegavanji in potvorbami. Zato so statistični podatki le približna slika realnosti.

V. REFORMA DAVČNEGA SISTEMA.

Namen in cilj laburistične davčne reforme je bil tudi v tem, da izravna razlike in popravi krivice, katere je povzročila inflacija po drugi svetovni vojni, pa tudi razlike, ki so nastale v zvišanju plač. Osnovna vsota neobdavčenega bruto dohodka se zato dvigne na odgovarjajočo višino. To naj bi pripravilo predvsem industrijske delavce do večje delavoljnosti in prizadevnosti za zvišanje produkcije. Iz tega bi nastale koristne posledice za vse narodno gospodarstvo. Lahko bi se več izvažalo in s tem bi se izravnavala bilanca v zunanji trgovini. Zvišati se pa mora davek na višje dohodke po načelu, da tisti več plačajo, ki več imajo.

V praksi se je to načelo obneslo z različnimi uspehi. Leta 1948 je bilo 8,650.000 oseb z dohodki od 250 — 499 letnih funtov, ki so prejele 2.929 milijonov funtov, t. j. 1/3 od skupne vsote 8.541 milijonov funtov narodnega dohodka. Plačali so ti davkoplačevalci samo 5.4% davkov, medtem ko je naslednja skupina z dohodkom od 500 — 1.000 funtov plačala 14.7% in skupina z dohodki od 1.000 do 2.000 funtov 25.6%.

Skupina davkoplačevalcev z dohodki letnih 250 — 500 funtov se je od leta 1938 do 1948 štirikratno pomnožila. Precej teh zaslužkarjev ne plačuje sploh nobenega davka ali zelo majhne zneske, ker jih opravičujejo razne olajšave ali pa imajo na osnovne mezde in plače različne doklade in bonifikacije, ki niso podvržene obdavčenju. Kot reakcija na to dejstvo so se pojavila mnenja s predlogi, naj se uvede davek na skupni družinski dohodek, t. j. na dohodek vseh družinskih članov od davčne enote in sicer sorazmerno 6 šilingov, 8 penijev od vsakega funta (predlog Lady Rhys Williams). Iz-

vzete bi bile družine, ki imajo 2 ali več nedoraslih otrok in ki njihov tedenski bruto dohodek ne presega 2 funtov in 17 šilingov.

Cilj laburistične davčne politike pa ni bil le v nekem splošnem obdavčenju, ampak v iskanju novih možnosti pri določitvi davkov na dediščine in dobičke.

a) Davek na dediščino. Pred drugo svetovno vojno je znašal davek na dediščino 20% vrednosti zapuščine. Dediči so to težko plačevali, zlasti težko v industrijskih obratih. Če je bil obrat vreden 100.000 funtov, so morali dediči plačati 20.000 funtov davka. To je pomenilo dekapitalizacijo podjetja in marsikateri manjši obrat je bil ogrožen v svojem obstoju. Pravtako je bilo v poljedelskih obratih in v podjetjih drugih panog, katerih gospodarska aktivnost je slonela na malem kapitalu.

Inflacija po vojni je zvišala nominalno vrednost podjetij za približno 300%. Podjetje, ki je bilo pred vojno vredno 50.000 funtov, je zvišalo nominalno vrednost za 150.000 funtov in doseglo vrednost 200.000 funtov. Temu odgovarjajoče so se zvišali tudi davki na dediščine. Izvzete so manjše zapuščine; v primeru tega podjetja pa pomeni zvišanje davka od prejšnjih 20% na 55%, kar pomeni, da mora to podjetje plačati 110.000 funtov zapuščinskega davka. S tem je država postala glavni dedič. V manjših zapuščinah obdavčenje nima posebnih posledic za gospodarstvo; drugače pa je pri večjih trgovskih in industrijskih podjetjih. Če ni rezervnega kapitala, vodi naravna nujnost k najemu posojila ali oddaji podjetja v najem. V obeh primerih se zniža dohodek podjetja: v prvem zaradi bremena, ki ga ustvarjajo obresti, v drugem zaradi naravnega dejstva, da najemnina ne odtehta dobička v lastnem obratovanju. Tretji izhod je odprodaja podjetja in začetek novega z preostalim kapitalom.

Kakor skuša zakonodajalec z zapuščinskim davkom omejiti koncentracijo sreče in premoženja ter po državi, ki si je nadela nalogo socialnega skrbstva, to srečo in premoženje posredno razdeliti med manj premožne, tako ovira ta zakonodajalec tudi redni gospodarski in tehnični napredek podjetij in povzroča njihovo dekapitalizacijo. Posledice so v zmanjšanju obratovanja, v tehnični zaostalosti, ki ima spet za posledico manjši dohodek, manjši dobiček in tudi manjši davek, ki ga država dobi. Težko je presoditi, kaj je boljše, ali da odvzame država vsakih nekaj desetletij polovico premoženja ali pa da črpa dohodke iz vsakoletnih davkov, ki jih plačuje produktivno in tehnično progresivno podjetje z zadostnim kapitalom.

b) Dohodninski davek. Velike spremembe so bile uvedene v splošnem direktnem davku na redne dohodke. V kategorijah z nižjimi dohodki so bili ti davki znižani za 50—45%, znatno zvišani pa v kategorijah z višjimi dohodki. Kot velja proporcionalni sistem pri davku na dediščino, tako velja tudi za dohodninski davek progresivna lestvica, ki raste sorazmerno počasi v nižjih kategorijah, a skokoma v višjih.

Reforma davka na redne dohodke
(glej tabelo na strani 186)

Od leta 1949 dalje plača zadnja v tabeli navedena kategorija približno 14 krat višji davek kakor pred drugo svetovno vojno. Znatno se je dvignil davek pri srednjem sloju, to je za uradnike in kvalificirane delavce.

Skupina netto dohodki (davek plačan)	Davek plačan leta 1939	Davek plačan leta 1949
	Funtov	
130 - 150	0,2	0,1
150 - 250	0,9	5
250 - 500	13	21
500 - 1.000	95	164
1.000 - 2.000	324	633
2.000 - 4.000	1.012	2.992
4.000 - 6.000	3.183	18.361
nad 6.000	9.482	138.953

c) Davek na dobičke. Vzrok neenakosti v distribuciji naj bi obstojal v nekorektni in nepravični razdelitvi dobičkov, nezasluženih dohodkov. Redkokdaj so dobički razdeljeni med vse, ki so zanje prispevali in ki imajo pravico zahtevati odgovarjajoči delež. Laburisti so ta problem reševali in skušali rešiti s pomočjo nove davčne politike in reform te politike glede dobičkov. Te reforme so izvajali postopoma in se poslu̇ževali vsakoletnega finančnega zakona, ki je bil izglasovan obenem z državnim proračunom. Ta finančni zakon je določal splošno finančno in fiskalno politiko vlade za proračunsko dobo, politiko za dosego proračunskega ravnovesja in pooblastila za davčne reforme. Ta zakon so iz leta v leto dopolnjevali in spreminjali z upoštevanjem pridobljenih izkušenj in praktičnih efektov.

V proračunskem letu 1938/39 so davki na dobiček znašali v celoti 22 milijonov funtov, dohodninski davki pa 336 milijonov funtov. Po davčni reformi v finančnem zakonu iz leta 1947 se je ta razlika stalno manjšala in sicer:

V proračunu 1948/49: davki na dobiček 199 milijonov funtov
dohodninski davek 1.367 milijonov funtov
v proračunu 1949/50: davki na dobiček 261 milijonov funtov
dohodninski davek 1.438 milijonov funtov
v proračunu 1950/51: davki na dobiček 258 milijonov funtov
dohodninski davek 1.404 milijonov funtov

za proračun 1951/52 so laburisti predvidevali že 425 funtov davkov na dobičke.

V primerjavi z letom 1938/39 so se po prvi reformi davki na dobiček zvišali devetkrat, dohodninski davek štirikrat; leta 1950/51 se je ta razlika zvišala v prvem primeru dvanajstkrat in v drugem 4.2 krat.

Pred davčno reformo so se davki pobirali enkrat, individualno. Sedaj plača delniška družba ta davek kot enota ne glede na to, koliko delničarjev ima. Delničarji pa plačujejo davek le še od sprejetih dividend.

Niso obdavčeni vsi dobički. Letni čisti dobiček do 2.000 futnov je oproščen davka na dobiček. Znižal se je davek na dobičke do 12.000 letnih funtov, pozneje se pa progresivno znatno zvišuje. V obdobju 1947/49 je znašal davek od rednih čistih dobičkov povprečno 25%; v primerih izredne sreče in prosperitete posameznih podjetij se je pobiralo še 15% dodatnega davka na izredni dobiček. Leta 1949/50 se je odstotek pri davku na redne dobičke zvišal na 30 in pri davku na izredne dobičke na 20%. S finančnim zakonom 1950/51 z veljavnostjo od 1. januarja 1951 se je prvi davek zvišal na 50 in drugi na 40%.

Maksimalno višino je davek na dobiček dosegel leta 1951. Država je morala kriti naraščajoče stroške socialnega skrbstva in oboroževanja.

Važna je laburistična koncepcija dohodka in dobička. Redni razdeljeni dohodek so dividende delničarjev ter nagrade direktorjev v primeru „director conholed company". Čisti dobiček je razlika med globalno in razdeljeno vsoto dohodka, ki je namenjen na zvišanju osnovnega ali obratnega kapitala za rezervo ali za druge postavke finančne politike podjetja.

Primerjava med davkom na dohodek in dobiček

Leta	Davek na dohodek	Dohodek	Davek na dobiček	Davek na dobiček v %
	funtov			
1947	1.500	10.000	1.500	15
1948	4.500	20.000	3.000	15
1949	20.000	40.000	14.000	35
1950	17.000	30.000	6.000	20
1951	28.000	100.000	40.000	40

Iz gornje primerjave je razvidno, da je dohodek podjetja razdeljen na tri dele: del gre za dividende delničarjem ali rezervo podjetja, del za davek na dohodek in del za davek na dobiček. Praktično vzame država 2/3 dohodka in le 1/3 ostane delničarjem ali lastniku.

Iz tega sledi, če je imelo podjetje leta 1951 n. pr. 200.000 funtov čistega dohodka, se je isti razdelil približno takole:

dividende	67.500 funtov
dohodninski davek	61.070 funtov
davek na dobiček	71.430 funtov
	200.000 funtov

Podjetja so po davku na dobiček razdeljena na domača in tuja. Zakon favorizira tuja podjetja, ki plačujejo manj davka, da se tako prepreči beg tujega kapitala iz dežele.

Za tuje podjetje se smatra tudi tisto, v katerem je tuj kapital soudeležen le delno. Tuje podjetje, ki je imelo 100.000 funtov letnega dobička, je po finančnem zakonu iz leta 1947 plačalo 2,062 funtov manj davka na dobiček

kot domače podjetje. S finančnim zakonom iz leta 1951 je ta razlika znašala že 10.500 funtov v korist tujemu podjetju.

Zakon je v svoji konstrukciji precej zamotan in povzroča v aplikaciji državnim izvršilnim organom in tudi podjetjem velike težave. Kalkulacija davka je odvisna od posameznih primerov. Zgodilo se je, da so hoteli zvedeti direktorji od knjigovodstva, koliko bo znašal davek na dobiček, da bodo lažje izračunali višino dividend; istočasno je knjigovodstvo zahtevalo določitev dividend, da bi potem lahko izračunalo davek na dobiček.

Davek na dobiček zavisi tudi od vrste kapitala, s katerim podjetje dela. Po vrsti kapitala se delijo podjetja v tri skupine:

1.) z izposojenim kapitalom,
2.) s preferenčnimi delnicami in
3.) z rednimi delnicami.

Podjetje z izposojenim kapitalom ne plača davka na dobiček od vsote dobička, ki odpade na obresti. Preferenčne delnice nimajo nobenih olajšav in morajo taka podjetja plačati davek na dobiček v celoti. Zgodi se, da zaradi tega preferenčne delnice poberejo tudi vsoto, pripadajočo rednim delnicam, da dosežejo tako čisto predvidevano dividendo. Sicer to ni splošna praksa, uveljavlja se pa v izrednih prisiljenih primerih, ko morajo biti v smislu pravil delniške družbe pravice lastnikov preferenčnih delnic uveljavljene v celoti. Lastniki rednih delnic dobijo izplačane dividende, ko je plačan dohodninski davek, ko je določena vsota za rezervni fond in ko to dovoljuje stanje podjetja.

Obstaja neenotnost v odnosih med podjetji in državo in nesorazmernost v razdeljevanju bremen, kar pretresa finančno strukturo podjetij. To znatno zavira iniciativo za zbiranje in vlaganje kapitalov v produktivno aktivnost, kakor tudi nabavo nove opreme, v prvi vrsti strojev. V tem more biti eden izmed vzrokov, da se v novejši dobi podjetja v Angliji relativno zelo počasi modernizirajo.

Kapital se hoče izogniti davčnih bremen, ki jih je naložila laburistična vlada, ali vsaj doseči omiljenje. Vedno več podjetij išče posojila; nekatera jih resnično potrebujejo, druga jih iščejo in najemajo, da na ta način vsaj nekoliko zmanjšajo vsoto, ki jo morajo plačati kot davek na dobiček. Vendar pri formiranju kapitala podjetja nimajo popolne svobode, ker dopušča zakon možnost kontrole in intervencije državnih oblasti, ki morejo tudi s svoje strani diktirati kapitalizacijo podjetja.

Vkljub vsej riguroznosti zakona obstajajo možnosti izigravanj v aplikaciji. Nikoli ni možna dosledna kontrola, posebno v trgovskih podjetjih ne. Le—ta kalkulirajo del davka na dobiček v prodajno ceno. Industrijska podjetja se poslužujejo prakse, da del davka na dobiček kalkulirajo v produkcijske stroške pod najrazličnejšimi naslovi. S tem je del bremen, ki bi jih moralo po namenu zakona nositi podjetje, preložen na konsumente. Cene so zato višje, inflacija naravno narašča, na zunanjem trgu je onemogočena uspešna konkurenca z enakimi produkti drugih držav. Zaradi premajhnega izvoza ne morejo podjetja obratovati v polni zmogljivosti. Slediti bi moral odpust delavcev. Ker pa je polna zaposlitev eden izmed pogojev v laburistični koncepciji gospodarske enotnosti, laburisti odpustov niso dopustili. Nekvalificirane delavce so sicer skušali zaposliti v drugih panogah, kjer

so takšno delovno silo potrebovali, kvalificirane delavce so pa morala podjetja obdržati. Gospodarstvu škoduje, če mora podjetje plačevati več delavcev kot jih dejansko potrebuje. V tem primeru se mora gospodarski princip podrediti principu delavske socialne varnosti.

Kot odgovor na izigravanje zakona o davkih na dobiček je laburistična vlada že pripravila nov zakon na prevelike ali srednje dobičke. Ostalo je samo pri pripravi, ker so volitve v jeseni 1951 prinesle laburistom premalo mandatov.

c) Indirektni davki in subvencije.

Indirektni davki in subvencije imajo namen modificirati realne cene, jih zvišati v prvem in znižati v drugem primeru, po njihovi potrebnosti v konzumu.

Indirektni davki so znašali od 33 — 100% realne vrednosti produkta. S tem so hoteli omejiti konzum luksuznih in za življenje ne nujno potrebnih predmetov ter preusmeriti ta konzum v realno gospodarsko situacijo dežele. Subvencije so imele namen znižati cene najnujnejšim življenjskim potrebščinam (kruhu, mesu, moki itd.). Nekateri smatrajo to za dolžnost države, drugi za podporo, tretji za nevračljivo posojilo, ki ga daje država svojim državljanom v času gospodarskih težav.

Subvencij ne sprejemajo vsi v enaki meri. Enakost obstaja le v toliko, kolikor so vsi konzumenti enako vezani na nakup življenskih potrebščin, na uradnem trgu, in so zadovoljni z njihovo kvaliteto. Do tu popolna enakost, vsaj formalna. Dejansko imajo večje koristi revnejši in srednji sloji, ki redno kupujejo na uradnem trgu in kupujejo več, ker imajo navadno številnejše družine. Premožnejši kupujejo tukaj manj, ker jim navadno kvaliteta ne ugaja, in kupujejo na neuradnem trgu, kjer lahko kupujejo, kadar hočejo, in izbirajo po lastnih željah, zato pa plačujejo znatno višjo ceno.

Tudi indirektnih davkov ne plačujejo vsi v enaki meri. Plačujejo jih v toliko, v kolikor smatrajo konzumirane dobrine za neobhodno potrebne. Najbolj konzumirane takšne dobrine med revnejšimi sloji so tobak, vino in pivo in pri teh prispevajo največ k indirektnim davkom. Premožnejši sloji prevladujejo pri plačevanju indirektnih davkov na luksuzne predmete, bele in selekcionirane pijače.

Poleg subvencije na prehrano pomaga država revnim in večjim družinam s subvencijo za stanovanja. V nekaterih primerih prispeva država direktno k najemnini, večkrat pa pri gradnji cenenih stanovanj. Izredne subvencije so možne še v različnih drugih primerih, ki jih narekujeta nujnost in potreba, in spadajo v območje državnega socialnega varstva.

Uspeh subvencij je tolikšen, da le 2.8% delavskega prebivalstva nima še potrebnih sredstev za življenski minimum, medtem ko je leta 1936 ta številka dosegla 31%.

Pri konzumu je važen proračun posamezne družine. Proračun delavske 5 članske družine znaša pri upoštevanju vseh normalnih potrebščin tedensko 6 funtov in 8 šilingov. Približno 93% tega odpade na potrošek za nujne življenske potrebščine in le 7% za tobak, vino, pivo in zabavo. Ako k delavskim družinam prištejemo še vse družine z majhnimi dohodki, z dohodki izpod 500 letnih funtov, plača povprečno vsaka taka družina letno 70 funtov indirektnega ali povprečno 14% letnega dohodka.

VI. ORGANIZACIJA IN STROŠKI SOCIALNEGA SKRBSTVA.

Organizacijo socialnega skrbstva vodi država in vse institucije tega skrbstva so državni organi. Država je prevzela del nalog, ki jih v liberalni, demokratično urejeni družbi nosi oseba ali družina.

Vsaj približno si lahko predstavljamo to organizacijo, ki jo vodi država. V splošnem je lahko reči, kaj je socialno skrbstvo, težje je to razložiti v podrobnosti. Vkljub dolgoletnim izkušnjam v socialnih ustanovah sindikatov in v drugih podobnih organizacijah je to vprašanje delalo laburistom precej težav. Dolgo so razpravljali, če spadajo pokojnine vojaških uslužbencev v splošno socialno skrbstvo države. Uradno so jih uvrstili v to ustanovo, vendar so bili drugi mnenja, da spadajo bolj v proračun in redne izdatke socialnega skrbstva, kar je prav tako dvomljivo in problematično. Opravičilo za to se morda najde v trditvi, ki se je večkrat in dosledno ponavljala, da socialno skrbstvo ni nič drugega kot dodatek države k osebnemu dohodku, torej se obratno dotacije za prehrano lahko smatrajo kot socialno skrbstvo in podpora prebivalstvu.

Sredstva za kritje socialnega skrbstva se stekajo iz davkov, ki jih pobira centralna vlada in krajevni vladni organi, in prispevkov zavarovancev.

V začetku tega stoletja je v Angliji država potrošila za javno socialno skrbstvo na osebo 1 funt letno. Leta 1938 se je ta izdatek zvišal že na 10 funtov in leta 1950 na 37 funtov. Temu primerno so narasli tudi državni dohodki. V državnem proračunu leta 1913 je odpadlo na osebo 4 funte, leta 1938 22 luntov in 1950 66 funtov.

Če analiziramo izdatke države za socialno skrbstvo po družinah — mišljena je 5 članska družina — vidimo, da odpade tedensko na družino

za pokojnine	14	šilingov
pomoč revnim	3	”
podpora pri gradnji hiš	2	”
dotacija za prehrano	15	”
šolstvo	9	”
zdravstvo	13	”
razno	1	”
Skupaj	57	šilingov

Ista družina z majhnimi otroki plača povprečno tedensko 30.8 šilingov na direktnih in raznih indirektnih davkih ter 16 šilingov kot prispevek socialnemu zavarovanju. Pri prispevku za socialno zavarovanje odpade 10.6 šilingov na delodajalca. Upoštevajoč celotno prebivalstvo so stroški države za socialno zavarovanje razdeljeni takole:

leta	skupni znesek milijon funtov	na osebo funtov
1945	886	18.5
1946	1.048	21.7
1949	1.800	36.7

Že v prvih treh letih po vojni so se stroški skoraj podvojili. Izdatki za socialno skrbstvo v odstotkih vseh izdatkov državnega proračuna so znašali

leta	1945	10.6%
”	1946	12.9 ”
”	1949	17.5 ”

Izdatki so se tedaj zvišali za 6.9%.

Po posameznih panogah so razdeljeni *izdatki za socialno skrbstvo* sledeče:

Leto	Vzgoja	Pokojnine	Podpore za gradnjo hiš	Pomoč revnim	Družinske doklade	Dotacije za prehrano	Zdravstvo
	milijonov funtov						
1936	115	202	21	52	—	—	41
1946	222	270	23	85	34	331	76
1949	312	458	25	59	60	455	414

Najvišja vsota odpade na pokojnine; vštete so pokojnine državnih in privatnih uslužbencev. Na drugem mestu so dotacije za prehrano in šele na tretjem mestu za zdravstveno službo (v letu 1949). V primerjavi z letom 1936 so se izdatki države za zdravstveno službo zvišali več kot 10 krat, to pa zaradi socializacije zdravstvene službe. Značilno je, da so podpore revnim v prvem povojnem letu narasle za približno 75%, medtem ko se je pa ta razlika v letu 1949 spet znižala in se skoraj približala izdatkom leta 1936. Če upoštevamo inflacijo in s tem zmanjšanje realne vrednosti denarja, so bile leta 1949 podpore revnim dejansko manjše kot pred drugo svetovno vojno.

VII. POMEN LABURISTIČNIH SOCIALNIH REFORM ZA ANGLIJO

Radikalne fiskalne reforme so bistveno spremenile socialno politiko dežele. Razdelitev individualnega dohodka je sicer ostala ista, vsakdo sprejema sadove in uživa uspehe lastnega dela; znižala se je samo razlika med posameznimi skupinami pridobitnikov. Vsak sloj in stan zavzema še vedno določeno lastno mesto v razdelitvi narodnega dohodka z vsemi značilnostmi individualne gospodarske funkcije, odgovornosti in tvornosti.

Laburisti smatrajo da je država, praktično vlada kot izvršilna oblast države, poklicana izravnavati gospodarske razlike med posamezniki s tem, da vzame tistim, ki imajo preveč, in daje tistim, ki imajo premalo. Je to bolj politika gospodarskega izravnavanja dohodkov kot pa politika gospodarske enakosti.

Država ne smatra človeka za bitje z individualno in socialno naravo, za osebo, ampak za del socialne skupnosti. Iz tega pojmovanja in vrednotenja mu določi vrsto potreb. Raznolikost spoji v enoten koncept povprečne splošne potrebe, ki je neobhodna za človekov razvoj in njegovo življenje. Na tej

osnovi določa vrsto in način podpor, razdelitev presežka od dohodkov, doseženega z obdavčenjem. Ta razdelitev ni direktna, ampak indirektna. Ozira se predvsem na potrebe skupnosti. Določena je gotova vrsta življenjskih potreb za skupnost in izven te vrste država ne nudi nobene pomoči. Laburistična vlada zavrača individualno koncepcijo razdelitve dobičkov med one, ki v podjetju sodelujejo, in po količini prispevkov teh sodelujočih. Temu nasproti postavlja načelo splošne udeležbe vseh državljanov ne glede na način njihove zaposlitve. Soudeležen je vsakdo, v kolikor se poslužuje sredstev državnega socialnega skrbstva in državne pomoči. Država ta sredstva nudi, vsakemu pa pusti svobodo posluževanja in rabe teh sredstev. Razumljivo je, da se jih poslužujejo v večji meri revnejši sloji; večji pridobitniki se jih poslužujejo manj zaradi zakonitih omejitev ali zaradi prostovoljne odpovedi. To je praktični rezultat te politike in reform.

Po povedanem lahko ugotovimo tri posebne koncepcije gospodarske enakosti, o kateri je mogoče obširno diskutirati.

Dve osebi z enakimi dohodki in enakim družinskim položajem, obe samski, ne prejemata enakih podpor in pomoči iz naslova državnega socialnega skrbstva. Njune potrebe, njun način življenja je različen. Vsak zase, vsak po svoje urejata življenje, določata potrebe in način, kako te potrebe zadovoljiti. S svojim ravnanjem pokažeta in dokažeta, da obstaja le na videz ta splošnost, medtem ko je realnost raznolika in je ni mogoče formirati v določeno skupnost potreb namenov in ciljev. Realnost se pokorava principom le v kolikor so principi sami lojalni in splošni. Če tega ni, so principi neuspešni, realnost jih prezre ali onemogoči njihovo funkcijo.

Vkljub neenakosti v sprejemanju uslug s strani državnega socialnega skrbstva, plačujeta ti dve osebi enake dajatve. Evidentna je nesorazmernost med dajatvami in prejemki. Opravičiti je mogoče to nesorazmernost samo s socialno furkcijo dela in premoženja.

Do večjih razlik pridemo v primeru družine, če upoštevamo kot prejemnika samo gospodarja družine. Pravično je, da prejme družina več kot prispeva od svojih dohodkov za skupnost. Socialna zaščita in državna podpora ne smeta ovirati pravilnega racionalnega gospodarjenja v družini, zlasti ne skrbi za fizično in duševno rast družinskih članov. Ne smeta uničiti čuta odgovornosti in dolžnosti ustvariti z delom lastnega uma in rok gospodarsko in socialno trdnost družine. Socialna zaščita ne sme voditi v gospodarsko in socialno desinteresiranost in prepustiti vse skrbi državi kot izključnemu skrbniku za blagor družbe.

Do največje kontradikcije v laburističnih prizadevanjih pa pridemo, ko vidimo na eni strani postopno dekapitalizacijo zlasti manjših podjetij zaradi prevelikega obdavčenja, ki ovira nove investicije in tehnično modernizacijo; na drugi strani pa jamči država delavcem stalno zaposlitev. Polna zaposlitev pa je odvisna od gospodarske konjukture in relativne podjetnikove svobode v uporabi dohodkov, zlasti dobičkov. Brez tega v svobodnem ekonomskem življenju polna zaposlitev ni mogoča: če ni trga, ni proizvodnje; če je trg, pa ni kapitala, pravtako ne. Država pa obvezuje podjetje, da vedno zaposli vse delavce ne glede na realno potrebo. S tem se zvišujejo i produkcijski stroški i cene, kar povzroča inflacijo in zmanjšuje realno vrednost dohodkov.

Uspešna konkurenca ni mogoča. Takšno stanje more trajati le relativno kratko dobo, da ne povzroči krize. Z jamstvom stalne zaposlitve mora biti združeno jamstvo stalne formacije, jamstvo dotoka novih kapitalov, vira surovin in stalnega tržišča. Če eden teh činiteljev manjka, je polna zaposlitev problematična in socialna varnost celote ogrožena.

Laburisti so postavili državo za izvrševalca gospodarsko socialne enakosti in za nosilca socialnega skrbstva. Pojem države istovetijo s pojmom družbe in njenimi cilji. Država je po svojem namenu in cilju le dopolnilo individualne dejavnosti in individualnih prizadevanj, čuvar in garant reda in miru, ki sta potrebna za razvoj in napredek individualnih in socialnih organizmov v družbi. Ne more in ne sme prevzeti njihovih funkcij, dokler jih ti organizmi lahko sami izvršujejo. K temu pride še gospodarski vidik po načelu, da je država najslabši gospodar in da je način njenega gospodarjenja najmanj racionalen, zato ne more prevzeti nalog in popolne odgovornosti v ustanovah in prizadevanjih, kjer sta potrebni maksimalna varčnost in pazljivost, posebno še tam, kjer so davki izključni vir dohodkov. Sama uprava v socialnem skrbstvu nudi močnejša jamstva za njegovo pravilnost, pravičnost in cenenost.

Patriarhalno vodstvo države brez sodelovanja privatnikov in privatnih ustanov lahko uniči zavest dolžnosti, ki jo ima vsakdo do sebe in do skupnega napredka. Država te dolžnosti ne sme prevzeti, dokler jo morejo in zmorejo vršiti posamezniki. Država daje samo pobude in iniciativo, spravlja v skladnost različna prizadevanja in različne cilje. Osebni iniciativi in prizadevanju gre nagrada za uspehe. V tem primeru moremo reči, da pripada dobiček podjetja prej v podjetju zaposlenim delavcem kot državi. Tudi je pravilno, da prejme vsak, ki je s svojim delom in pridnostjo k dobičku prispeval, svoj del dobička ter ga uporabi po svoji gospodarski sposobnosti in po potrebah svoje družine in lastne osebe. Rezultat bo boljši, pot krajša in racionalna. Če so potrebni novi kapitali, lahko delavci naložijo pripadajoči del dobička v podjetje, kar poveča njihovo zainteresiranost in vezanost na podjetje.

Laburistična gospodarska in socialna politika je spremenila gospodarsko in socialno strukturo Anglije, ni pa rešila vseh problemov in izpolnila pričakovanje. Ni mogla realizirati socialne pravičnosti v koncepciji gospodarske enakosti. Namesto gospodarske enakosti je njena politika dala samo relativno socialno varnost in dosegljivost osnovnih, materialnih in kulturnih dobrin, slonečo na sankciji zakona. Kot delavska stranka je vse probleme družbe reševala le s tega vidika in prezrla ostale, kar se je postopoma spremenilo v tendenčno razredno politiko, to je v iskanje privilegijev enega samega razreda.

KAZALO

IGNACIJ LENČEK: Iz etike narodnosti 5

ALOJZIJ GERŽINIČ: Slovenski narodni značaj 28

MARIJAN MAROLT: Misli o slovenski kulturni zgodovini 38

VINKO BRUMEN: Idejni temelji medsebojne strpnosti 53

RUDA JURČEC: Oblikovanje slovenske državne misli 68

JANEZ VODOPIVEC: Ob Petrovem grobu 73

TINE DEBELJAK: Beseda o Novačanu 106

ANTON NOVAČAN: Janez Goliglеb 112

MARIJAN MAROLT: Meštrović in Slovenci 141

VINKO BELIČIČ: Pogled na povojno slovensko leposlovje 144

MARTIN JEVNIKAR: O Cankarju na Dunaju 162

BRANKA SUŠNIK: Verovanje Indijancev Lengua 169

AVGUST HORVAT: Poskusi reform pri angleških laburistih 178

Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani

Tiskala tiskarna TALLERES GRAFICOS FEDERICO GROTE,
Montes de Oca 320, Buenos Aires (Ladislav Lenček C.M.)